2003/180

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

140834

ENEZ'DE BİZANS DEVRİ DİNİ MİMARİSİ

140834

GÜL BEREN TUNCAY

2501990158

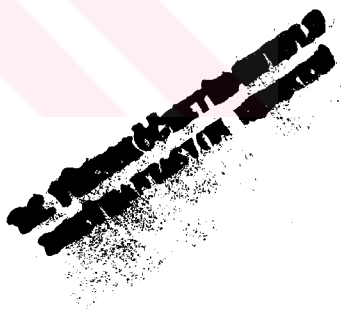

Tez Danışmanı
Y. Doç. Dr. V. BELGİN DEMİRSAR ARLI

"Düzeltilmiş Tez"

İstanbul 2003

Bu tez İ.Ü. Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir.
Proje No: T- 1007/19012001

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

SANAT TARİHİ Bilim Dalı ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501990158** numaralı **GÜL BEREN TUNCAY'IN** hazırladığı **"ENEZ'DE BİZANS DEVRİ DİNİ MİMARİSİ"** konulu **YÜKSEK LİSANS-Tezi** ile ilgili **Tez Savunma Sınavı,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28. maddesi uyarınca **01.04.2003 SALI** günü saat **10.00 'de** yapılmış; sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....'ne **(1) OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (2)	İMZASI
PROF.DR.ARA ALTUN	Kabul	
PROF.DR.BAHA TANMAN	Kabul	
PROF.DR.SAİT BAŞARAN	Kabul	
PROF.DR.ZEKİ SÖNMEZ	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.BELGİN DEMİRSAR	Kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel:0212 526 13 38 – 0212 514 01 35 Fax: 0212 520 85 04

ÖZ

Hazırlamış olduğum söz konusu tez Enez'de Bizans devrine ait dini mimari eserlerinden günümüze gelebilmiş olanları tanıtmaktadır. Bu yapıların mimari özelliklerini ve süsleme programlarını inceleyerek sonuçları tek bir yayında toplamak tezin ana amacı olmuştur.

Enez'de Bizans dönemi dini mimarisiyle ilgili daha önce yayınlanmış makaleler, kazı sonuç bildirileri ve bu dönem mimarisi üzerine çeşitli kitaplar başlıca kaynak materyaller olmakla birlikte, katıldığım kazı çalışmaları sırasında yapılara ait çekmiş olduğum siyah-beyaz fotograflar ve dialar da tez çalışmasında görsel malzeme olarak kullanılmıştır. Ayrıca arazi çalışmaları sırasında eserlerin röleve çizimleri yapılmış, eski çizimler işlenerek yeniden düzenlenmiştir.

Bizans devrinde Enez'in piskoposluk merkezi olması dolayısıyla çok sayıda kilise, bazilika ve şapelin inşa edilmiş olduğu bilinmekte, bunlardan yirmi altı tanesinin adı kaynaklarda bulunmaktadır. Buna karşın günümüzde Enez Ayasofyası, Kral Kızı Bazilikası, Has Yunus Bey Türbesi, Khrysopege Şapeli, Kale içinde bir başka şapel, Pazar yeri içindeki kilise kalıntısı, Pan Mağarası içinde yer alan Hagia Triada Şapeli ve günümüzde bir evin ambar ve kümesi olarak kullanılan adını saptayamadığımız bir şapel tespit edilmiş, bu yapıların mimari özellikleri ve süsleme programları incelenerek diğer Bizans dönemi yapılarıyla karşılaştırmaları yapılıp, benzerlikleri saptanmıştır.

ABSTRACT

The thesis which I have prepared introduces to the religious architectural structures of Enez in the Byzantine period. The main goal of the thesis is to analyse the characteristics and ornamentation schedules of these structures and bring the results together in one publication.

The main sources of this work are the published articles about the religious architecture of the Byzantine period in Enez and some books on the architecture of this period. The black and white photographs and the dia films of the buildings which I took during the excavation works that I participated in have been used as visual materials. Also , during the sight analysis the plans of the structures were drawn and the old drawings have been reorganised

It is known that many churches, basilicas and chapels were build in Enez during the Byzantine period, because it was a bishopric center, and twenty six of these exist in the sources. However today, the church of St. Sophia of Enez, The basilica of Kral Kızı , the tomb of Has Yunus Bey, Khrysopege Chapel, another chapel inside the city walls, the ruined church in the market place, Hagia Triada Chapel in the Pan Cavern and a chapel which is being used as the warehouse and the coop of a house today have been determined. Architectural characteristics and ornamentation schedules of these structures have been examined and compared with the structures of the Byzantine period and the similarities have been found out.

ÖNSÖZ

Kuruluşu M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanan Enez üzerinden Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı medeniyetlerinin geçtiği önemli bir Trakya kenti olarak bin yıllarca tarihe damgasını vurmuş bir merkezdir.

Prehistorik çağlardan bu yana yerleşime sahip olan kent, M.S. 7. yüzyıldan itibaren Aşağı Rodop Bölgesi'nin prenslik merkezi olmuştur. 6. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Bizans idaresi ya da himayesi altında olan kent hakkındaki arkeolojik kazı ve araştırmalar, 1971 yılında Prof. Dr. Afif ERZEN tarafından başlatılmış ve günümüzde Prof. Dr. Sait BAŞARAN başkanlığında sürdürülmektedir.

Altı yıldır görev aldığım bu kazı çalışmalarının ardından Enez (Ainos) kentinin Bizans mimarisi üzerine bir araştırma yapmak benim için zevkli bir görev oldu. Bu çalışmam öncesinde yapılan araştırmaların ne yazık ki, yalnızca makalelerle sınırlı kalmış olması , 1979 yılında Sevgi BOZDAĞ tarafından yapılan "Enez'in Eski Eserleri" başlıklı lisans tezi çalışmasının ardından iki Bizans şapelinin ve Kral Kızı Bazilikası'nın da kazılar ve çalışmalar sonucu ortaya çıkarılması ve bu yıldan sonra yeni kaynakların yazılmış olması, beni Bizans devri dini mimari eserlerini yeniden ele almaya ve daha derinlemesine bir araştırma yapmaya itti.

Hazırladığım bu çalışmanın önemli bir Trakya kenti olan Enez'deki Bizans mimarisinin gelişimine ışık tuttuğunu düşünüyorum.

Altı yıl boyunca Enez kazı ve araştırmalarında çalışma imkanını bana veren, tez çalışmalarım sırasında bana tüm kolaylıkları tanıyan ve arşivinden yararlanma olanağını sağlayan hocam Prof. Dr. Sait BAŞARAN' a , bu araştırma sırasında her konuda yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ara ALTUN' a ve olumlu eleştirileriyle bana yol gösteren ve destek olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Belgin DEMİRSAR ARLI' ya en derin teşekkürlerimi sunarım.

Enez'de yaptığı çalışmalar sırasında edindiği bilgi birikimini ve deneyimlerini benimle paylaşan hocam Dr. M. İhsan TUNAY' a , tüm katkılarından dolayı çalışmamı kolaylaştıran, Araş.Gör. Dr. Asnu Bilban YALÇIN'a ve Dr. Feridun ÖZGÜMÜŞ' e teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışmada kullandığım bazı çizimler arkadaşlarım Deniz AYTOKMAK ve Araş. Gör. Gürkan ERGİN tarafından hazırlanıp, Burcu BULDU ve Mert Mesut SÖZÜGÜZEL tarafından işlenerek yeniden düzenlenmiştir. Bununla birlikte, Eylem ÜNAL çalışmanın pek çok aşamasında yanımda olmuştur. Özverili çalışmalarından dolayı kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam sırasında, en yoğun zamanlarında bile yardımıma koşan İstanbul Fener Rum Patrikhanesi Kütüphanesi çalışanlarından Yorgo BENLİSOY 'a ve Selanik Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof.Dr. Efstratios ZENGİNİS' e sonsuz teşekkür ederim.

Bu zevkli olduğu kadar zor olan dönemde beni yalnız bırakmayan kardeşim Berkay TUNCAY'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Öz iii
Abstract iv
Önsöz v
İçindekiler vii
Resim Listesi ix
Çizim Listesi xiii
Kısaltmalar Listesi xv

GİRİŞ 1
I. ENEZ 3
A. ENEZ'İN COĞRAFİ KONUMU 3
B. ENEZ'İN TARİHÇESİ 4
C. ENEZ'İN TOPOGRAFYASI 9
D. ENEZ'DE BULUNAN MİMARİ ESERLER 10
II. ENEZ'DE BULUNAN BİZANS DEVRİNE AİT DİNİ MİMARİ ESERLER 12
A. ENEZ AYASOFYASI 12
1. Konumu ve Tarihçesi 12
2. Planı ve Mimari Özellikleri 13
3. Duvar Tekniği 15
4. Süsleme Programı 16
B. KRAL KIZI BAZİLİKASI 19
1. Konumu ve Tarihçesi 19
2. Planı ve Mimari Özellikleri 20
3. Süsleme Elemanları 21
C. HAS YUNUS BEY TÜRBESİ 22
Konumu ve Tarihçesi 22
2. Mimari ve Plan Tipi 24
D. KHRYSOPEGE ŞAPELİ 25
1. Konumu ve Tarihçesi 25
2. Planı ve Mimari Özellikleri 25
3. Süsleme Programı 26

"Düzeltme"

E. KALE İÇİ ŞAPELİ 27
1. Konumu ve Tarihçesi 27
2. Planı ve Mimari Özellikleri 27
3. Süsleme Programı..... 28
F. PAN MAĞARASI ŞAPELİ 29
1. Konumu ve Tarihçesi 29
2. Mimari ve Planı Tipi 29
3. Süsleme Programı 30
G. KAYAYA OYULMUŞ ŞAPEL 31
1. Konumu ve Tarihçesi 31
2. Planı ve Mimari Özellikleri 31
H. GAZİ ÖMER BEY MAHALLESİ PAZAR İÇİ KİLİSE KALINTISI..... 32
1. Konumu ve Mimari Özellikleri..... 32
I. YENİ MAHALLE KİLİSE KALINTISI 32
1. Konumu ve Mimari Özellikleri..... 32
III. KARŞILAŞTIRMA..... 33
A. MİMARİ AÇIDAN BENZERLERİ..... 33
1. Enez Ayasofyası'na Mimari Açıdan Benzer Yapılar..... 33
a. Plan Açısından Benzer Yapılar..... 33
b. Dış Narteksi Açısından Benzer Yapılar..... 34
2. Kral Kızı Bazilikası 'na Mimari Açıdan Benzer Yapılar..... 35
3. Has Yunus Bey Türbesi (Hagios Euplus) 'ne Mimari Açıdan Benzer Yapılar..... 36
4. Khrysopege Şapeli'ne Plan açısından Benzer Yapılar..... 38
5. Pan Mağarası (Hagia Triada) Şapeli'ne Plan Açısından Benzer Yapılar..... 40
6. Kayaya Oyulmuş Şapele Plan Açısından Benzer Yapılar..... 41
B. SÜSLEME YÖNÜNDEN BENZERLERİ..... 42
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ..... 48
BİBLİYOGRAFYA..... 50

"Düzeltme"

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Enez'in Genel Görünümü
Resim 2: Enez'in Genel Görünümü
Resim 3: Piri Reis Haritasında Enez
Resim 4: Enez Kalesi'nde Bulunan Gattelusio Armasının Çizimi (Hasluck, Monuments ...)
Resim 5: Enez Kalesi'nde Bulunan Gattelusio Armasının Çizimi (Hasluck, Monuments ...)
Resim 6: Enez Kalesi'nde Gattelusio Armasının Çizimi (Hasluck, Monuments...)
Resim 7: Comte de Choiseul – Gouffier'in Haritasına Göre Enez (Gouffier)
Resim 8: Enez Kalesi
Resim 9: Enez Kalesi Doğu- Batı Duvarı
Resim 10: Enez Kalesi'nde Bulunan Devşirme Trak Betimlemesi
Resim 11: Enez Kalesi'nde Bulunan Devşirme Parçalar
Resim 12: Enez Kalesi'nde Bulunan Devşirme Parçalar
Resim 13: Saray ve Zengin Evi
Resim 14: Enez Ayasofyası Genel Görünümü
Resim 15: Enez Ayasofyası Kuzeybatıdan Görünümü
Resim 16: Enez Ayasofyası Dış Narteksi
Resim 17: Enez Ayasofyası Dış Narteksten Ayrıntı
Resim 18: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıkları
Resim 19: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıkları
Resim 20: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı
Resim 21: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı
Resim 22: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı
Resim 23: Dış Nartekste Bulunan Balık Sırtı Örgüden Ayrıntı
Resim 24: Dış Narteksin İçten Görünümü
Resim 25: Dış Narteks Girişinin İçten Görünüşü
Resim 26: Enez Ayasofyası Giriş Kapısı
Resim 27: Enez Ayasofyası Giriş Kapısı Ayrıntısı
Resim 28: Enez Ayasofyası Kapatılan Yan Kapısı
Resim 29: Enez Ayasofyası Tymphanum Duvarı
Resim 30: Enez Ayasofyası Tymphanum Duvarından Ayrıntı
Resim 31: Enez Ayasofyası Naosu
Resim 32: Pandantif Ayrıntısı
Resim 33: Enez Ayasofyası Apsisi
Resim 34: Kubbeyi Taşıyan Sütunlar
Resim 35: Kubbeyi Taşıyan Kompozit Başlıklı Sütunlar
Resim 36: Kubbeyi Taşıyan Kesik Piramidal Başlıklı Sütunlar
Resim 37: Pastophorion Hücresi
Resim 38: Mihrap
Resim 39: Minber
Resim 40: Apsisin Dıştan Görünüşü ve Minare
Resim 41: Minarenin Güneydoğudan Görünüşü
Resim 42: Minare Ayrıntısı
Resim 43: Enez Ayasofyası Güney Duvarı
Resim 44: Güney Duvarındaki Meander Motifinden Ayrıntı
Resim 45: Yapıyı İçten Dolaşan Üzüm Salkımı Bezemeli Mermer Friz

Resim 46: Yan Giriş Kapı Sövesinden Yonca Motifli Kabartma Ayrıntısı
Resim 47: Giriş Kapısı Üzerindeki İsa ve Meryem Freskosu
Resim 48: Yan giriş Kapısı Üzerindeki Fresko Süsleme
Resim 49: Narteks Duvarı Üzerindeki Mahşer Sahnesi Ayrıntısı
Resim 50: Pastophorion Kemerinde Bulunan Aziz Freskosu
Resim 51: Binayı Dolaşan Şerit Kalemişi Süsleme
Resim 52: Tymphanum Duvarı İçindeki Kalemişi Süslemeler
Resim 53: SütunBaşlıkları Üzerindeki Kalemişi süslemeler
Resim 54: Mihrap Üzeindeki Kalemişi süslemeler
Resim 55: Kral Kızı Bazilikası Batıdan Genel Görünüm
Resim 56: Kral Kızı Bazilikası Güneybatıdan Genel Görünüm
Resim 57: Kral Kızı Mevkiinde Kayaya Oyulmuş Mezarlar
Resim 58: Ekklesiastiko Museio 'da Bulunan meryem ikonası (Foto: İnci Tunay)
Resim 59: Kral Kızı Bazilikası'nda Bulunan Sikkeler
Resim 60: Nefleri Ayıran Kalın Duvarlardan Ayrıntı
Resim 61: Bazilikanın İçinde Bulunan Kuyu
Resim 62: Kanalın Altında Bulunmuş Olan Mezar
Resim 63: Güney Duvarı ve Kanal
Resim 64: Kanaldan Ayrıntı
Resim 65: Orta Nefte Bulunan Mezarlardan Biri
Resim 66: Kral Kızı Bazilikası Orta Nefi
Resim 67: Duvardan Ayrıntı
Resim 68: Has Yunus Bey Türbesi ve Bulunduğu Mezarlık Alanı
Resim 69: Has Yunus Bey Türbesi Kuzeydoğudan Görünüm
Resim 70: Has Yunus Bey Türbesi Kuzeydoğudan Görünüm
Resim 71: Has Yunus Bey Türbesi Güneyden Görünüm
Resim 72: Kuzey Yönünde sonradan açılmış Olan Kapı
Resim 73: Türbenin İçten Görünümü
Resim 74: Khrysopege Şapeli Genel Görünümü
Resim 75: Binanın Dış Cephesinde Bulunan Kitabe (Hasluck, Monuments...)
Resim 76: Şapelin Batıdan Görünümü
Resim 77: Kuzey Duvarında Bulunan Nişten Ayrıntı
Resim 78: Şapelin İçinde Bulunan Mezarlardan Biri
Resim 79: Batıdan Apsisin Genel Görünümü
Resim 80: Apsisten Ayrıntı
Resim 81: Kuzey Duvarındaki Fresko İzleri
Resim 82: Kuzey Duvarının Dıştan Görünümü
Resim 83: Kuzey Duvarın İçten Görünümü
Resim 84: Kale İçi Şapeli Genel Görünümü
Resim 85: Şapelin Ana Bölümünün Batıdan Görünümü
Resim 86: Girişten Apsise Bakış
Resim 87: Batıya Eklenen Bölüm
Resim 88: Çatıyı Taşıyan Filayaklarından Ayrıntı
Resim 89: Kuzey duvarındaki Mezar
Resim 90: Naosta Bulunan Mezar Kapağı
Resim 91: Döşeme Mozaiği
Resim 92: Döşeme Mozaiği Ayrıntısı
Resim 93: Pan Mağarası Genel Görünümü
Resim 94: Pan Mağarasında Bulunan Meryem Freskosu
Resim 95: Meryem Freskosundan Ayrıntı

Resim 96: Azizler Freskosu
Resim 97: Azizler Freskosundan Ayrıntı
Resim 98: Kayaya Oyulmuş Şapel Girişi
Resim 99: Kayaya Oyulmuş Şapel Apsisi
Resim 100: Kayaya Oyulmuş Şapel Girişi
Resim 101: Pazar İçi Kilise Kalıntısı Genel Görünüm
Resim 102: Apsisten Ayrıntı ve Pencere Boşluğu
Resim 103: Apsis İçinde Bulunan Niş
Resim 104: Yeni Mahalle Kilise Kalıntısı
Resim 105: Yeni Mahalle Kilise Kalıntısı
Resim 106: Vefa Kilise Camii Dış Narteksi
Resim 107: Selanik H. Apostoli Narteks Cephesi
Resim 108: Selanik H. Apostoli Doğu Cephesi
Resim 109: Arta Paregoritissa Batı Cephesi (Krautheimer)
Resim 110: Ohri Ayasofyası Batı Cephesi (Krautheimer)
Resim 111: Dereağzı Kilisesi (Morganstern)
Resim 112: İznik Koimesis Kilisesi (Krautheimer)
Resim 113: Galla Placidia
Resim 114: Karadağ, Madenşehir, 12. no.lu Şapel (Ramsay)
Resim 115: Karadağ, Madenşehir, 12. no.lu Şapel (Ramsay)
Resim 116: Mahalaç Kilisesi Yanındaki Mezar Şapeli (K. Wessel)
Resim 117: Mahalaç Kilisesi Yanındaki Mezar Şapeli (K. Wessel)
Resim 118: Sinan Paşa Mescidi (Paspates Çizimi)
Resim 119: Ese Kapısı Mescidi (Paspates Çizimi)
Resim 120: Ese Kapısı Mescidi Dıştan Apsis Cephesi
Resim 121: Ese Kapısı Mescidi İçten Apsis Cephesi
Resim 122: Boğdan Sarayı Şapeli (Paspates Çizimi)
Resim 123: Boğdan Sarayı Şapeli Batı Cephesi
Resim 124: Boğdan Sarayı Şapeli Yan Cephesi
Resim 125: Kefeli Mescidi
Resim 126: Kefeli Mescidi Apsis Cephesi
Resim 127: Khora Manastırı Güney Ek Şapeli (Akyürek / Underwood)
Resim 128: Amasra Kilise Mescidi Apsis Cephesi
Resim 129: Trabzon, Orta Mahalle Şapeli (Ballance)
Resim 130: Trabzon H. Mikhael Kilisesi (Ballance)
Resim 131: Sinan Paşa Mescidi Apsis Cephesindeki Meander Motifi
Resim 132: Eski İmaret Camii Güney Cephesindeki Meander Motifi
Resim 133: Molla Fenari İsa Camii Cephesi Mender Motifi
Resim 134: Arta, H. Basileios Cephesindeki Meander Motifi
Resim 135: Ohri, Sveti Klementi Kilisesi Cephesindeki Meander Motifi
Resim 136: Selanik, H. Katherini Manastırı Güneydoğu Cephesi (Krautheimer)
Resim 137: Molla Fenari İsa Camii Cephesindeki Balıksırtı Motifi
Resim 138: Gracanica Kilisesi Doğu Cephesi
Resim 139: Gracanica Kilisesi Doğu Cephesinden Ayrıntı
Resim 140: Enez Ayasofyası'nda Blunan Kompozit Sütun Başlığından Ayrıntı
Resim 141: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2630 Envanter No.lu Başlık
Resim 142: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 7223 Envanter No.lu Başlık
Resim 143: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2383 Envanter No.lu Başlık
Resim 144: Gülhane Askeri İnzibat Trafik Taburu 'nda Bulunan Başlık (H.Tezcan)
Resim 145: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2379 Envanter No.lu Başlık
Resim 146: Topkapı Sarayı Arşiv Binası Önündeki Başlık (H.Tezcan)

Resim 147: Topkapı Sarayı III.Avlu III.Ahmet Kütüphanesi Girişinde Bulunan Başlık (H.Tezcan)
Resim 148: H.İrene Girişinde Bulunan Başlık (H.Tezcan)
Resim 149: Myrelaion Manastırı Ayazmasında Bulunan Başlık (Kautsch)
Resim 150: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 3216 Envanter No.lu Başlık (Kautsch)
Resim 151: Yerebatan Sarnıcı'nda Bulunan Başlık (Kautsch)
Resim 152: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 1214 Envanter No.lu Başlık (Kautsch)
Resim 153 İstanbul Arkeoloji Parkı'nda Bulunan Sütun Başlığı
Resim 154: İstanbul Arkeoloji Parkı'nda Bulunan Sütun Başlığı
Resim 155: Salona Manastır Dışındaki Müzede Bulunan Başlık
Resim 156: Kudüs Tapınak Meydanı'nda Bulunan Başlık
Resim 157: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2953 No.lu Başlık
Resim 158: Paros'ta 6.yy.a Ait Sütun Başlıklarından Biri
Resim 159: Paros'ta 6.yy.a Ait Sütun Başlıklarından Biri (Kautsch)
Resim 160: Kale İçindeki Şapelde Bulunan Başlık
Resim 161: Alexandria Müzesinde Bulunan Başlık (Kautsch)
Resim 162: İstanbul Arkeoloji Parkında Bulunan Başlıklardan Biri
Resim 163: Kiev'dedesiatynna Kilisesi'ndeki Mozaik Yer Döşemesi (Evans)
Resim 164: Serbia Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (Toso Dabac)
Resim 165: Serbia Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesinden Ayrıntı (Toso Dabac)
Resim 166: Serbia Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesinden Ayrıntı (Toso Dabac)
Resim 167: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (D.T.Rice)
Resim 168: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (D.T.Rice)
Resim 169: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (D.T.Rice)
Resim 170: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi Detayı (D.T.Rice)
Resim 171: Kariye Güney Ek Şapeldeki Mahşer Sahnesi
Resim 172: Sümela Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (G.Millet,D.T.Rice)
Resim 173: Tocello Kilisesi'nde Bulunan Mahşer Sahnesi (O.M. Dalton)
Resim 174: Fethiye Camii'nde Bulunan Aziz Petrus Freskosu
Resim 175: Roma, Pricilla Katakombu, Orans Betimi (Beckwith)
Resim 176: Kiev Ayasofyası Büyük Panaghia İkonası
Resim 177: Yaroslavl Müzesindeki Meryem İkonası
Resim 178: Princeton Üniversitesinde Bulunan Meryem İkonası
Resim 179: Göreme 33 No.lu Şapelde Bulunan Meryem Freskosu
Resim 180: Avanos Meryem Ana kilisesindeki Fresko
Resim 181: Backovo Cemetery Kilisesi'ndeki Meryem Freskosu
Resim 182: St. Anagyroi Kilisesinde Bulunan Meryem Freskosu

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Enez'in Coğrafi Konumu
Çizim 2: Enez'in Topografya Haritası
Çizim 3: Enez'de Bulunan Dini Mimari Yapılar
Çizim 4: Enez Ayasofyası Planı
(Yıldız Demiriz'den İşlenerek Çizen: Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 5: Kral Kızı Bazilikası Planı
(Melek Can Ve Tuğba Gökkaya'dan İşlenerek Çizen:Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 6: Has Yunus Bey Türbesi Planı
(Yıldız Demiriz'den İşlenerek Çizen: Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 7: Khrysopege Şapeli Planı
(Yıldız Demiriz'den İşlenerek Çizen: Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 8: Khrysopege Şapeli Kuzey Duvarı
(Deniz Aytokmak'tan İşlenerek Çizen: Burcu Buldu
Çizim 9: Kale İçi Şapeli (Çizen: Ö. Korkmaz)
Çizim 10: Pan Mağarası Şapeli
(Deniz Aytokmak'tan İşlenerek Çizen: Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 11: Kayaya Oyulmuş Şapel
(Yıldız Demiriz'den İşlenerek Çizen: Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 12: Gazi Ömer Bey Mahallesi'ndeki Kilise Kalıntısı
(Yıldız Demiriz'den İşlenerek Çizen: Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 13: Yeni Mahalle Kilisesi
(Yıldız Demiriz'den İşlenerek Çizen: Mesut Mert Sözügüzel)
Çizim 14: Atik Mustafa Paşa Camii (Ebersolt)
Çizim 15: Gül Camii (Ebersolt)
Çizim 16: Eski İmaret Camii (Ebersolt)
Çizim 17: Molla Fenari İsa Camii (Krautheimer)
Çizim 18: Vize Ayasofyası (Yıldız Demiriz)
Çizim 19: Atina, Hymettos Kilisesi (Krautheimer)
Çizim 20: Hosios Lukas (Krautheimer)
Çizim 21: Dereağzı Kilisesi (Krautheimer)
Çizim 22: İznik Koimesis Kilisesi (Krautheimer)
Çizim 23: Sırbistan Karadağ Docea Kilisesi (Bozdağ)
Çizim 24: Karadağ Madenşehir, 12 No.Lu Şapel (Ramsay)
Çizim 25: Mahalaç Kilisesi Yanındaki Mezar Şapeli (Wessel)
Çizim 26: Elvan Çelebi Zaviyesi Yanındaki Türbe (Eyice)
Çizim 27: Tunceli Pertek Süryani Kilisesi (Eyice)
Çizim 28: Yunanistan Koropi Prophet Elias Kilisesi Planı (Bozdağ,)
Çizim 29: Varaba, Meryem Kilisesi (Bouras)
Çizim 30: Bulgaristan Sapareva Banya Sv. Nicola Kilisesi Planı (Bozdağ,)
Çizim 31: Bulgaristan Boboseva Sv Todor Kilisesi Planı(S. Bozdağ)
Çizim 32: Rodoskattabıas Katalikonu Planı (Orlandos)
Çizim 33: Rodos Apanto Katalikonu Planı (Orlandos)
Çizim 34: Rodos. Georgıos Kilisesi Planı (Orlandos)
Çizim 35: Rodos. Irene Kilisesi Planı (Orlandos,)
Çizim 36: Rodos. Ioannes Kilisesi Planı(Orlandos)
Çizim 37: Manastır Mescidi Planı (Eyice, Son Dev. Biz ...)
Çizim 38: Ese Kapısı Mescidi Planı (Eyice, Son Dev. Biz...)
Çizim 39: Boğdan Sarayı Şapeli Planı (Eyice, Son Dev... Biz...)
Çizim 40: Khora Manastırı Güneyindeki Ek Şapel
Çizim 41: Amasra Kilise Mescidi Planı (Eyice , Küçük Amasra...)
Çizim 42: Trabzon Orta Mahalle Şapeli Planı (Ballance)
Çizim 43. Trabzon D Şapeli Planı (Ballance,)

Çizim 44: Trabzon H. Phılıppos Kilisesi Planı (Ballance,)
Çizim 45: Trabzon H. Mıkhael Kilisesi Planı (Ballance)
Çizim 46: Fetoka Şapeli (Ballance)
Çizim 47: Çukurca İnlar Mağarası (Haspels)
Çizim 48: Ahlatçı İnler Amağarası (Haspels)
Çizim 49: Ayazin B Kilisesi (Haspels)
Çizim 50: Demirli Kale (Haspels)
Çizim 51: Midye Kayaya Oyulmuş Şapel (Demiriz)

KISALTMALAR LİSTESİ

Adı geçen eser	a.g.e.
Bakınız	Bknz.
Basım tarihi yok	t.y.
Basım yeri yok	y.y.
Çeviren	Çev.
Plan	pl.
Sayfa	s.
TTK	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

M.Ö. 6.yy. da Trakya'da, Ege Denizi'nin kuzey kıyısında Meriç Nehri'nin doğuda, denize ulaştığı yerde yarımada üzerinde kurulmuş olan Enez, antik adıyla Ainos kentinde tarihin erken dönemlerinden itibaren Yunan, Roma, Bizans , Osmanlı yerleşmeleri peş peşe birbirini izlemiştir. Anadolu'dan başlayarak kıyı boyunca Balkanlara ulaşan kara yolu üzerindeki kent, aynı zamanda Batı Karadeniz kıyı kentleriyle, Anadolu arasındaki ulaşımı sağlamıştır. Eskiçağda Taşoz'dan Çanakkale Boğazı'na kadar uzanan Kuzey Ege kıyılarının yegane korumalı liman kenti olan Enez, büyük bir ticaret kenti olma özelliğini de taşımaktadır.Özellikle Bizans döneminde piskoposluk merkezi olmasıyla büyük önem taşımış, şehirde pek çok dini yapı inşa edilmiştir. Kaynaklara göre burada 26 adet dini mimari eserin bulunduğu biliniyorsa da günümüze gelebilen ya da kazılarla ortaya çıkarılmış olan iki büyük kilise, iki kilise kalıntısı, üç şapel ve iki adet de kayaya oyulmuş şapel bulunmaktadır. Bu yapılar Enez Ayasofyası, Kral Kızı Bazilikası, Has Yunus Bey Türbesi, Khrysopege Şapeli, Pan Mağarası içindeki Hagia Triada Şapeli, Gazi Ömer Bey Mahallesi Kilise Kalıntısı ve Yeni Mahalle Kilise Kalıntısı olarak adlandırılmış, kayaya oyulmuş bir şapelin ve kale içinde bulunan ikinci şapelin adları henüz belirlenememiştir.

Enez (Ainos) 'de Prof. Dr. Afif Erzen tarafından ilk kez 1971 yılında başlatılmış olan kazı çalışmaları , bugün Prof. Dr. Sait Başaran başkanlığında halen devam etmekte ve her yıl yeni verilere ulaşılsa da , günümüzde Enez kentinin antik Ainos yerleşim alanı üzerinde kurulu olması nedeni ile çalışmalar gerektiğinden daha kısıtlı alanlarda yürütülebilmektedir.

Çalışmanın amacı, Bizans devri dini yapılarının mimari ve sanatsal tüm özelliklerinin tanıtımını tek yayında toplanarak, yakın dönem ve çevrede bu özellikleri taşıyan örneklerle karşılaştırılmasının yapılması, benzer ve farklı yönlerinin ortaya konmasıdır.

Tezin konusu kapsamında, bu yörede yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda ulaşılan tüm veriler ve yapılan çizimler etraflıca incelenmiştir. Ayrıca arazi çalışmaları yapılarak, eserlerin bugünkü halleriyle ölçüleri alınmış, fotoğrafları çekilmiştir. Önceki yıllarda çekilen fotoğraflarla, yapıların bugünkü durumlarının geçirdikleri evreler açısından karşılaştırmaları yapılmış, daha önce yapılan çizimleri

işlenerek yeniden düzenlenmiş, tamamlanmamış olan Pan Mağarası Hagia Triada Şapeli planı ve Khrysopege Şapeli kuzey duvarı görünüş çizimi hazırlanmıştır.

Enez 'de bulunan Bizans dönemi eserlerinin başkent üslubunda olup, genellikle mimari açıdan Konstantinopolis ekolüne bağlı olduğu anlaşılmıştır.

I – ENEZ

A – ENEZ'İN COĞRAFİ KONUMU

Enez; Trakya'da , Meriç (Hebros) Nehri'nin doğusunda , denize döküldüğü alanda , Orta Miosen Devri kalker bir yarımada üzerinde , denizden 25 m. yükseklikte kurulmuştur[1] .

Kentin , Ege Denizi'nin kuzey kıyısında , Karadeniz ile en güvenli ve en kısa yol üzerinde bulunması şehrin önemini artırmıştır[2]. Ayrıca şehir, Anadolu ile Balkanları da birbirine bağlayan önemli kara ve deniz yollarına sahiptir. (Res.1-2)

Enez'in tarihinde coğrafi etmenler önemli bir yer tutar. Şehrin önünde ve arkasında birçok göl bulunduğundan önceden Enez şehri bir yarımada halindedir[3]. Meriç (Hebros) Nehri'nin yüzyıllar boyunca sürüklediği alüvyonlar, nehrin denize döküldüğü alanı ve şehrin limanını doldurup bir delta oluşturmuş ve limanın eski önemini yitirmesine neden olmuştur[4] . Bu sebeple bugünkü Enez, denizden 3,5 m. içerde bulunmaktadır. Oysa antik kaynaklara göre ,eskiçağda Enez (Ainos), çift limanlı bir kenttir[5]. (Res. 3) Bugün batı limanı dolmuş olsa da Dalyan Gölü antik doğu limanının kalıntılarını oluşturur. Yakın zamana kadar burada sağlam bir mendireğin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde , İstanbul 'a 280 km. , Keşan'a 60 km. mesafede olan ve Edirne iline bağlı bulunan Enez'in kuzeyinde İpsala, doğusunda Keşan ilçeleri bulunur. Batı sınırı hem ilçenin sınırını hem de ülkenin Yunanistan ile devlet sınırını oluşturup, güneyi tamamen Ege Denizi ile çevrilidir[6]. (Çiz.1)

---

[1] A.Erzen , "Enez(Ainos) Araştırmaları," **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I** , 1972, s. 235 – 248.
[2] St. Casson , **Macedonia Thrace and Illyria** , Oxford, 1926, s.23-24.
[3] Critobuli, **Imbriotae Historiae**, MCMLXXXIII, 1041.
[4] A.Ardel, "Keşan – Enez Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler," **Coğrafya Enstitüsü Dergisi VII**, 1959, s.142.
[5] Piri Reis , **Kitab-ı Bahriye** , İstanbul , 1935, s. 98.
K.Göçmen, "Meriç Deltası, " **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi II-III**, İstanbul 1973- 1974, s.253 –265.
[6] O.Tezcan, "Enez Kazası Monografyası, " İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,Coğrafya Bölümü yayımlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul ,1962, s.3.

B – ENEZ'İN TARİHÇESİ

Ortaçağda kolay savunulan bir liman kenti olarak önem kazanan ve büyük bir ticaret merkezi konumunda olan Enez'in hayli eskiye dayanan bir tarihi olduğu bilinmektedir. Kentin eski adı olan "Ainos" sözcüğü Hellen dilinde Aineo fiiliyle bağlantılı olarak; öykü, öğüt, övgü anlamlarına geliyorsa da İlliada'da M.Ö.1200 yıllarında Troia Savaşında da adının geçiyor olması bu sözcüğün Hellen dilinden gelmediğini , Hellenlerden çok önce kurulmuş olan kentin yerli dildeki adının Hellenlerce kendi dillerinde anlam belirtecek şekilde değiştirilerek, kendi ağızlarına uydurulmuş olduğunu bize göstermektedir[7]. Ayrıca burada Herodotos'un kullandığı ismin Ainia kökünden türetildiği de bazı tarih ve coğrafya araştırmalarında yer almıştır[8].

Eskiçağ yazarları Ainos'un kuruluşuna dair pek çok bilgi vermektedir. Bu belgelerdeki kayıtlara göre , ilk kez M.Ö. 7.yy. da Aiolialılar , sonra Mitilene(Midilli) ve Kymeliler tarafından kurulmuştur. Aynı kaynaklar Ainos'un yerinde Poltyobria ve Apsinthos adlı Trak kabilelerinin kurdukları kentlerden de söz etmektedir[9]. Virgilius ise , şehrin kurucusunu Aineios olarak yazmaktadır[10].

Enez'de yapılan kazı ve araştırmalar , antik kaynakları doğrulamakla birlikte , kent iskanının prehistorik çağlara uzandığını da göstermiştir[11]. Kentte, neolitik çağa dayanan (M.Ö.5500-5000) bir köy yerleşmesi ortaya çıkarılmış, buradaki buluntuların, Anadolu son neolitik kültürü ve Bulgaristan Karanovo I-II kültürleriyle benzerlikleri görülmüştür[12].

M.Ö. 513 te Darius, İskit Seferi sırasında Çanakkale boğazını geçit olarak kullanmış ve Ainos üzerinden Yunanistan'a kadar yürümüş, böylece Ainos , Pers egemenliğine girmiştir[13].

---

[7] B.Umar, **Trakya,** İstanbul, Ak Yayınları,(t.y), s.16.
Homeros, **İlyada**, Çev: A.Erhat,A. Kadir, İstanbul, Can Yayınları, 1993, s. 520.
[8] B. Umar,**Türkiye'de Tarihsel Adlar**, İstanbul , 1993, s.32.
[9] Homeros, **İlyada**, Çev: A.Erhat,A. Kadir, İstanbul, Can Yayınları, 1993, s. 520.
Herodotos, **Historia**, VII , 58.
Thukydides, IV, s. 28.
Strabon, **Geographica** VII, s. 319 .
[10] D.H. Müller, "Ainos," **Paulys Real Ecyclopedie**, Vol.I, Herausgegeben von Georg Wissowa, Stuttgart, J.B. Metlerscher Verlag, 1984, s. 1029-1030.
[11] S. Başaran, "Ortaçağda Enez, " **Sanat Tarihi Dergisi IX**, İzmir,1998 s.1.
[12] A. Erzen, "Enez Kazıları, " **XIII Kazı Sonuçları Toplantısı** , Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992, s. 57-58.
[13] St Casson, **Macedonia, Tyhrace and Illyria** , Oxford, 1926, s.214
Herodotos, **Historia, VII** , 58.

M.Ö. 5. ve 4. yy. larda en parlak devrini yaşayan Ainos, M.Ö. 474 – 473 de Attik – Delos Deniz Birliği'ne girmiş ve bu tarihten itibaren de gümüş sikkeler darp etmiştir[14]. Ainos M.Ö. 415 de Attik – Delos Deniz Birliği'nde iken Atinalılarla birlikte Sicilya seferine katılmıştır[15]. M.Ö. 386 da Pers Kral Barışı ile bağımsızlığına kavuşmuşsa da Büyük İskender'in fetihleriyle önce Makedonya , daha sonrada Mısır'da Ptolemaiosların hakimiyetine giren Enez, M.Ö. 190 da Romalıların desteğiyle tekrar bağımsızlığını elde etmiştir[16]. M.Ö. 5 – 4. yy. lardaki Ainos sikkelerinde görülen Makedonya ve Mısır izleri de bunun önemli kanıtlarıdır[17]. Geç antik çağda , Rhodope Eyaletinin başşehri olan Ainos , M.S. 7. yy. dan itibaren Imbros (İmroz) ve Samothrake (Semadirek) Adalarını içine alan Aşağı Rhodope bölgesinin prenslik merkezi haline gelmiştir[18].

Kaynaklara göre 12.yy. da İsaakkos Komnenos'un Enez'de bir manastır ve hastane kurduğu bilinmektedir. Günümüze ulaşmamış olan bu yapı bir doktor ve on yardımcının çalıştığı, hastane ve yaşlılar evi olmak üzere iki bölümlü olarak inşa edilmiştir[19]. Böyle bir yapı kompleksinin şehirde kurulmuş olması , Orta Bizans Döneminde özellikle de 12. yy. da Enez'in ne kadar önemli bir yerleşim olduğunu ortaya koymaktadır.

Ainos, 14.yy. ortalarında ,İoannes Kantakuzenos ile İoannes Palaiologos arasındaki iç çarpışmalarda başkent idaresine yani Palaiologos'a sadık kalınca Bizans Kantakuzenos'u , yardımcısı gördüğü Umur Bey idaresindeki Türklerden ayırmış ve 1344 yazında Türkler Enez'den gemilere binerek İzmir'e geçmiştir[20]. Bir süre sonra Ainos , Midilli Adası ile birlikte Bizans İmparatoru VI.İoannes Palaiologos'un kız kardeşi olan Maria Palaiologina'nın 1355' te Cenevizli Francesco Gattelusio ile evlenmesi sırasında evlilik hediyesi olarak Ceneviz Ailesine verilmiştir[21]. Böylece Türk

---

[14] St Casson, **a.g.e.** , s.258.
[15] Thukidides, IV, s. 28.
[16] T. Gregory, "Ainos," **The Oxford Dictionary of Byzantium** , Vol I , Oxford, Oxford University Press, 1991, s.41-42 .
[17] Livius,XXXI,s.16.
[18] V.Köse, " Ainos Pişmiş Toprak Heykelcikleri ," İstanbul Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İstanbul , 1997.
S. Başaran, "Ortaçağda Enez(Ainos), " **Sanat Tarihi Dergisi IX**, İzmir, 1998 s.1.
[19] T. S. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, Baltimore, 1985, s.106.
[20] S. Eyice, "Enez'de Yunus Kaptan Türbesi, " **Tarih Dergisi XIII**,1963 , s. 141-158.
[21] F.W. Hasluck, "Monuments and Gattelusi : Aenos, " **Annual of British School at Athens XV**, 1908-1909, s. 251-253 .

tehlikesi karşısında Bizans , Ege Denizi Adalarında itibarı olan ailelerden yararlanmış ve kaleler Ceneviz idaresine geçmiş olsa da Bizans adı anılmaya devam etmiştir. Fakat Türk baskısına daha fazla dayanamayan Bizans , Trakya'yı parça parça kaybetmiş, son kalesi olan Edirne (Hadrianopolis)'yi de 1362 de teslim etmiştir. Bu sırada kalenin kurtarılamayacağını anlayan kumandan bir gece tüm değerli eşyaları ve ailesiyle birlikte Enez'e kaçmıştır[22].

1436 ya doğru, Ainos halkının yöneticilerinden memnuniyetsizliklerinden dolayı Gattelusio ailesinden yardım istemesi üzerine , Francesco'nun en küçük kardeşi Niccolo Gattelusio , hem Enez idaresine geçmiş; hem de ailesi, İmroz ve Semadirek adalarının da idaresini de alarak, Kuzey Adalar denizinde büyük bir dukalık kurmuştur[23] .

Günümüzde ortaçağa tarihlenen kalenin surları üzerinde kullanılmış devşirme malzeme de bu döneme ışık tutmaktadır. Surların dışında , tek burcun kuzey cephesinde Gattelusio ile Doria (D'Auria) ailelerinin armaları bulunmaktadır[24]. (Res. 4-5-6) Armaların üzerindeki tek satırlık gotik harfli yazıda 1382 tarihi okunmaktadır:

+ M. CCC . LXXXII. DIE. PRIMO.MADII>

Aynı surlarda ikinci bir Ceneviz kitabesinde ise , yine, Gattelusio ailelerinin armasıyla birlikte kabartma gotik harfli bir yazı da 1 Ağustos 1413 tarihini vermektedir:

+ M. CCCC XIII: DIE PRIM AGVSTI

1409 da Niccolo'nun ölümü ile Midilli Dukası II.Francesco'nun küçük oğlu Palamede 'nin idarenin başına geçtiği 1430 tarihleri arasında Enez yönetiminin kimin elinde olduğu belli değildir. Palamede Gattelusio ,1430 dan 1455 e kadar Enez'i idare etmiş, hatta 1453 te İstanbul 'un fethinden sonra II.Mehmed Edirne'ye geldiğinde hem Enez Dukası Palamede , hem Midilli Dukası Dorino birer elçi göndererek bazı adalar üzerindeki hakimiyetlerini kabul ettirmişlerdir[25]. Palamede 1455 yılında ölünce, büyük oğlu Giorgio da kendisinden önce, 1448 de öldüğü için, Enez'in idaresi Giorgio'nun dul karısı

---

[22] Hoca Sadeddin Efendi, **Ta'cüt-Tevarih,** cilt I, Çev: İ. Parmaksızoğlu, İstanbul , 1974, s.116.
[23] F. W. Hasluck, "Gattelusio, " **Enciclopedia Italiana XVI**, 1932, s. 449 – 450.
[24] F.W. Hasluck, "Monuments ..., s. 249-257.
[25] Critobuli, **Imbriotae Historiae**, MCMLXXXIII, 1041.
T. Riggs, **History of Mehmed the Conqueror** ,Princeton,1954, s. 86.

ve küçük oğlu Dorino'ya geçmiştir[26]. Dorino Gattelusio, yengesi ve yeğenlerini devre dışı bırakarak Enez'in tek sahibi olmak isteyince Giorgio'nun eşi ondan intikam almak için Fatih'e Dorino hakkında bir takım iftiralarda bulunmuştur. Böylece bu olay Enez'in Türk idaresine geçişine de neden olmuş olur. 1455 kışında Fatih'e Giorgio'nun eşinin dayısı ile ulaşan ihbara göre, Dorino Sultan'a karşı cephe almış olmakla itham edilmiş, hem Enez hem de adalarda İtalyan askeri toplanmıştır[27]. Ayrıca Türk kaynaklarında , Aşık Paşa-zade'ye göre Ferecik, İdris-i Bitlisi'ye göre İpsala Kadısı da Enez dukasından şikayet etmiştir[28]. Bunun üzerine II. Mehmed , kış ortası olmasına karşın, sefer emri vermiş, ordu şiddetli kar ve tipide yola çıkarken , Gelibolu'daki Türk donanması da Kaptan Yunus Bey idaresinde 10 kadırga ile denizden harekata katılmıştır. Bu sırada Dorino Semadirek adasına geçtiğinden ve Enez halkı da limanda Türk kadırgalarını görüp , ordunun İpsala'da konakladığını öğrendiğinden teslim olmak zorunda kalmıştır. Halktan seçilen bir barış heyeti ile yapılan anlaşma sonunda kale alınmış , ertesi gün Enez'e gelen Fatih , Dorino'nun sarayında üç gün kalmış ve kalenin idaresini Murad Bey'e teslim edip, Edirne'ye dönmüştür. Yunus Kaptan Taşoz ve Limni'yi de bu arada ele geçirmiştir.

Bu tarihlerden sonra kente ait gerek mimari gerekse sosyal yaşama dair pek çok bilgiyi bölgeyi gezen seyyah ve araştırmacılardan almaktayız.

1069 (1659) yılında Bosna'ya giderken buraya uğrayan Evliya Çelebi' den aldığımız bilgiye göre, kentin kalesi çok az tahrip olmakla birlikte 17.yüzyılda ayaktadır ve şehir halkının çoğunluğu Rumdur[29].

18. yüzyılda seyahatleri sırasında Enez'e de uğrayan pek çok gezgin bu kentin güzelliği ve tarihi dokusu hakkında yazmışlardır. Aubry de la Motraye, Comte de Choiseul – Gouffier ve Sir Adolphus Slade bu seyyahlar arasındadır.

Aubry de la Motraye 'in de İstanbul 'a gelirken 1707 de Enez'e de geldiği bilinmektedir[30]. Kendisi buranın güzel bir köy olduğunu ve gezisi sırasında burada Yunan ve Latin paraları bulduğunu yazmaktadır.

---

[26] S. Eyice, "Enez'de Yunus Kaptan ..., s. 145-146.
[27] S. Bozdağ, "Enez'in Eski Eserleri," İstanbul Üniversitesi , Edebiyat Fakültesi ,Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1979 s. 13.
[28] S. Eyice, "Enez'de Yunus Kaptan ..." , s. 145-146.
[29] Evliya Çelebi, **Seyahatname** ,V , İstanbul , 1315(1899), s.324 Çev: Zuhuri Danışman , İstanbul , 1970 , cilt 8 , s.182.
[30] Aubry de la Motraye, **Voyages en Europe , Asie et Afrique** ,I , La Haye , 1727, s.395.

Gouffier, 1776 da hazırladığı Kuzey Ege deniz haritasında Enez'e ve Semadirek Adası'na da yer vermiştir[31]. (Res. 7) Slade ise 1831 de Enez'in parlak durumundan ve geniş yer kaplayan ihtişamlı surlarından söz eder[32].

Enez, 19.yüzyılda halen maddi refah düzeyi yüksek , Trakya'nın en önemli liman kenti konumundayken , bu tarihten sonra liman ağzı Meriç Nehri'nin taşıdığı alüvyonlarla kapanmış, liman kullanılamaz duruma gelmiştir[33]. 20.yüzyıldaki savaşların da etkisiyle ekonomik yönden gerileyip, küçük bir balıkçı köyü haline geldiği söylenebilir[34] .

1902 yılında Enez'de incelemeler yapan Lambakes, buradaki 23 kilisenin varlığından söz ederken başlıca özelliklerini ve yoğun olarak da iç süslemelerini anlatan bir liste de hazırlamıştır[35]. Bu makale bizim için bu konuda çok önemli bir kaynak olmakla birlikte, sözü edilen pek çok kilisenin kalıntılarının bile günümüzde bulunmayışı ve başka kaynaklarda bu listeyi destekleyici açıklamalara yer verilmeyişi bu listenin kesin bilgilere sahip olduğumuz kilise ve şapeller dışında, kısmen de olsa duygusallıkla abartılarak düzenlenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

1909 yılında Enez'de incelemeler yapan Hasluck ise , makalesinde Enez tarihinden ve surlardaki devşirme malzemelerden ve özellikle armalardan söz etmektedir[36].

Görkemli bir geçmişe sahip olan ve tarih boyunca önemli bir liman kenti olan Enez, günümüzde eski önemini ve gösterişini yitirmiş, Edirne iline bağlı bir ilçe konumundadır. Yıllardır dış turizme açık olmayan bu ilçenin kalkınamadığı hatta geri bile gittiği söylenebilir. Bu yıl turizme açılan beldenin eski günlerine kavuşması beklenmektedir.

---

[31] Comte de Choiseul- Gouffier, **Voyage Pittoresque de la Greece**,Paris,1842,II, Levha 3.
[32] A. Slade, **Records of travels in Turkey, Greece**, London, 1833, s.378-398.
[33] I. Hütz, **Reschrebungder Europaeischen Türkei**, München , 1828, s. 246- 247.
[34] P. Soustal , **Trakien, (Thrake, Rodope und Haiminontos), Tabula İmperi Byzantini**, Wien , 1991, 107-172.
[35] Lambakes, "Periegeseis," **Deltion tes Khristianiken Arkheologike Hetairas**,1908,s.4-32
[36] F.W. Hasluck, "Monuments...", s. 249-257.

C- ENEZ'İN TOPOGRAFYASI

Enez, Meriç Nehri ağzında ve nehrin sol kıyısında denizden 23-24 m. yükseklikte kuzey – güney doğrultulu bir uzun sırt üzerinde kurulmuştur. Bu sırt kuzeyden Meriç Nehri, batıdan Dalyan Gölü, güneydoğudan Taşaltı Denizi denilen göl , kuzeydoğuda ise , Meriç'in kısmen bataklık Taşkın Ovası ile çevrilidir. Orta Miosen formasyonlarından ibaret olan bu sırt, suların bol olduğu mevsimlerde adeta bir ada görünümüne sahip olur. Sözü edilen bu sırt, özellikle doğu kesiminde dik bir şekilde inmektedir. Bugün Meriç Deltasında , Meriç Nehri'nin denize döküldüğü yerden hemen hemen 3,5 km. kadar içerde kalmış olan Enez, eskiçağda bir kıyı şehri durumundaydı[37]. Gerçekte Piri Reis'in Kitab – ı Bahriyesi'ndeki deniz haritasında Enez'in bulunduğu kesimde geniş ve kuzeye doğru dökülen bir körfez mevcuttu ve Meriç Nehri kuzeybatıdan bu körfeze dökülmekteydi[38]. Buna göre Enez bir kıyı şehri konumundaydı. Ancak zamanla Meriç Nehri'nin getirdiği alüvyonlar ile şehri denizden ayıran kıyı kordonları oluşmuş, bunlarla şehrin bulunduğu sırt arasında da geniş fakat sığ olan Dalyan gölü ve bataklık alanlar yer almıştır[39]. Bu durum Meriç Nehri'nin yatağının güneye doğru yer değiştirişi sonucu olmuştur[40] . Böylece Enez , bir körfez içerisindeki liman kenti iken giderek denizle ilişkisi kesilen bir kent konumunu almıştır. Kentin eski liman fonksiyonu da yok olmuştur. (Çiz. 2)

---

[37] A,Erzen , "Enez(Ainos) Araştırmaları, " **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I** , (1972) , s. 235 – 236.

[38] Piri Reis , **a.g.e.**, s. 98.

[39] K.Göçmen, "Meriç Deltası, " **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi II-III**, İstanbul 1973- 1974, s.253 –265.

Y. Dönmez, **Trakya'nın Bitki Coğrafyası**, İstanbul, 1968, s.79.

[40] O.Tezcan, a.g.e, s.3.

D - ENEZ'DE BULUNAN MİMARİ ESERLER

Tümü günümüze gelmemiş olmasına rağmen kaynaklardan aldığımız bilgiye göre Enez mimari eserler açısından oldukça zengindir. Bugün dikkat çeken eserlerin en başında antik çağda akropol olan ve kalesi bulunan tepenin üzerine inşa edilmiş olan orta çağ kalesidir. (Res. 8) Günümüzde varolan kaleyi 6.yy.da Iustinianus eski kalenin bir kısmını onartarak yaptırdığı bilinmektedir [41] .

Doğu – batı doğrultusunda gelişen bir plana sahip olan kalenin denize bakan kısmında görkemli bir giriş gösteren sağ ve sol yanında biri yuvarlak diğeri köşeli birer kulesi bulunan bir kapı yer almaktadır. (Res.9) Meriç Nehri yönünden gelebilecek tehlikelere karşı da güneyden gelen sur bedeni ile batı yönünden gelen sur bedeni yarım kule ile birleşir. Ortaçağ surlarının altında çift duvar örgüsü tekniğiyle Hellenistik Çağa tarihlenen duvar kalıntısı yer almaktadır. (Res. 10) Kalenin giriş kapısındaki Trak betimlemesi ile doğu duvarındaki Doria ve Gattelusio'ların armalarının bulunduğu kabartmalar, erken dönemlerden kalma devşirme parçalardır. (Res. 11)

Kıvrımlı bir sur bedeni olan kuzey doğu köşesinde çıkıntılı bedenin uç noktasında köşeli bir kule, batı doğrultusunda da yarım kule bulunmaktadır. Aynı zamanda burada Enez Ayasofyası yer almaktadır. Kale içinde biri Khrysopege olarak adlandırılan iki küçük Bizans şapeli bulunur[42]. Surların dışında ise halkı darphane olarak adlandırdığı tek bir kule vardır. Buranın su kulesi ya da karakol burcu olma ihtimali de çok yüksektir.

Enez'in güney doğusunda, Taşaltı Gölü'nün batı yamacında dar ve uzun üç nefli, büyük bir yapı kompleksinin bir parçası olma ihtimali olan Kral Kızı Bazilikası bulunmaktadır.

Kale girişinin kuzeyinde sur duvarına yakın alanda yapılan kazıda, küçük bir saray ve zengin evinin bodrumuna ait temel kalıntıları yer almaktadır[43]. (Res. 12) Kareye yakın plan gösteren bu yapıda depo olabilecek dört mekan saptanmıştır. Taş temeller üzerine oturan tamamı ahşap bir bina olduğu tahmin edilmektedir.

---

[41] Prokopius, **Buildings**, Böl.IV, 1vd.,s.305.
[42] A,Erzen , "Enez(Ainos) Araştırmaları," **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I** , 1972 , s. 243.
[43] S. Başaran, "Ortaçağ'da Enez..., s.5

Kalenin kuzeydoğu surları üzerinde yer alan yuvarlak planlı kulenin 40 m. kuzeyinde bir hamam kalıntısı bulunmaktadır. Tonozlar ve kubbeye kadar olan kısmı günümüze gelebilen yapının üst örtüsü hakkında tam olarak bilgimiz yoktur.

Bu yapılardan başka kayaya oyulmuş iki şapel bulunmaktadır. Biri , kalenin dışında Pan Mağarası adıyla Hellenistik döneme tarihlenen ve 14.yy.da Hagia Triada adını alarak mezar şapeline dönüştürülen mağaradır. Diğeri ise günümüzde özel mülkiyet alanına girmiş olan adlandırmasını yapamadığımız diğer bir şapeldir.

Enez'in güneyinde serbest haç planlı, fetihten sonra Has Yunus Bey Türbesi olarak kullanılan ve bugün tamamı ayakta olan bir Bizans şapeli bulunmaktadır.

Ayrıca çok az kalıntıları varolan Gazi Ömer Bey Mahallesi 'ndeki Kilise kalıntısıyla, Yeni Mahalledeki kilise kalıntısı da sayılabilecek yapılar arasındadır. (Çiz. 3)

II. ENEZ'DE BULUNAN BİZANS DEVRİNE AİT DİNİ MİMARİ ESERLER

A - ENEZ AYASOFYASI

1.Konumu ve Tarihçesi

Türkiye sınırları içindeki Bizans yapılarının en büyüklerinden biri olan Enez Ayasofyası , kalenin içinde antik dönemde şehir merkezi olan akropol üzerine kurulmuştur. (Res. 14)

Yapılan araştırmalarla en az üç devir gösterdiği anlaşılan yapı, kesin olmamakla birlikte, ilk önce Orta Bizans Devri sonlarına doğru haç planlı bir kilise olarak inşa edilmiş [1],13. ve 14. yüzyıllarda dış narteks ilave edilmiştir. (Res. 15) Enez'in 1456 tarihli fethinden sonra kilise, Fatih sultan Mehmet tarafından camiye çevrilmiş ve Fatih Camii adıyla anılır olmuştur.

Yapının 18.yüzyılda büyük bir tamir gördüğü ve 19. yüzyılda da ikinci büyük tamirin yapıldığı anlaşılmaktadır [2] .

1902 yılında burayı gezmiş ve incelemeler yapmış olan Lambakes de 1908 yılında yayımlanan makalesinde yapının o yıllarda halen cami olarak kullanıldığını yazmış ve kiliseyi Hagios Konstantinos olarak adlandırmıştır[3].

1965 yılında büyük bir deprem sonucunda bir kısmı kullanılamaz duruma gelen ve kubbesi çöken yapının üzeri düz bir çatıyla kapatıldıysa da bir müddet sonra bu çatı da yıkılmış ve bina harap duruma gelmiştir [4].

---

[1] Dr.İhsanTUNAY' dan aldığım bilgiye göre , yapılan kazı ve araştırmalar sırasında Ayasofya' dan alınan tahta parçası örnekleri Prof. Dr. Afif ERZEN tarafından Amerika'ya gönderilmiş, oradaki incelemeler sonucu kilisenin ilk yapımının M.S. 1161, Manuel Komnenos devrine ait olduğu anlaşılmıştır.

[2] M. Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Trakya Abidelerinde Yapılan İmar Çalışmaları, " **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 6-7**, İstanbul , 1978, s.137.

[3] Lambakes, **a.g.e.** , s.4.

[4] S. Başaran, "Ortaçağda Enez..., s.8.
S. Eyice, "Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler, " **Belleten XXXIII**, 131, (y.y), 1969, s.350.

2. Planı ve Mimari Özellikleri

Büyük ölçüde yunan haçı planlı olarak inşa edilmiş olan Enez Ayasofyası, üç bölümlü bir narteks ve payeli sütun ve kemerlerle, galeri halinde dışarı açılan bir dış nartekse sahiptir. Bu yapı tipi Bizans mimarisinde köşe duvarlı denilen haç planlı kiliseler grubundandır.

13. veya 14.yüzyılda yapıya eklenen dış narteks bölümü, ortada üç yanlarda çift kemeri taşıyan paye ve sütunlarıyla günümüzde halen ayaktadır. (Res. 16-17) Taş ve tuğlayla inşa edilmiş bu bölümde yer alan sütun başlıkları beyaz mermerden yapılmıştır ve üzerinde haçlar ve bitkisel motiflerle bezemeler bulunmaktadır. (Res. 18-19-20-21-22) 25 m. Genişliğindeki bu bölüm aynı zamanda tuğla bezemenin zengin örneklerini, balıksırtı örgüler şeklinde göstermekle birlikte günümüzde oldukça harap durumdadır. (Res. 23) Bugün üzeri tamamen açık olan dış narteksin 1962' de bile üzerinde örtü olmadığı anlaşılmaktadır. (Res. 24-25)

Dış narteksten sonra ortada beşik tonoz , yandakiler çapraz tonozlarla örtülü üç bölümlü narteks bulunur. Bugün bu bölümün de üzeri tamamen açıktır. Narteksten naosa giriş başlangıçta üç kemerli olarak inşa edilmiş fakat daha sonra kemer kısmı kapatılıp, giriş işlenmiş, söveli bir kapı şeklinde yapılmıştır. (Res. 26-27-28) Yapının güney yönünde bulunan tymphanum duvarı günümüzde en sağlam kalmış bölümlerden biridir. (Res. 29-30)

Haç planlı olan naosun batı kolu ile köşe odaları daha uzundur. (Res. 31) Haçın dört kolu büyük beşik tonoz , köşe odalar ise çapraz tonozlarla örtülüdür. Köşelerdeki filayakları ortadaki büyük kubbeyi taşıyorsa da büyük ihtimalle geç devirde filayaklarının önüne eklenmiş olan ikişer sütunun üzerine atılan kemerle günümüzde bulunmayan kubbenin ağırlığını taşıması amaçlanmıştır. (Res. 32) Fakat bir süre sonra bu kemerler kubbeyi taşıyamamış, kubbe kasnağıyla birlikte yıkılmıştır. Ayrıca 18.yüzyıl başlarında kubbenin büyük ölçüde tamir edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır[5]. 19. yüzyılda naosun orta kısmı ahşap bir tavanla kapatılmıştır. S. Eyice 19. yüzyıla ait kalemişlerinin bulunduğu tavanın 1962 de hala mevcut olduğunu yazmıştır[6]. Kubbe kasnağının ise 18. yüzyıldaki tamirde mi yoksa , 19. yüzyıldaki ikinci büyük tamirde mi eklendiği bilinmemektedir.

---

[5] M. Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Trakya Abidelerinde Yapılan İmar Çalışmaları, " **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 6-7**, İstanbul , 1978, s.137.

[6] S. Eyice, "Trakya'da Bizans ...", s.353.

Apsisin iki yanındaki sütunlar kompozit başlıklı diğerleri kesik piramidal biçimlidir. (Res.33-34-35-36) Sütunların üzerinde günümüzde görülen delikler, zamanında buraya metal haçların aplike edilmiş olduğunu göstermektedir.

İçeriden tam bir yarım daire, dışarıdan çok köşeli olarak inşa edilmiş apsisin iki yanında yine aynı mimari biçimde inşa edilmiş olan pastophorion ve diakonikon hücreleri kapalı birer mekan olarak yer alır. (Res. 37) Bu hücrelerin üzeri beşik tonozlarla örtülüdür.

Bina cami haline getirildikten sonra kuzeydeki kolun içinden bir kapı açılmış ve güney kolun içine de mihrap ve minber yerleştirilmiştir. (Res. 38) Bugün oldukça harap durumda olan minberin Bizans döneminden kalma mermerlerden yapıldığı Lambakes tarafından yazılmıştır.[7](Res. 39) Minare ise apsisin sağ yanına (güney doğu yönünde) yerleştirilmiştir. (Res. 40-41) Kesme taştan inşa edilmiş olan bu minarenin üst kısmı günümüzde tamamen yıkık durumdadır. (Res. 42) (Çiz. 4)

[7] Lambakes, a.g.e., s.4.

3. Duvar Tekniği

Enez Ayasofyası' nın duvar tekniği esas yapının duvar tekniği ve sonradan eklenen dış narteksin duvar tekniği olarak iki devir göstermektedir.

Esas yapının duvar tekniği aşağıdan yukarıya doğru dört sıra taş, on tuğla , iki taş bir tuğla, bir taş bir tuğla, ve üç taş bir tuğla şeklindedir. Tuğlalar genellikle 35 cm. uzunlukta ve 4 cm. genişliktedir. Taş ve tuğlalar arasında 3 cm. kalınlığında küçük taneli ve bej renkli harç bulunur.

Sonradan inşa edilmiş olan dış nartekste ise, esas yapıyla aynı ölçülerde ve kırmızı renkli tuğlalarla birlikte yine taş ve harç kullanılmıştır. Harç kalınlığı burada 4 cm. dir ve özellikleri bakımından da esas yapıdan farklılıklar gösterir. Bej renkli olan bu harç, küçük çakıl ve tuğla parçalıdır. Bu duvar üzerinde Türk döneminden kalma 1 cm. kalınlığında beyaz renkli küçük taş ve tuğla kırıklı sıva bulunur.

Görüldüğü gibi duvarlarda iki farklı tekniğin kullanılması, bölümlerin iki ayrı zamanda inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca diakonikon ve pastophorion hücrelerinin apsis kısımlarında bulunan hareketli tuğla örgüler özellikle yapının dışında bulunan meander motifi İstanbul 'daki son devir kiliselerini hatırlattığından bu bölümlerin de dış narteks inşa edildiği sırada yenilendiğini ve son dönem özelliklerinin bu bölümlere de yansıtıldığını göstermektedir[8]. (Res. 43-44)

[8] S. Eyice, **Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul 'da Paleaiologoslar Devri Anıtları,** İstanbul,1963, s.47-50.

4. Süsleme Programı

Enez Ayasofyası süsleme programı, tuğla süsleme, mimari plastik (sütun başlıkları ve frizler), fresko bezemeler ve Türk dönemi kalemişleri olarak dört grupta incelenebilir.

Tuğla süsleme, özellikle dış narteks olmak üzere, pastophorion ve diakonikon hücrelerinde görülmektedir. Tuğla dış nartekse hareketlilik kazandırmış, renkli bir görünüm sağlamıştır. Galerinin kuzey cephesinde görülen balıksırtı tuğla örgü, apsis yanındaki pastaphorion ve diakonikon hücrelerindeki bezemeyle benzerlik göstermektedir. Bunun sebebi, bu hücrelerin, dış narteksin yapımı sırasında yapılan restorasyonda son devir Bizans mimari özelliklerinin buraya da yansıtılmış olmasıdır. Bu bezeme şekli, güneydoğu kısımda sağ hücrenin dış yan duvarında tuğladan örülmüş meander motifi olarak karşımıza çıkar ki , her iki bezeme şekli de İstanbul 'da Konstantin Lipps Manastırı'nda(Fenari İsa Camii) karşımıza çıkmaktadır[9].

S. Eyice, naosun hemen girişinde bir döşeme mozaiğinin bulunduğunu belirtmekteyse de, günümüzde örtünün yıkımı ve bu bölümün üzerinin toprakla dolup kapanması nedeniyle görülmemektedir[10].

Yapının doğu kısmında apsisin iki yanında bulunan sadece dört sütun başlığı kompozit tarzda işlenmiş, diğerleri kesik piramit biçimli işlenmemiş kaba görünüşlü, dört başlıktır. Dış nartekste yer alan dört başlık ise, yine kesik piramit biçimli, dört yüzüde kabartma bitkisel motifler arasında haçlara yer verilmiştir.İç bölümde binayı üzüm salkımı ve asma yaprağı süslemeli bir silme çevrelemektedir.(Res. 45) Sağ yan giriş kapısının mermer sövesi , birbirini takip eden dalları iç içe geçmiş üç yapraklı yonca denilebilecek bir motifle yüksek kabartma olarak süslenmiştir. (Res.46)

Ayasofya'daki freskoların gün ışığına çıkartılması amacıyla 1991-1992 yıllarında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında narteksten naosa girişte orta kapı ve sağ yan kapı üzerinde, ayrıca bu mekanı örten ve bugün yıkık olan tonozların başlangıç yerlerinde freskolara rastlanmıştır. Yapının ana mekanında, özellikle yan hücrelere giriş kemerlerinin içlerinde fresko izine rastlanmamıştır. Bulunan fresko bezemeler dört kısımda incelenebilir.

---

[9] S. Eyice, **Son Devir Bizans...**,s.65.
[10] S. Eyice, "Trakya'da Bizans ..., s.353.

İlki, orta kapı üzerinde yuvarlak bir kemer içinde kırmızı bir şeritle çevrelenmiş ve oldukça tahrip olmuş bir sahnedir. Bu sahnede yeşil ve lacivert renkli fon kullanılmıştır. Ortada ters perspektifli bir seki üzerinde görülen lacivert renkli elbiseli kadın figürünün kucağında küçük bir ayağın varlığı bize bunların Meryem ve çocuk İsa olduklarını düşündürmektedir.(Res. 47) Kahverengili - sarılı bir pelerinin altında lacivert elbise giymiş bu gövdenin sadece göğüs hizasından dizlere kadar olan bölümünün yarısı görülmektedir. Sahnenin sağında saygılı bir biçimde eğilmiş erkek figürünün üzerinde din görevlilerine ait bir kıyafet bulunmaktadır. Figürün omuz kısmında sarı – kahverengi , gövdede yeşil, eteklerde lacivert – beyaz renkler görülür. Gövdeden etek kısımlarına kadar uzanan kalın bir şerit halindeki bantta siyah iki tane haç motifi vardır. Göğüs hizasından yukarısı bozulmuş olan figür uzun hareketli vücudu ve kıvrımlı bol elbisesiyle gösterilmektedir. Eller Meryem'e saygı ifadesiyle yeşil renkli bir pelerinin etekleriyle örtülüdür. Sol bacak dizden hafifçe kırık olup, zengin elbise kıvrımlarıyla belirginleştirilmiştir. Sol ayak ise vücudun ağırlığını taşımaktadır. Bu figürün simetrisinde fresko tamamen bozulmuş ve sıva ile kaplanmıştır.

İkincisi, sağ yan kapı üzerinde, yine yuvarlak bir kemer içinde kırmızı şerit ile çerçevelenmiş birbirine geçmeli dairelerden bir süsleme bulunmuştur. Lacivert zeminli bu süslemede kırmızı ve sarının tonlarından renklere rastlanmıştır. (Res. 48)

Üçüncü olarak, narteks duvarının üst bölümlerindeki kırmızı renkli bir şeridin ayırdığı yeşil ve mavi renkli zeminlerde oldukça büyük boyutlu olması gereken figürlerin izlerine rastlanmıştır. (Res. 49) Yeşil zeminde görülen sarının tonundaki büyük ayakların duruşları birbirinden farklıdır. Bunların özellikle bilek kısmında ortaya çıkan lacivert şeritlerden sandalet giydikleri anlaşılmaktadır. Sonradan sol baştaki ayak çiftinin lacivert renkli etekleri birkaç santimetre olarak görülmüştür. Alt bölümdeki mavi zeminde sarı renkli bir hale ile bu haleye ait yeşil renkli bir omuz parçası bulunmuştur. Bu kalıntılar burada mahşer sahnesinin betimlendiğini göstermektedir.

Son olarak, sol yan hücrenin apsise açılan kapı üzerinde, kemer içinde halen sağlam olarak günümüze gelebilmiş bir aziz resmi bulunmaktadır. Lacivert zemin üzerinde kahverengi, bej ve beyaz tonlarıyla elbise kıvrımları belirgin olan, başında hale bulunan bu azizin kim olduğu kesin olarak bilinmese de Pammakaristos

Kilisesi'nde (Fethiye Camii) yer alan Petrus freskosuna benzerlikleri nedeniyle bu resmin de Aziz Petrus' a ait olabileceği söylenebilir [11]. (Res. 50)

Yapı camiye çevrildikten sonra, duvarlara sıva çekilerek kalem işi süslemeler eklenmiştir. Ayrıca Türk döneminde yapıya eklenen mihrap üzerinde de bu süslemeye yer verilmiştir. Bu dönemde eklenen minber ise günümüzde oldukça harap durumdadır. Bu devirden günümüze gelebilen süslemeler şu şekildedir:

Binayı genel olarak lacivert renkli bir şerit çevrelemektedir.(Res. 51) Bu süsleme, filayaklarının sütun başlıklarına kadar tüm kenarları, pandantiflerin iki yanı ve kemer üstlerinde bir kalın şeridin iki yanındaki ince çizgiler olarak kendini gösterir. Bema kemerinin yan hücrelere açılan kapı kemerlerini çevreleyen şeritlerin yanlarında ise turuncu renkli silmeler bulunmaktadır. Ayrıca kemer içlerinde dikdörtgen eğik baklavalar halinde mavinin tonlarıyla üç boyutluluğun kazandırılmaya çalışıldığı süslemeler yer alır. (Res. 52)

Sütun başlıklarının üzerinde lacivert, sarı ve bej renkli stilize lale motifini andıran bezeme bulunmakla birlikte, kompozit başlıkların tüm kıvrımları da sarının tonlarıyla boyanmıştır. (Res. 53)

Tymphanum duvarı içindeki altı pencerenin üzeri bitkisel tarzda süslenmiştir. Bu duvarda kıvrımlı dal ve çiçek motifleri arasında, yuvarlak madalyonlar içerisinde Allah, Muhammed, Hasan, Hüseyin isimleri yer alır. Yine renklere sarı ve lacivert tonları hakimdir. Buradaki bitkisel süslemenin benzeri pandantif içlerinde de kullanılmıştır. (Res. 54)

Geçen yıla kadar süslemeleri oldukça kötü durumda olan mihrap, 2001 yaz sezonunda yapılan çalışmalarla sağlamlaştırılmış, temizlenmiş ve üzerinde bulunan kalem işi bezemeler gün ışığına çıkarılmıştır. Burada mihrap kemeri üzerinde, iki yanda buketler halinde çiçek demetleri , kemerin üzerinde ise oval kartuşlar içinde çiçek, karşılıklı iki lale motifi ve baklava içerisinde çiçek şeklinde birbirini takip eden motifler bulunmaktadır. Burada hakim olan renkler, çerçevede kiremit kırmızısı , fonda bej ve kahverenginin tonları ve çiçeklerde lacivert ve mavidir. Nişin içinde ise çizgisel ve basit şekilde yapılmış çiçek , yaprak ve dal motifleri bulunmaktadır. (Res. 55) 18.yüzyıldan günümüze gelebilmiş olan bu süslemeler genellikle kaba işçilikli basit süslemelerdir.

---

[11] T. Sözen, "Fethiye Camii Resim Sanatı, " İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1981,s.87-88.

B. KRAL KIZI BAZİLİKASI

1. Konumu ve Tarihçesi

Enez'in güneydoğusunda, Eskiçağda doğu iç limanı olarak bilinen bugünkü Taşaltı Gölü'nün batı yamacında halk arasında Kral kızı olarak tanınan mevkide yer almaktadır. (Res. 55-56) Bu mevkiinin adı bazilikanın batısında yer alan tepe üzerinde bulunan üç tane ana kayaya oyulmuş mezardan almıştır.(Res. 57)

Bazilikanın orijinal adı konusunda araştırmalardan kesin bir sonuç elde edilmemiş olsa da bu çalışmam sırasında edindiğim bilgilere göre, Yunanistan'ın Dedeağaç (Alexandriapolis) kentinde bulunan Ekklesiastiko Museio'da bulunan Hodigetria Meryem ikonası bu konuda şüpheye yol açmaktadır.(Res. 58) Bu ikonanın Enez'den, Hagia Kyriaki Kilisesi'nden götürülmüş olduğu bu müzeye ait katalog bilgileri arasında bulunmaktadır[12]. Lambakes'in makalesinde yer alan listesine göre de Enez'de 1900 lü yıllarda böyle bir kilise vardır[13]. Bu kilisenin apsisinin 5 köşeli oluşu, yapının üç nefe sahip olması, filayaklarının kubbeyi taşıması, zengin iç dekorasyonun ve vitray süslemelerin ağırlıklı olması gibi özellikler Kral Kızı Bazilikası' nın kazı çalışmalarında edinilen verilerle büyük benzerlikler göstermesi akla Hagia Kyriaki Kilisesinin bu kilise olabilme ihtimalini getirmektedir. Diğer kaynaklarda bunu destekleyici bir bilgi bulunmasa da isim benzerliğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Oldukça büyük bir Bizans yapı kompleksi olan bu yapının tarihlendirmesi kesin olarak yapılamamakla birlikte 1983 yılı kazı çalışmaları sırasında binanın kuzeybatı ve güneydoğu yönünde uzanan duvar içinde çay bardağı şeklinde bir vazo içinde ele geçirilen ve 12. yy.a tarihlenen 10 adet altın sikke tarihlendirme konusunda fikir vermektedir[14].Günümüzde Edirne Arkeoloji Müzesinde bulunan bu sikkelerin tümü 22 ayar altın olup, çukur baskılıdırlar[15]. (Res. 59) Bu sikkeler Komnenos Sülalesinin (1081- 1185) ilk imparatorlarından , Angelos Sülalesinin (1185 – 1204) ilk önemli imparator II. İsaakios'u içine alan yaklaşık yüz yıllık bir dönemin paralarıdır. Bu duruma göre en geç tarihli para göz önüne alınarak kilisenin yapım tarihi için imparator İsaakios II (1185 – 1195) ten öncesi verilmelidir [16].

---

[12] A. Rossa, **Ekklesiastiko Museio**, Aleksandropoleos Ke Samotrakhe, (t.y.), s.26.
[13] Lambakes, **a.g.e.**, s.4–32.
[14] A. Erzen, " 1983 Yılı Enez Kazı Çalışmaları, " **VI.Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara ,1984
[15] A. Erzen, "Güneydoğu Avrupa Araştırma Merkezi ve Enez Kazıları, " **Arkeoloji ve Sanat** 24/27,İstanbul,1985 s. 10.
[16] A. Erzen – İ.Kaygusuz, " Trakya'da Enez(Antik Ainos) Kazılarında Bulunan Bizans Altın Sikkeleri, " **Belleten CLII, 1988 , sayı 203 ten ayrı basım** , T.T.K , Ankara , 1988 , s.430.

Sikkelere göre 12.yy. da inşa edildiği ya da büyük ölçüde bir onarım gördüğü ortaya çıkan yapının bir yangın sonucu yıkılmış olduğu kalıntılardan anlaşılıyor olsa da bu olayla ilgili kesin bir belge yoktur[17]. Ayrıca 1985 yılı kazı çalışmalarında 17.yy.a tarihlenen 86 adet gümüş Venedik sikkesinin nefin sağ dış köşesinde bulunması bu yüzyılda bazilikanın halen kullanıldığını ortaya koymaktadır[18].

Bölgede 1983 ten 1993 yılına kadar yapılan araştırma ve kazı çalışmaları sonucunda bazilikanın batıdaki ana girişi, 3 nefi ve orta apsisi tamamiyle açılarak ortaya çıkarılmış ve yapıda 3 yapım evresi olduğu anlaşılmıştır.

2. Planı ve Mimari Özellikleri

Büyük bir yapı kompleksi içinde yer alan bazilika dar ve uzun 3 nefe sahiptir. Narteksi halen kazılmamış olan bazilikanın bu bölümü hakkında bilgimiz yoktur.

Nefler birbirinden kalın duvarlarla ayrılmıştır. (Res. 60) Orta nefte 3 m. derinliğinde ve içinde kutsal su bulunan tonozlu kuyu yer almaktadır. (Res. 61) 1984 yılı kazı çalışmalarında doğu – batı duvarı üzerinde enlemesine büyük kapak taşı altındaki lahit ve içinde kemikleri dağılmış iki iskelet bulunmuştur.(Res. 62) Bu lahde dikey durumda binanın iç kısmından gelip kuzeye doğru devam eden oldukça geniş bir kanal yer almaktadır. (Res. 63) Kanalın çok düzgün bir şekilde lahdin üzerine yapılmış olması lahitten daha sonraki bir tarihte yapıldığını gösterir[19]. (Res. 64) 1993 yılında ise orta nef ile güneyindeki yan nef arasında ara girişleri de kapatan ön yüzü sıvalı taş duvara bitişik olarak farklı seviyelerde 3 ayrı mezar saptanmıştır. (Res. 65) Mezarlardan biri bazilika zemininin üzerinde diğer ikisi taban döşemesinin altında yer almaktadır. Bazilikaya ait taban döşeme levhaları bu mezarlarda kapak olarak kullanılmıştır [20] .

---

[17] S. Başaran, "Ortaçağda Enez..., s.10.
[18] A. Erzen, " 1985 Yılı Enez Kazı Çalışmaları, " **VIII.Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1986, s. 277-278 .
[19] A. Erzen, " 1984 Yılı Enez Kazı Çalışmaları, " **VII.Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1985,s.603-617.
[20] A. Erzen, " 1992 Yılı Enez Kazı Çalışmaları, " **XV.Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara , 1993, s.455 – 474.

Orta nefin batı kesiminde döşeme altında mezarların bulunması ve bazilika döşeme levhalarının bazı mezarlarda kapak olarak kullanılması bazilikanın yıkılmasından sonra buranın gömü yeri olarak kullanıldığını gösterir. (Res. 66)

Doğu – batı duvarının doğu köşesinden hemen sonra orta apsis yer alır. Apsis içten dairevi bir şekil gösterirken dıştan düz ve köşeli bir şekle sahiptir. Büyük orta apsisin batısında yan apsisle bağlantıyı sağlayan zigzaglı mimari bir bölüm yer alır. Batıdaki yan apsisin dış yüzünü çevreleyen kırık hatlı dış duvarın başladığı yerde dikdörtgen mermer kapaklı bir lahit daha bulunmuştur. Lahdin içinde kemik parçalarından başka buluntuya rastlanmamıştır [21].

Yapının duvarları toprak seviyesinde olduğundan üst yapı hakkında bilgimiz yoktur. (Res. 67) (Çiz. 5)

3. Süsleme Elemanları

Bazilikanın günümüzde hiçbir duvarı ayakta olmamakla birlikte yapılan çalışmalara ve eldeki kalıntılara göre duvar işçiliği taş ve tuğla sıralarından oluşmaktadır. Ayrıca duvarlarda fresko izlerine de rastlanmıştır[22]. Yapının tabanı üzerinde çok sayıda renkli cam parçaları, renkli camdan yapılmış teseralar, mermer kaplama levhaları, ara kapılara ait oldukları anlaşılan kaliteli beyaz mermerden yapılmış söve blokları ve fresko kırıklarına rastlanmış olması yapının süsleme yönünden ne denli zengin olduğunu göstermektedir.

[21] A. Erzen, " 1984 Yılı Enez Kazı Çalışmaları..., s. 603-617.
[22] S. Başaran, "Ortaçağda Enez..., s.10.

C. HAS YUNUS BEY TÜRBESİ

1. Konumu ve Tarihçesi

Bugünkü kasabanın güneyinde ve deniz yönünde geniş düzlükte bulunmaktadır. Burada birçok Türk mezar taşına rastlanması buranın eski mezarlık olduğunu göstermektedir. Bu alanın etrafı moloz taşlardan alçak bir duvarla çevrilidir. (Res. 68) 15.yüzyıldan 18.yüzyıl sonlarına kadar gömü için kullanıldığı buradaki sandukalar, lahit ve mezar taşlarından anlaşılan bu mezarlık 18 dönüm büyüklüktedir ve uzun yıllar hayvanların otlak yeri olarak kullanılmıştır[23].

Bu mezarlık alanının ortasında Has Yunus Bey'e ait olduğu rivayet edilen türbe yer alır. (Res. 69-70) Günümüzde halk arasında hala kutsallığını koruyan bu türbe esasında Bizans dönemine ait bir şapeldir. Üzerinde hiçbir yazı izine rastlanmadığından zamanında bir mezar şapeli mi yoksa küçük bir ibadet mekanı mı olarak yapıldığı bilinmemektedir. Ancak Lambakes, Ravenna'daki Galla Placidia Türbesi'ne benzerliğiyle tanıttığı bu yapıyı Hagios Euplus olarak adlandırmıştır.[24]

Bu türbenin içinde sandukası bulunan Has Yunus Bey hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Halk arasındaki bir inanışa göre Yunus Bey, yunus balığı tarafından kusulmuş ve Enez'i fethetmiş olan bir kaptandır. Bir başka inanışsa fetih sırasında şehit olduğu yolundadır. Oysa kaynaklar bu inanışın eski yunus efsanesinden etkilenerek uydurulan bir söylenti olduğunu kanıtlamaktadır. 1455 yılında Kaptan – ı Derya olarak atanan Has Yunus Bey'in Enez'in fethinde bulunduğu bilinmektedir. Fakat daha önce ilk deniz seferinde İmroz önünde şiddetli fırtınaya yakalanarak gemilerinden yedisini kaybetmiş, kendi sancak gemisi güçlükle Sakız Adası'na , diğer on iki gemi de Midilli Adası'na sığınmıştı. Has Yunus Bey, Sakız Adası önünde , içinde Midilli Dukası Gattelusio'nun kayınvalidesinin bulunduğu bir gemiyi ele geçirmeye çalışmış sonra, Anadolu kıyılarında Foça'da Ceneviz tüccarlarını yakalamış ve bunlardan ganimet alarak Gelibolu'ya dönmüş, hediye ve esirleri sultana sunarak yaptığı hataları düzeltmeye çalışmıştı.

1456 yılının ocak ayında Kaptan Has Yunus Bey , Gelibolu'dan on kadırgadan oluşan bir filo ile hareket ederek Saroz Körfezi'ne girmiş, ertesi geceyi

---

[23] S. Başaran, "Enez Kazıları, " **Anadolu Araştırmaları XIV**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul , 1996, s.122-123.
[24] Lambakes, **a.g.e.**, s.4–32.

Enez yakınlarında bir koyda geçirdikten sonra üçüncü gün Enez Limanı'na girmişti. Türk ordusu da Fatih'in komutasında İpsala'ya gelince Enez halkı dehşete kapılarak şehri Osmanlılara teslim etmişti.

Enez'in fethinden önce şehri yönetmiş olan Dorino Gattelusio'ya Yunus Kaptan'ın ısrarıyla Makedonya'da tımar verilmiş, ancak az zaman sonra Dorino yanındaki Türk muhafızları öldürerek Midilli Adasına kaçmıştı.

Has Yunus Bey'in ilk seferinde fırtınada donanmasının büyük bir kısmını kaybetmesi, kişisel kini dolayısıyla Dorino ile uğraşması ve Dorino'nun Türk askerlerini öldürerek kaçması , Fatih'in gözünden düşmesine ve idam edilmesine neden olmuştur. Olasılıkla Has Yunus Bey, Enez'in alınışından birkaç hafta sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından idam ettirilmiş ve bu şekilde idam olan bir kişi, halk tarafından şehit mertebesinde yükseltilmiştir. Bu idamın denizde mi yoksa Enez'de mi olduğu bilinmemektedir.

İstanbul 'da Beyazıt semtinde Has Yunus Bey'e ait bir türbenin varoluşu hatta Has Yunus Bey'in biyografisinde de türbesinin İstanbul 'da olduğunun belirtilmesine karşın[25], bu tarihlerde Yunus Kaptan'ın İstanbul'da olamayacağı, denizde idam edilmiş olsa bile türbesinin ancak ve Enez veya civarında olabileceği Eyice tarafından ortaya koyulmuştur[26].

---

[25] F. Dirimtekin, "Fatih'in Donanma Komutanlarından Has Yunus Bey" , **Türkiye turing Otomobil kurumu Belleteni 126,** İstanbul , 1952 s. 4.
[26] S. Eyice, " Enez'de Yunus Kaptan ..., s. 141-158.

2. Mimari ve Plan Tipi

Has Yunus Bey Türbesi, Enez'de yapıldığı tarihten günümüze tümüyle sağlam olarak gelebilmiş tek yapıdır. Bizans döneminde şapel olarak inşa edilmiş bu yapının inşa tarihi hakkında kesin bilgimiz yoktur. Fakat Ravenna'daki Galla Placidia türbesine benzerliğinde dolayı 5.yüzyıla ait olabileceği söylenebilir.

Serbest haç biçiminde, doğu tarafta yarım yuvarlak planlı, dışa taşkın ve üzeri yarım kubbe ile örtülü bir apsisi olan bu yapı tüm bölümleriyle kilise mimarisi geleneğine sahiptir.

Bu şapelin içinde dört kol hemen hemen eşit ölçülerde inşa edilmiş bir haç biçimindedir. Haçın kollarının üzeri beşik tonozla örtülmüş olup, ortada yüksek kasnaklı bir kubbe yer almaktadır. 1.65 m. yüksekliği olan kubbenin dört tarafında 15X60 cm. boyutlarında dört pencere aralığı vardır. (Res. 71)

Yapının esas girişi batıdayken, türbeye çevrildikten sonra sandukanın güney kol içine yerleştirilmesi nedeniyle giriş kuzey yönündeki kola taşınmış, batıdaki kapı kapatılmıştır. (Res. 72) Yapının doğu tarafında bir niş bugün mum yakmak için kullanılmaktadır.

Dıştan beyaz badanalı ve üstü kiremitlerle örtülü bu yapının içi tamamen sıvalı olduğundan hiçbir süsleme izi görülmemektedir. Tüm duvarlar beyaz badanayla yerler ise halılarla kaplanmıştır. (Res. 73)

Şapelin etrafındaki mezarlar uzun yıllar terk edilmiş ve bakımsız bir görünüş vermişse de son yılarda yapılan restorasyon ve temizlik çalışmalarıyla çevre düzenlemesi yeniden yapılmıştır. (Çiz. 6)

D. KHRYSOPEGE ŞAPELİ

1. Konumu ve Tarihçesi

Şapel, bugün kalenin, antik çağdaki akropolün güney batısında , güney surlarına çok yakın bir yerde yer almaktadır. (Res. 74) Kiliseyi Lambakes yaptığı araştırmalarda "Zoodohos Pege" [27], Hasluck ise "Khrysopege"[28] olarak adlandırmışlardır. Dilimizdeki anlamı "Hayat Veren Kaynak" olan bu isim Lambakes'in yaptığı çalışma sırasında bulmuş olduğu kitabeden kaynaklanmaktadır. Binanın dış cephesinde bulunan kitabede , kilisenin temelden Demetrios Ksenes tarafından 1425 yılında bölgenin efendisi Palamides Francesco Gattelusio Palaiologos'un zamanında usta Kosta tarafından Khrysopege ismiyle inşa edildiği belirtilmektedir. (Res.75) Kilise için olduğu kadar Enez tarihinin aydınlanması açısından da önem taşıyan bu kitabeyi bulmak amacıyla 1971 yılında burada kazı çalışmasına başlanmış, şapelin üzerini kapatan molozlar temizlenerek gün ışığına çıkarılmış fakat sözü geçen kitabeye rastlanamamıştır[29].

2. Planı ve Mimari Özellikleri

Tek nefli, ince uzun, dikdörtgen bir plana sahip olan yapı apsis çıkıntısı hariç içerden 16.80 m. uzunlukta ve 7.60 m. genişliktedir.(Res. 76) Dışarı doğru bir çıkıntı gösteren apsis yuvarlağının sağında, duvar içine oyulmuş, küçük bir niş yer alır. (Res. 77) Zemini tamamen dikdörtgen şekilli kalker taş levhalarla kaplı olan şapelin bu döşemesi kısmen tahrip edilmiş ve taşlar yerlerinden sökülmüştür[30] .

Şapelin orta kısmında, kaplama taşların sökülmüş olduğu yerde kalkerden basit, süssüz bir tekne ve hafif şişkin kapaktan meydana gelen iki basit lahit bulunmuştur. (Res. 78) Şapelin döşemesinin altına yapılmış olan bu gömülerden birinden çıkarılan kemikleri süngerleşmiş fakat kırmızı – kahverengi renkli elbiseleri kısmen sağlam olan iskeletin bir rahibe ait olduğu tespit edilmiştir. Diğer gömü ise

---

[27] Lambakes, a.g.e., s. 18-19.
[28] F.W. Hasluck, "Monuments ..., s. 254.
[29] A. Erzen, "Enez Araştırmaları..., s. 235-248.
[30] S. Başaran, "Orta Çağda Enez..., s.7.

şapelin güney duvarına bitişik bir durumdadır ve bu lahdin içinde de bir iskelet bulunmuştur[31].

Yapı, ortada büyük yanlarda küçük olmak üzere üç apsise sahiptir. Ortadaki dışa doğru taşkın ve yarım daire şeklinde, yanlardakiler içten yarım daire, dıştan düz duvar şeklindedir. (Res. 79-80) (Çiz. 7)

3. Süsleme Programı

Günümüzde süsleme izine rastlanmamakla birlikte 1971 – 1972 yılları kazı çalışmaları sırasında duvarlarda yer yer fresko izlerinin görülmüş olduğu, freskoların ince bir sıva tabakası üzerine vurulmuş beyaz renkli badana üzerine koyu kırmızı ve sarı renklerle yapılmış, genellikle baklava dilimi ve üçgen motiflerden meydana geldiği kaynaklarda belirtilmektedir[32] . (Res. 81)

Bugün de hala ayakta olan yapının kuzey duvarının dış yüzündeki duvar örgüsü tekniği dikkat çekicidir.(Res. 82-83) Semavi Eyice, taş ve tuğla şeritlerin değişik kalınlıklarda kullanılmasıyla renkli bir görünüm elde edilmiş olan cephede, 1961 yılında çalışmış ve burada tuğla dizileriyle yapılmış desenlere rastladığını belirtmiştir[33]. (Çiz. 8)

Apsis yuvarlağının bitim noktasından güneye doğru uzanan doğu duvarı ve bütün güney duvarı diğer kısımlardakilere kıyasla daha az özenli bir taş işçiliği göstermekte ve bir onarım yapılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Kazılar sırasında güney duvarı ve apsis kısmındaki fresko kalıntılarına bu kısımda da rastlanmış olması, bu freskoların onarım sonrasında yapıldığını ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde freskolardan hiçbir iz kalmamıştır.

---

[31] A. Erzen, "Enez Araştırmaları..., s. 235-248.
[32] A. Erzen, "Enez Araştırmaları... , s. 235-248.
[33] S. Eyice, "Trakya'da Bizans ..., s. 350.

E. KALE İÇİ ŞAPELİ

1. Konumu ve Tarihçesi

Kalenin orta yerinde, halen kullanılan özel mülkiyetli evlerin kuzeyinde bulunmaktadır. (Res. 84) Tek nefli olan kilisenin yapım tarihi ve adı hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, Kharl Tzogas'ın Din ve Ahlak Ansiklopedisinde belirttiğine göre kaledeki üç önemli kiliseden biri Aziz Gregorios'a adanmış olan Hagios Gregorios Kserias'tır. Bu kiliselerden birinin Kostantinos Kilisesi (Enez Ayasofyası) ve diğerinin Khrysopege Şapeli olduğu düşünülürse bu yapının da Hagios Gregorios olabileceği söylenebilir[34]. Lambakes de burada böyle bir yapının varlığından söz etmektedir[35].

2. Plan Tipi ve Mimari Özellikleri

Bugün toprak seviyesinin 1.5 m. altında bulunan yapı önceleri tek nefli, tek apsisli, çift sütunlu küçük bir şapel olarak inşa edilmiş, (Res. 85-86) fakat zamanla ihtiyacı karşılamadığından dolayı 14.yy.da batı yönüne doğru bir hol eklenerek genişletilmiştir.(Res. 87) Ayrıca önceden yalnızca kuzey yönünde tek ve dar bir kapı ile sağlanan girişin yanı sıra batı duvarına da bir kapı açılarak, şapel çift girişli bir hale getirilmiştir. Esas nef yani naos bölümüyle yan hol arasında bulunan üç filayağı çatıyı taşıma amacıyla inşa edilmiştir. (Res. 88)

Naosun ortasında bugün hala bulunan döşeme mozaiğinden esas kilisenin tabanın mermer döşemeyle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu olan mozaik girişten apsis yönüne doğru uzanmaktadır. 14. yy.da eklenen holün tabanı ise naostan farklı olarak kare şeklinde pişmiş toprak levhalarla kaplanmıştır. Biri girişin önünde, diğeri doğu duvarındaki nişin içinde iki mezar saptanmış, içlerinde dağınık halde iskeletlerin bulunduğu bu mezarlar geç döneme tarihlenmişir.
(Res. 89) Bunlardan giriş yakınında tabanda yer alan mezarın üzerinde bulunan kapak devşirme olarak kullanılmış olmakla birlikte, üzerinde vazo içinde çiçek

---

[34] K. Tzogas, "Ainon Metropolis," **Thiskeftiki Ke Ithiki Engiklopedia**, I. Tomos, Athine, 1962, s. 1080- 1081.
[35] Lambakes, **a.g.e.** , s.4 –32.

bezemeleri ve oldukça girift Bizans Grekçesi kitabe, mermerin oldukça geç bir döneme ait olduğunu göstermektedir[36]. (Res. 90) (Çiz. 9)

3.Süsleme Programı

Yapıda öncelikle göze çarpan süsleme ayrıntısı şapelin naos bölümünde apsisten girişe doğru dikey olarak duran yer mozaiğidir. (Res. 91) Beyaz mermer üzerine küçük boyutlu yeşil ve erguvani renklerin hakim olduğu taşların kakma şeklinde biçimlendirdiği mozaik, birbirine geçmelerden oluşan yuvarlak bir desen ortaya koymaktadır. Bu motifi düzgün baklava dilimi şeklinde kesilmiş bordür tamamlamaktadır. (Res. 92)

Kazı çalışmaları sırasında filayakları ile batı duvarı üstünde birbiri üzerine düzenlenmiş üç tabaka fresko izine rastlanmıştır. En üstte bulunan üçüncü tabakada yeşilimsi bir sıva olup, açık renk zemin üzerinde değişik renklerden oluşturulan İsa ile önünde giysili halk topluluğunun tasvir edildiği anlaşılmıştır. İsa diğerlerine göre daha büyük olarak betimlenmiştir[37].

Şapelde üç ayrı fresko evresinin bulunuşu yapının çok uzun zaman kullanılmış olduğunu göstermektedir. Fakat burada sözü geçen geç dönem Bizans taşra sanatı üslubunda olan bu freskolara bugün rastlamak mümkün değildir.

---

[36] S. Başaran, "Orta Çağda Enez..., s.7.

[37] S. Başaran, "Enez (Ainos),1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları," **XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt.II, 27-31 Mayıs 1996, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1997, s. 489-514.

F. PAN MAĞARASI

1. Konumu ve Tarihçesi

Kalenin dışında, güney mendireği üzerinde yer alan ve iç limana girişi sağlayan kemerli kapının 15 m. güney doğusunda Mehmet Köse adlı kişinin bahçesinde yer almaktadır.(Res. 93) 3. – 4. yüzyıllara tarihlendirilmekte olan bu mağara girişinin batı duvarında yer alan bir niş içinde bulunan ve üzerinde Pan ile birlikte dans eden iki Nymphe'nin betimlendiği Hellenistik döneme ait mermer kabartmadan dolayı, Pan Mağarası olarak adlandırılmıştır[38] .

Başlangıçta Pan kültürüyle bağlantısı olan doğal bir yapı gösteren mağara 14.yüzyılda yer altı mezar şapeline dönüştürülmüş ve Aghia Triada adını almıştır. Bu şapelin varlığı 19.yüzyıldan bu yana bilinmektedir[39]. Fakat girişi çökmüş olduğundan uzun yıllar içine girilememiş ancak, yağmur ve sonradan defineciler tarafından açılmış ve büyük kısmı kazılmıştır[40] .

Yıllar boyunca kalaycı atölyesi olarak kullanılan bu mağara daha sonra da bahçe sahipleri tarafından atılan çöple doldurulmuştur. 1992 yılında kazı ekibi tarafından çökmüş olan mağara girişi açılmış, yan duvarlar onarılarak sağlamlaştırılmış ve içindeki moloz toprak temizlenmiştir.

2. Mimari Ve Plan Tipi

Şapel tek nefli olup, ekseni üzerinde ve yanlarda birer olmak üzere üç apsise sahiptir. Zeminde farklı büyüklükte, ana kayaya oyulmuş,doğu – batı doğrultulu beş mezar bulunmaktadır. Kuzey ve giriş duvarlarında mum yakılan iki ayrı niş bulunmaktadır. Başlangıçta şapelin ekseninde olan giriş, sonraki yıllarda kapatılmış ve güney duvarı içine başka bir giriş açılmıştır.

Tavanı düzeltilmiş olmasına rağmen üzerinden yol geçtiği için çatlaklar meydana gelmiştir[41] . (Çiz. 10)

---

[38] St. Casson, **Macedonia, Thrace and Illyria**, Oxford, 1926 , s.257.
[39] A. Erzen, Sait Başaran, "Enez Kazıları," **XV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993, s.460.
[40] A. Erzen, Sait Başaran, "Enez Kazıları..., s.460.
[41] S. Başaran, " Ortaçağda Enez ..., s.8 – 9.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

3. Süsleme Programı

Apsisler içinde kireç harcı üzerine yapılan freskolar kısmen günümüze kadar gelmiştir. 1992 yaz sezonunda resimlerin üzerindeki is tabakası temizlenmiş, tozuyan yüzeyler ise, sağlamlaştırılmıştır[42] .

Bu resimler, ana apsiste Meryem ve diğer yan nişte aziz figürleri olarak karşımıza çıkar. Orans vaziyette duran Meryem Ana oldukça büyük oranlarda , apsisi dolduracak şekilde betimlenmiş olup, belirgin olarak görülebilmektedir. (Res. 94-95)

Yan nişte ise azizlerden oluştuğu tahmin edilen kalabalık bir kompozisyon yer almakla birlikte resmin oldukça harap durumda olmasından dolayı sahnenin isimlendirmesi tam olarak yapılamamıştır. (Res. 96-97)

Aşı boyası ve kırmızının değişik tonlarının egemen olduğu resimlerde siyah ve gri renkler de yaygın olarak kullanılmıştır.

---

[42] A. Erzen, Sait Başaran, "Enez Kazıları," **XV. Kazı Son.** ..., s.460.

G. KAYAYA OYULMUŞ ŞAPEL

1. Konumu ve Tarihçesi

Günümüzde Düğün Salonu'nun üzerinde yer aldığı, değirmenlik olarak bilinen doğal yükseltinin güney – batısında bulunmaktadır. Kayaya oyulmuş küçük bir şapeldir. Önünde dikdörtgen biçimli 4.65 m. X 7.40 m. ölçüsünde bir mekan bulunmaktadır. Şapel ile bu mekan arasındaki bölme, örme olarak yapılmıştır.

2. Planı ve Mimari Özellikleri

Kayaya oyulmuş olan şapel, tek nefli ve tek apsislidir. Apsis ve giriş dışındaki hemen her yer kötü bir işçilikle yapılmıştır. (Res. 98) Nefin sol tarafında küçük bir delik içerilere doğru giden bir koridorun varlığına dikkati çeker. S. Eyice 1961 yılında Enez'de yaptığı araştırmalarında bu kayaya oyulmuş şapeli temizleyerek ilk defa planını çıkarmıştır. Bu konu hakkında yayınlanmış olan makalesinde nefin sol tarafındaki kavuğun doğu yönünde bir dehliz halinde uzandığını ve ilerisini incelemenin mümkün olmadığı belirtilmektedir[43].

Apsis oldukça alçak tavanlı ve kötü bir işçilikle yapılmıştır. (Res. 99) Sağ ve sol yanında hiçbir küçük apsis izine rastlanmaz. Narteksin sağ ve sol yanı düzgün, kayanın işlenmesinden ortaya çıkan birer payeye sahiptir. (Res. 100)

Lambakes makalesinde bu yapıdan kısaca bahseder[44]. Pharemoni olarak adlandırılan yapı, 8.65 m. X 4.50 m. ölçüsünde ve ayrıca 1700 yılına ait bir de ikonastasisin varlığından söz eder. (Çiz. 11)

---

[43] Semavi Eyice, "Trakya'da Bizans ..., s.350.
[44] Lambakes, a.g.e. , s.4 –32 .

H. GAZİ ÖMER BEY MAHALLESİ PAZAR İÇİ KİLİSE KALINTISI

1. Konumu ve Mimari Özellikleri

Gazi Ömer Bey Mahallesi'nde bulunan yapının günümüzde yalnızca apsisi ve doğu tarafındaki duvarın bir kısmı kalmıştır. (Res. 101) Apsisin dış tarafına tek katlı bir kulübe eklenmiştir. Kesme taştan inşa edilen apsisin malzemesi devşirme olarak kullanılmıştır. Doğu duvarında ise özensiz bir taş işçiliği görülmektedir. Değişik boylardaki taşlar, harç yardımıyla üst üste konulmuştur.

Apsisin iç kısmında bugün doldurulmuş olan bir pencere boşluğu bulunmaktadır.(Res. 102) Ayrıca apsisin içinde bulunan çeşitli ebatlardaki çok sayıda nişin pastophorion hücrelerine ait olabileceği söylenebilir. (Res. 103)

Ayrıca apsisin iç kısmında, apsis yarım kubbesiyle pencere arasındaki bölümde kilisenin orijinal sıva izlerine az da olsa rastlanmaktadır.

Bugünkü durumuyla bu kilise kalıntısını belli bir döneme, yüzyıla ya da mimari plan tipine oturtmak oldukça güçtür. (Çiz. 12)

I.YENİ MAHALLE KİLİSE KALINTISI

1. Konumu ve Mimari Özellikleri

Kalenin kuzeyinde, Yeni Mahalle'de bulunan kilise, 1961 yılında S. Eyice tarafından incelenmiş ve Y. Demiriz tarafından çizimi yapılmıştır[45]. 1961 yılında dört sütunlu Yunan haçı planlı olan kilisenin içinin freskolarla süslü olduğu belirtilmekte, S. Bozdağ'ın tezinde ise 1979 yılında bir duvarının sağlam bir şekilde ayakta olduğu anlatılmaktadır. Günümüzde bu duvarın da bulunmadığı, yalnızca kalan birkaç mermer parçasıyla yerinin anlaşıldığı bu yapıyı bugünkü haliyle geniş çaplı bir şekilde incelemek mümkün değildir. (Res. 104-105) (Çiz. 13)

[45] S. Eyice, "Trakya'da Bizans ..., s.350.

III. KARŞILAŞTIRMA

Enez'de bulunan tüm dini yapılar mimari bakımdan başkent ekolüne bağlı bulunduğundan öncelikle yapıları İstanbul'daki eserlerle karşılaştırmak daha sonra da Trakya'daki ve tüm Bizans coğrafyasındaki eserlerle benzerliklerini saptamak doğru olacaktır.

A. MİMARİ AÇIDAN BENZERLERİ

1. Enez Ayasofyası' na Mimari Açıdan Benzer Yapılar

a. Plan Açısından Benzer Yapılar

Yunan haçı planlı ve iki narteks bölümüne sahip olan Enez Ayasofyası, Bizans Mimarisinde köşe duvarlı denilen haç planlı kiliseler grubundandır. Bu grubun Konstantinopolis'teki örnekleri ise Hagia Thekla (Atik Mustafa Paşa Camii) ve Hagia Theodosia (Gül Camii) 'dır. 8. – 10.yy.lar arasına tarihlendirilen Hagia Thekla (Atik Mustafa Paşa Camii), Enez Ayasofyası'nda olduğu gibi Yunan haçı plana, diakonikon ve pastophorion hücreleriyle üç apsise sahiptir. (Çiz. 14) Farkı, dış narteks bölümünün bulunmayışıdır[1]. Hagia Theodosia (Gül Camii) de aynı plana sahip olmakla birlikte, kilisede orta mekan diğerlerine göre daha geniş tutulmuştur. Bu yapı da 8. – 10.yy. lara tarihlendirilir[2]. (Çiz. 15)

Bu yapı tipinin daha gelişmiş örnekleri olarak, 11. yy.da Komnenos Sülalesi'nden Anna Dalassena tarafından yaptırılan Pantapoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Camii) [3] (Çiz. 16) ile 910 yılında yapılan Konstantin Lipps Manastır Kilisesi (Molla Fenari İsa Camii) kuzey bölümü de Enez Ayasofyası'na plan bakımından benzer örneklerdir [4] . (Çiz. 17)

Konstantinopolis dışında, bu plan tipine yakın olarak, Vize Ayasofyası (Süleyman Paşa Camii) ve Atina yakınlarındaki Kaisariani Hymettos Kilisesi'ni göstermek mümkündür. Vize Ayasofyası, her ne kadar karma bir mimari tipine sahipse ve alt yapıda bazilika görünüşü varsa da üst yapı ve örtü sistemi Yunan haçı kilise planını almıştır.(Çiz. 18) Atina yakınındaki Hymettos Kilisesi ise 11.yy. da

---

[1] J.Ebersolt, **Les Eglises de Constantinople, London**, The Dorian Press, 1979, pl.xxx.
[2] J.Ebersolt, **a.g.e.**, pl. xxvii.
[3] W. Macdonalds, **Früchristliche und Byzantinische Architectur**, New York, 1962, res.68.
[4] R. Krautheimer, **Early Christian and Byzantine Architecture**, U.S.A.,Yale University Press, 1986,s. 424.

inşa edilmiş, Yunan haçı planlı, üç apsisli bir yapıdır.(Çiz. 19) Hosios Lukas Manastırındaki !0.yy a ait haç planlı yapı da aynı özellikleri göstermektedir.(Çiz. 20)

b. Dış Narteksi Açısından Benzer Yapılar

Enez Ayasofyası 13. veya 14. yy. da eklenen dış narteksi bakımından bazı kiliselerle benzerlikler göstermektedir. Bunların başında İstanbul'da Bizans dönemindeki adı kesin olarak bilinemeyen Molla Gürani tarafından mescide çevrilen Kilise Camii gelmektedir. [5] (Res. 106) 11. 12. yy. da yapıldığı tahmin edilen yapı dört sütunlu yunan haçı plana sahiptir. Palaiologoslar devrinde meyilli arazide bodrum üzerine kurulan ve uzunluğu esas binanın genişliğini aşan dış narteks taş ve tuğla dizileriyle Enez Ayasofyası'nın dış narteksinin mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Altta sıralanan pencereler gibi kapının üstü de yuvarlak bir kemere sahiptir. Üstte ise ikiz üçüz pencereler kademeli kemerler içinde sıralanmaktadır.

Enez Ayasofyası'nın dış narteksi bakımından bir başka benzeri ise Selanik'te Hagia Apostoloi (Havariler) Kilisesi'dir. (Res. 107) Dış görünüşü kare olan bu yapı kubbeli ve haçvari plana sahiptir. İçerde dört beşik tonoz, orta mekanda dört sütunla desteklenir. Yapının dört köşesinde merkezi kubbeden daha alçak ve küçük dört kubbe yer alır. Dehlizin üzeri ise beşik tonoz ve kubbeli tonozla örtülüdür. Üç apsisli olan kilise orta devrin Selanik üslubunda zengin tuğla işçiliğe sahiptir. (Res. 108)

Ayasofyayla aynı cephe düzeni Batı Yunanistan'da Epiros'da Arta'da Parigoritissa Kilisesinde de karşımıza çıkmaktadır. (Res. 109) 13. yy. da inşa edilen kilisenin cephesi çift pencerelerle aydınlanan iki katlı İtalyan rönesans dönemindeki sarayların görünümündedir. Altı kubbeyle örtülü olan yapının tüm eni boyunca devam eden narteks kapalı duvarlarla neften ayrılmış iki yan galeriye açılır. Üç apsisi bulunan yapının üst kısmında haçvari gelişmiş beşik tonozlardan büyük kubbeye yayvan pandantiflerle geçilmektedir. Planı ve cephe süslemesi bakımından Bizans sanatına bağlanan yapı gotik kemerleri ile yabancı ustaların çalıştığını göstermektedir [6]. Dıştan üç katlı görünüme sahip olan binanın ilk katı kaba görünüşlü taş ve tuğla işçiliğine sahipken diğer iki kat muntazam tuğla işçiliklidir ve ikiz kemerli pencerelere sahiptir [7].

---

[5] S.Eyice, **Son Devir Bizans ...**, s.47-50
[6] J. Ebersolt, **Monuments d'architecture Byzantine**, Paris, 1934, s.82-83.
[7] A. Orlandos, "Paregoritissa tes Artes" , **Arkhailogikon Deltion**, (1919), Atina , 1922, s.82 .

11.yy.ın 2. çeyreğinde inşa edilen Ohri Ayasofyası'nın 1314 yılında baş piskopos Gregorios tarafından eklenen dış narteksi de Enez Ayasofyası dış narteksi ile büyük benzerlikler taşımaktadır. (Res. 110) Üç apsisli olan kilisenin orta apsisi beş köşeli ve üç pencerelidir. Yapı iki paye dizisiyle üç nefe ayrılmıştır. Orta nef yanlardakilerden biraz daha büyüktür[8]. Üç nef ortak bir çatı altında toplanmıştır. Narteksin bir kenarında merdiven kulesi yer alır. Ohri Ayasofya'sının dış narteksinin iki kat halinde revakı ile adeta saray cephelerini andırdığını belirten S. Eyice, 14. yy. da bu cephenin gerek Bizans gerek Osmanlı mimarisinde kendini gösterdiğini söylemiştir[9]. Bu cepheyi Enez Ayasofyası'ndan ayıran en önemli unsur buranın iki, Enez Ayasofyası dış narteks cephesinin ise tek katlı oluşudur.

2.Kral Kızı Bazilikasına Mimari Açısından Benzer Yapılar

Kral Kızı Bazilikası'nın belli bölümlerinin ve yakın çevresinin halen kazılmamış olmasından dolayı yapıyı tam ve kesin olarak belli bir plan tipine oturtmak mümkün olmasa da yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlardan dıştan köşeli ve içten yuvarlak üç apsise ve buna bağlı üç dar nefe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örtü sistemi ya da diğer özellikleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız yapıyla ilgili olarak sadece eldeki verilere dayanarak diğer Bizans yapılarıyla bir karşılaştırma yapmak mümkün olmaktadır.

9. yy. ın başlarına tarihlendirilen Dereağzı Kilisesi üç nefi, dıştan köşeli üç apsisiyle benzerlik göstermektedir[10]. (Res. 111) (Çiz. 21)

6. yy. sonlarından İznik Koimesis Kilisesi de 1922'de yıkılmış olmasına karşın, elimizdeki fotograflardan ve planından Kral Kızı Bazilikası'na benzerliğini görmekteyiz. Yapı batıda üç giriş ve bir nartekse sahip, ana mekanın yanlarında dar iki nefe sahiptir. Üç adet dıştan köşeli, içten yuvarlak apsisi olan kilisenin iki yan bölümünde pastophorion hücreleri aynı Kral Kızı Bazilikası'nda olduğu gibi yer almaktadır.(Res. 112) (Çiz. 22)

---

[8] G. Millet, **L'ecole Grecque Dans L'architecture Byzantine** , Paris, 1916, s.41-43 .
[9] S. Eyice, "Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri", **Vakıflar Dergisi, sayı. 6**, İstanbul , 1965, s.137-145.
[10] J. Morganstern, "The Byzantine Church at Dereağzı and its Decoration," **Istanbuller Mittelungen**, İstanbul, 1983, s. 240-241.

3. Has Yunus Bey Türbesi'ne (Hagios Euplus) Mimari Açıdan Benzer Yapılar

Has Yunus Bey Türbesi olarak Türk devrinde kullanılan esasında küçük kubbeli bir Bizans Şapeli olan bu yapıya mimari açıdan pek çok benzer yapı, Bizans dönemi boyunca mezar şapeli olarak kullanılmıştır.

Bu yapının en yakın örneklerinden biri, Ravenna'da bulunan Galla Placidia Türbesi'dir. (Res. 113) I. Theodosius'un kızı Galla Placidia için yapılmış olan serbest haç planlı türbe, 12,75 m. X 10,25 m. boyutlarındadır. Yapı dıştan çok sade olup, plan bakımından Enez'deki yapıya benziyorsa da, içinin zengin süslemesi Has Yunus Bey Türbesi ile büyük farklılık göstermektedir.

Benzer bir başka örnek, Sırbistan Karadağ'da Doclea'daki kilisedir. Yunan haçı planlı olan bu yapı, Ravenna'da bulunan Galla Placidia Türbesi ile hemen hemen aynı ölçülerdedir[11]. (Çiz. 23)

Karadağ Madenşehir 21 no.lu kilisenin yanındaki 12 no.lu şapel de bu yapının benzerlerinden biridir. Küçük ölçüde serbest haç biçiminde olan yapının girişi sol kolun altında bir dehliz halindedir. (Res. 114) Şapelin kubbeyle örtülü olduğu pandantif kalıntılarından anlaşılmaktadır[12].(Res. 115) (Çiz. 24)

Yine Karaman Karadağ'da Mahalaç Kilisesi yanındaki mezar şapeli de benzer bir başka örnektir[13]. (Çiz. 25) Mahalaç Tepesi'nde bulunan şapelin bir mezar şapeli olarak inşa edildiği anlaşılmıştır. (Res. 116) Bu şapeli Ramsay, 400 - 525 yıllarına[14], J. Fink ise, kiliseyi 4. yy. a, şapeli 5. yy.a tarihlemektedir[15]. S. Eyice ise yapının 5. 6. yy. lara, belki de daha geç tarihlere ait olabileceğini söylemektedir [16]. Serbest haç planlı küçük bir yapı olan şapel, apsis duvarındaki tek bir pencereden aydınlatılmaktadır. Haçın kolları atnalı kavisli beşik tonozlar ile örtülüdür. Bugün bir iz bulunmasa da yüksek kasnaklı bir kubbenin yapıyı örttüğü tahmin edilmektedir.(Res. 117)

---

[11] J. Strgzgowski, **Die Altslavische Kunst**, Augsburg, 1929, s. 112-113.
[12] S. Eyice, **Karadağ ve Karaman Çevresinde İncelemeler**, İstanbul, 1971, s. 28.
[13] K. Wessel, **Reallexikon Zur Byzantinischen Kunst Band I**, Stuttgart,1966, s.703.
[14] W. Ramsay, G.L. Bell, **The Thousand and One Churches**, London, 1909, s. 122.
[15] J. Fink, **Die Kuppel über dem Viereck**, München- Freiburg,1958, s. 43.
[16] S. Eyice, **Karadağ ve Karaman...**, s. 67.

Aynı Enez'de olduğu gibi Amasya- Çorum arasındaki Elvan Çelebi Zaviyesi yakınındaki türbe de Veli türbesi haline getirilmeden önce bir Bizans kilisesidir. (Çiz. 26) Haçvari planlı türbe, zaviyenin sağ tarafına yerleştirilmiştir. Türbenin girişinde tek sütunlu, iki kemerli bir revak bulunmaktadır. Türbeyi ortada bir kubbe, ve buna bağlı dört kolun üzerinde tonozlar örtmektedir[17].

Tunceli'nin Pertek ilçesinin Korlucatil Köyü'nde 12. yy. a ait bir Süryani kilisesi de Has Yunus Bey Türbesi ile benzer özellikler göstermektedir. 8X8m. ölçülerinde yunan haçı planlı ve tuğladan inşa edilmiş kilise üç apsislidir. Kubbe dört kolun üzerine oturmaktadır. (Çiz. 27)

Yunanistan'ın Attika Bölgesi'ndeki iki kilise de Enez'deki şapele plan bakımından benzemektedir. Buradaki kiliselerin ilki, Koropi'de Prophet Elias'tır.(Çiz. 28) Üzeri kiremit çatıyla örtülü olan kilise, alçak ve basık bir kubbeye sahiptir. Diğer kilise ise, Varaba'da Meryem Kilisesi'dir. 13. yy.a ait olduğu öne sürülen bu yapının içinde 18. yy.a ait süsleme bulunmaktadır[18].(Çiz. 29)

Bulgaristan'ın Sapareva Banya ve Boboseva Bölgelerindeki iki kilise de bu örnekler arasındadır. Sapareva'daki St. Nikola Kilisesi'nin uzunluğu 6.70 m., genişliği 5. 70 m. dir.(Çiz. 30) Geniş ve basık bir kubbeye sahip olan yapı, oldukça sade görünümüyle 11. 12. yy. a tarihlendirilmektedir. Boboseva'daki St. Todor Kilisesi ise, 7.25X6.40 m. ölçüleriyle haçvari bir plana sahiptir. Yuvarlak kubbesinde dört pencere bulunmaktadır. 12. yy. a tarihlenen bu yapı tuğladan yapılmıştır. (Çiz. 31)

Bu yapılardan başka Rodos Adası'nda da haç plana sahip yapılar bulmak mümkündür. Adada, Kattabias ve Apanta Katalikonları ile Hagios Georgios, Hagia Irene ve Hagios Ioannes Kiliseleri, Has Yunus Bey Türbesi ile benzer plan özellikleri göstermektedir[19]. (Çiz. 32-33-34-35-36)

---

[17] S. Eyice, "Çorum'un Mecdüzü'nde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", **Türkiyat Mecmuası**, XV, (y.y), 1968, s. 211-246.

[18] C. Bouras, A. Kaloyeropoulou, R. Andreali , **Churches of Attica**, Academy of Athens, Atina, 1970, s. 16, 153.

[19] A. Orlandos, "Byzantina Ke Metabyzantina Mnemaia Te Rodos," **Arkheion ton Byzantinon mnemeion tes Hellados VI**, 1, 1948,s.161-175.

4. Khrysopege Şapeline Plan Açısından Benzer Yapılar

Tek nefli plan tipine sahip olan yapının mimari karakteri birçok Bizans yapısında kullanılmış, genellikle ince, uzun nefin ortasındaki naos bölümünde kare mekan meydana getirilerek yapı ortada büyük bir kubbeyle örtülmüştür. Yapıya plan bakımından benzer örnekler Orta Bizans Devri'nden itibaren uzun süre kullanılmıştır.

Haliç – Fener'de, Ayakapı'nın iç taraflarında bulunan Sinan Paşa Mescidi, benzer yapılardan biridir. Boyu 12,90m., eni 7 m. olan yapının yan duvarlarındaki taş ve tuğla dizilerinden tamamıyla Bizans yapısı olduğu anlaşılmaktaysa da dönemindeki adı saptanamamıştır. Bu eski temel üzerine Türkler tarafından tuğlasız ve iri taşlardan oluşan duvarlar eklenmiştir. (Res. 118)

Bir başka benzer yapı ise, bir manastır kompleksine (büyük olasılıkla Kyra Martha Manastırı) ait bir şapel olan Topkapı – Çapa civarında bulunan Manastır Mescidi'dir. 13. yy.a ait olan yapı, doğu – batı ekseni üzerinde, 12,20 m. boyunda, 8 m. enindedir. Ana mekanın üzeri ahşap tavanlı çatıyla, narteks ise 3 çapraz tonozla örtülüdür[20] . (Çiz. 37)

Bir inanışa göre Büyük Konstantin döneminde şehri kara tarafından kuşatan surların bir kapısı bu civarda olduğundan adını buradan alan Esekapı Mescidi de bu yapıya benzer bir plan göstermektedir. (Çiz. 38) Yapının 14.yy.da inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. 16. yy.da İbrahim Paşa tarafından mescide çevrilmiş, Mimar Sinan tarafından gerekli eklemeler yapılmıştır. Boyu 23 m. , eni 9 m. olan yapının esas apsisi içten yuvarlak dıştan 7 cephelidir. (Res. 119-120-121)

Kesin olmamakla birlikte dönemindeki adı, Hagios Nikolaos olan Boğdan Sarayı Şapeli 8,80 m. boyu ve 3,70 m. eniyle plan açısından kale içi şapelinin bir başka benzeridir. (Çiz. 39) Kuzey – güney ekseni üzerinde yer alan yapının 13. ve 14. yy. larda inşa edildiği anlaşılmıştır. Şapelin fetihten sonra Rum malikanesi olan bir manastıra ait olduğu ve bu yapının 16.yy. da Boğdan Voyvodalarının Sarayı olduğu bilinmektedir. (Res. 122) Şapel 1784 yılındaki yangına kadar kullanılmıştır. Dıştan 5 cepheli bir apsis ve günümüzde kasnaksız bir kubbeye sahiptir.(Res. 123-124) Fakat Millingen , bu kubbenin orijinal olmadığını, yapının gerçekte ahşap çatı ile örtülü olduğunu belirtmektedir [21].

---

[20] S.Eyice, **Son Devir Bizans...**, s.26.
[21] A. Van Millingen, **Byzantine Churches in Constantinople**, London, 1912, s.62.

Fatih – Karagümrük semtinde yer alan Kefeli Mescidi, tek nefli, ince uzun planıyla dikkat çekmektedir. (Res. 125) Eski adı bilinmeyen yapı, 2. Murat dönemine kadar kilise olarak kullanılmıştır. Yapının doğrultusu kuzey yönüne doğru olduğundan binanın kilise değil de, yemekhane olabileceği düşünülmektedir. Yapı, dıştan köşeli içten yuvarlak muntazam taş ve tuğla düzenlemeli üst kısmında düzgün pencereleri bulunan apsise sahiptir. (Res. 126)

Khora Manastırı'nın güneyine 14. yy. da ilave edilen ek şapel ince uzun planıyla benzerlik gösteren bir başka örnektir.(Çiz. 40) Dıştan dışa 29 m. olan şapelin batı ucunda asıl yapının dış narteksinin yanında kare bir bölüm, nartekse denk gelen yerde ise kareye yakın bir narteks bölümü bulunmaktadır. Esas nef ikiye ayrılmış bunlardan biri, yüksek kasnaklı kubbe, diğeri tonozla örtülmüştür. Dışarı taşkın apsis içten yarım yuvarlak, dıştan ise çok köşelidir. (Res. 127)

Amasra'da Kilise Mescidi olarak bilinen tek nefli, tek apsisli Bizans kilisesi plan bakımından Khrysopege Şapeli ile benzerdir[22]. (Çiz.41) 5.40 X 7 m. boyutlarında olan yapının duvarları da Bizans özelliklerini korumaktadır[23]. (Res. 128)

Trabzon'da da bugün harap durumda olan ve elimizde planları bulunan Akçaabat Orta Mahalle Kilisesi (Çiz. 42) ve batı pencereleri ikinci post-bizanten döneme, duvarları Komnenoslar Dönemi'ne tarihlenen D Şapeli tek nefli yapılarıyla benzerlik göstermektedirler. (Çiz. 43) (Res. 129) Yine aynı bölgede ve Khrysopege Şapeli ile benzer plana sahip olan fakat katedral olduktan sonra batı yönüne bir kol eklenen Hagios Phillippos Kilisesi ile 13. 14. yy.lara tarihlenen ve 1846 yılında restore edilmiş olan Hagios Mikhael Kilisesi de bu grup içindedir[24] . (Çiz. 44-45)

Sürmene'de denizden 16 mil. Uzaklıkta bulunan ve 10.yy.a tarihlenen Fetoka Şapeli'ni de örnek olarak verebiliriz[25]. (Çiz. 46)

---

[22] S. Eyice, **Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu**, Ankara, TTK Basımevi, 1965, res.15.
[23] S. Eyice, "Deux Anciennes Églises Byzantines de la Citadelle d'Amasra (Papalogonie)," **Chaniers archéologiques C.VI**, Paris, 1954, s. 97-105.
[24] S. Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond," **Anatolian Studies X**, The British Institude of Archaeology at Ankara, 1960, s. 151,152,166.
[25] S. Ballance, **a.g.e.**, s. 167-168.

5. Pan Mağarası (Hagia Triada) Şapeli'ne Plan Açısından Benzer Yapılar

Phrygia Bölgesi'nde Bayramaliler Köyü'nün güneybatısında bulunan Çukurca İnler Mağarası, Pan Mağarası Hagia Triada Şapeli ile benzer bir plan sergilemektedir. (Çiz. 47) Pan Mağarası'ndan farklı olarak bu şapelin girişi batı yönündedir ve küçük boyutlu bir nartekse sahiptir. Soldaki girişi kötü durumda olan şapel, kayaya oyulmuştur ve büyük olasılıkla mezarlar için oyulmuş odacıklar halinde altı adet niş bulunmaktadır[26].

Bir başka benzer örnek ise yine aynı bölgede bulunan Ahlatçı İnler isimli kayadan oyma şapeldir. Doğudan girişe sahip olan şapelin narteksi yoktur ve aynı bir önceki örnekte olduğu gibi dört adet köşeli ve mezar odacıkları şeklinde düzenlenmiş nişe sahiptir[27].(Çiz. 48)

Phrygia Bölgesindeki kaya kiliselerinden biri olan Ayazin B Kilisesi de plan bakımından benzerlik gösterir. Girişi güneyde olan yapı, karşılıklı kenarlarda üçer tane olmak üzere toplam altı adet köşeli nişe sahiptir. Apsisin ön kısmında narteks bulunmaktadır.(Çiz. 49)

---

[26] E. Haspels, **The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments**, Princeton, Princeton University Press, 1971, s. 227.
[27] E. Haspels, **a.g.e.**, s. 248.

6. Kayaya Oyulmuş Şapele Plan Açısından Benzer Yapılar

Phrygia'daki bir Bizans kilisesi olan Demirli Kale, plan açısından Enez'de kayaya oyulmuş şapele benzemektedir.(Çiz. 50) Aynı Enez'de olduğu gibi burada da şapele bitişik olarak oyulmuş, dikdörtgen planlı , rahip odası olduğu düşünülen bir oda bulunmaktadır. Apsisi güneydoğu yönünde olan yapı, kuzeydoğu yönünden tek bir girişe sahiptir[28].

Midye'de kayaya oyulmuş benzer bir şapelin bulunuşu Trakya'da Enez'den başka da bu tip örnekler bulunduğunu göstermektedir. Acısu yanında küçük boyutlu bir şapel olan bu yapının yan duvarı tamamen açık olup, neften ve yarımyuvarlak bir apsisten ibarettir. Bema kısmını ayıran bir bölmenin izi ile,sol yan duvarında bir arcasolium içinde bir mezar görülmektedir. İçeride okunan yazılarda 1784 ve 1898 tarihleri dikkat çekmektedir[29]. (Çiz. 51)

[28] E. Haspels, a.g.e., s. 227.
[29] S. Eyice, "Trakya'da Bizans ..., s.350.

B. SÜSLEME YÖNÜNDEN BENZERLERİ

Enez'de bulunan yapıların birçoğunun tamamının günümüzde ayakta olmayışı ve yapıların ancak duvar seviyesinde olmasından dolayı özellikle Enez Ayasofyası'nda görülebilen süsleme öğelerini değerlendirmek doğru olacaktır.

Enez Ayasofyası'nda yer alan süsleme öğeleri, genel olarak başkent ekolüne bağlanabilecek olduğundan bu elemanları öncelikle Konstantinopolis'de bulunan yapılardaki örneklerle karşılaştırmak gerekmektedir. Yapının dışında ilk göze çarpan görkemli tuğla süslemesinde kullanılan motiflerdir ve bunların en ilgi çekicisi sağ yan apsisin dış yüzeyinde bulunan meander motifidir.

Haliç Fener'de ,Ayakapı yakınında bulunan Sinan Paşa Mescidi'nde apsisin dış cephesinde bir sıra çifte tuğla kemerli kör nişin üzerinde kalın iki tuğladan hatıl arasında uzanan meander motifi Enez Ayasofyası'ndaki meander motifi ile benzerlik göstermektedir. (Res. 131) Tek nefli yapı tipinde olan bu kilise ortada bir kubbe ile örtülüdür. Bugün çok harap durumda olan yapının apsis ve üst kısımları son devir özellikleri göstermektedir[30] .

Süsleme yönünden Enez Ayasofyası'nın bir başka benzeri ise Pantapoples Manastırı Kilisesi (Eski İmaret Camii)'nde bulunmaktadır.(Res. 132) 12. yy.da I. Alexios'un annesi Anna Dalessana tarafından kurulan manastırdan bugün iz kalmamış olsa da kilise kapalı yunan haçı plana sahiptir. Yüksek pencereli kasnaklı kubbeyle örtülü yapı, iki nartkse sahiptir. İç narteksin yan duvarları kavisli şekilde oyulmuş, dış narteks ise ortada kubbe yanlarda çapraz tonozla örtülüdür. Son devir Bizans süslemeciliğinin bir öncüsü olan yapının [31] güney cephesindeki iki yarım paye üzerindeki rozetler arasındaki meander frizi Enez Ayasofyası meander frizi ile benzerlik gösterir.

Konstantin Lipps Manastır Kilisesi, bugünkü adıyla Molla Fenari İsa Camii'nin apsis kısmında bir friz halinde uzanan meander motifi de Enez Ayasofyası'ndaki motifle aynıdır. Gülhane'de Hagios Soter Philantropos Manastırı'nın cephesindeki tuğladan friz halindeki motif de aynı özelliği göstermektedir. (Res. 133)
Mimari süslemede görülen bu meander motifi, Konstantinopolis dışındaki bazı yapılarda da görülmektedir. Yunanistan'da Arta'da 14. yy. a ait Hagios Basileios Kilisesi'nin apsisindeki tuğla frizde yine Enez'de olduğu gibi meander motifi

---

[30] S.Eyice, **Son Devir Bizans...**, s.47-50.
[31] J. Ebersolt, A. Thiers, **Les Eglises de Constantinople**, Paris, 1913, s. 178.

bulunmaktadır. (Res. 134) Ohri'de Sveti Klementi Kilisesi'nin apsisindeki meander motifi ise tüm yüzeyi kaplamakta, Enez'deki küçük bir kalıntı halinde görülmektedir. (Res. 135)

Enez Ayasofyası'nın tuğla süslemesinde görülen bir başka motif ise balıksırtı örgüdür. Bu süslemenin Selanik'te 13. yy. yapısı olan Hagios Katherini'nin güneydoğu cephesinde (Res.136) , İstanbul'da (Konstantinopolis) Konstantin Lipps Manastırı (Fenari İsa Camii) cephesinde (Res. 137) Gracanica Kilisesi'nin doğu cephesinde benzer örnekleri görülmektedir[32]. (Res. 138-139)

Enez'de bulunan dini yapılarda incelenmesi ve karşılaştırılması gereken bir diğer süsleme ögesi sütun başlıklarıdır. Enez Ayasofyası naosunda bulunan ve kubbeyi taşıyan sütunların başlıkları korint tarzındadır. Başlıklarda iki sıra stilize akantus yapraklarının üzerinde volütler bulunmaktadır. (Res. 140) Bu başlıkların benzer örnekleri İstanbul'da (Konstantinopolis) Salona'da ve Kudüs'te bulunmaktadır.

Konstantinopolis'teki benzerlerinden biri 1912 yılında Sarayburnu'nda bulunmuş olan ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 2630 envanter numarasıyla bulunan sütun başlığıdır[33]. (Res. 141) Bir diğer örnek, 5.yy.a ait olan Topkapı Sarayı Müzesi'nden İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiş ve 7223 envanter numarasını almış olan kompozit tarzda mermer sütun başlığıdır[34]. (Res. 142) Yine aynı müzede 2383 envanter numarasıyla bulunan Yalı Köşkü'nden getirilmiş olan mavi mermer sütun başlığı da benzer özellikler taşır fakat bu başlıktaki akantus yaprakları Enez Ayasofyası'ndakilerden biraz daha belirgindir[35]. (Res. 143) Benzer görünümde olan bir başka sütun başlığı Astsubay Lojmanları önünde inşaatın temel hafriyatından bulunan ve Gülhane Bölgesi, Askeri İnzibat Trafik Taburu'na getirilen beyaz mermer başlıktır[36]. (Res. 144) 5. veya 6. yy. dan olduğu anlaşılan 2379 numara ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan mermer başlık iki sıralı akantus yaprakları ve volütleriyle benzer örneklerdendir[37]. (Res. 145)1959 kazısında Topkapı Sarayı Müzesi'nden çıkarılan ve Saray Arşiv binası önünde yer alan 5. yy. a ait başlık

[32] R. Krautheimer, a.g.e.,s. 429,438,425.
[33] H. Tezcan, **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, İstanbul,Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, (t.y.), s. 306, res.410.
[34] H. Tezcan, a.g.e., s. 309, res.419.
[35] H. Tezcan, a.g.e., s. 310, res.420.
[36] H. Tezcan, a.g.e., s. 310, res.422.
[37] H. Tezcan, a.g.e., s. 311, res.423.

benzerlik göstermekle birlikte farklı olarak volütlerin üzerinde ince bir friz bulunmaktadır[38]. (Res. 146) Bunlardan başka Topkapı Sarayı Müzesi, 3. avlu, III. Ahmet Kütüphanesi girişinde bulunan 5. yy.a ait mermer kompozit başlık[39] (Res. 147) ve Hagia Irene'nin girişindeki 5.- 6.yy.lara ait başlık da örnekler arasındadır[40]. (Res. 148)

Kautsch'un yaptığı gruplandırmada ise 159 numarayı verdiği 5. yy.a ait ve Myrelaion Kilisesi (Bodrum Camii) ayazmasında bulunan korint tarzı başlık da benzer örneklerden biridir[41]. (Res. 149) Yine aynı gruplandırmada İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 3216 envanter numarasıyla bulunan başlık da aynı formdadır[42]. Aynı eserde 164 numarayla listelenen sütun başlığı Davud Paşa Camii Medrese'sinde bulunmuştur[43]. (Res. 150) Bu başlığın farkı stilize akantus yaprakları tek sıra halinde bulunmaktadır. 194 numaranın verildiği örnek ise, Yerebatan Sarnıcı'nda bulunmaktadır[44]. (Res. 151) Bu örnekler içinde belki de Enez Ayasofyası'ndakilere en yakın örnek Kautsch'un 170 numarayı verdiği İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 1214 envanter numarası olan örnektir. Volütlerin ortasında belirgin bir monogram görülmektedir[45]. (Res. 152)

Bu örneklerden başka Konstantinopolis'te Polyeuktos Bazilikası'ndan çıkarılmış olan ve günümüzde İstanbul Arkeoloji Parkı'nda bulunan iki başlık da benzerler arasındadır. (Res. 153-154)

Konstantinopolis dışındaki örneklerden başka Salona'da Manastırın dışındaki müzede yer alan başlık gelmektedir. Kautsch bu başlığa 7 numarayı vermiştir[46]. (Res. 155)

Kudüs'te Tapınak Meydanı'nda 2. yy.a ait bir başka başlıkta ise, süsleme daha belirgin haldedir ve akantus yaprakları üç boyutlu bir görünüm kazanmıştır. (Res. 156)

Dış nartekste bulunan başlıklarda ise haç motifleriyle bitkisel motifler birlikte betimlenmiştir. Bu başlıklara benzerlik gösteren bir örnek Konstantinopolis'te Manganların Hagios Georgios Manastırı'nda bulunan ve İstanbul Arkeoloji

---

[38] H. Tezcan, a.g.e., s. 314,res.429.
[39] H. Tezcan, a.g.e., s. 315, res.430.
[40] H. Tezcan, a.g.e., s. 149, res.168.
[41] R. Kautsch, **Kapitellstudien, Beitrage Zu Einer Geschichte Des Spat-antiken Kapitells Im Osten VomVierten Bis Ins Siebente Jahrhundert**, Berlin, 1936,s.51.
[42] R. Kautsch,a.g.e., s.52.
[43] R. Kautsch,a.g.e., s.52.
[44] R. Kautsch,a.g.e., res.194.
[45] R. Kautsch,a.g.e., res.170.
[46] R. Kautsch, a.g.e.,res.7.

Müzesi'nde 3953 numarayla yer alan başlıktır[47]. (Res. 157) Paros'ta dış nartekstekı sütunlara benzeyen , 6.yy.a ait iki başlıkta da kompozisyonun ortasında haç motifi, yanlarda yaprak motifleri yer almaktadır [48]. (Res. 158-159)

Bu başlıklardan başka kale içindeki şapelde de bir sütun başlığı bulunmaktadır.(Res. 160) Bu şapele mi ait olduğu yoksa başka bir yerden mi buraya getirildiği bilinmeyen bu başlığa benzeyen başlıklar, Kautsch'un 536 no.yu verdiği Mısır'da Alexandria (İskenderiye) Müzesi'nde bulunan 5.yy.a ait iyonik başlıkla (Res. 161), Konstantinopolis Polyeuktos Bazilikası'ndan çıkan ve İstanbul Arkeoloji Parkında bulunan başlıklardır[49]. (Res. 162)

Kale içindeki şapelin ortasında bulunan mozaik yer döşemesi Enez'deki süsleme öğeleri içinde dikkat çekenlerden biridir. Bu mozaik, renkli yerel taşlardan yapılmıştır ve geometrik bir kompozisyon sahiptir. Diğer Bizans kiliselerinde bu tip yer döşemelerinde özellikle antrolaklı geçmeler, yoğun girift motifler kullanılmış olduğundan bu mozaiği karşılaştırabilecek fazla sayıda örnek bulunmamaktadır. Ancak Kiev'de Desiatynna Kilisesi'ndeki 10.yy.a ait mozaik yer döşemesi kompozisyon olarak aynı olmasa da yerel taşların kullanımı açısından benzer olduğu söylenebilir [50]. (Res. 163)

Ayasofya'nın bir başka önemli süsleme öğesi, bugün pek az kısmı görülüyor olsa da yapının içinde bulunan freskolardır. Bu freskolarda en önemli sahnelerden biri olan mahşer sahnesine pek çok kilisede rastlanmaktadır.

11. yy. a tarihlenen Selanik Panaghia Khalkeon Kilisesi, 14.yy.dan Serbia Manastırı Kilisesi (Res. 164-165-166), 3. yy. dan Trabzon Ayasofyası[51] (Res. 167-168-169-170), narteksierinde, 14. yy. a ait Kariye Paraklesion Şapeli'nde (Res. 171), Sümela Manastırı'nda (Res. 172), Torcello Kilisesi' nde bu sahnenin benzer ve en özel örnekleri bulunmaktadır. (Res. 173)

Sol pastophorionda bulunan ve Aziz Petrus olduğu tahmin edilen aziz freskosunun bir benzeri de Fethiye Camii'nde derin bir niş içinde yer almaktadır[52]. (Res. 174)

Enez'de Ayasofya'dan başka önemli fresko kalıntıları Pan Mağarası Hagia Triada Şapeli içinde yer almaktadır. Burada yan nişte fazlaca tahrip olmuş olarak

---

[47] H. Tezcan, **a.g.e.**, s. 78, res.71,81
[48] R. Kautsch,**a.g.e.**, s.180, res. 584.
[49] R. Kautsch,**a.g.e.**, s.176.res.536.
[50] H. Evans, W. Wixom , **The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D.843-1261**, New York, The Metropolitan Museum of Art, 1991,s.91
[51] D.T.Rice, **The Church of Hagia Sophia at Trebizond**, Edinburgh, 1968, s. 147- 149.
[52] T. Sözen, **a.g.e.** , s. 87-88.

bulunan kalabalık kompozisyonun tam olarak hangi sahne olduğu günümüzde anlaşılamadığından karşılaştırma yapmak pek mümkün olmasa da apsiste belirgin bir şekilde görülen Meryem tasviri başka bölgelerdeki yapılarda da sıklıkla betimlenmiştir. Bizans sanatında özellikle ikonalarda ve küçük el sanatlarında kullanılan Orans vaziyetteki Meryem kompozisyonunun mimaride uygulandığı yapılardan bazıları şunlardır:

Öncelikle dua eder pozisyonda iki elin yana açılmasıyla gösterilen bu betimleme ilk önce Roma'da Pricilla Katakombu'nda görülmüştür[53]. (Res. 175) Bu duruşun Bizans'taki en güzel örneklerinden biri Kiev Ayasofyası'nda bulunan 12.yy.da yapılmış olan Büyük Panaghia adlı ikonadır[54]. (Res. 176) Bu sahneye ikonalardan bir başka örnek vermek gerekirse, Yaroslavl Sanat Müzesi'nde bulunan 73X56 cm. boyutlarında 17.yy. sonundan kalan Meryem ikonası önemli bir örnektir[55]. (Res. 177) Bir başka ikona örneği de Princeton Üniversitesi'nde bulunan 18.5X14.5 cm. gibi küçük boyutlara sahip olan bir resimdir. Athos Dağı, St. Andrew Manastırı'na Konstantinopolis'ten getirilen ve buradan da 1942 yılında Princeton Üniversitesi'ne getirilen bu ikonanın 9. yy.ın ikinci yarısına ya da 12.yy.a ait olduğu anlaşılmıştır[56]. (Res. 178)

Pan Mağarası'ndaki Meryem'e en yakın örnekler Kapadokya bölgesinde, Göreme' de iki ayrı kilisede karşımıza çıkmaktadır. Bu sahnelerden biri 33 numaralı şapelde 11. yy.a ait olduğu tahmin edilen Meryem freskosudur[57] . (Res. 179) Diğeri ise Avanos'tan 9 km. önce yer alan Meryem Ana Kilisesi'nde bulunan freskodur[58]. (Res. 180)

Her iki fresko da gerek kayaya oyulmuş kiliselerde resmedilmiş oluşları, gerekse kullanılan teknik ve yerel ustalar tarafından yapılmış olmalarıyla Enez'deki ile çok benzerlik taşımaktadır.

Bäckovo, Cemetery Kilisesi'nde son yargı sahnesinin detayında da Meryem orans vaziyette durmaktadır.(Res. 181) 12. yy. dan bu resim tek başına Meryem'in bulunduğu bir apsis freskosu olmasa da duruş açısından Pan Mağarası'ndaki ile

---

[53] Çevrimiçi httml://www.pitt.edu/"medart/menuglossary/orant.htm.
[54] Çevrimiçihttml://www.auburn.edu/academic/liberal_arts/foreign/russian/icons/virgin_orans.html.
[55] Çevrimiçi httml://www.iconofile.com/learn/images/icon_virgin_orans.jpg.
[56] H. Evans, W. Wixom , a.g.e, 1991,s. 103.
[57] Çevrimiçi httml://www.rubens.anu.edu.au/htdocs/surveys/charlotte/0351/035162.jpg.
[58] M.İ.Tunay, **The Valley of Göreme Cappadocia**, İstanbul,1991, s.51.

yakın özellikler taşımaktadır[59]. Kastoria'da St. Anagyroi Kilisesi'nde göğe yükseliş sahnesinde yine Meryem, orans durumdadır. 12.yy.dan olan bu sahnede de Meryem betimi benzerlik göstermektedir[60]. (Res. 182)

[59] M.Panayoditi, "The Wall Paintingsin the church of the Virgin Kosmosoteria at Ferai (Vira)and Stylistic Trends in 12th Century Painting," **Byzantinische Forschungen Band XIV**, Amsterdam,1989, s.463.
[60] M.Panayoditi, **a.g.e.**, s. 470,471.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Trakya'da Meriç Nehri'nin denize ulaştığı yerde, M.Ö. 6. yy. da kurulmuş ve antik çağda "Ainos" adıyla anılmış olan Enez şehri, jeopolitik konumu açısında çağlar boyunca önemli bir merkez olmuş, kara ve deniz ticareti açısından köprü konumuna sahip oluşu önemini arttırmıştır.

Yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre, prehistorik dönemler, Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemleri burada yaşanmış, özellikle de Bizans döneminde şehrin piskoposluk merkezi olması, uygarlığın bölgeye damgasını vurmasını sağlamıştır. Burada 26 adet Bizans dini yapısının varlığı kaynaklardan anlaşılıyorsa da, günümüzde ancak 8 tanesinin kalıntılarına rastlanılmaktadır. Bunlardan en büyük oranda günümüze gelebilmiş olan Enez Ayasofyası, yalnızca Enez 'de değil, Türkiye'de bulunan Bizans yapıları içinde büyüklük açısından önemli bir örnektir. Orta Bizans döneminde inşa edilmiş olan yapıya 13. ve 14. yy.larda dış narteks eklenmiştir ki bu bölüm, Son Devir Bizans mimari özelliklerini yansıtmakta, tuğla bezemeleriyle son dönem Konstantinopolis kiliselerini andırmaktadır. Burada sözü geçen tuğla süslemenin yanısıra narteksteki mahşer sahnesinin bir kısmı ve pastophorion hücresi kemerinde bulunan aziz betimlemesi de yapıda bulunan günümüze gelebilmiş fresko örnekleridir. Fetihten sonra camiye çevrilmiş olan yapının naos kısmında güney yönüne mihrap ve minber , apsisin tam arkasına da kesme taştan minare eklenmiştir.

Enez'de dikkat çeken bir diğer yapı, 1982- 83 yılları kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış olan ince, uzun ve büyük ölçülerde bir kilise olan Kral Kızı Bazilikası'dır. Belki de bir manastır kompleksinin bir parçası olabileceği düşünülen yapıda bulunmuş olan 10 adet sikke yapının 12. yy. da inşa edildiğini ya da bu yy. da çok kapsamlı bir onarım geçirdiğini ortaya koymaktadır. Yapının Bizans dönemindeki ismi kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı kaynaklara ve isim benzerliğine dayanarak adının Hagia Kyriaki olabileceği söylenebilir.

Enez'de, günümüzde tamamı ayakta olan tek yapı, aslı bir Bizans mezar şapeli olan ve Hagios Euplus olarak adlandırılan günümüzde ise Has Yunus Bey Türbesi olarak bilinen yapıdır. 5. yy.a tarihlendiği tahmin edilen yapı, serbest haç planlı, ortada yüksek kasnaklı bir kubbeyle örtülüdür. Yapı, dıştan beyaz badanalı, içi sıvalı olduğundan orijinal süslemelerin izine rastlanılmamaktadır. İçerde güney kapısına sanduka yerleştirilmiş, giriş kapısı ise kuzey yönüne alınmıştır.

Bugün ayakta olan ortaçağ kalesinde aynı zamanda antik çağdaki akropol alanında, iki küçük şapel bulunmaktadır. Bunlardan biri Khrysopege Şapeli diğeri de adı saptanamayan fakat kaynaklara göre Hagios Gregorios Kserias olacağı tahmin edilen yapılardır. Khrysopege Şapeli, tek nefli, ince uzun planlı bir yapıdır. 15.yy.da usta Kosta tarafından inşa edilmiş, yapının zemini kalker taş levhalarla döşenmiştir ve orta bölümde iki mezar bulunmuştur. Diğer şapel ise, önce tek nefli olarak inşa edilmiş, 14.yy.da batı yönüne bir hol eklenerek genişletilmiştir. Yapıda biri girişin önünde diğeri doğu duvarında niş içinde iki mezara rastlanılmıştır. Yapıda dikkat çeken en belirgin süsleme öğeleri yerel taşlarla düzenlenmiş döşeme mozaiği ve üzerindeki vazo içinde çiçek motifleriyle geç döneme tarihlenebilecek olan mermer mezar kapağıdır.

Kalenin dışında, günümüzde özel mülkiyete ait olan Pan Mağarası içinde yer alan ve 14. yy.da mezar şapeline çevrilmiş olan Hagia Triada Şapeli bir başka örnektir. Yapının içinde belki de bir aileye ait olabilecek farklı büyüklükte beş mezar bulunmaktadır. Yapının apsisinde orans vaziyetinde Meryem, yan nişte ise kalabalık figürlerden oluşan freskolar günümüze kısmen de olsa gelebilmiştir. Aynı bu şapele benzer bir başka örnek, kalenin güneydoğusunda bulunan Kayaya oyulmuş şapelidir. Tek nefli ve tek apsisli olan yapı günümüzde bir evin deposu olarak kullanıldığından oldukça kötü durumdadır.

Diğer yapılar ise, Gazi Ömer Bey Mahallesi'nde Pazar İçindeki apsis kalıntısı ile Yeni Mahalle kilise kalıntısıdır. Mimari özellikleri günümüzde tam olarak belli olmayan bu yapıları belli bir kategoriye oturtmak mümkün değildir.

Görüldüğü gibi Enez'de bulunan Bizans dönemine ait dini yapılar, gerek sayılarının çokluğu, gerek sahip oldukları mimari ve sanatsal özellikler açısından burada Bizans uygarlığın nasıl yoğun bir şekilde yaşanmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Mimari ve süsleme öğeleri değerlendirildiğinde bu yapılar genel olarak başkent üslubunu korumakta, yerel bazı küçük ayrıntıların dışında İstanbul (Konstantinopolis) Kiliseleriyle benzerlikler göstermektedir. Kazılarda ve kasaba içinde bulunan dağınık mimari parçalar da burada Bizans Mimarisinin ne denli yoğun olduğunu göstermektedir.

Yüzyıllar boyu birçok uygarlığa beşiklik etmiş Enez, Bizans Sanatına da mimari yönden büyük katkılarda bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Akyürek, E.: **Bizans'ta Sanat ve Ritüel**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1996.

Anabolu, M.: **Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıtları**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1969.

Anadol,S.: "Enez,"**Atlas**,(Çevirimiçi) http//www.atlasturkey.com/990503/february/enez/page 2.html, 04.02.2002.

Andreali, R.: Bknz. Bouras.

Asdracha, C.: **La Region Des Rhodopes Aux XIII et XIV Siecles Etude De Geographie Historique**, Athen, Verlag Der Byzantinisch Neugriechischen Jahrbucher, 1976.

Ballance, S.: "The Byzantine Churches of Trebizond," **Anatolian Studies X**, Ankara, The British Institude of Archaeology at Ankara, 1960.

Başalan, H.: "Enez Alaka Bekliyor, "**Arkitekt**, XXXII.yıl, sayı 306, y.y., 1962, s.36-38,42.

Başaran, S.: Bknz. Erzen.

Başaran, S.: "Enez'in Tarihi Önemi, Arkeoloji ve Turizm Bakımından Oynayacağı Rol," **Gala Gölü ve Sorunları Sempozyumu**, Edirne, 22 Mayıs 1988, s.67-69.

Başaran, S.: "Ainos Kazıları (1971-1994)," **Anadolu Araştırmaları XIV Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan**, İstanbul,Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, s.105-141.

Başaran, S.: "Yolların Kavşağındaki Kent Ainos," **Atlas**, 35, İstanbul, 1996, s. 91.

Başaran, S.: "Enez (Ainos),1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları," **XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt.II, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1997, s. 489-514.

Başaran, S.: "Enez (Ainos),1996 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları," **XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt.2, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1998, s. 593 – 624.

Başaran, S.: "Ortaçağ'da Enez(Ainos)," **Sanat Tarihi Dergisi IX**, İzmir, 1998, s. 1-12.

Başaran, S.: "Enez Çevresinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar," **Zafer Taşlıklıoğlu Armağanı Anadolu ve Trakya Çalışmaları** , I, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları Kanaat Matbaası, 1999, s. 169-197.

Başaran, S.: "Enez (Ainos),1998 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları," **21. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1999, s. 405-416.

Başaran, S.: "Enez (Ainos),1999 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları," **22. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt, Ankara, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, y.y.,2000, s. 371 – 386.

Batur,M.: "Enez," **Arkitekt**, XXXI.yıl, sayı 305, y.y., 1961, s.173-176,186.

Beckwith, J.: **Early Christian and Byzantine Art**, London, Penguin Books, 1970.

Bouras,C., A.Kaleyeropoulou,
R. Andreali: **Churches of Attica**, Academy of Athens, Atina, 1970.

Bell, G.L.: Bknz. Ramsay.

Bozdağ, S.: "Enez'in Eski Eserleri," İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Kürsüsü, yayımlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul, 1979.

Bredow, I.: "Ainos," **Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike**, Vol.I, Herausgegeben von Hubert Cancik und Helmuth Schneider, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1996, s. 335.

Casson,S.: "The city of Ainos,"**Macedonia,Thrace and Illyria**, Oxford, Oxford University Press, , 1926, s. 255-259.

Cutler, A., J.M. Spiesen: **Byzance Médiévale 700 – 1204**, Gallimand, 1996.

Dalton, O.M.: **Byzantine Art and Archaeology**, New York, Dover Publications Inc.,1911.

Dirimtekin, F.: "Fatih'in Donanma Komutanlarından Has Yunus Bey," **Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni126**, İstanbul,1952.

Ebersolt, J.: **Monuments d'architecture Byzantine**, Paris, 1934.

Ebersolt, J.: **Les Eglises De Constantinople**, London, The Dorian Press, 1979.

Erdoğan, M.: "Osmanlı Devrinde Trakya Abidelerinde Yapılan İmar Çalışmaları," **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 6-7, İstanbul, 1978, s. 137-138.

Erzen, A., S. Başaran: "Enez (Ainos) Kazıları 1987 Yılı Çalışmaları ," **X. Kazı Sonuçları Toplantısı**,Cilt.II, Ankara, 1988, s. 89-107.

Erzen, A, S. Başaran: " Enez (Ainos) Kazısı 1989 Yılı Çalışmaları ," **XII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt.II, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991, s.155 – 170.

Erzen, A., S. Başaran: "Enez (Ainos) Kazısı 1990 Yılı Çalışmaları," **XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt.II, Çanakkale, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992, s. 53 –67.

Erzen, A., S. Başaran: "1991Yılı Enez (Ainos) Kazıları," **XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992, s.205-222.

Erzen, A.,İ. Kaygusuz: "Trakya'da Enez (Antik Ainos) Kazılarında Bulunan Bizans Altın Sikkeleri ," **Belleten** CLII, Ağustos 1988, Sayı:203 ten ayrı basım, Ankara, Türk Tarih kurumu Basımevi, 1988, s. 429-435.

Erzen, A.: Bknz. Başaran.

Erzen, A.: "Edirne Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Merkezi ve Enez Kazıları," **Arkeoloji ve Sanat**, 24 -27, İstanbul, t.y.

Erzen, A.: "Enez Araştırmaları," **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I**, İstanbul, 1972, s. 235-248.

Erzen, A.: "Enez 1979 Yılı Kazı Sonuçları," **IX. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, D.S.İ. Basım ve Foto Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, 1981, s.157-159.

Erzen, A.: "Enez Kazı Çalışmaları," **V. Kazı Sonuçları Toplantısı**, İstanbul, 23-27 Mayıs 1983, s.297-305.

Erzen, A.: "1981 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları," **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi** ,10-11, y.y.,1983, s. 59-90.

Erzen, A.: "1981 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları," **IV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 8-12 Şubat 1982, Hacettepe Sosyal ve İdari Bilimler Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri Basımevi, 1983, s. 285- 290.

Erzen, A.: "1983 Yılı Enez Kazısı," **VI. Kazı Sonuçları Toplantısı**, İzmir, 1984, s. 213-234.

Erzen, A.: "1984 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları," **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1985, s.603-617.

Erzen, A.: "1986 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları, **IX. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. II, Ankara, 1987, s.279-297.

Erzen, A.: "Ainos," **Enciclopedia Dell'Arte Antica, Classica e Orientale**, Vol.I, Istvtuto Della Enciclopedia Italiana – Fondata da Giovanni Trecanni, Roma, 1994, s.133-134.

Erzen, A.: "1992 Yılı Enez Kazısı," **XV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt.II, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1995, s. 455- 474.

Evans, H. , W. Wixom : **The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D.843-1261**, New York, The Metropolitan Museum of Art, 1991.

Eyice, S.: "Enez'de Yunus Kaptan Türbesi ve Has Yunus Bey 'in Mezarı Hakkında Bir Araştırma," **Tarih Dergisi XIII**, y.y., 1963, s.141-158.

Eyice, S.: **Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963.

Eyice, S.: "Ohri'nin Türk Devri'ne Ait Eserleri," **Vakıflar Dergisi**, sayı:6, İstanbul, 1965.

Eyice, S.: **Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Klavuzu**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1965.

Eyice, S.: "Çorum'un Mecidözü'nde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi," **Türkiyat Mecmuası**, XV,.1968.

Eyice, S.: "Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler," **Belleten XXXIII**, sayı.131, y.y.,1969, s. 325-354.

Eyice, S.: **Karadağ ve Karaman Çevresinde İncelemeler**, İstanbul,.1971.

Fink, J.: **Die Kuppel über dem Viereck**, München-Freiburg, 1958.

Gouffier, Comte de Choiseul: **Voyage Pittoresque de la Greece**, Paris, 1842.

Göçmen,K.: "Meriç Deltası," **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi II-III**, İstanbul, 1973-1974, s.253-265.

Gökbilgin, T.: **XV.- XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (Vakıflar- Mülkler- Mukataalar)**, İstanbul, Üçler Basımevi, 1952.

Gregory, T. E.: "Ainos," **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Vol.I, Oxford, Oxford University Press, 1991, s.41-42.

Hasluck, F.W.: "Monuments of the Gattelusi," **The Annual of the British School at Athens**, No: XV, London, Macmillan & Co. Limited, 1908-1909, s. 248 – 269.

Hasluck, F.W.: "Gattelusio," **Enciclopedia Italiana**, XVI, y.y., 1932, s.449-450.

Haspels, E.: **The Highlands of Phyrgia, Sites and Monuments**, Princeton, Princeton University Press, 1971.

Homeros: **İlyada**, Çev: A Erhat, A.Kadir, İstanbul, Can Yayınları, 1993.

Hütz.İ.: **Reschrebungder Europaeischen Türkei**, München, 1828.

Isaac, B.: **The Greek Settlements in Thrace Until the Macedonian Conquest**, Leiden, 1986.

Kaleyeropoulou, A.: Bknz. Bouras.

Karakaya, E.: "Doğu Trakya'da Bizans Mimarisi," **İlgi**, sayı: 64, y.y., Kış 1991, s.9-11.

Kautsch, R.: **Kapitellstudien, Beiträge Zu Einer Geschichte Des Spät – antiken Kapitells Im Osten Vom Vierten Bis Ins Siebente Jahrhundert**, Berlin, 1936.

Kaygusuz, İ.: Bknz. Erzen.

Kaygusuz, İ.: "Enez (Ainos)'de Bulunmuş Molybdobulla (Kurşun Mühür)," **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı: 10-11, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s.299-302.

Kaygusuz,İ.: "Enez (Ainos)'den Yazıtlar," **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı: 10-11, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s.275-289.

Köse,V.: "Ainos Pişmiş Toprak Heykelcikleri (oturan kollu aphroditler ve adak grubu eserleri)," İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1993.

Krautheimer, R.: **Early Christian and Byzantine Architecture**, Yale University Press, 1986.

Lambakes,G.: "Periegeseis," **Deltion tes Khristianike Arkheologikes Hetaireias**, Athine, 1908, s. 4-32.

Laurent, V.: **Le Corpus des Sceaux de L'empire Byzantin Editions du Centre National de la Recherche Scientifique** 15, Paris, 1963.

Lazarev, V.: **Storia della Pittura Bizantina**, Torino, 1967.

Macdonalds, W.: **Früchristche und Byzantinische Architectur**, New York, 1962.

May, J.M.F.: **Ainos, Its History and Coinage**, Oxford, 1950, (Çevirimiçi) http//www.lawrence.edu/dept/art/buerger/catalogue/027.html, 04.02.2002-07-08.

Miller, T. S.: **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, Baltimore, 1985.

Miller, W.: **Essays on the Latin Orient**, London, Cambridge University Press, 1921.

Millet, G.: **L'ecole Grecque Dans L'architecture Byzantine**, Paris, 1916.

Millingen, A.V.: **Byzantine Churches in Constantinople**, London, 1912.

Morganstern, J.: "The Byzantine Church at Dereağzı and Its Decoration, " **Istanbuller Mittelungen**, İstanbul, 1983.

Moskhiopoilos, N.: "Ainos," **Megali Elliniki Engiklopedia**, 2. Tomos, Athine, t.y.,s. 770-771.

Müller, D.H.: "Ainos," **Paulys Real – Encyclopädie**, Vol.I, Herausgegeben von Georg Wissowa, Stuttgart, J. B. Metlerscher Verlag, 1984, s. 1029-1030.

Müstakhido, B.A.: "Enia-Ainia," **Thrakika**, Singramma Periodikon, 2. Tomos, Athine, 1929, s. 48-50.

Orlandos, A.: "Paregoritissa tes Artes ," **Arkhailogikon Deltion**, Atina, 1922.

Oto Bihalji, M.: **Byzantine Frescoes and Icons in Yugoslavia**, London , 1960.

Ousterhout, R.: Bknz. Ötüken.

Ousterhout, R.: "The Byzantine Church at Enez: Problemsin Twelfth – Century Architecture, "**Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik**, 35, 1985, s. 261-280.

Ötüken, Y., R. Ousterhout: "Notes on the Monuments of Turkish Thrace," **Anatolian Studies** XXXIX, y.y.,1989, s. 121-149.

Panayoditi, M. "The Wall Paintingsin the church of the Virgin Kosmosoteria at Ferai (Vira)and Stylistic Trends in 12th Century Painting," **Byzantinische Forschungen Band XIV**, Amsterdam,1989.

Petit, L.: "Typicon du monastére de la Kosmosotira," **Izvestija Russkago Archeologičeskogo Instuta v Konstantinopole**, y.y., Tomo 13, 1908, s.50.

Petrides, S.: "Aenus," **Dictionnaire D'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques**, Tome Premier, Letouzey et Ane, Editeurs L.Letouzey, Paris, 1912, s. 660- 661.

Procopius: **Buildings**, IV, Translation by H.B.Dewing, London, Harward University Press, 1965.

Ramsay, W., G.L. Bell: **The Thousand and One ;Churches**, London, 1909.

Rice, D. T.: **The Chuch of Hagia Sophia at Trebizond**, Edinburgh, 1968.

Riggs: **History of Mehmed the Conqueror**, Princeton, 1954.

Rodley, L.: **Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia** , Cambridge University Press, 1985.

Rodley, L.: **Byzantine Art and Architecture**, Cambridge University Press, 1994.

Rossa, A.: **Ekklesiastiko Museio**, Aleksandropoleos Ke Samothrake, t.y.

Slade.A.: **Records of Travels in Turkey – Greece**, London, 1833.

Spiesen, J.M.: Bknz. Cutler.

Soustal, P.: **Tabula Imperii Byzantini 6 Thrakien (Thraké, Rhodopé und Haimimontos)**, Wien, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1991.

Sözen T.: "Fethiye Camii Resim Sanatı," İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1981.

Strzgowski, J.: **Die Altslavische Kunst**, Ausburg, 1929.

Tezcan, H.: **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, İstanbul,Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, t.y.

Tezcan, O.: "Enez Kazası Monografyası," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü yayımlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul, 1962.

Tunay, M.İ. **The Valley of Göreme Cappadocia**, İstanbul,1991.

Tunca, A.: "7300 Yıllık Ticaret Kenti ve Balkanların Kapısı Antik Ainos'tan Enez'e," **Yöre**, sayı: 17, y.y., Ağustos 2001, s.2-20.

Tzogas, K.: "Ainon, Metropolis," **Thiskeftiki Ke İthiki Engiklopedia**, I. Tomos, Athine, 1962, s. 1080-1082.

Umar, B.: **Trakya,** Kültür Kitapları Serisi: 10, İstanbul, Ak yayınları, t.y.

Umar, B.: **Türkiye'de Tarihsel Adlar**, İstanbul, 1993.

Wessel, K.: **Reallexikon Zur Byzantinischen Kunst Band I**, Stuttgart, 1966.

Yücel,E.: "Antik Kent Enez," **Sanatsal Mozaik**, yıl.1,sayı.2, y.y., Ağustos, 1996, s. 50-60.

Resim 1: Enez'in Genel Görünümü

Resim 2: Enez'in Genel Görünümü

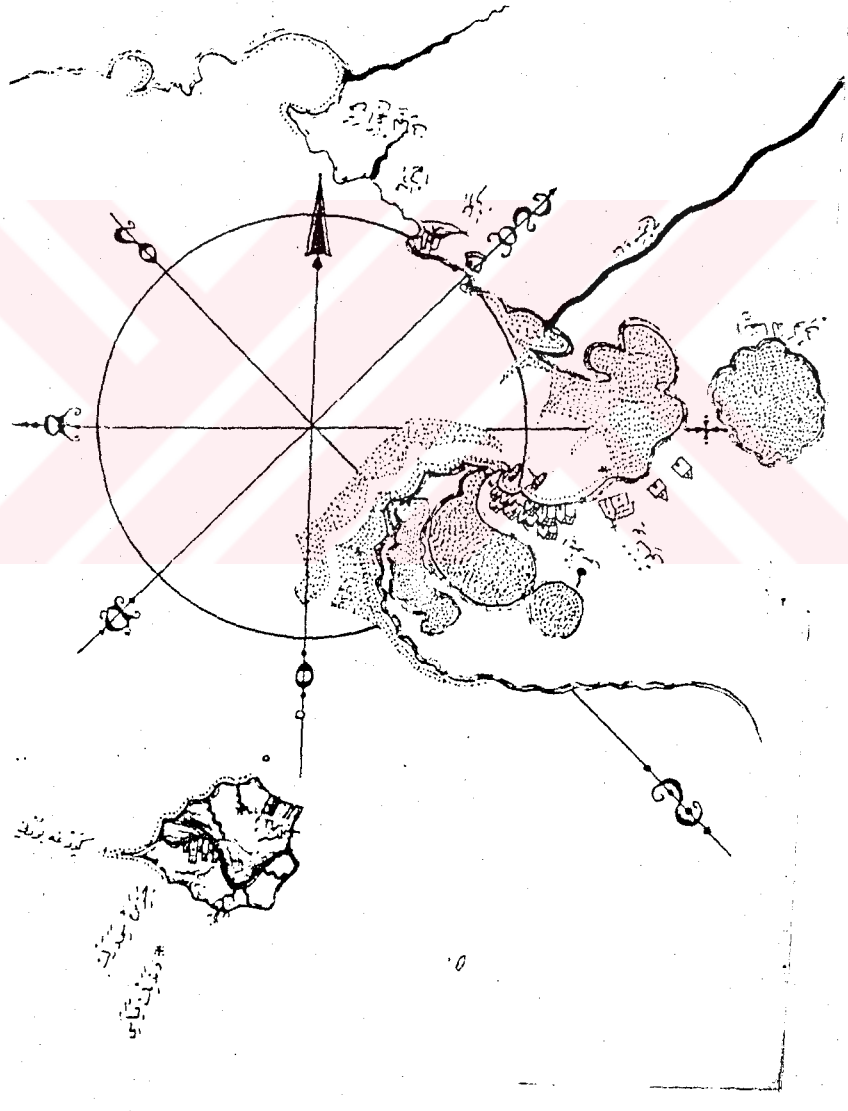

Resim 3: Piri Reis Haritasında Enez

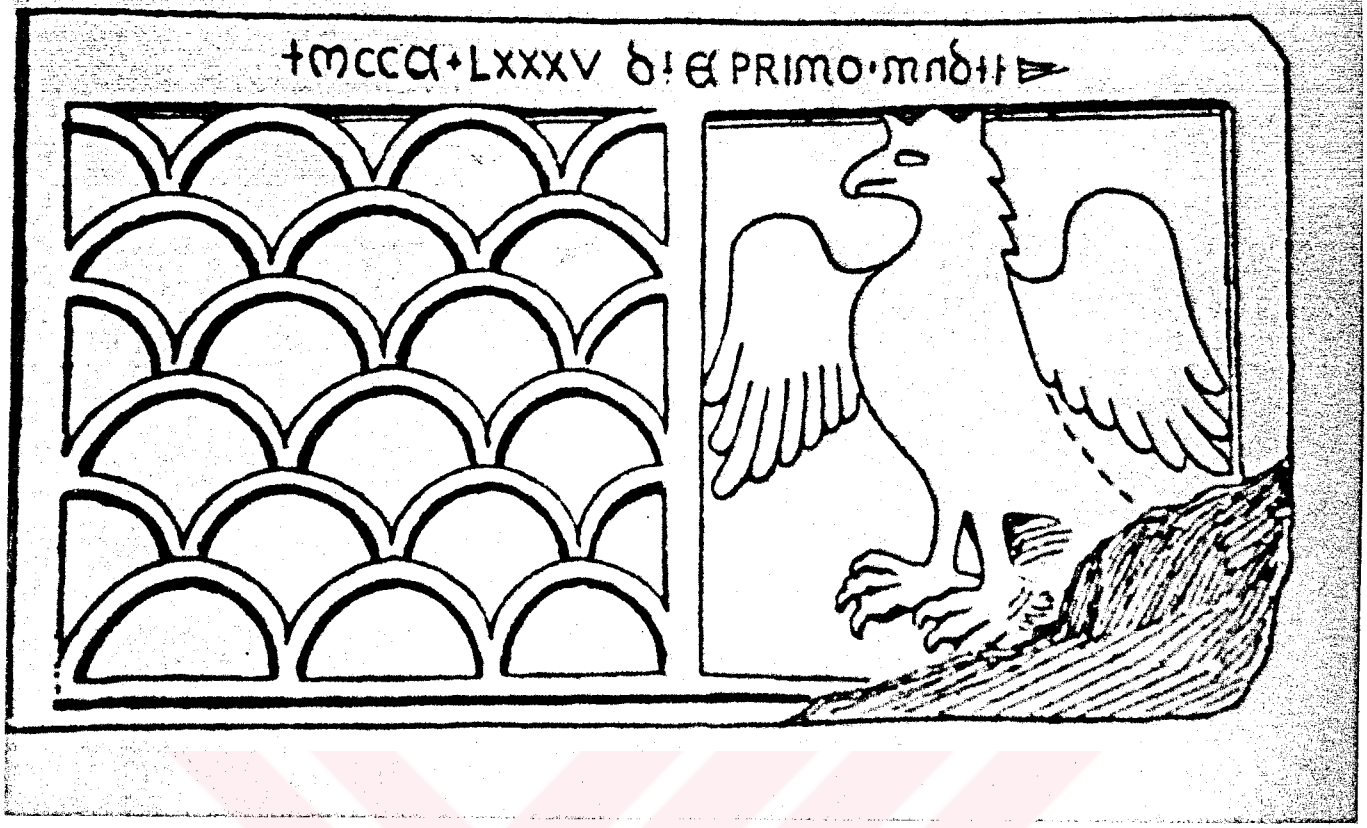

Resim 4: Enez Kalesi'nde Bulunan Gattelusio Armasının Çizimi(Hasluck, Monuments and Gattelusi : Aenos, 251.)

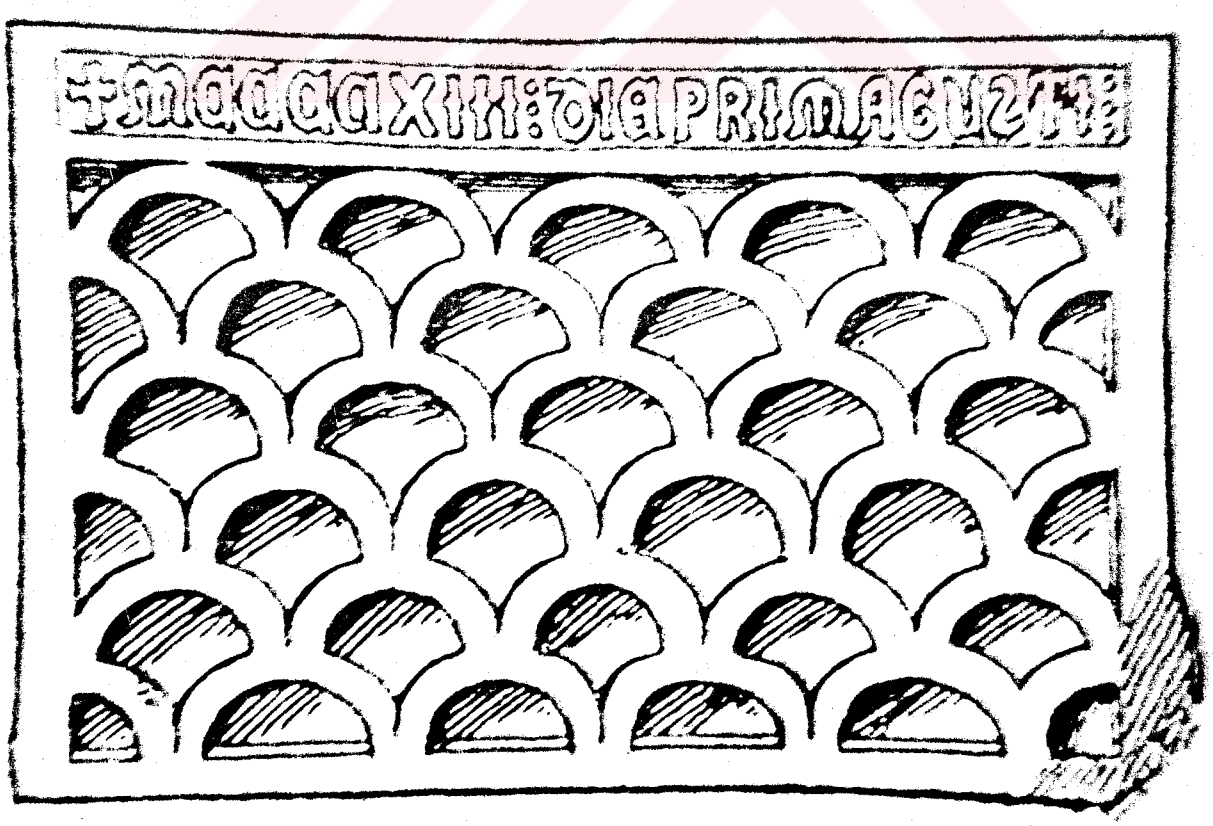

Resim 5: Enez Kalesi'nde Bulunan Gattelusio Armasının Çizimi(Hasluck, Monuments and Gattelusi : Aenos, 251.)

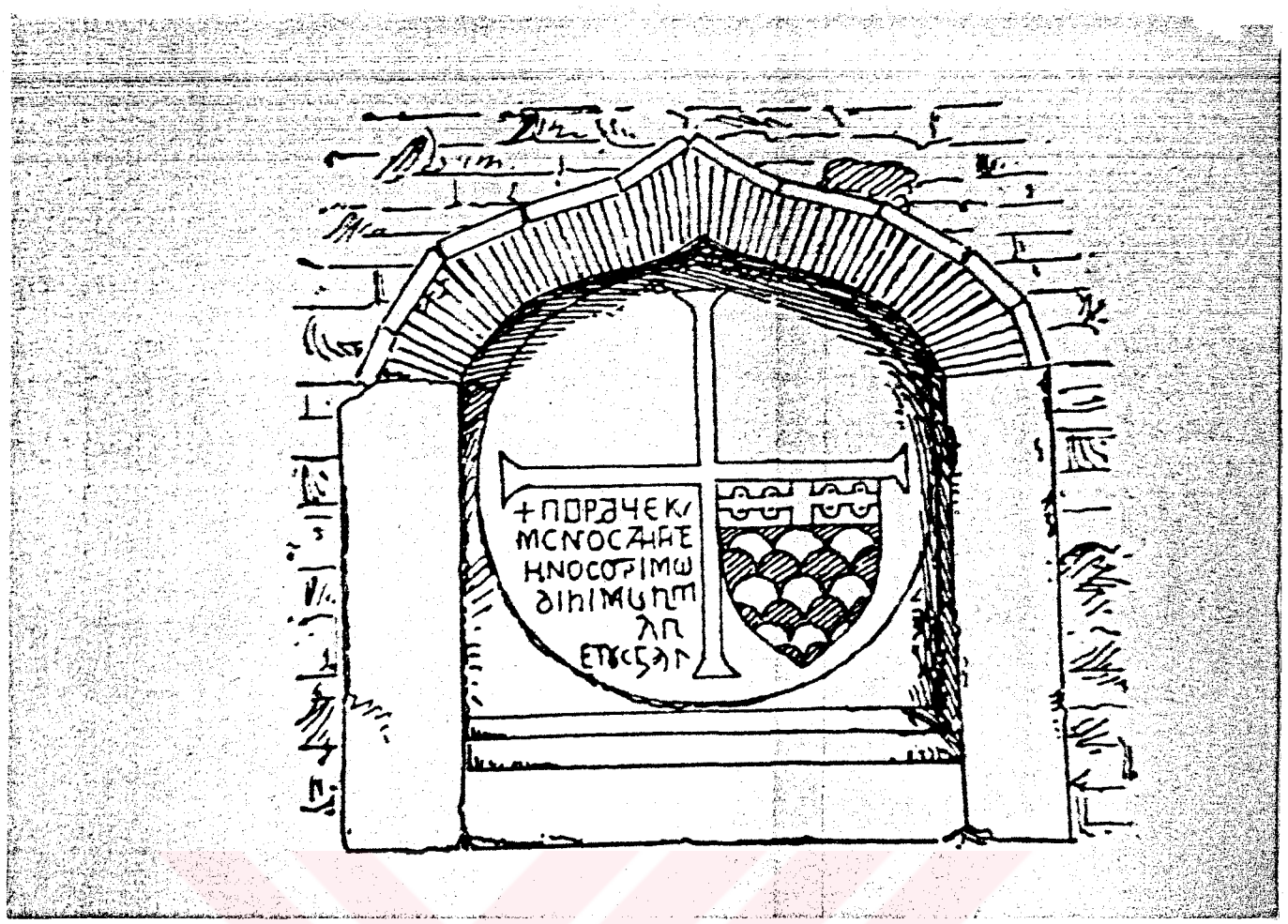

Resim 6: Enez Kalesi'nde Bulunan Gattelusio Armasının Çizimi(Hasluck, Monuments and Gattelusi : Aenos, 251.)

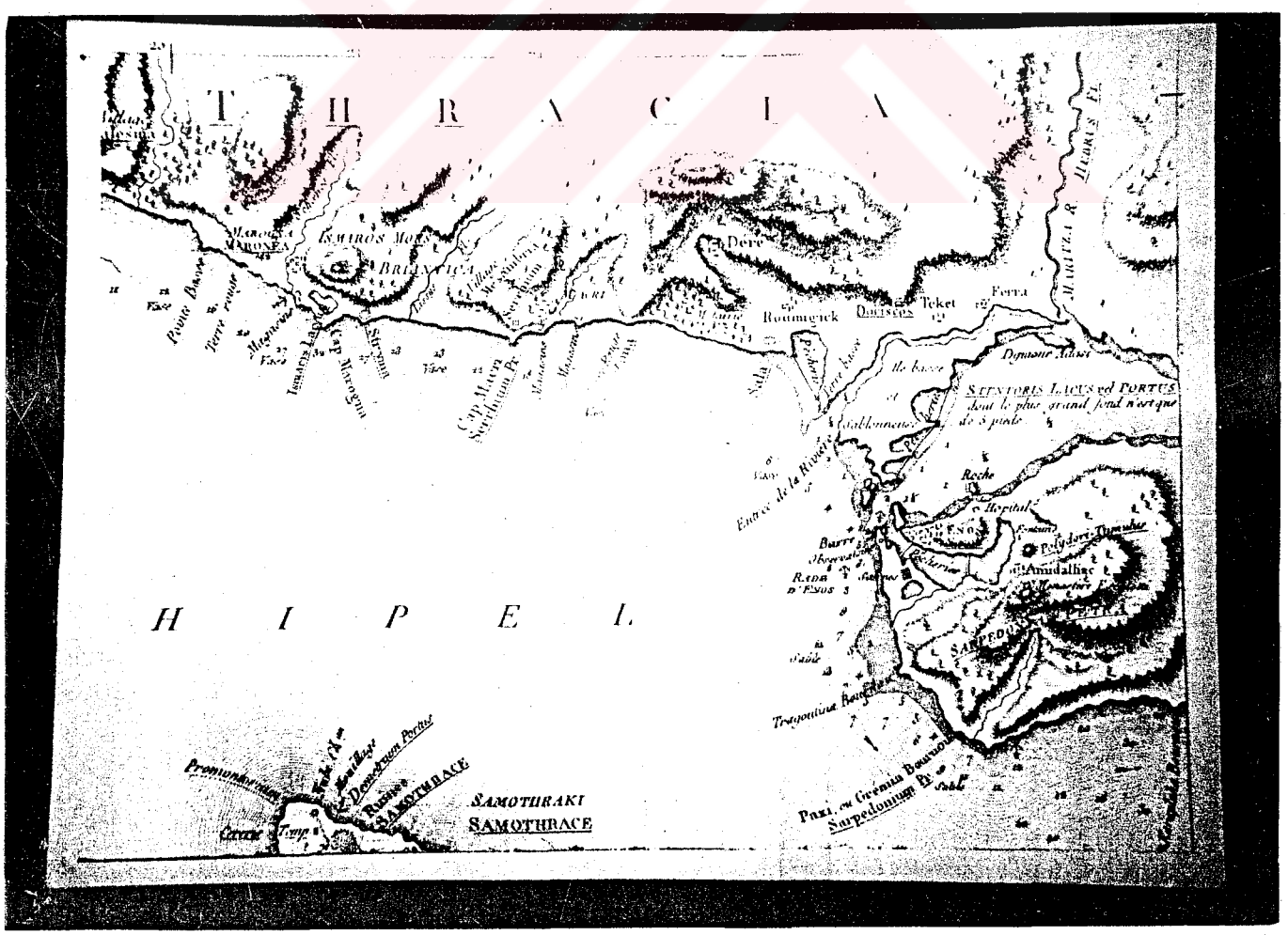

Resim 7: Comte de Choiseul – Gouffier'in Haritasına Göre Enez (Gouffier, Levha.3)

Resim 8: Enez Kalesi

Resim 9: Enez Kalesi Doğu- Batı Duvarı

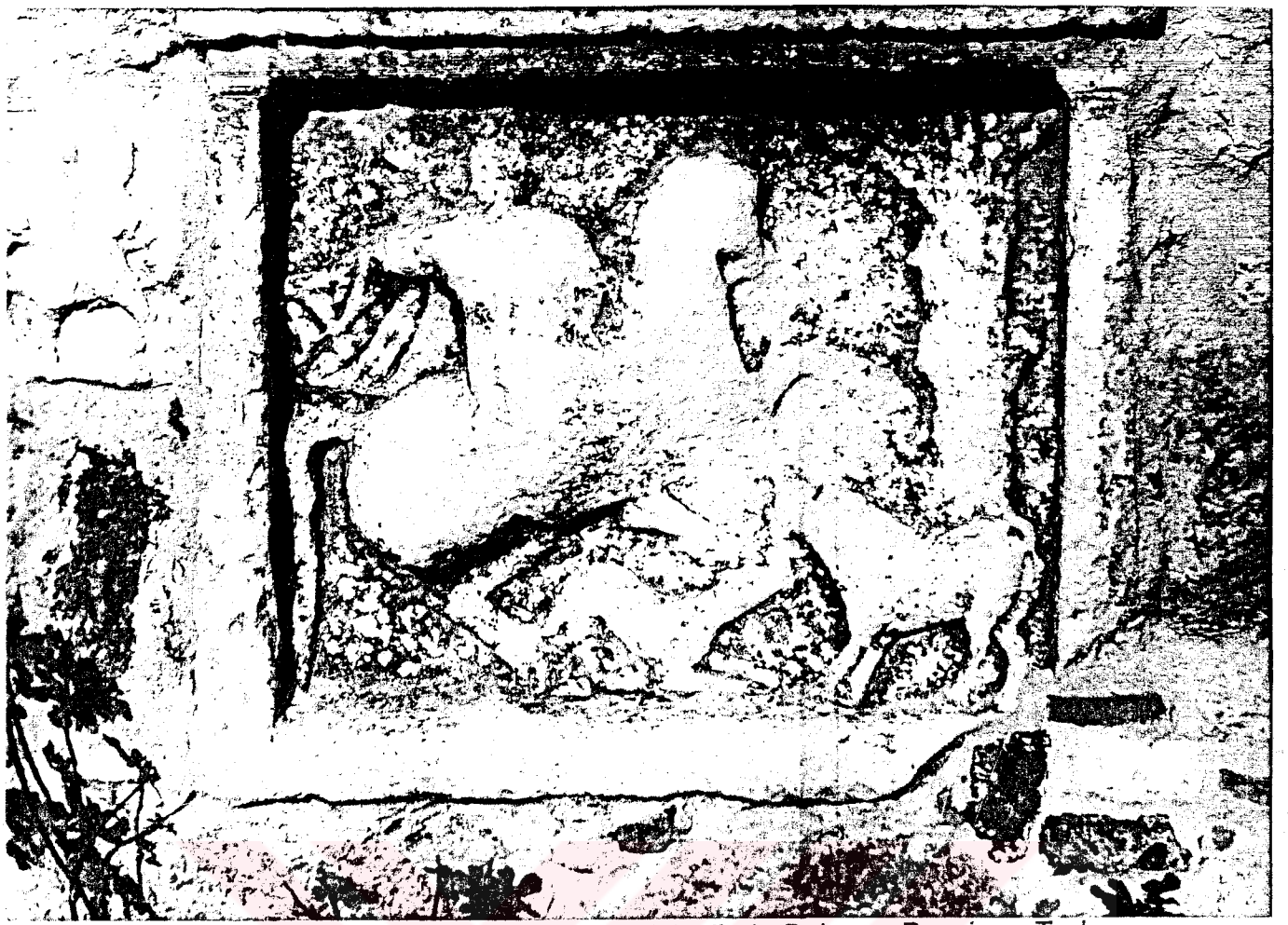

Resim 10: Enez Kalesi'nde Bulunan Devşirme Trak Betimlemesi

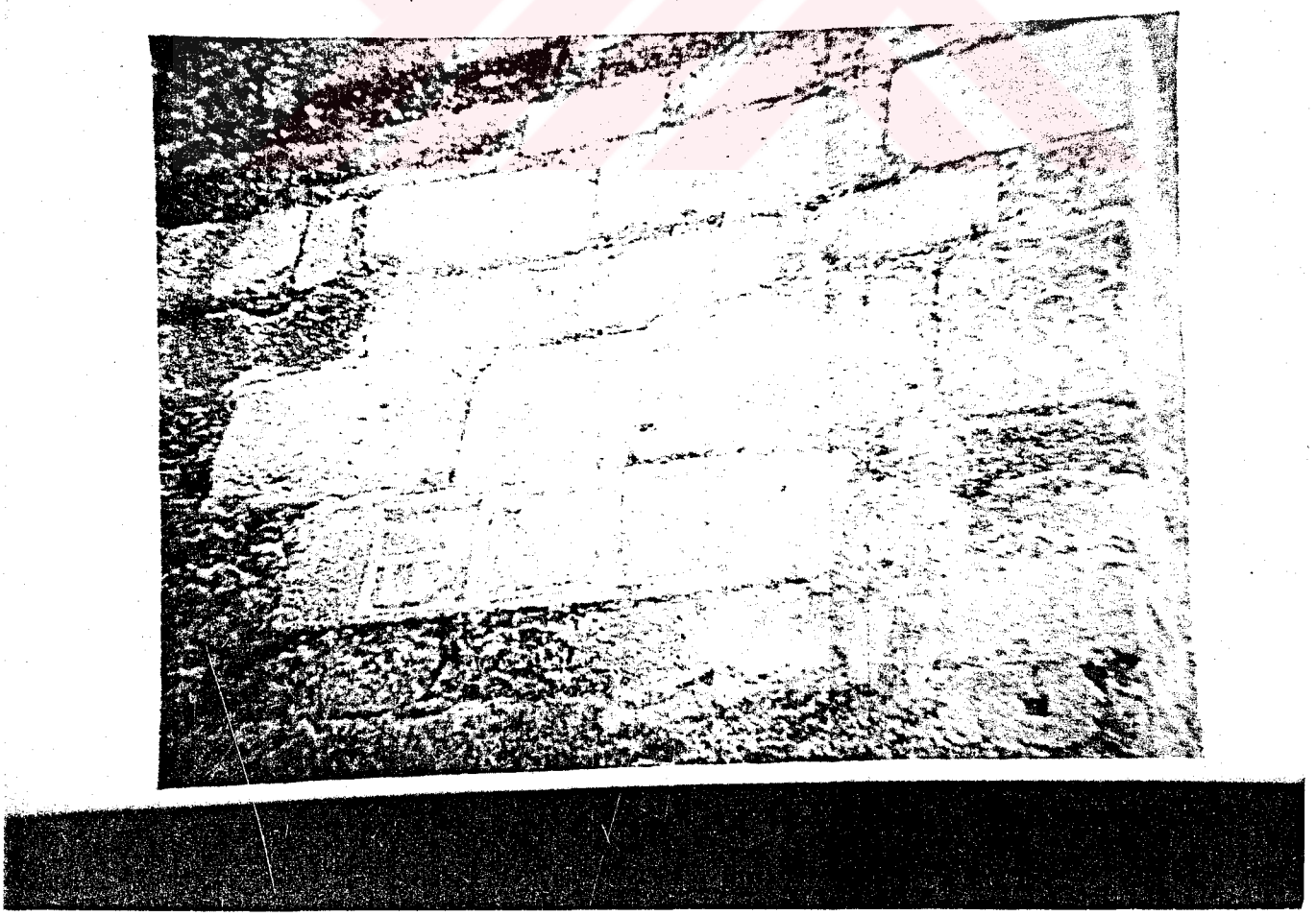

Resim 11: Enez Kalesi'nde Bulunan Devşirme Parçalar

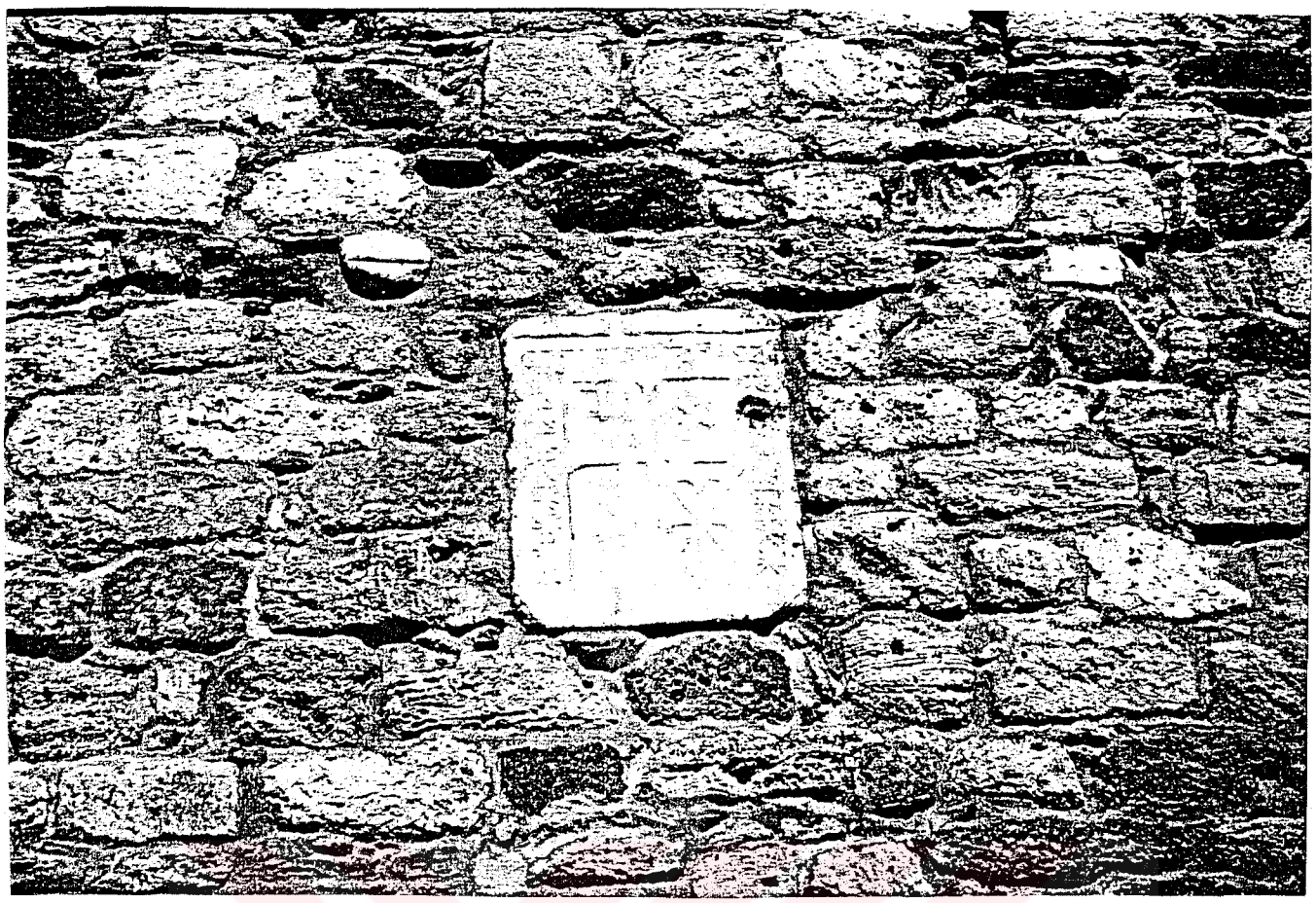

Resim 12: Enez Kalesi'nde Bulunan Devşirme Parçalar

Resim 13: Saray ve Zengin Evi

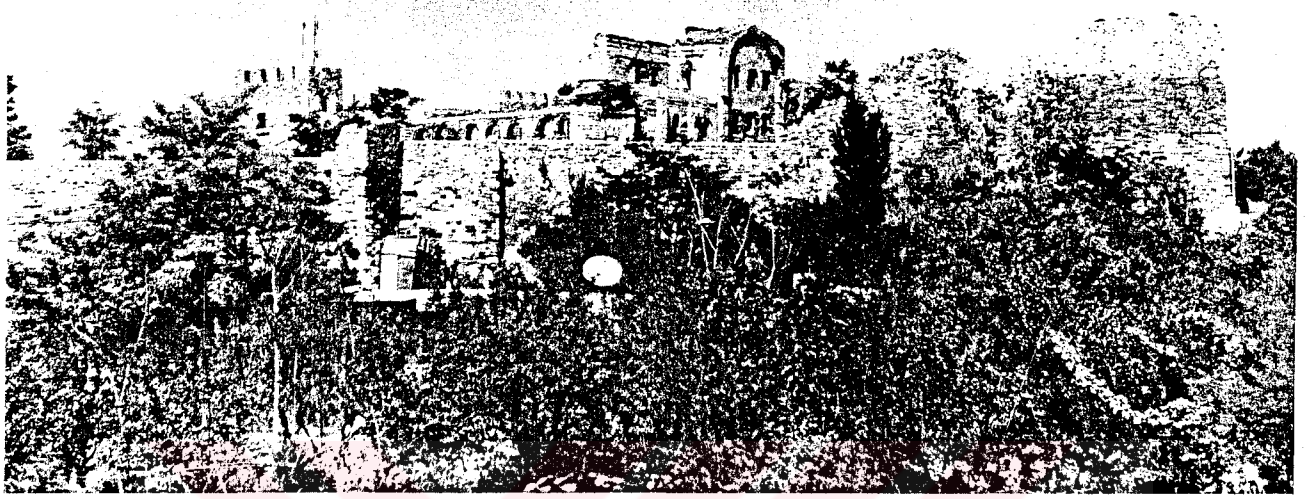

Resim 14: Enez Ayasofyası Genel Görünümü

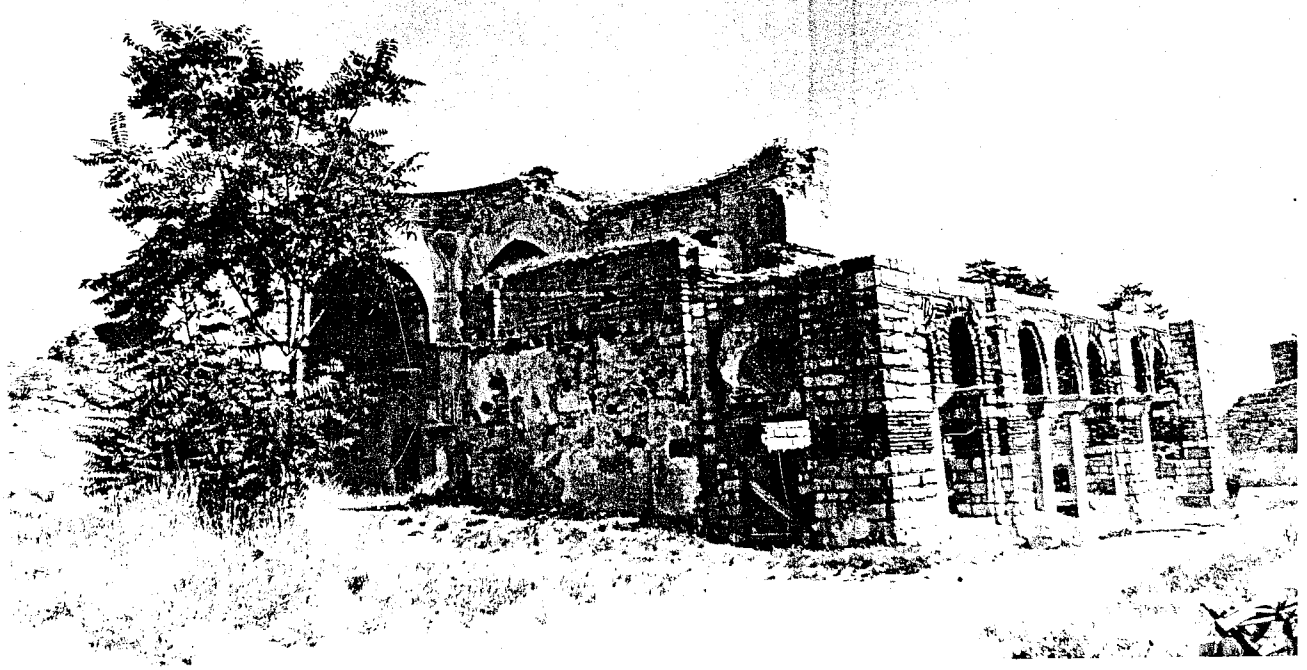

Resim 15:Enez Ayasofyası Kuzeybatıdan Görünümü

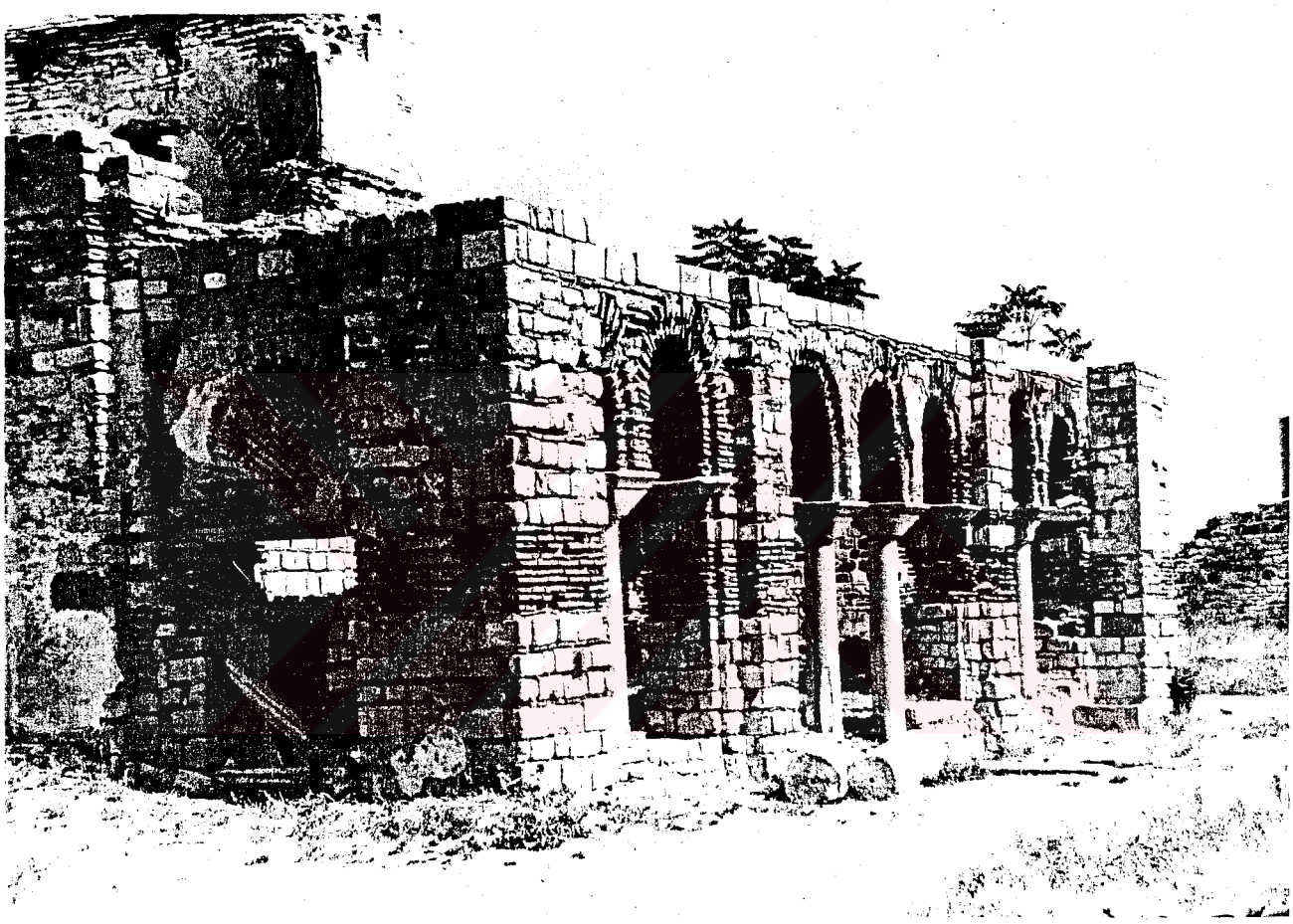

Resim 16: Enez Ayasofyası Dış Narteksi

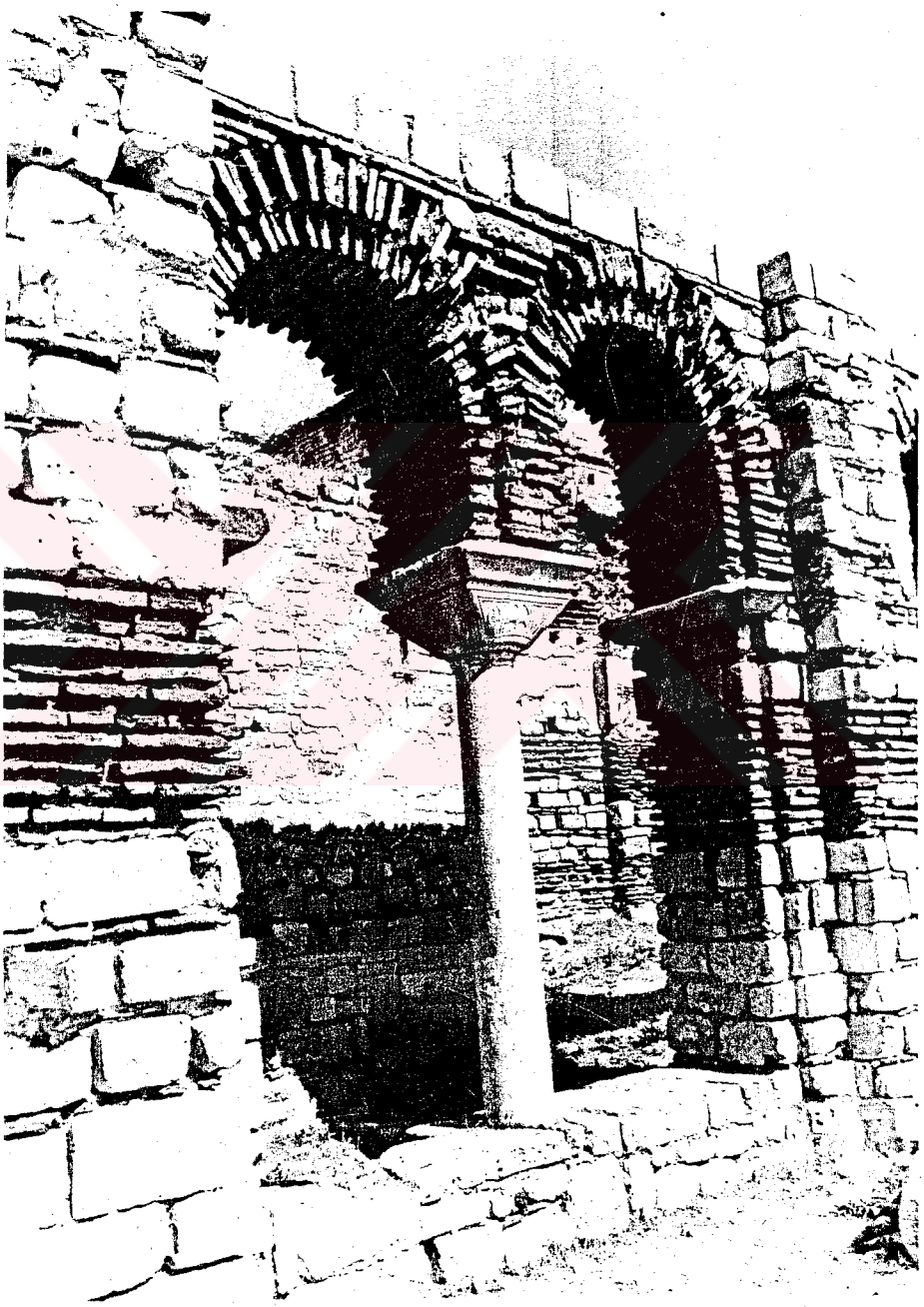

Resim 17:Enez Ayasofyası Dış Narteksten Ayrıntı

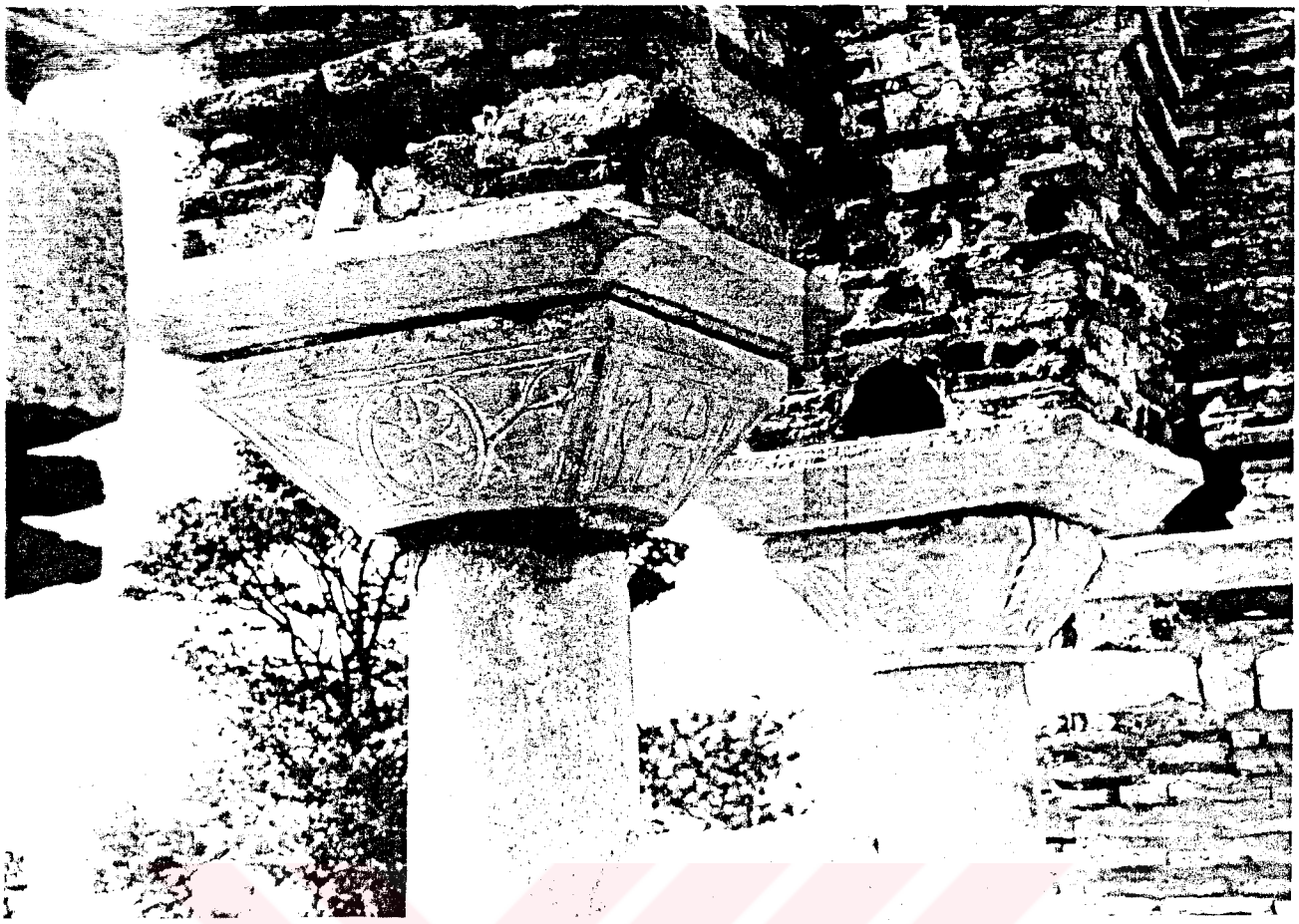

Resim 18: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıkları

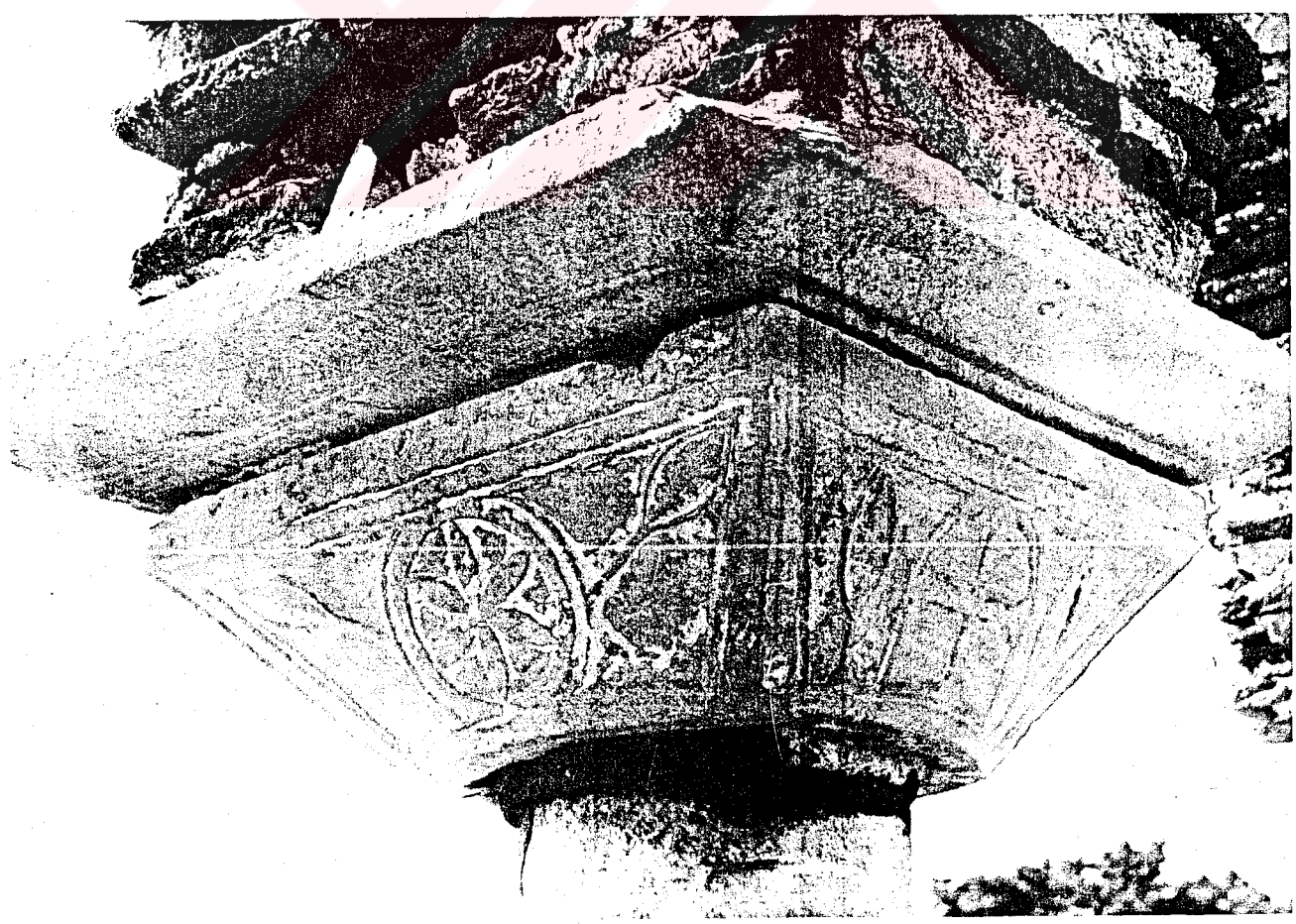

Resim 19: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıkları

Resim 20: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı

Resim 21: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı

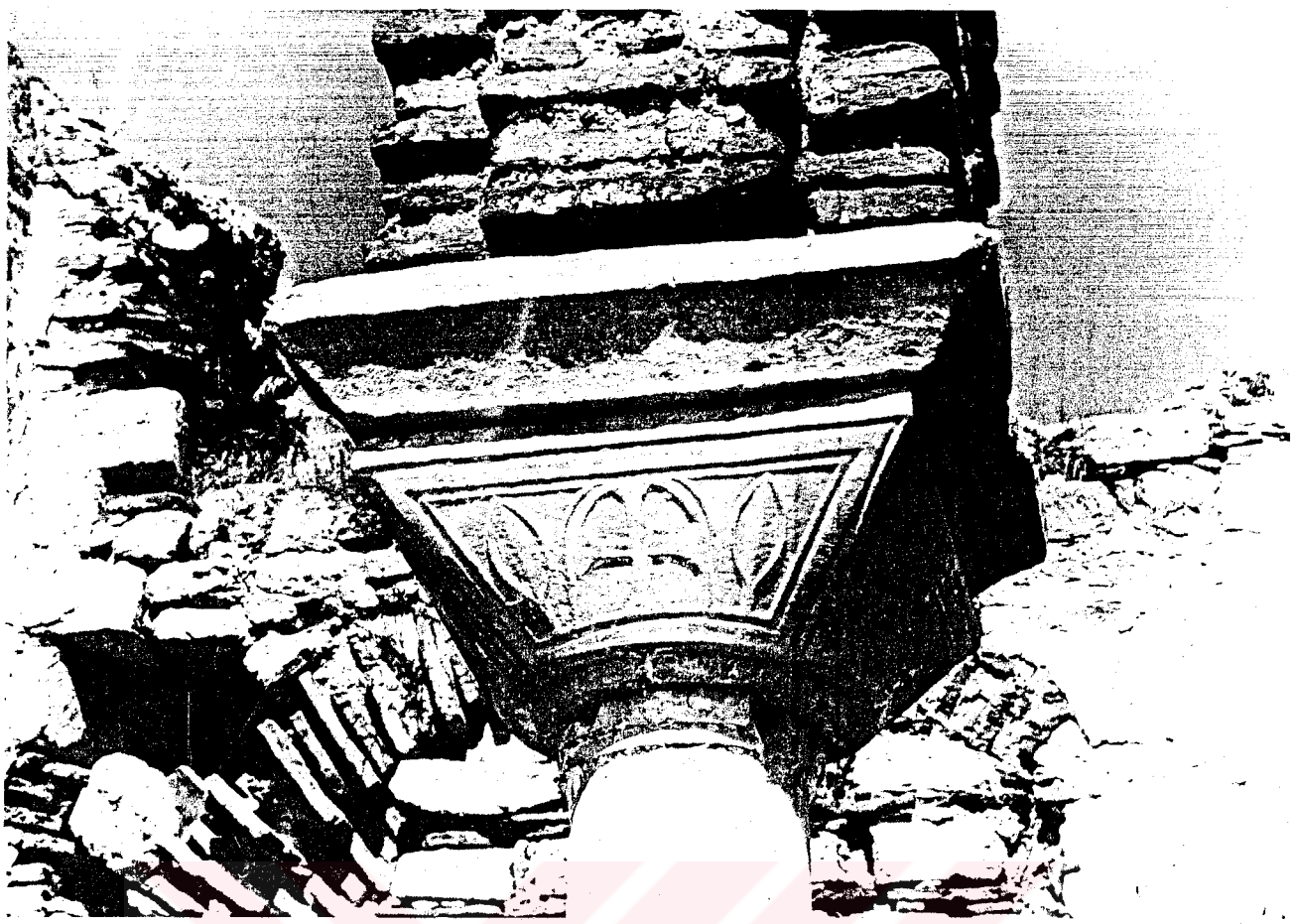

Resim 22: Dış Nartekste Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı

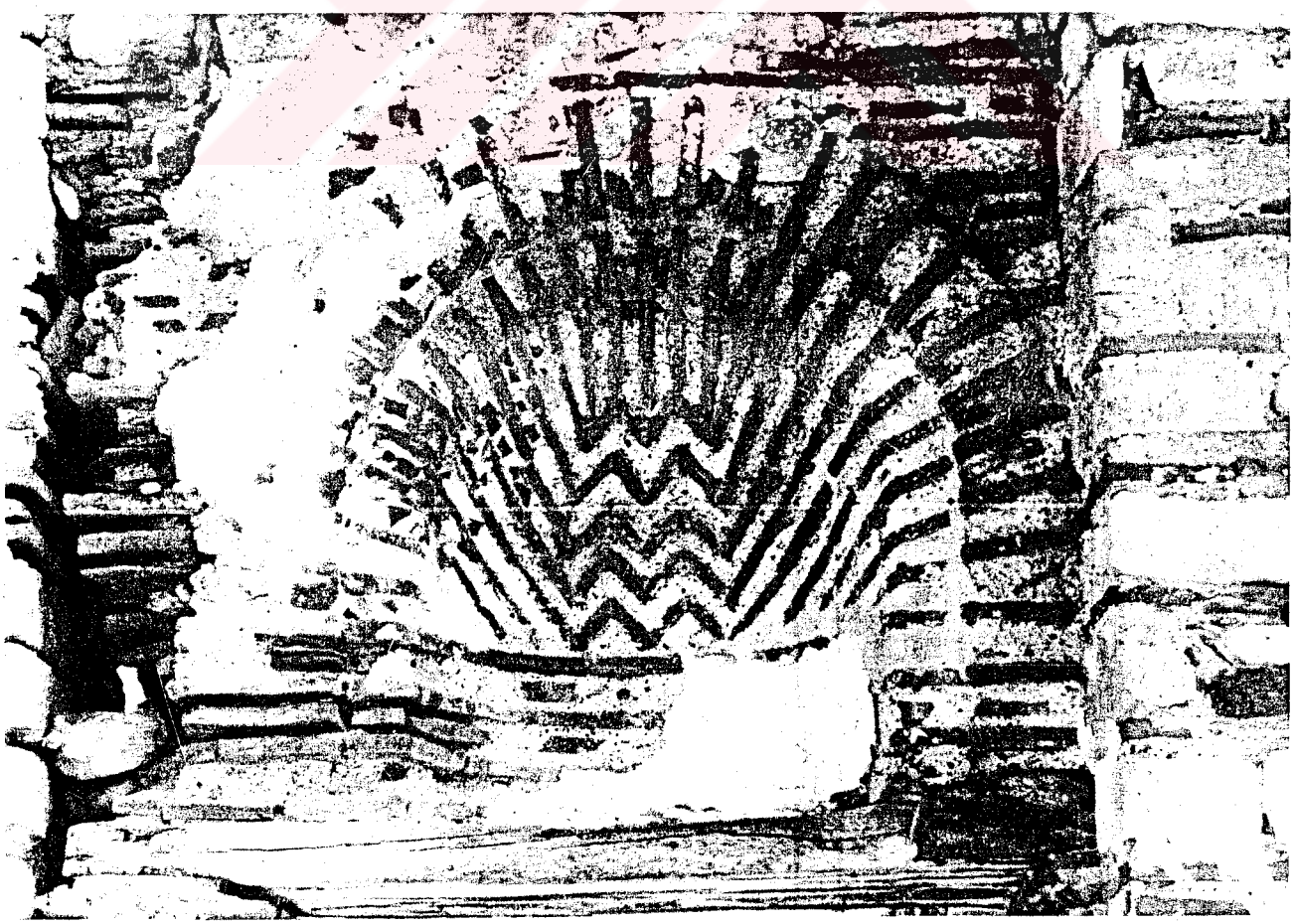

Resim 23: Dış Nartekste Bulunan Balık Sırtı Örgüden Ayrıntı

Resim 24: Dış Narteksin İçten Görünümü

Resim 25: Dış Narteks Girişinin İçten Görünüşü

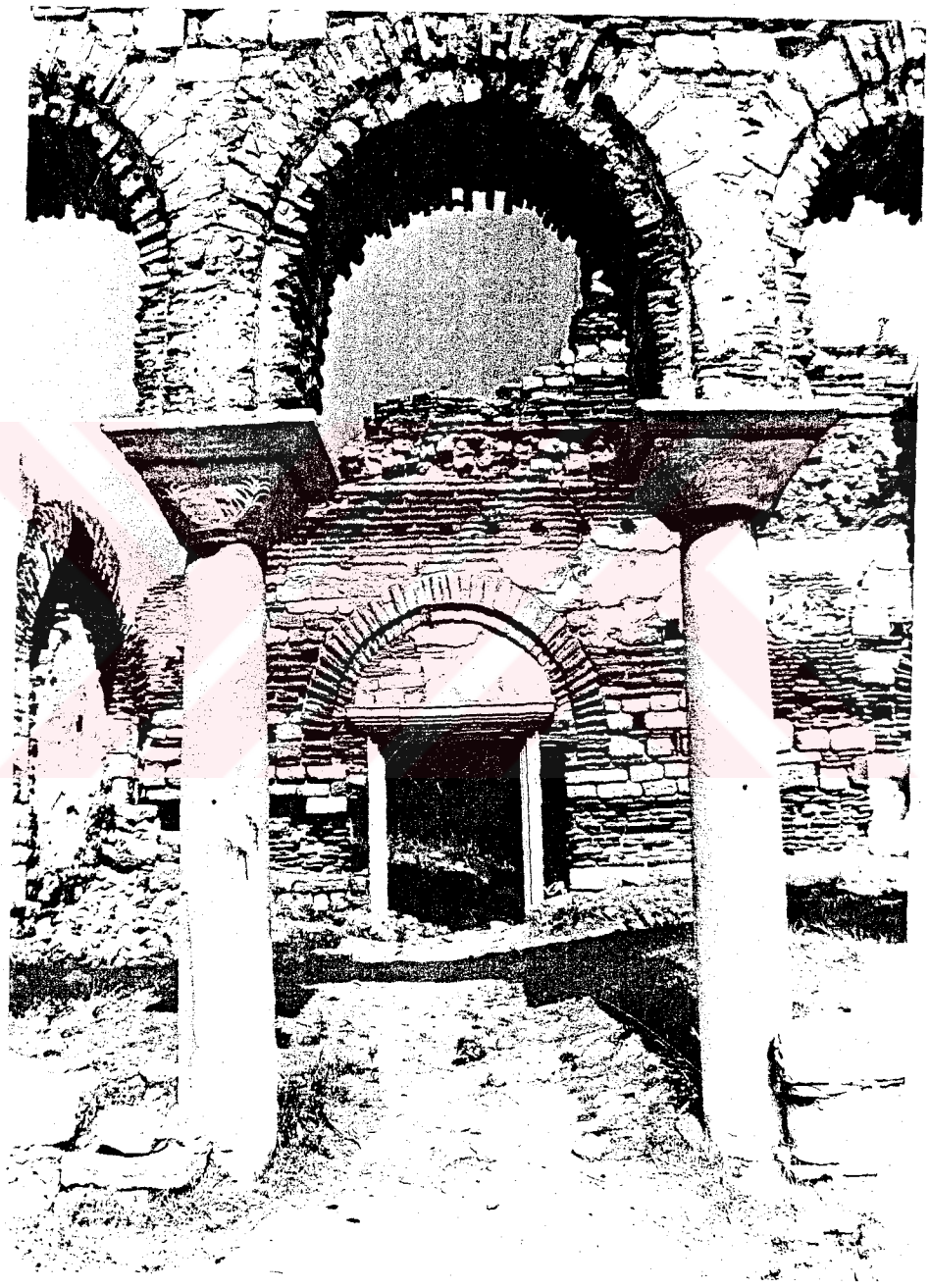

Resim 26: Enez AyasofyasıGiriş Kapısı

Resim 27: Enez Ayasofyası Giriş Kapısı Ayrıntısı

Resim 28: Enez Ayasofyası Kapatılan Yan Kapısı

Resim 29: Enez Ayasofyası Tymphanum Duvarı

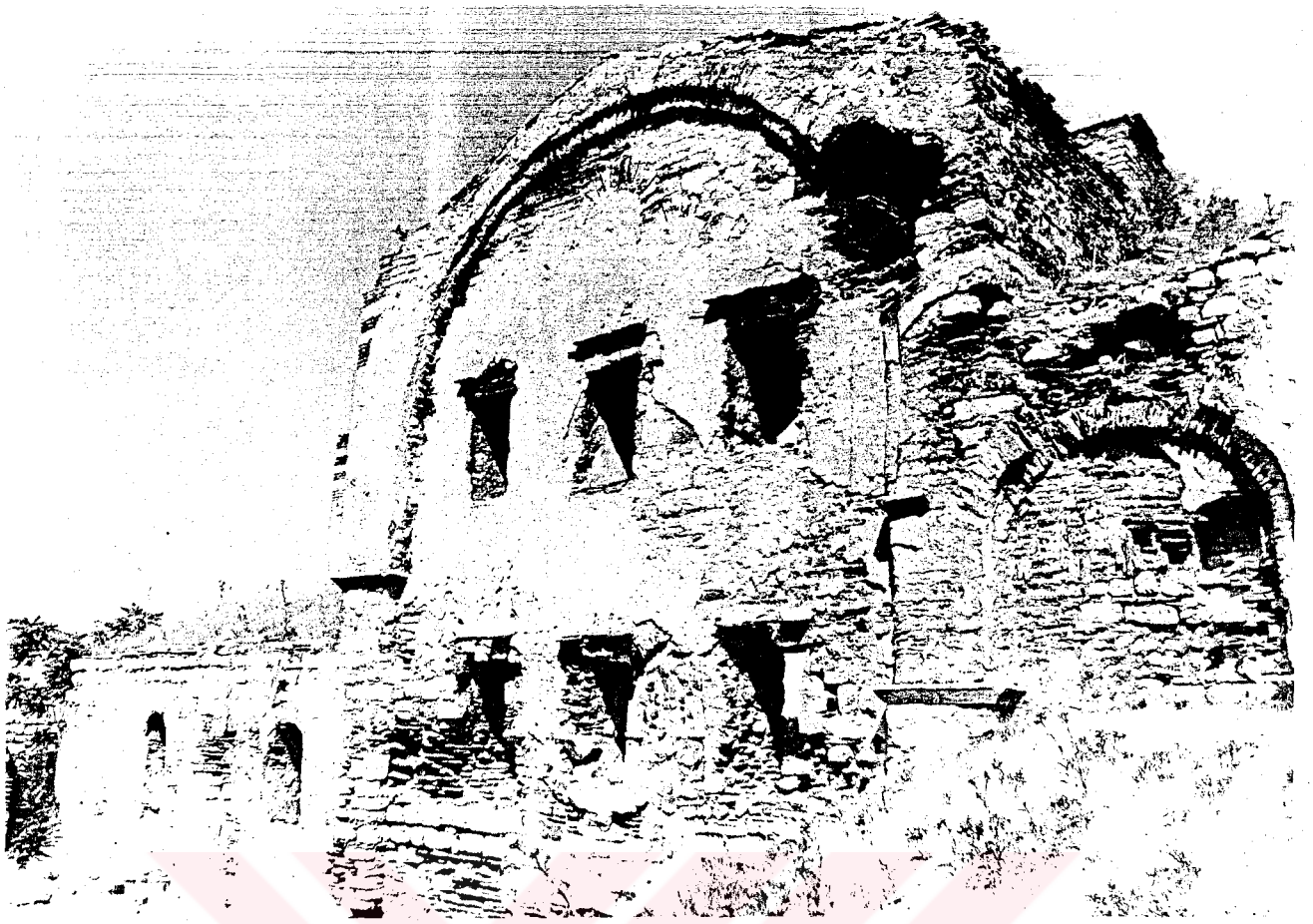

Resim 30: Enez Ayasofyası Tymphanum Duvarından Ayrıntı

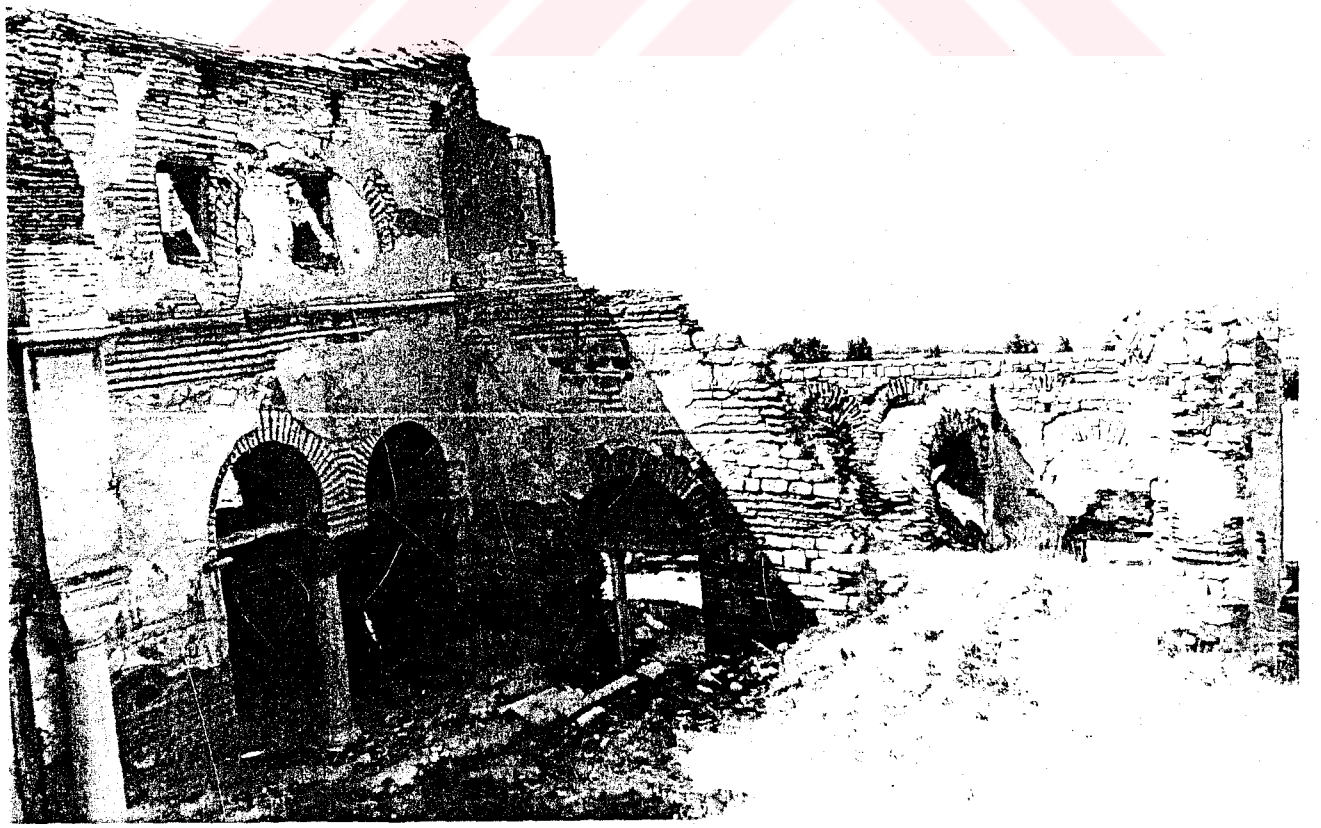

Resim 31: Enez Ayasofyası Naosu

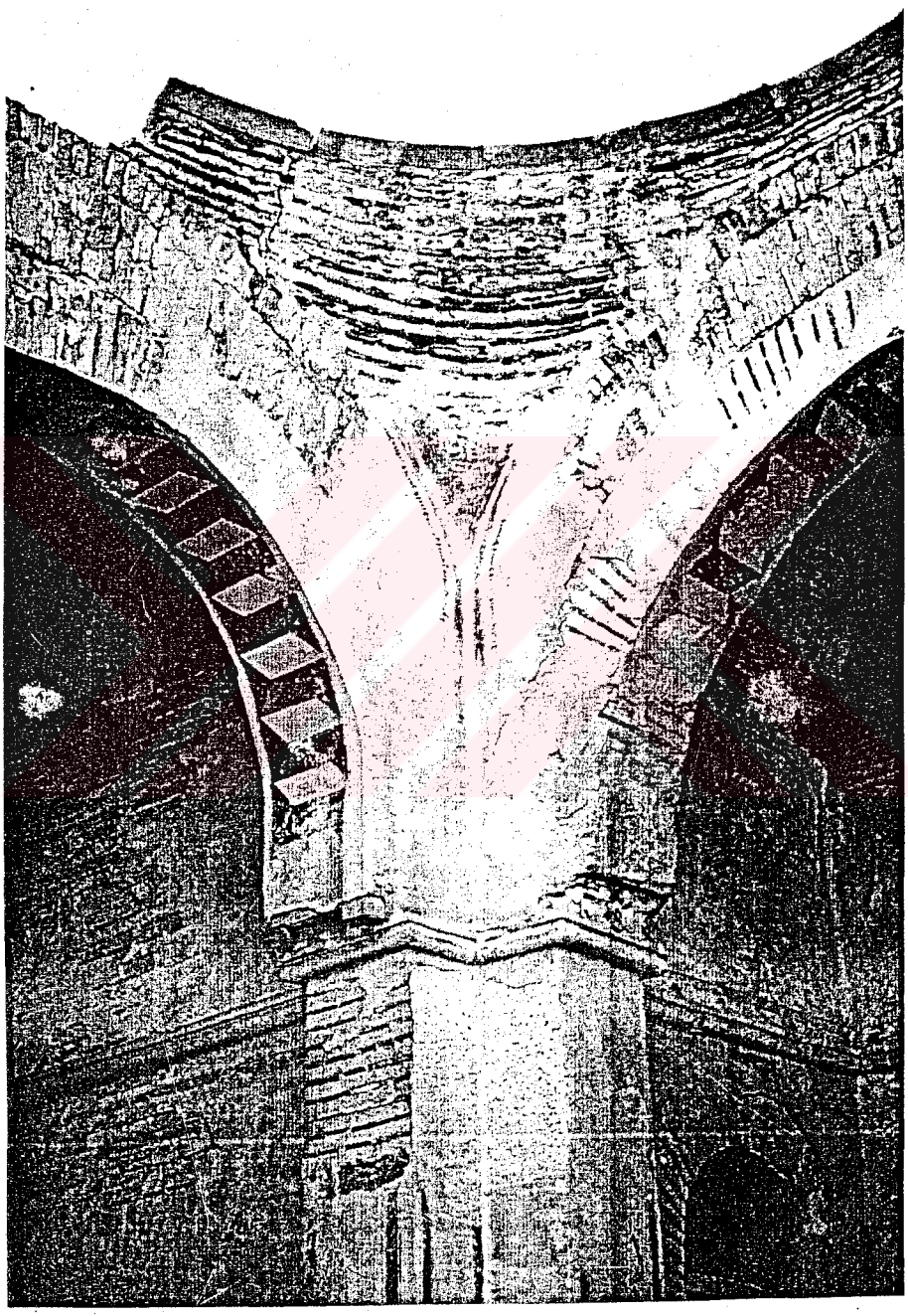

Resim 32: Pandantif Ayrıntısı

Resim 33: Enez Ayasofyası Apsisi

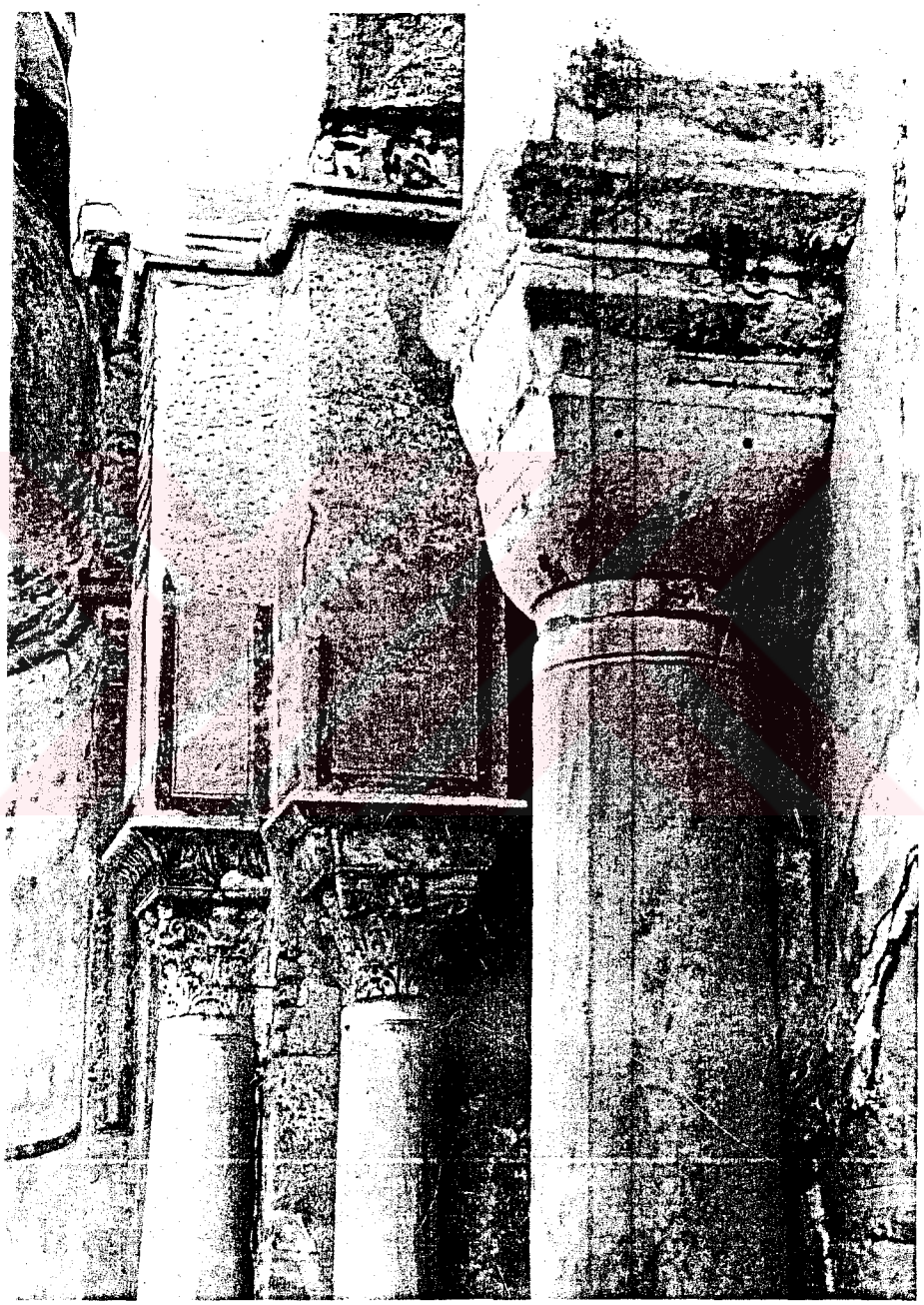

Resim 34: Kubbeyi Taşıyan Sütunlar

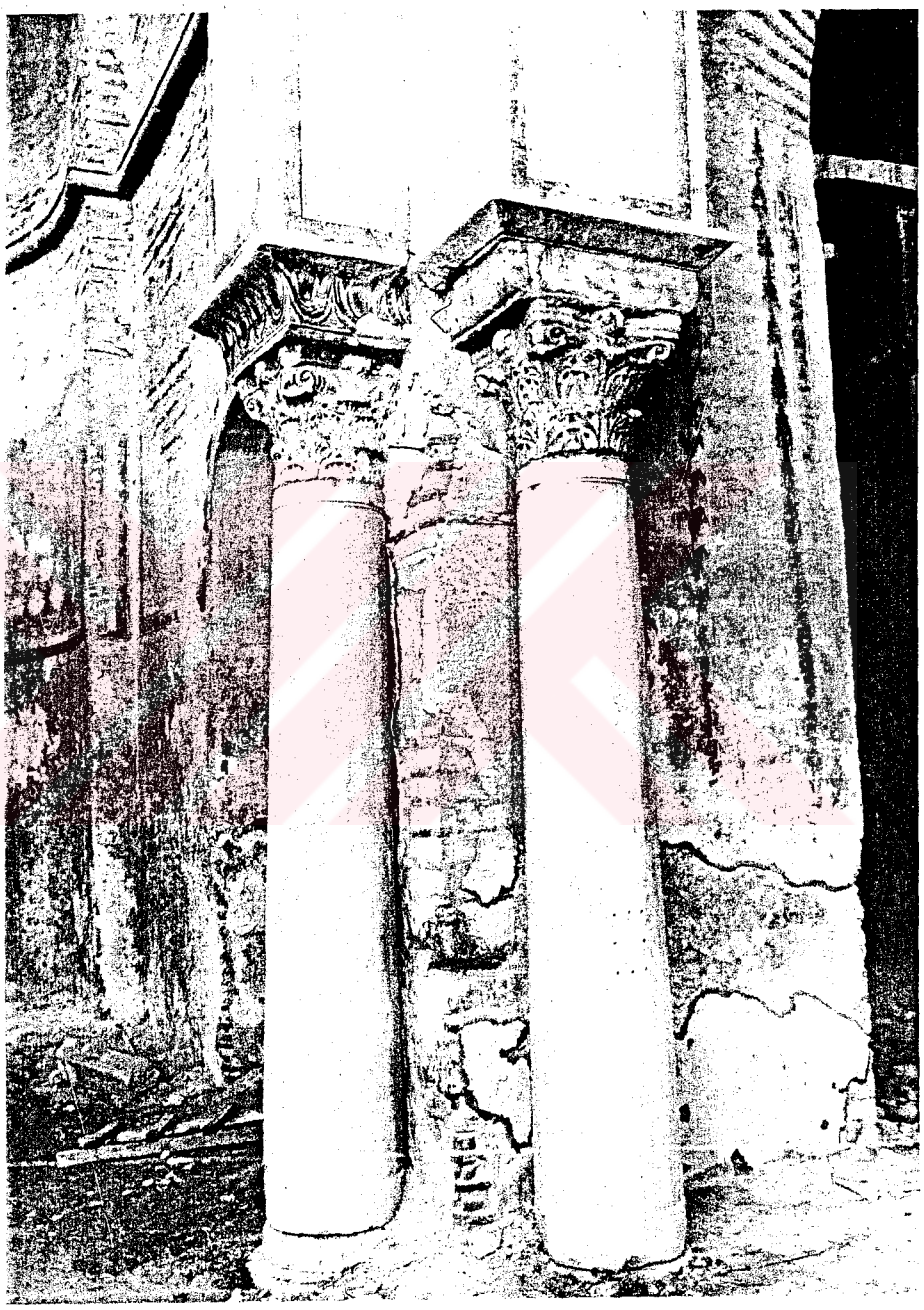

Resim 35: Kubbeyi Taşıyan Kompozit Başlıklı Sütunlar

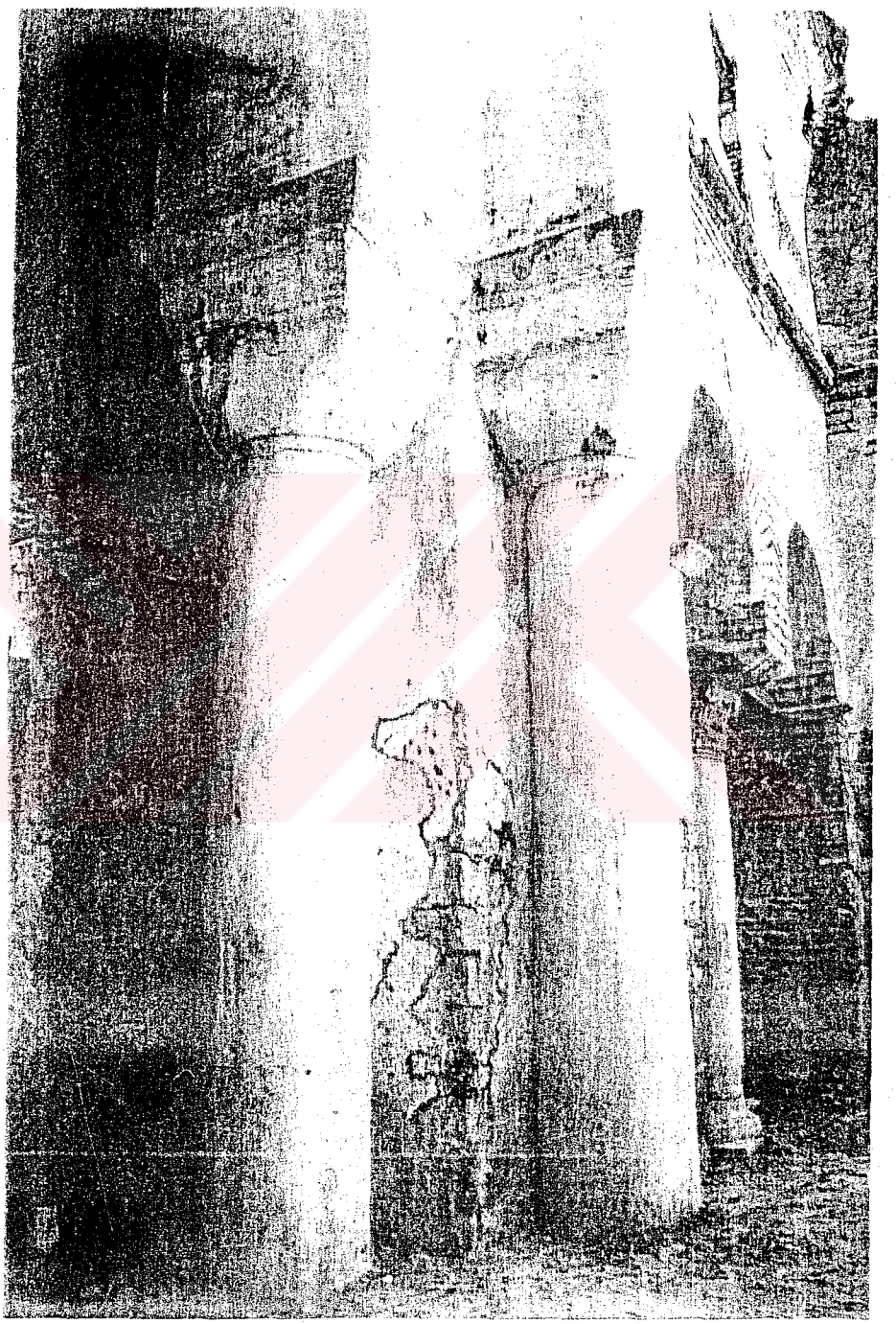

Resim 36: Kubbeyi Taşıyan Kesik Piramidal Başlıklı Sütunlar

Resim 37: Pastophorion Hücresi

Resim 38: Mihrap

Resim 39: Minber

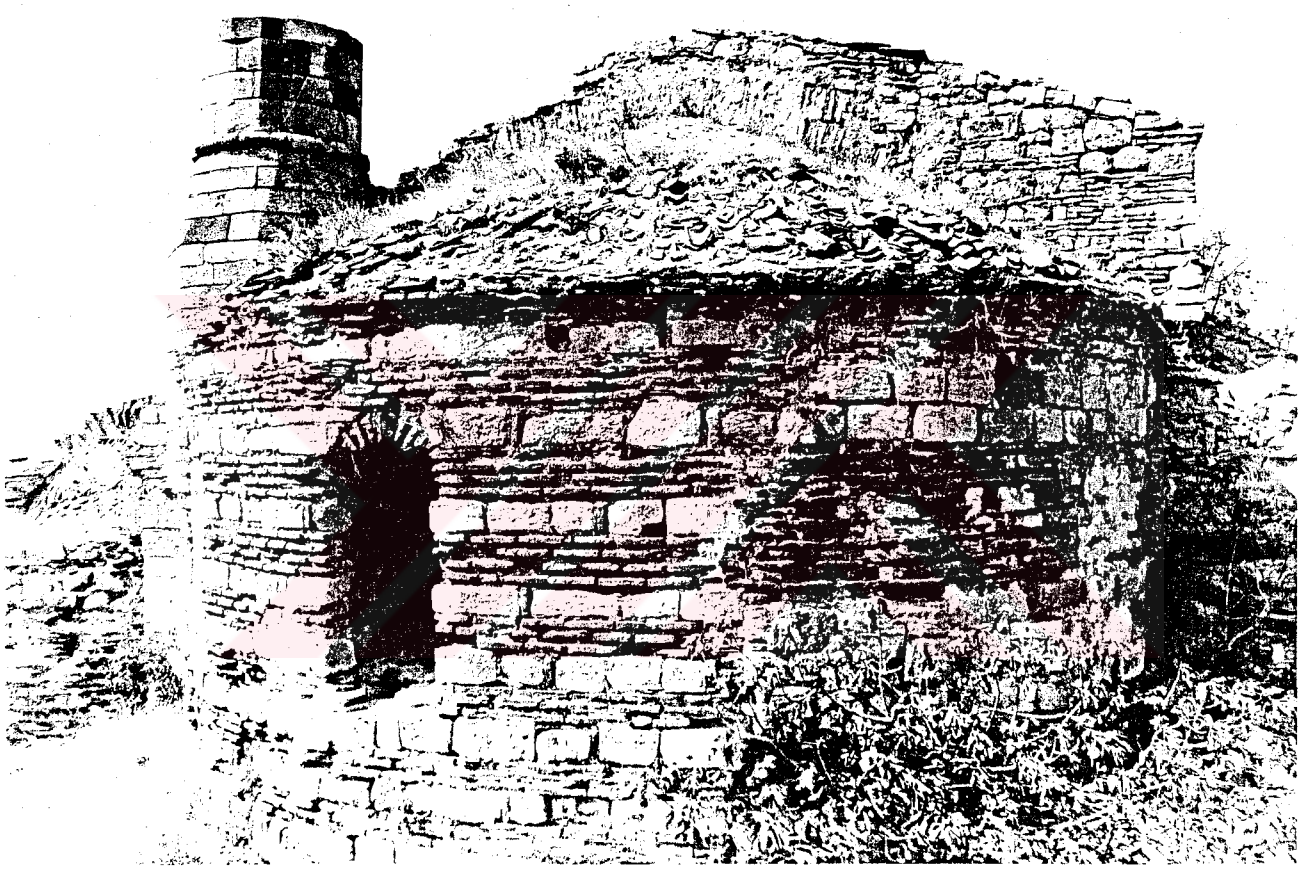

Resim 40: Apsisin Dıştan Görünüşü ve Minare

Resim 41: Minarenin Güneydoğudan Görünüşü

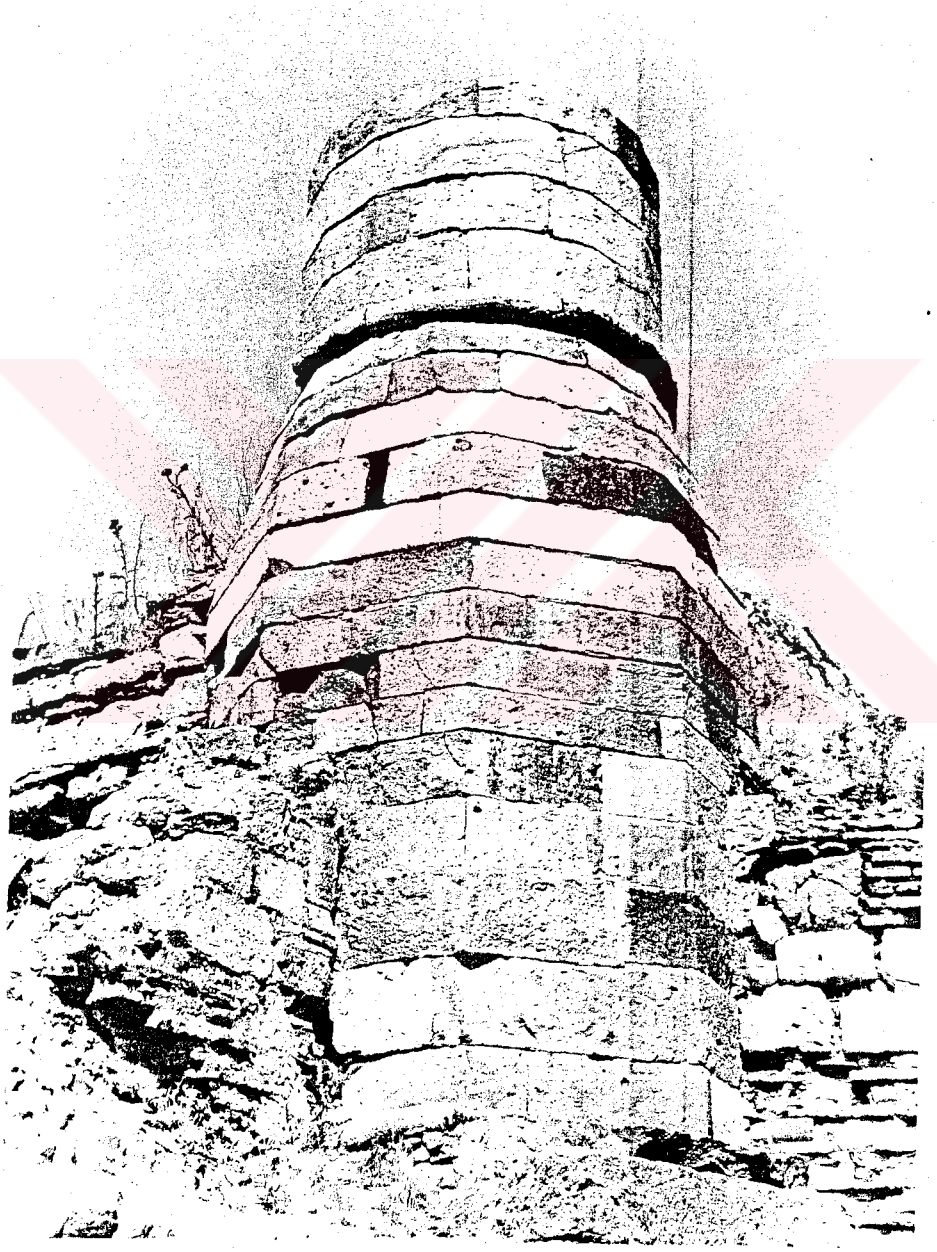

Resim 42: Minare Ayrıntısı

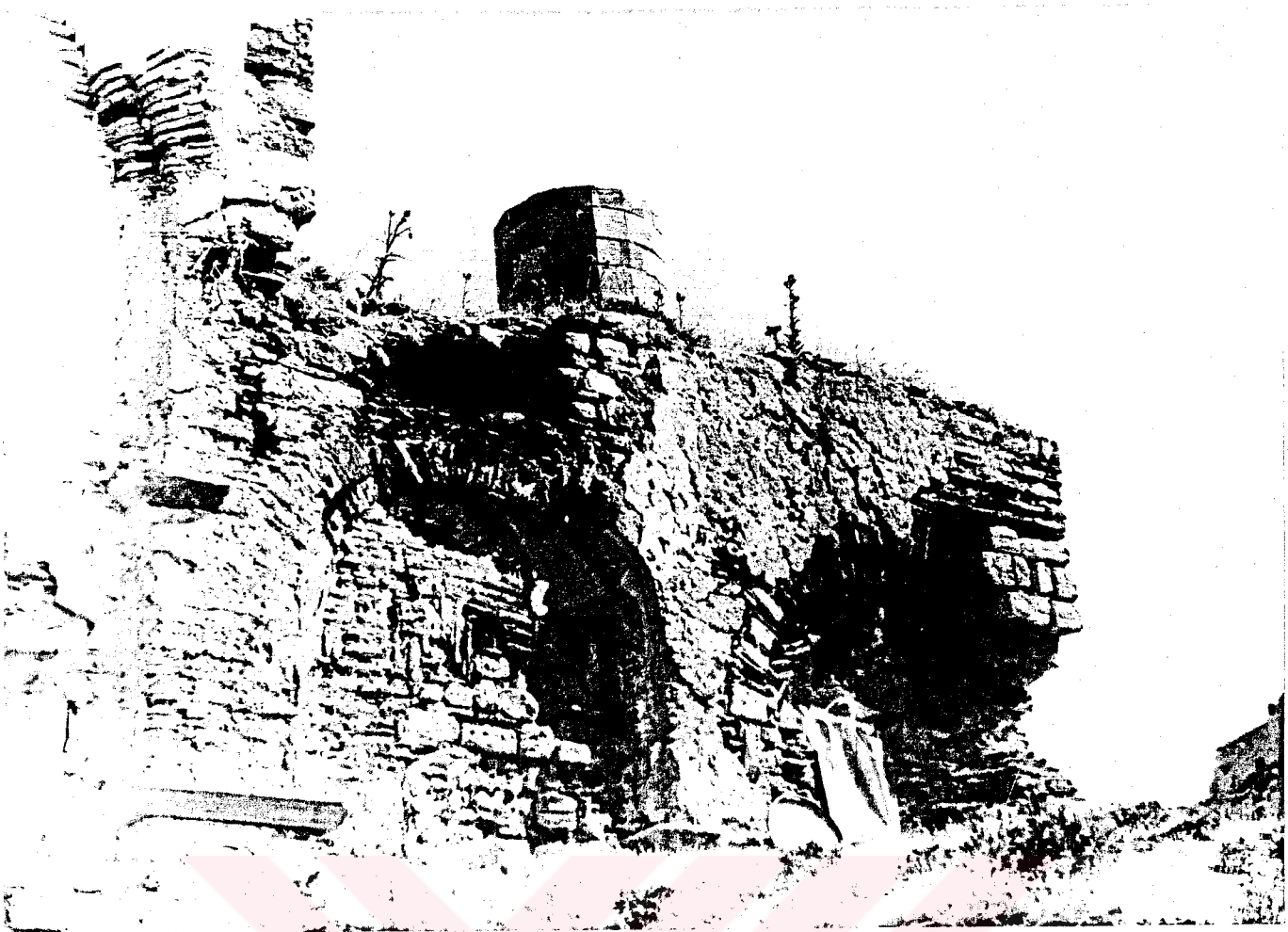

Resim 43: Enez Ayasofyası Güney Duvarı

Resim 44: Güney Duvarındaki Meander Motifinden Ayrıntı

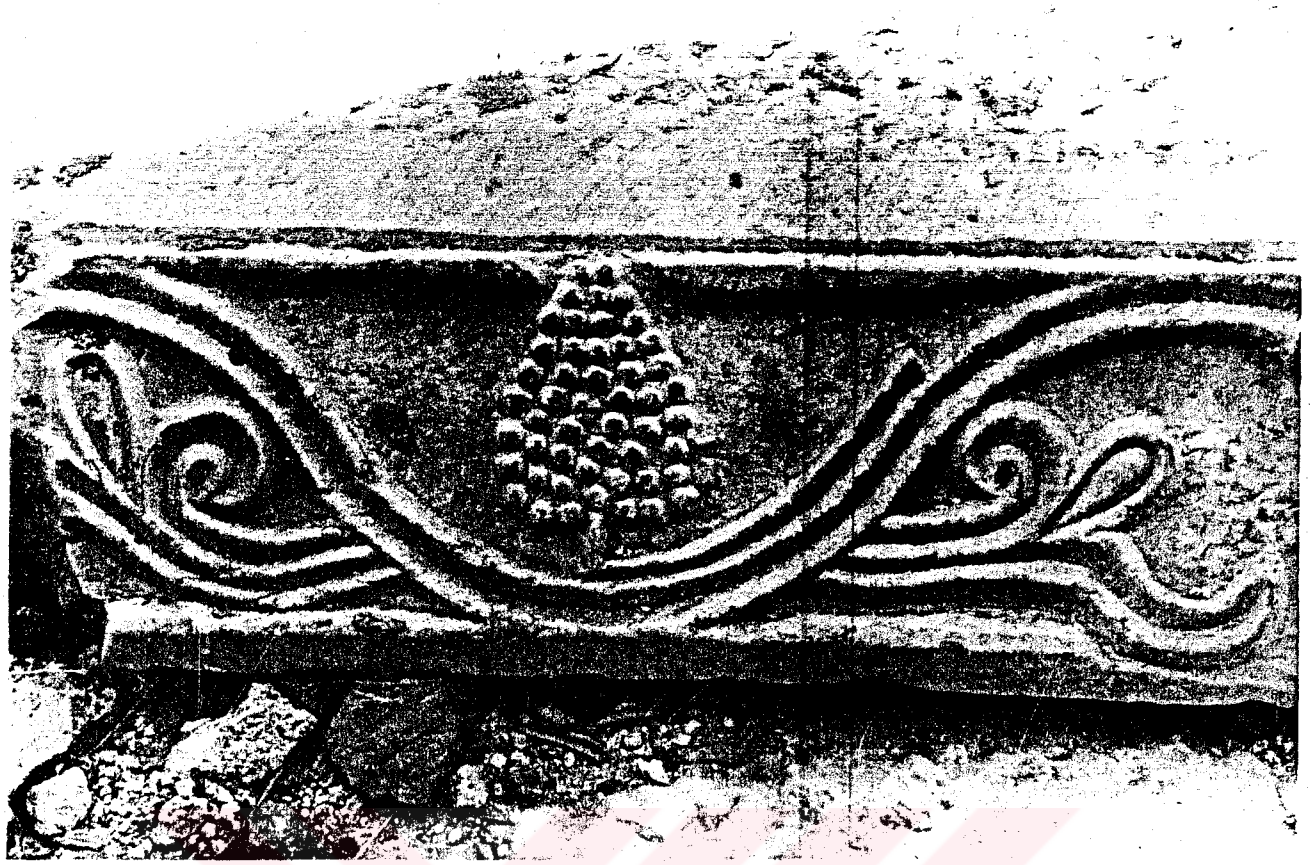

Resim 45: Yapıyı İçten Dolaşan Üzüm Salkımı Bezemeli Mermer Friz

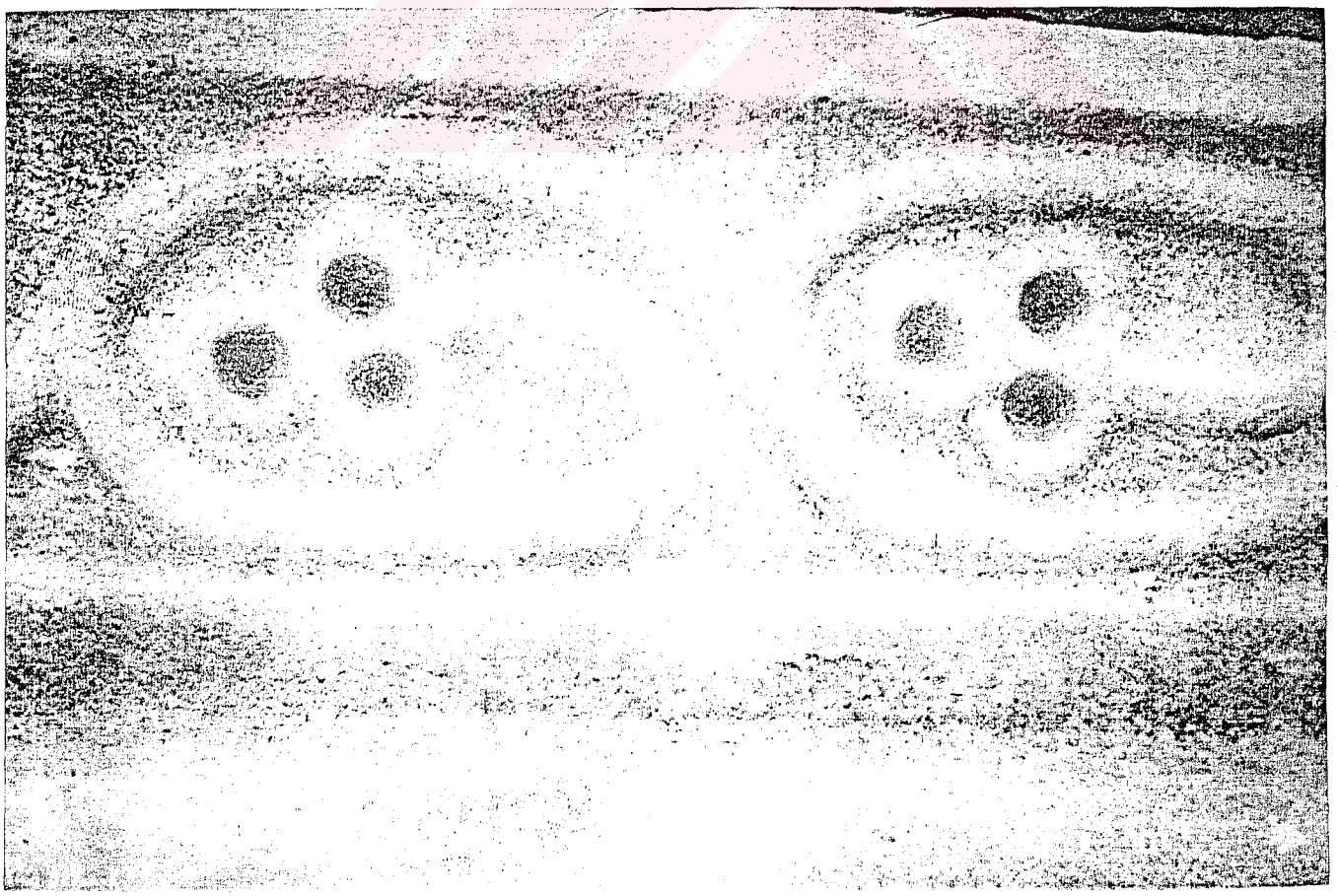

Resim 46: Yan Giriş Kapı Sövesinden Yonca Motifli Kabartma Ayrıntısı

Resim 47: Giriş Kapısı Üzerindeki İsa ve Meryem Freskosu

Resim 48: Yan giriş Kapısı Üzerindeki Fresko Süsleme

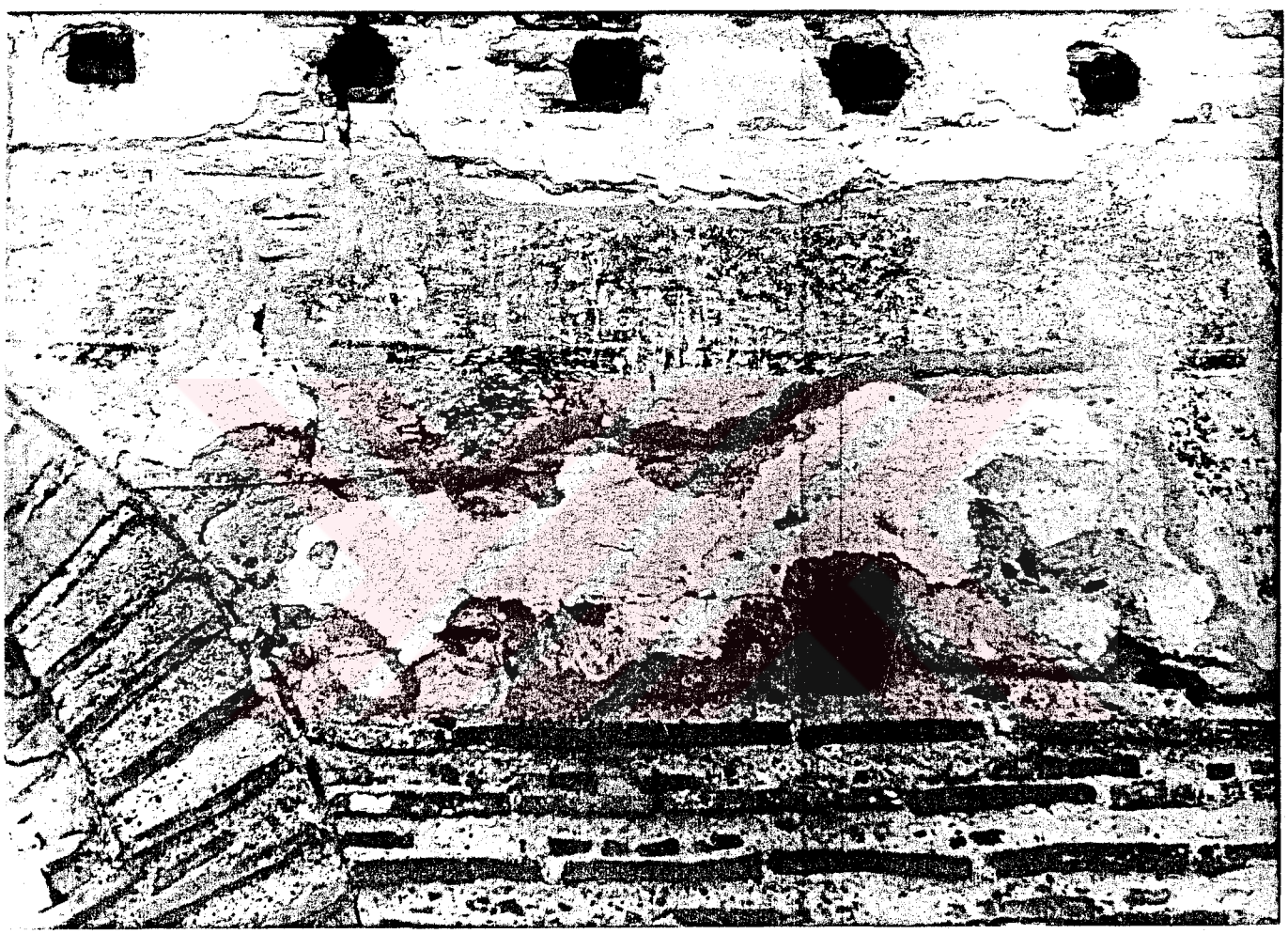

Resim 49: Narteks Duvarı Üzerindeki Mahşer Sahnesi Ayrıntısı

Resim 50: Pastophorion Kemerinde Bulunan Aziz Freskosu

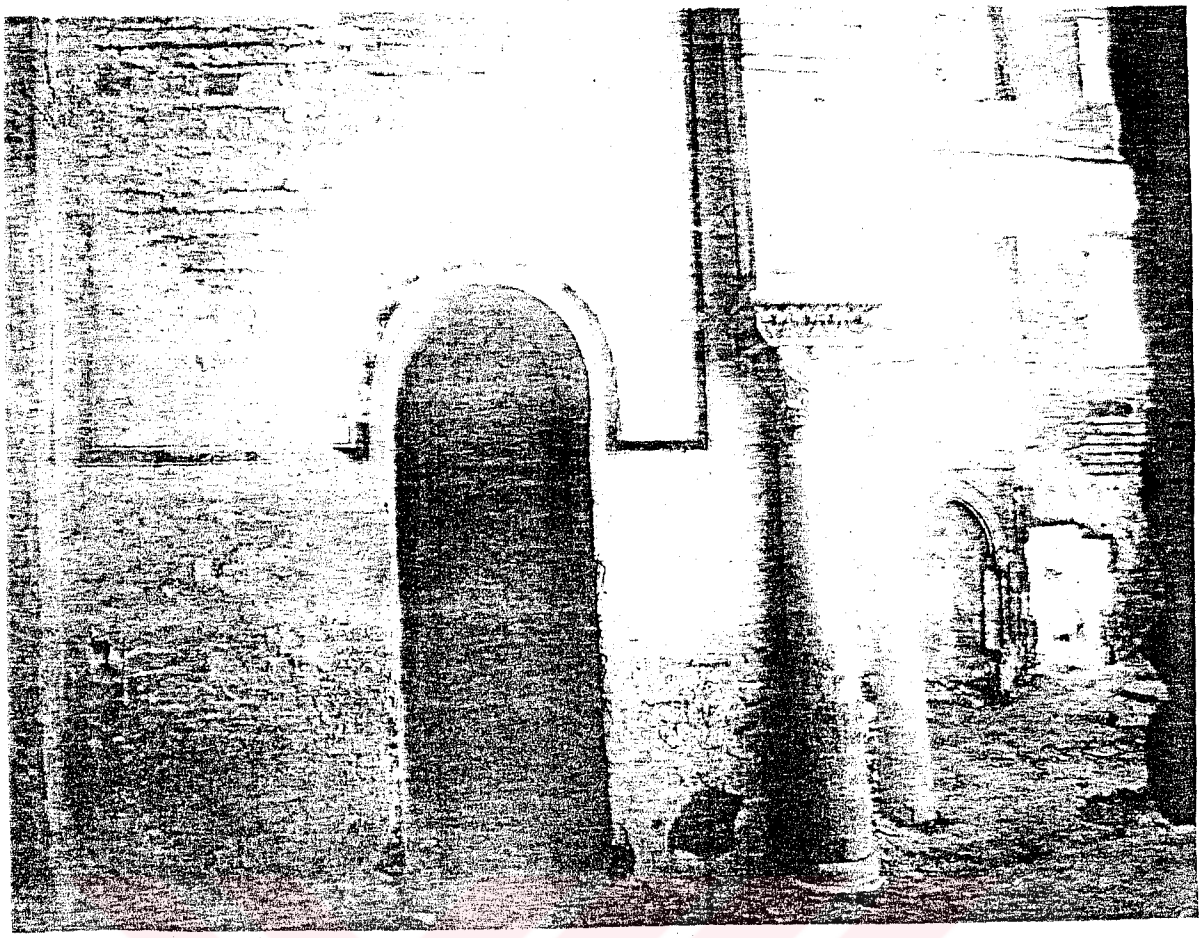

Resim 51: Binayı Dolaşan Şerit Kalemişi Süsleme

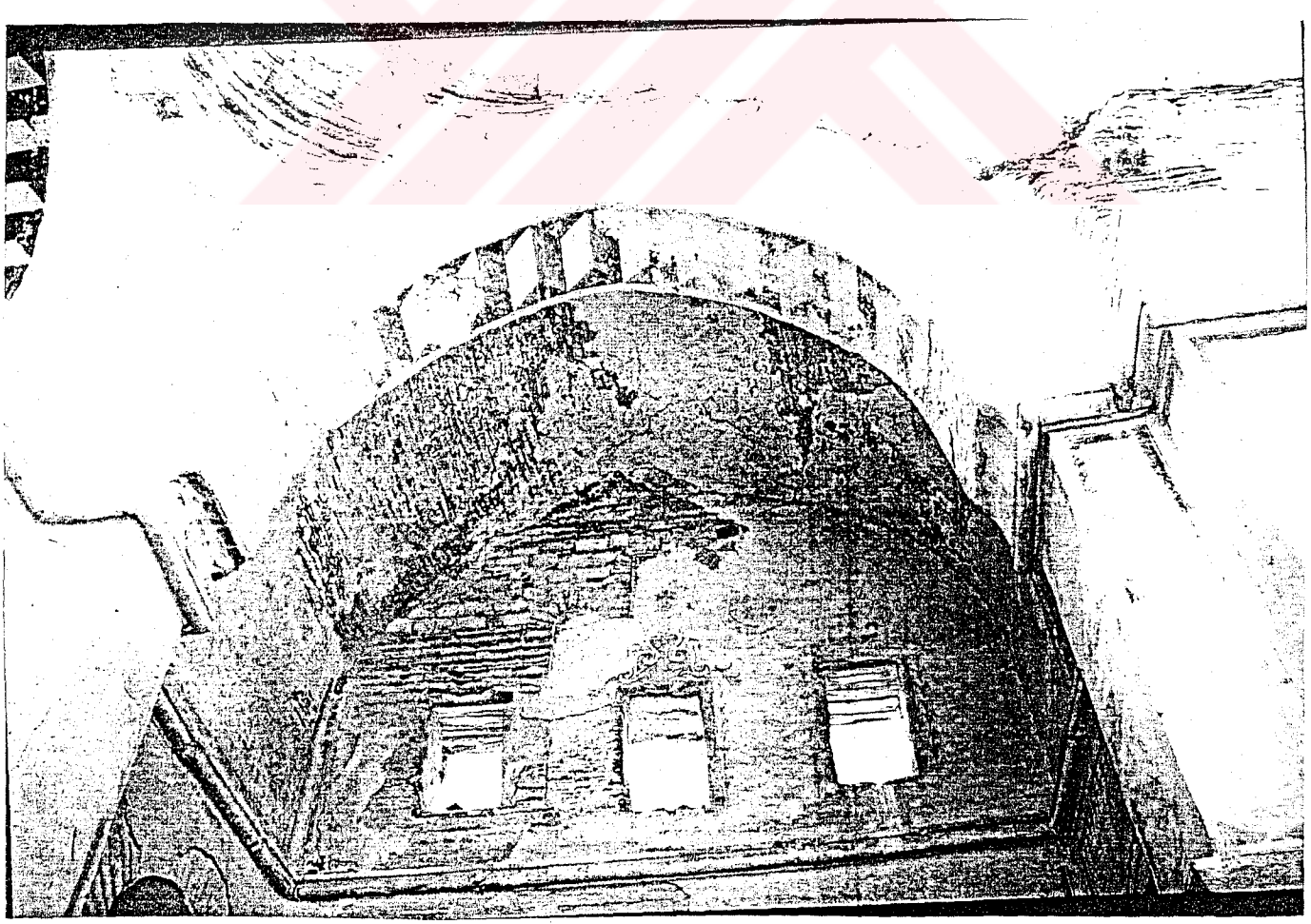

Resim 52: Tymphanum Duvarı İçindeki Kalemişi Süslemeler

Resim 53: SütunBaşlıkları Üzerindeki Kalemişi süslemeler

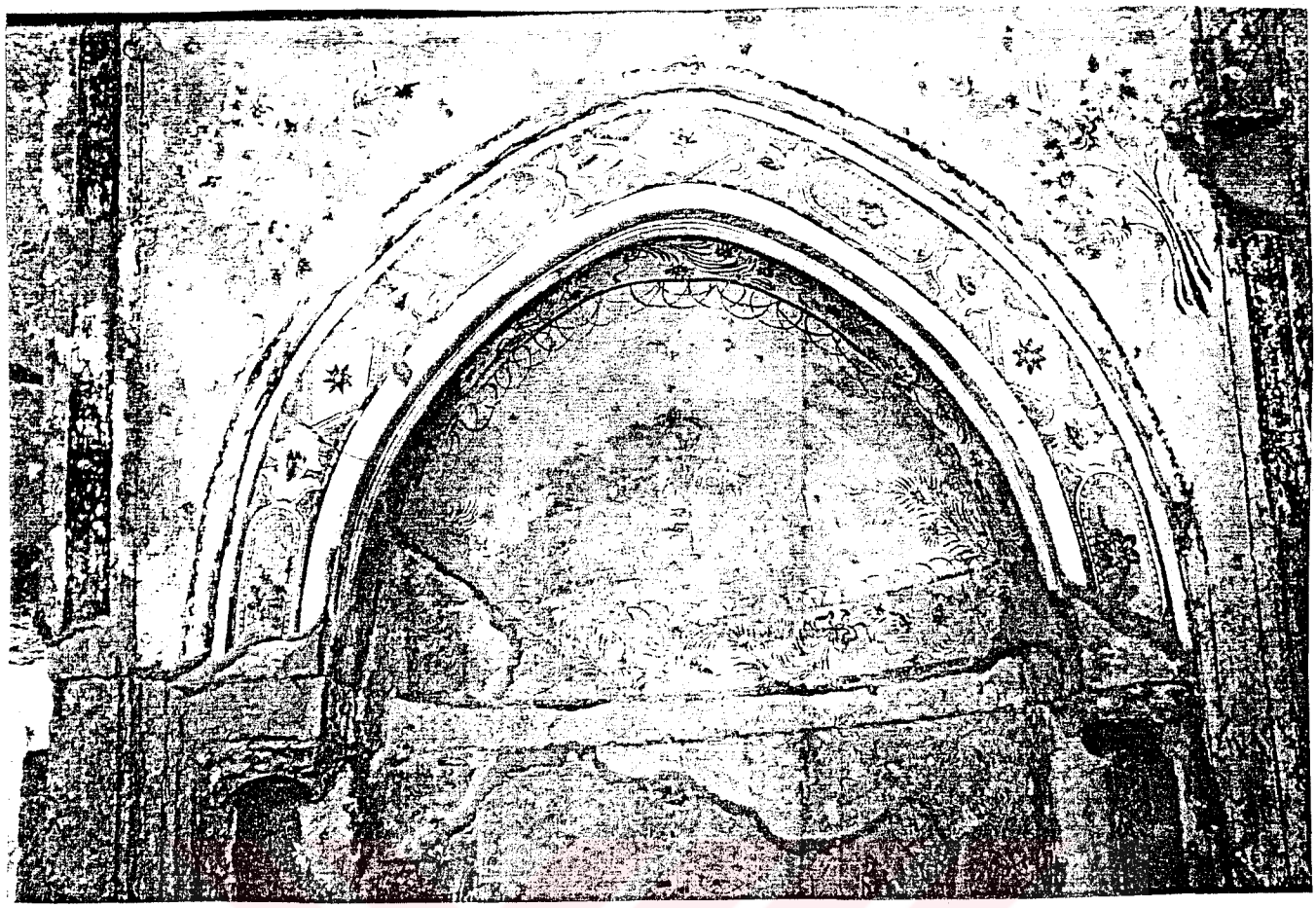

Resim 54: Mihrap Üzeindeki Kalemişi süslemeler

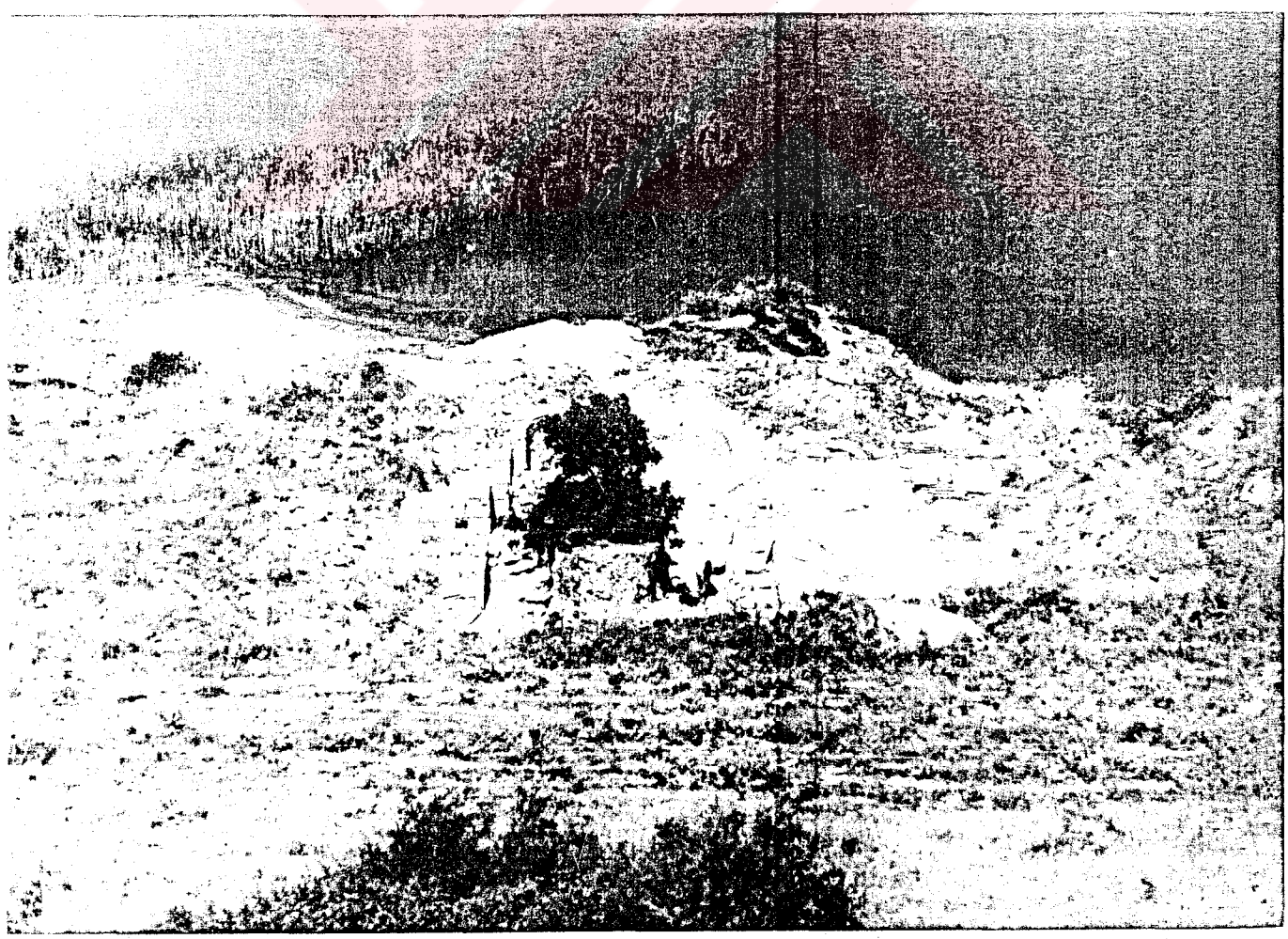

Resim 55: Kral Kızı Bazilikası Batıdan Genel Görünüm

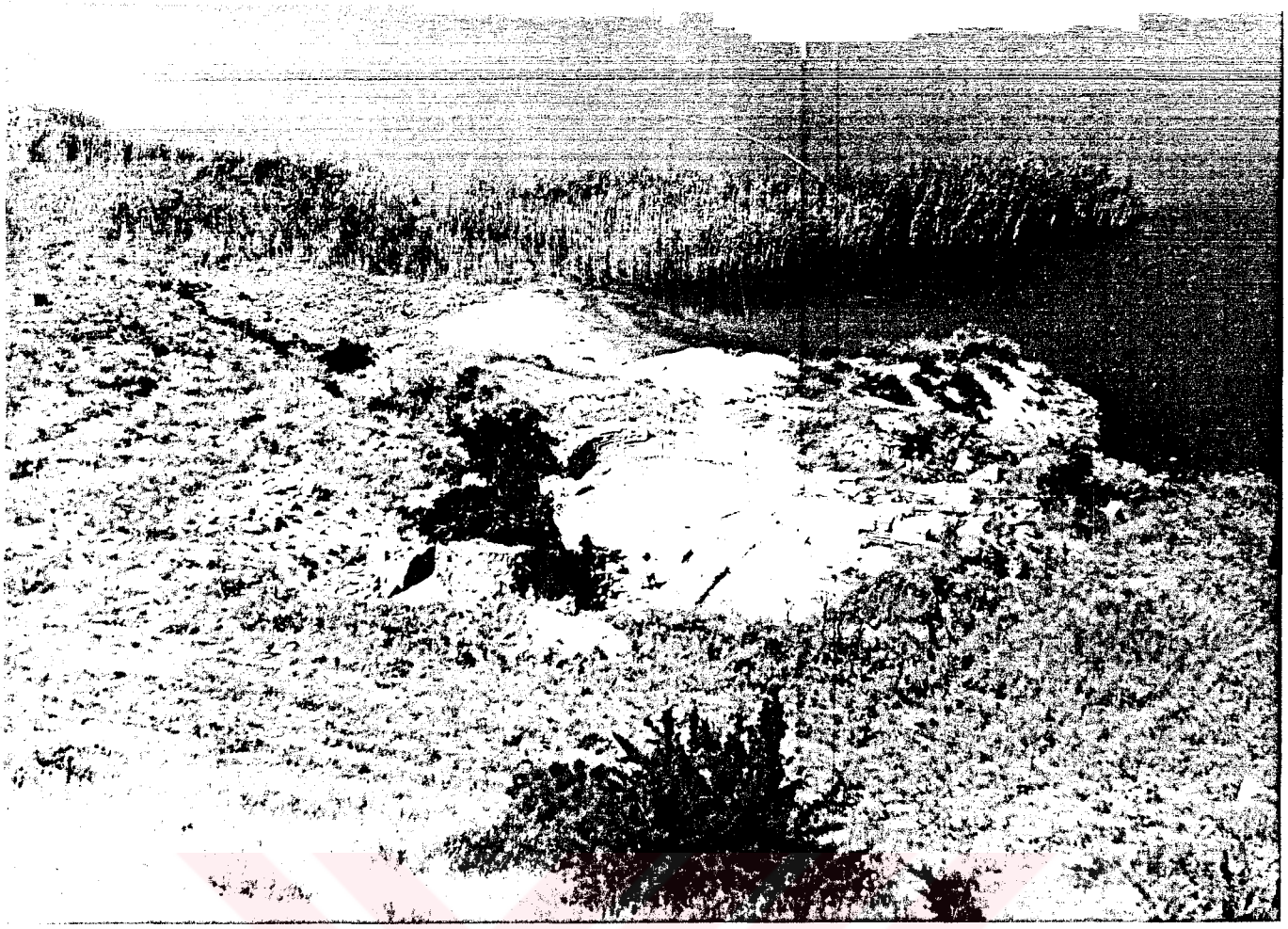

Resim 56: Kral Kızı Bazilikası Güneybatıdan Genel Görünüm

Resim 57: Kral Kızı Mevkiinde Kayaya Oyulmuş Mezarlar

Resim 58: Ekklesiastiko Museio 'da Bulunan meryem ikonası (Foto: İnci Tunay)

Resim 59: Kral Kızı Bazilikası'nda Bulunan Sikkeler

Resim 60: Nefleri Ayıran Kalın Duvarlardan Ayrıntı

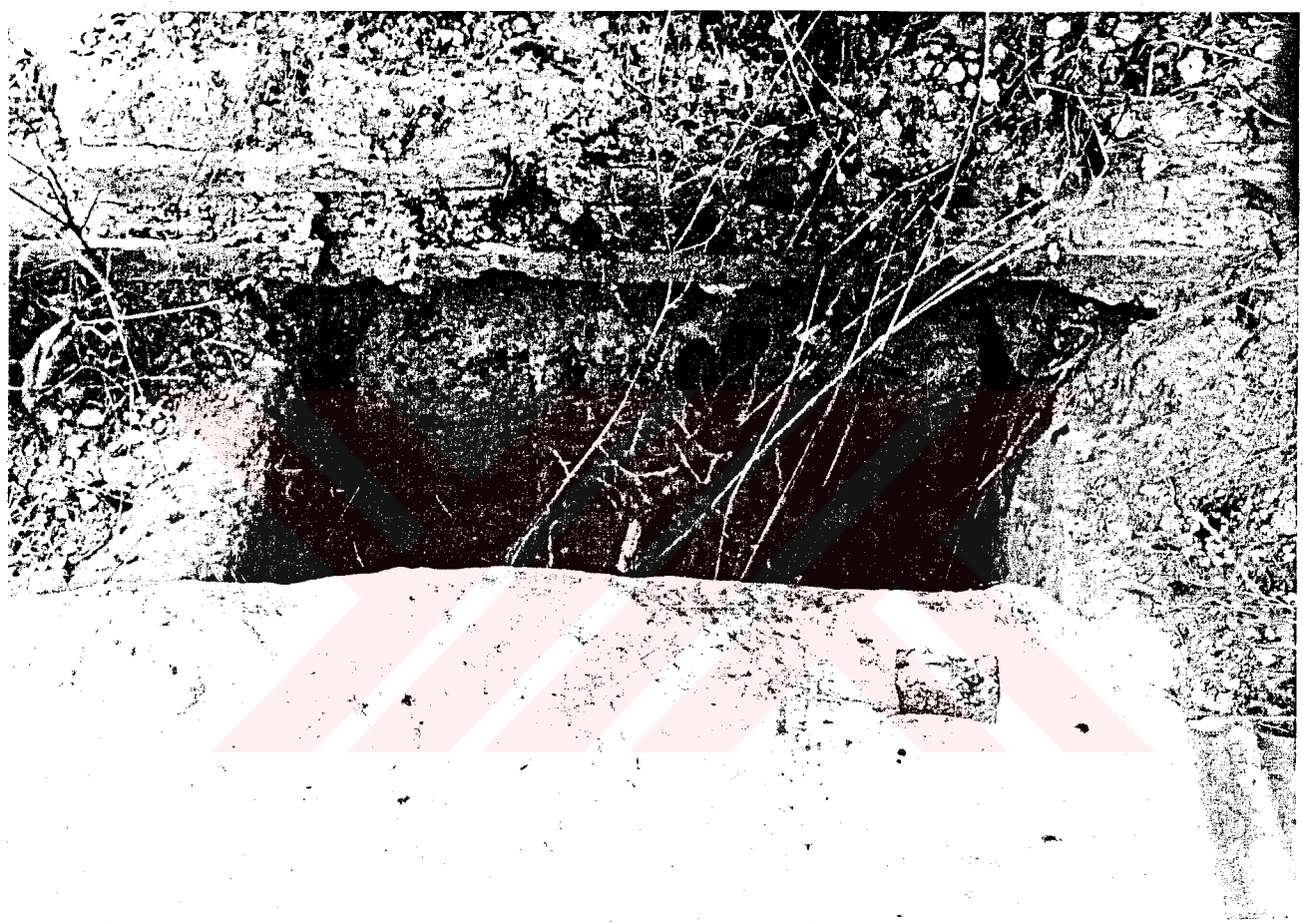

Resim 61: Bazilikanın İçinde Bulunan Kuyu

Resim 62: Kanalın Altında Bulunmuş Olan Mezar

Resim 63: Güney Duvarı ve Kanal

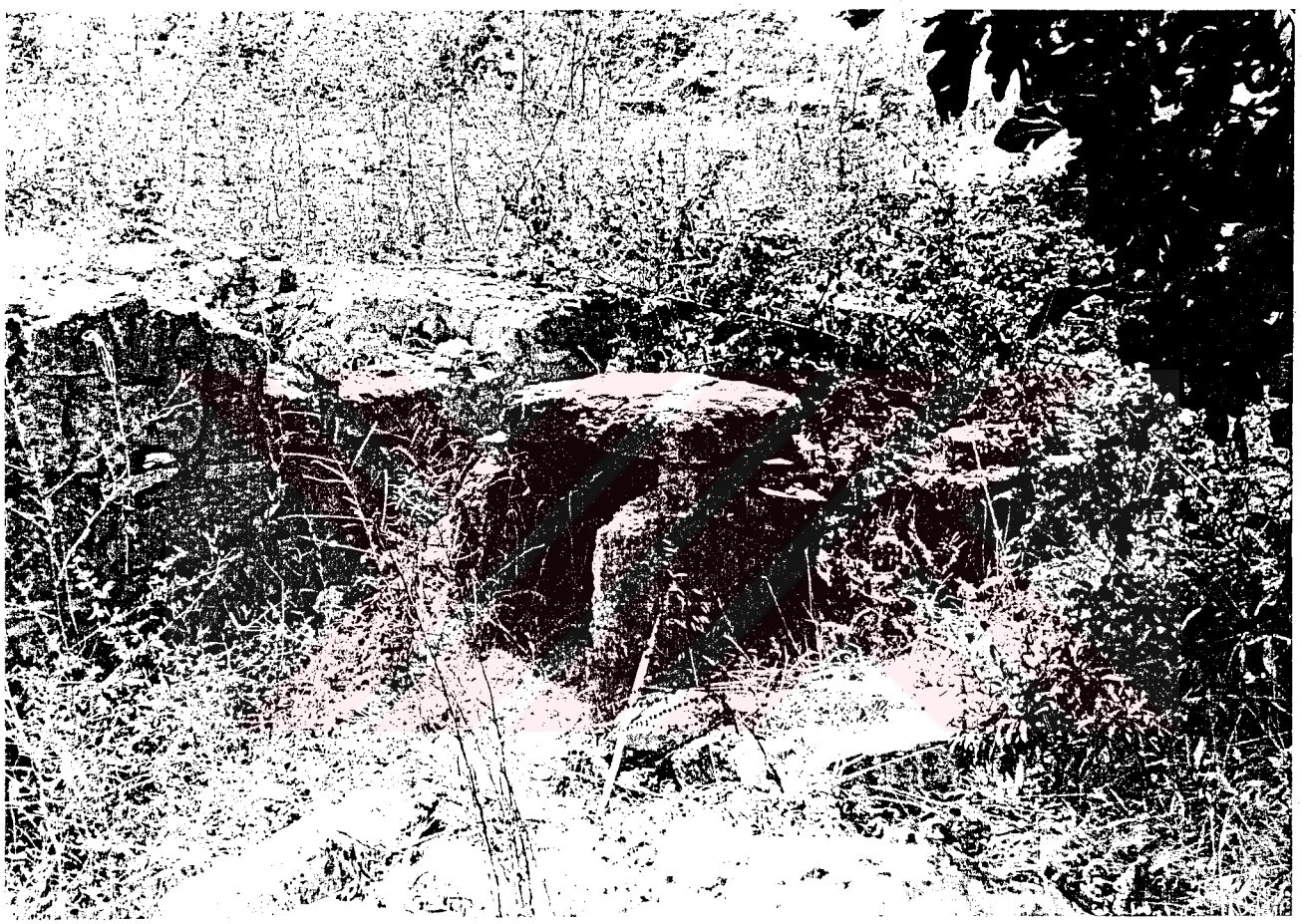

Resim 64: Kanaldan Ayrıntı

Resim 65: Orta Nefte Bulunan Mezarlardan Biri

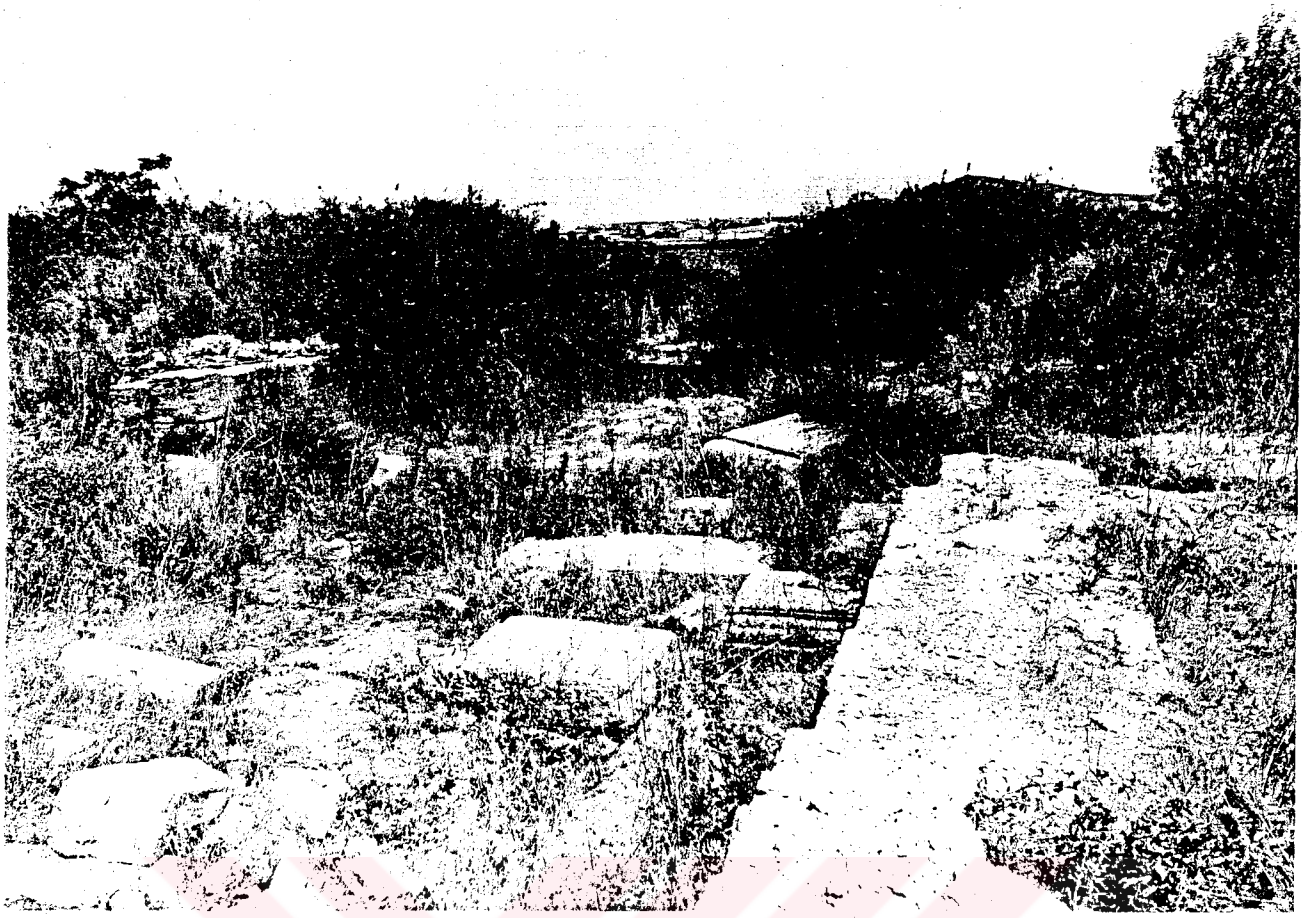

Resim 66: Kral Kızı Bazilikası Orta Nefi

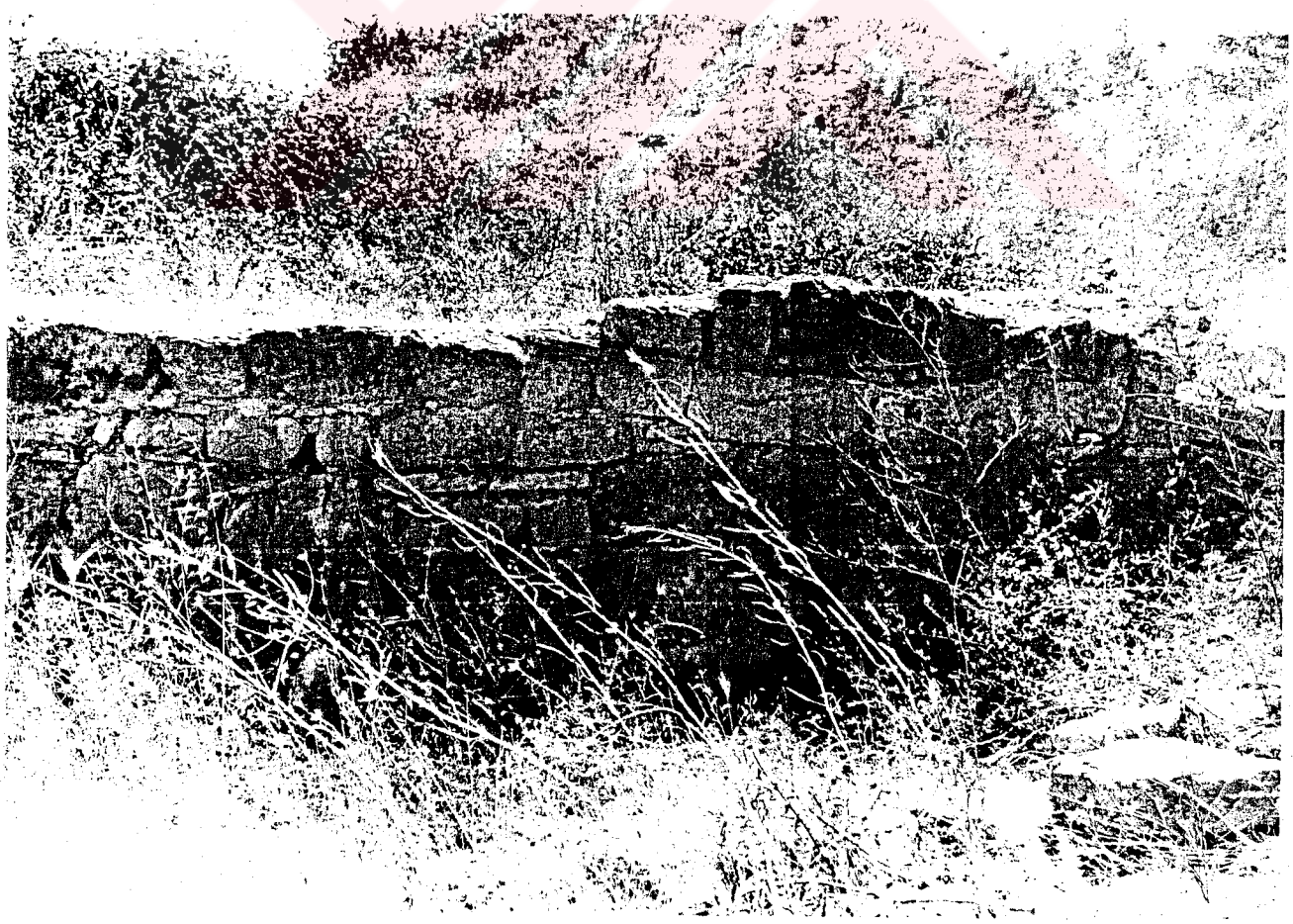

Resim 67: Duvardan Ayrıntı

Resim 68: Has Yunus Bey Türbesi ve Bulunduğu Mezarlık Alanı

Resim 69: Has Yunus Bey Türbesi Kuzeydoğudan Görünüm

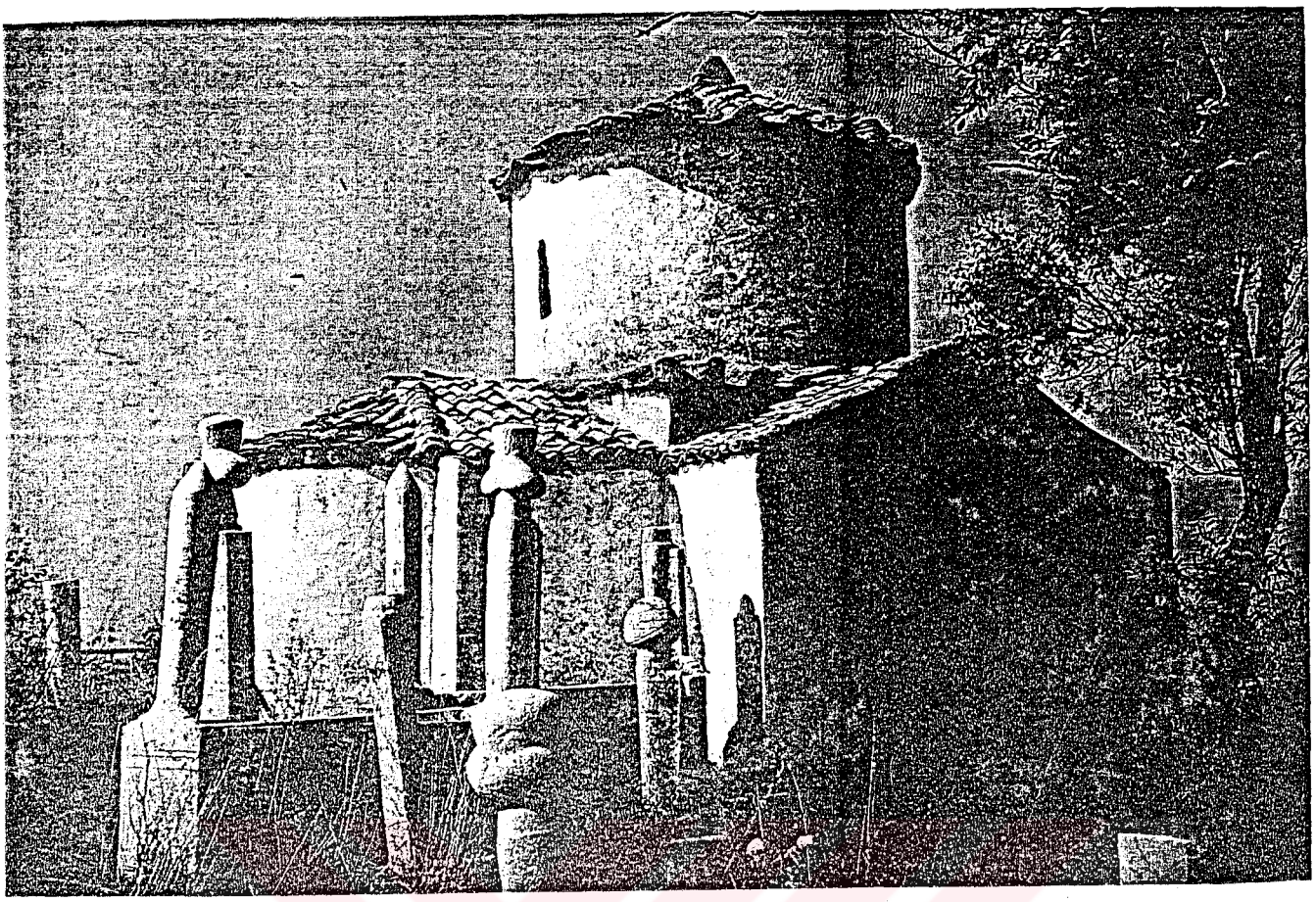

Resim 70: Has Yunus Bey Türbesi Kuzeydoğudan Görünüm

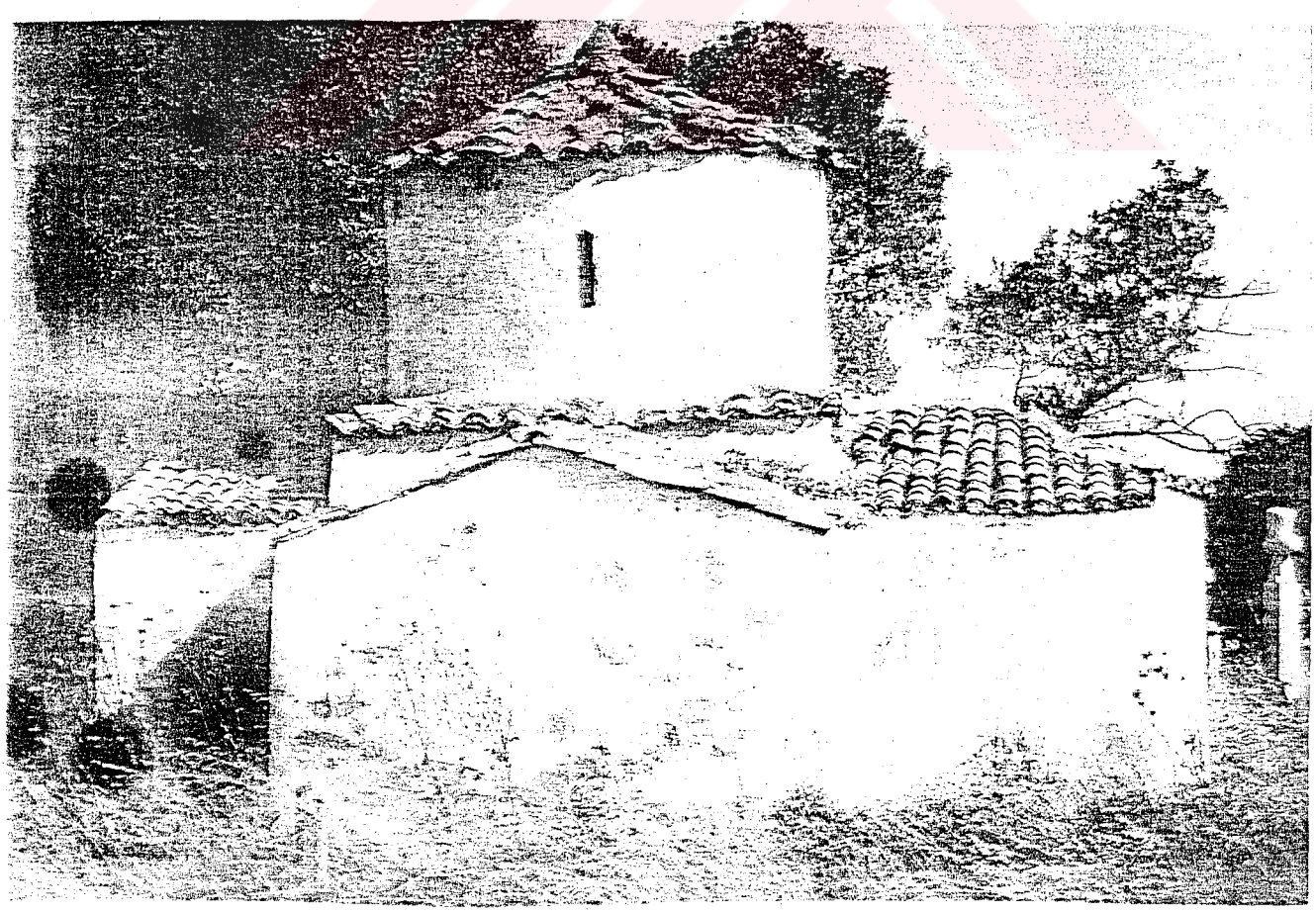

Resim 71: Has Yunus Bey Türbesi Güneyden Görünüm

Resim 72: Kuzey Yönünde sonradan açılmış Olan Kapı

Resim 73: Türbenin İçten Görünümü

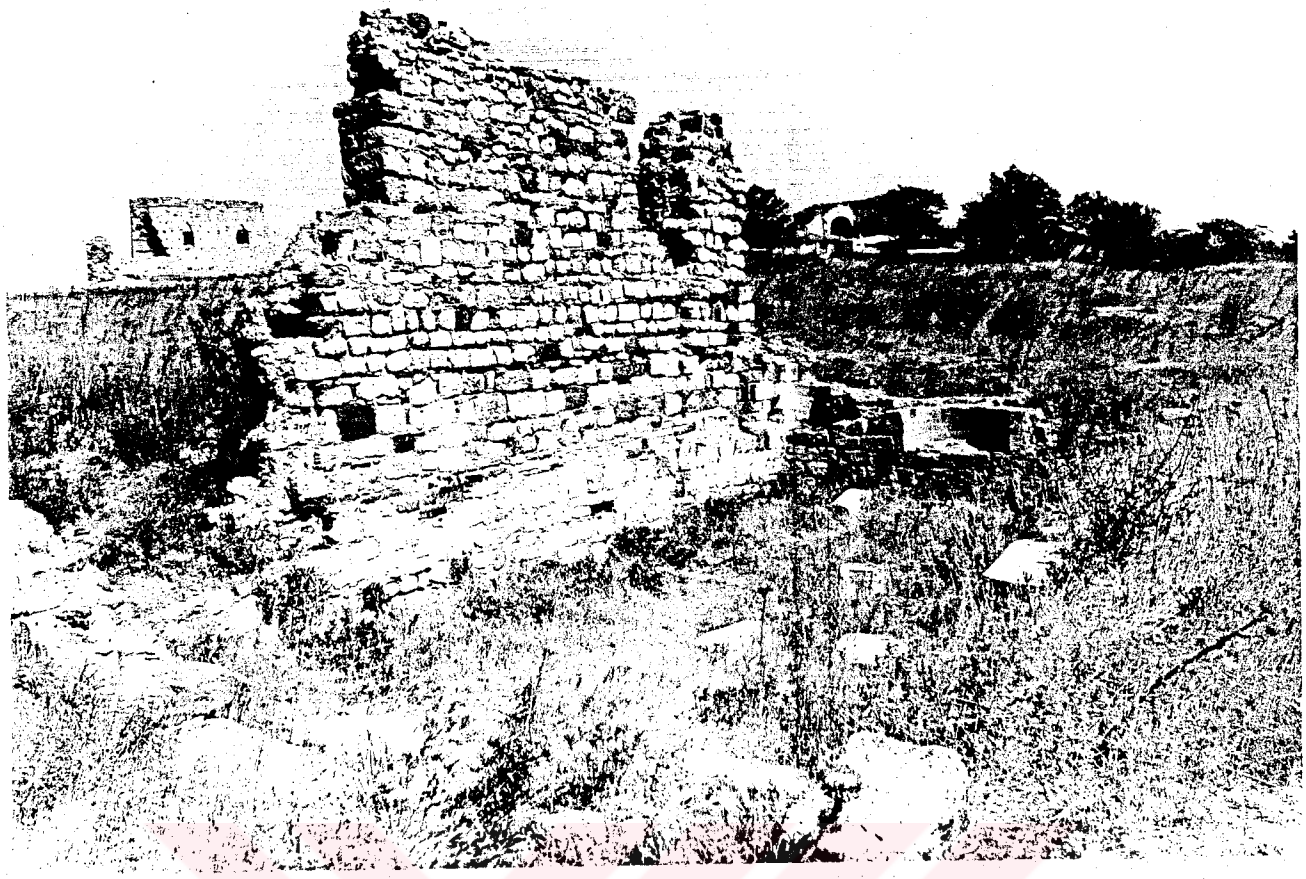

Resim 74: Khrysopege Şapeli Genel Görünümü

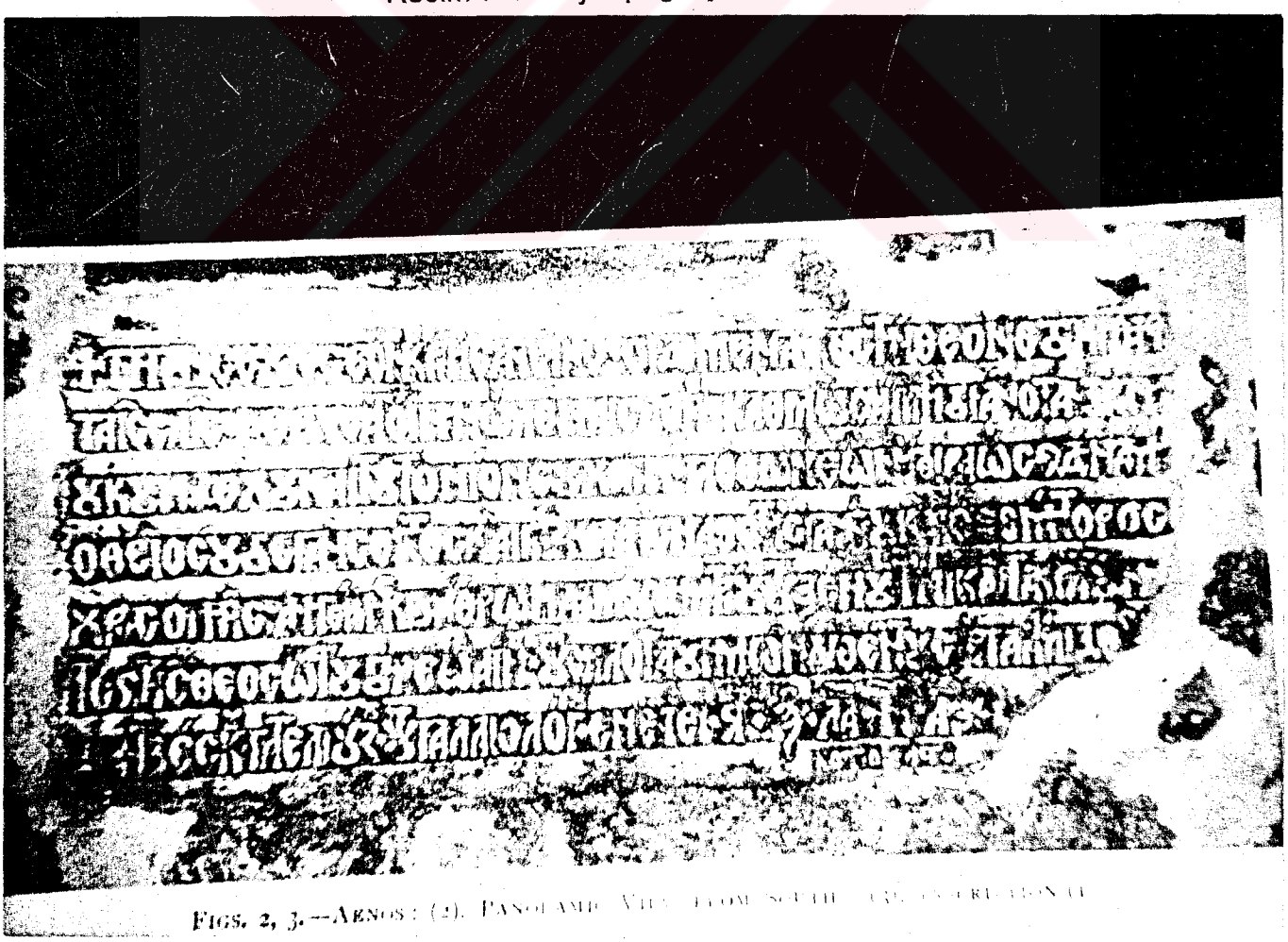

FIGS. 2, 3.—ARNOS: (2). PANORAMIC VIEW FROM SOUTH-EAST; (3) INSCRIPTION

Resim 75: Binanın Dış Cephesinde Bulunan Kitabe
(Hasluck, Monuments and Gattelusi, Fig.2-3)

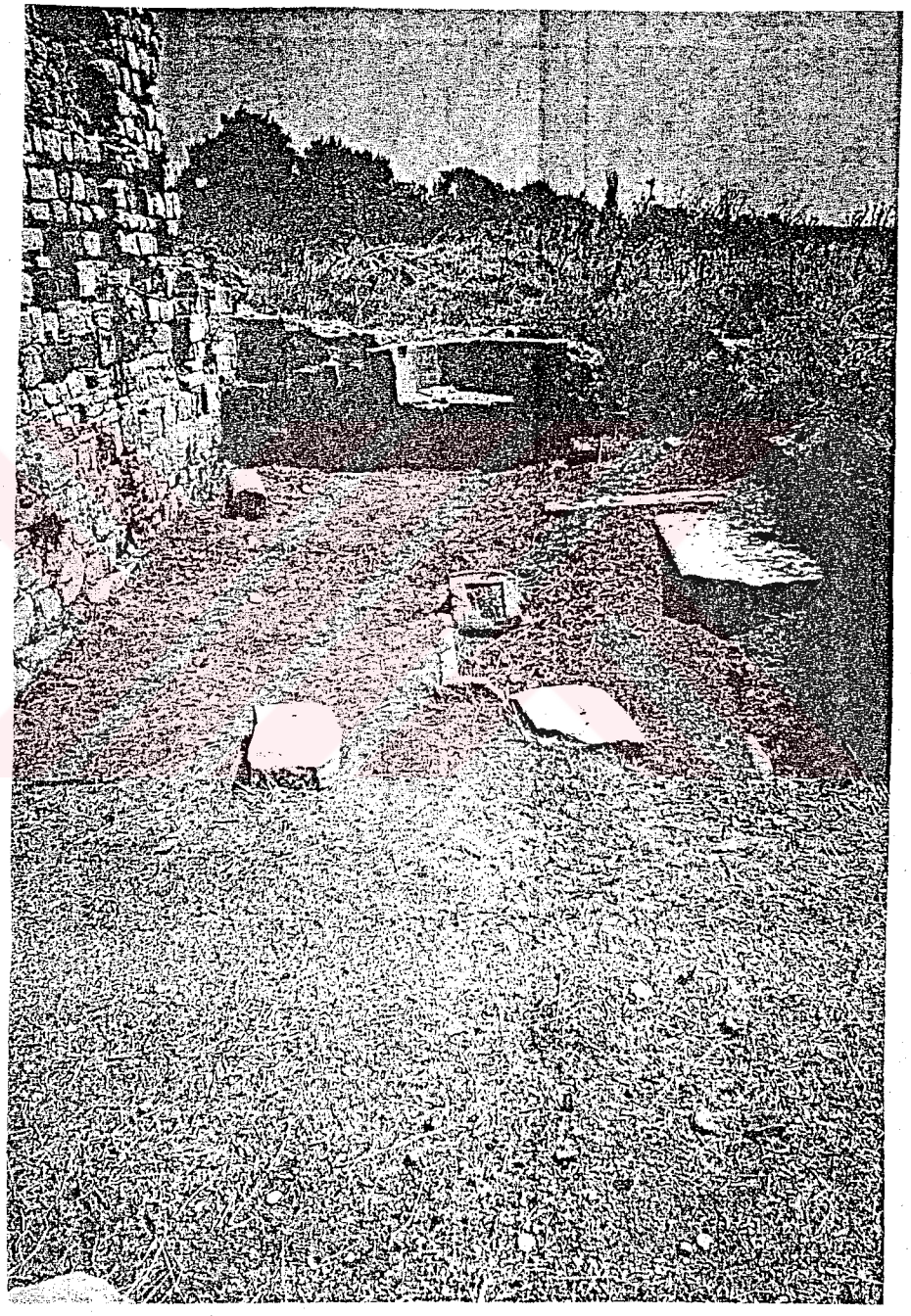

Resim 76: Şapelin Batıdan Görünümü

Resim 77: Kuzey Duvarında Bulunan Nişten Ayrıntı

Resim 78: Şapelin İçinde Bulunan Mezarlardan Biri

Resim 79: Batıdan Apsisin Genel Görünümü

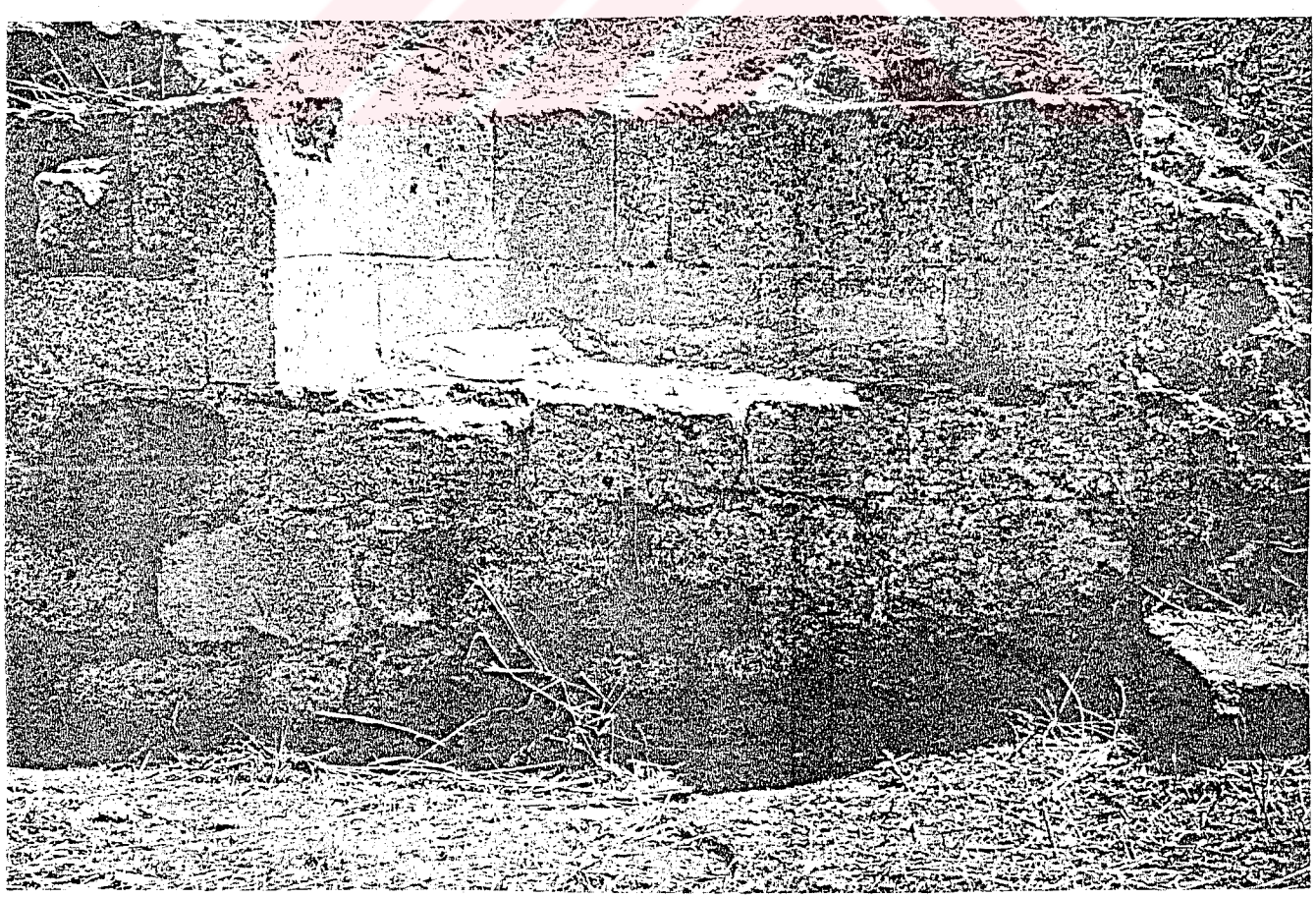

Resim 80: Apsisten Ayrıntı

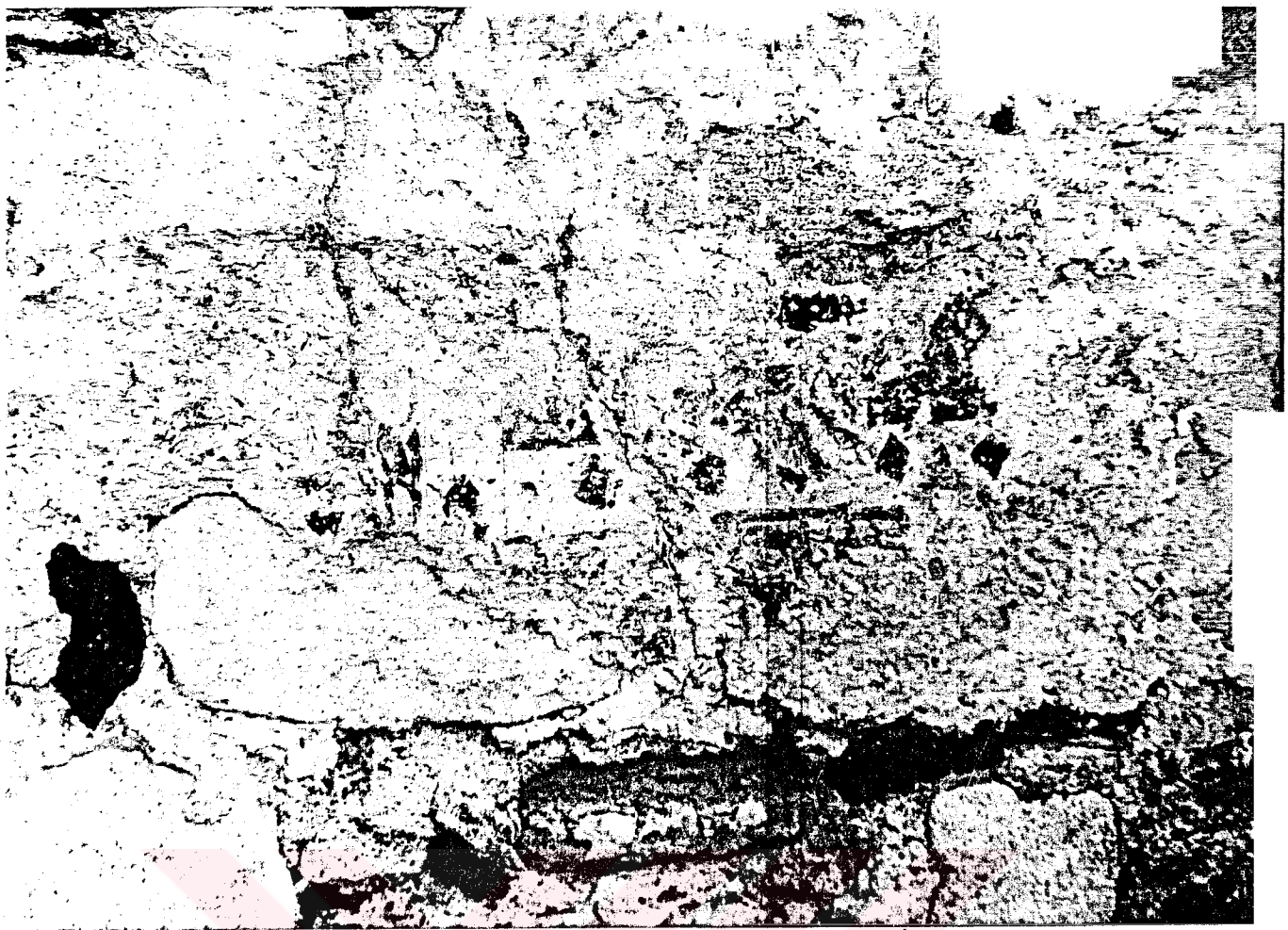

Resim 81: Kuzey Duvarındaki Fresko İzleri

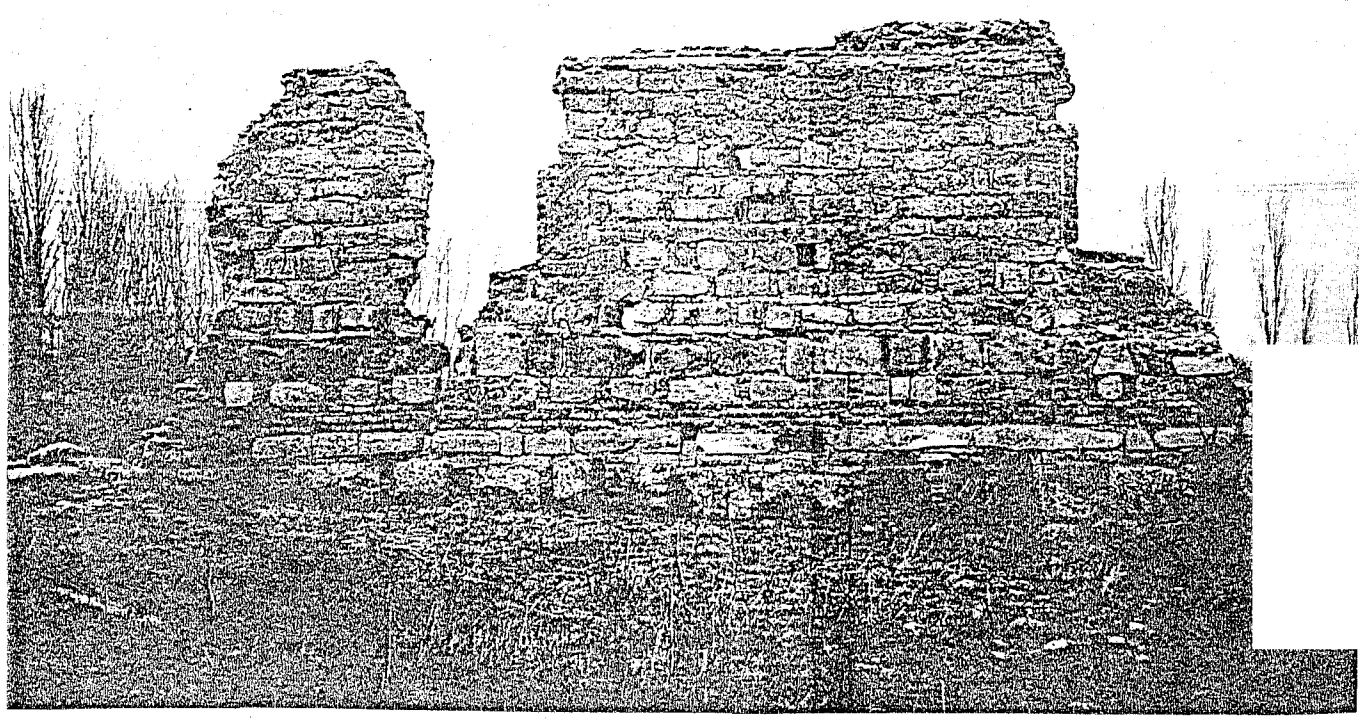

Resim 82: Kuzey Duvarının Dıştan Görünümü

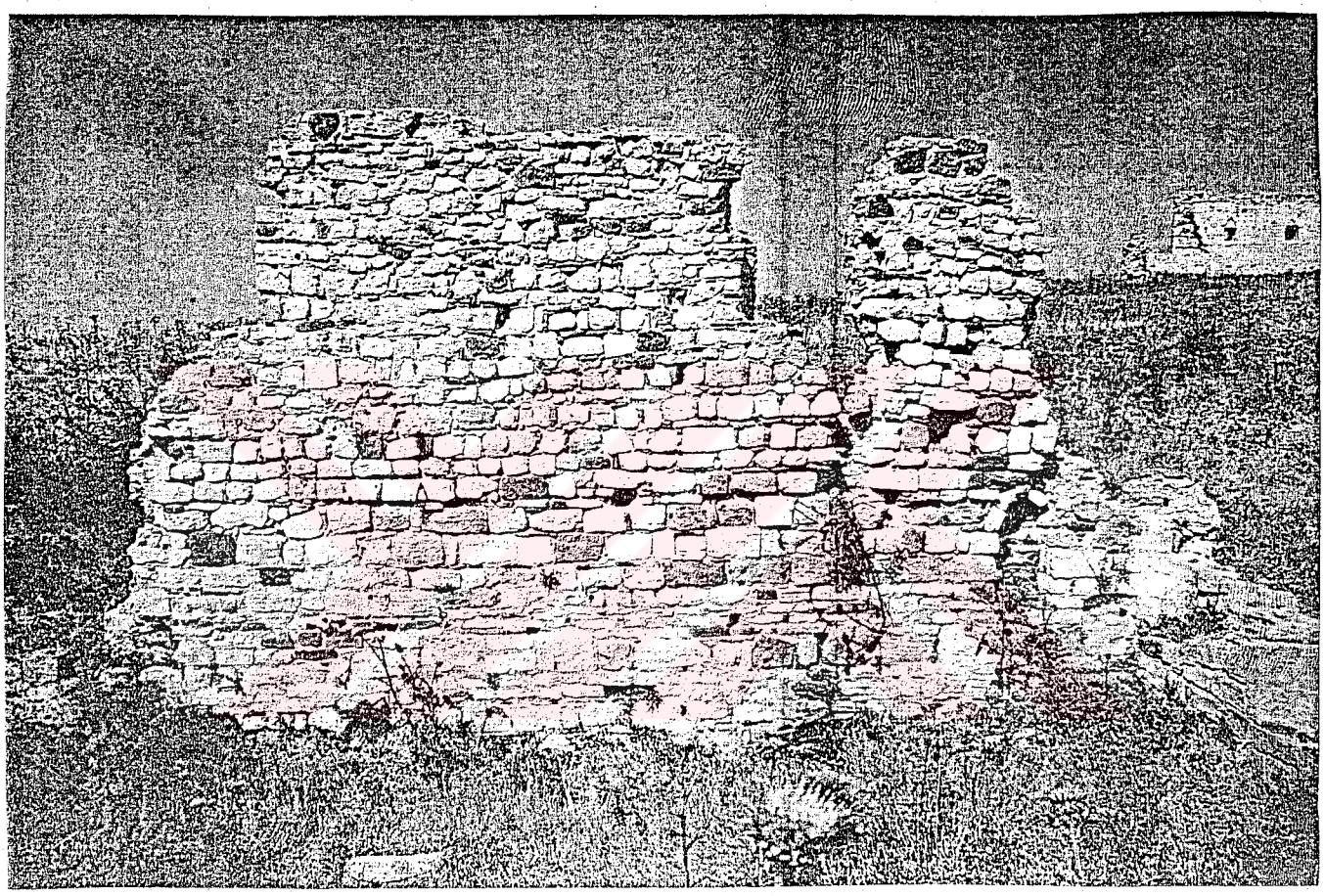

Resim 83: Kuzey Duvarın İçten Görünümü

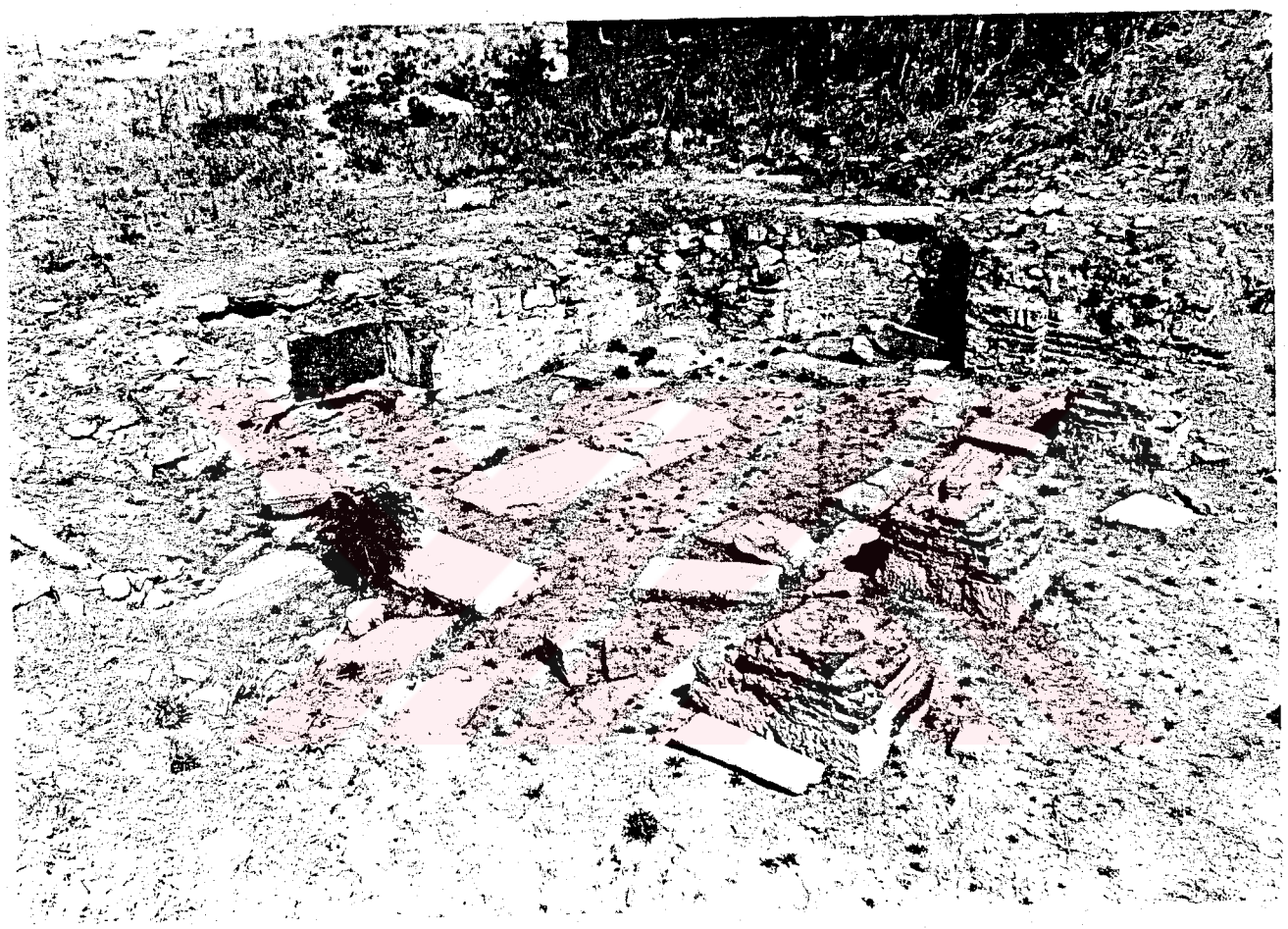

Resim 84: Kale İçi Şapeli Genel Görünümü

Resim 85: Şapelin Ana Bölümünün Batıdan Görünümü

Resim 86: Girişten Apsise Bakış

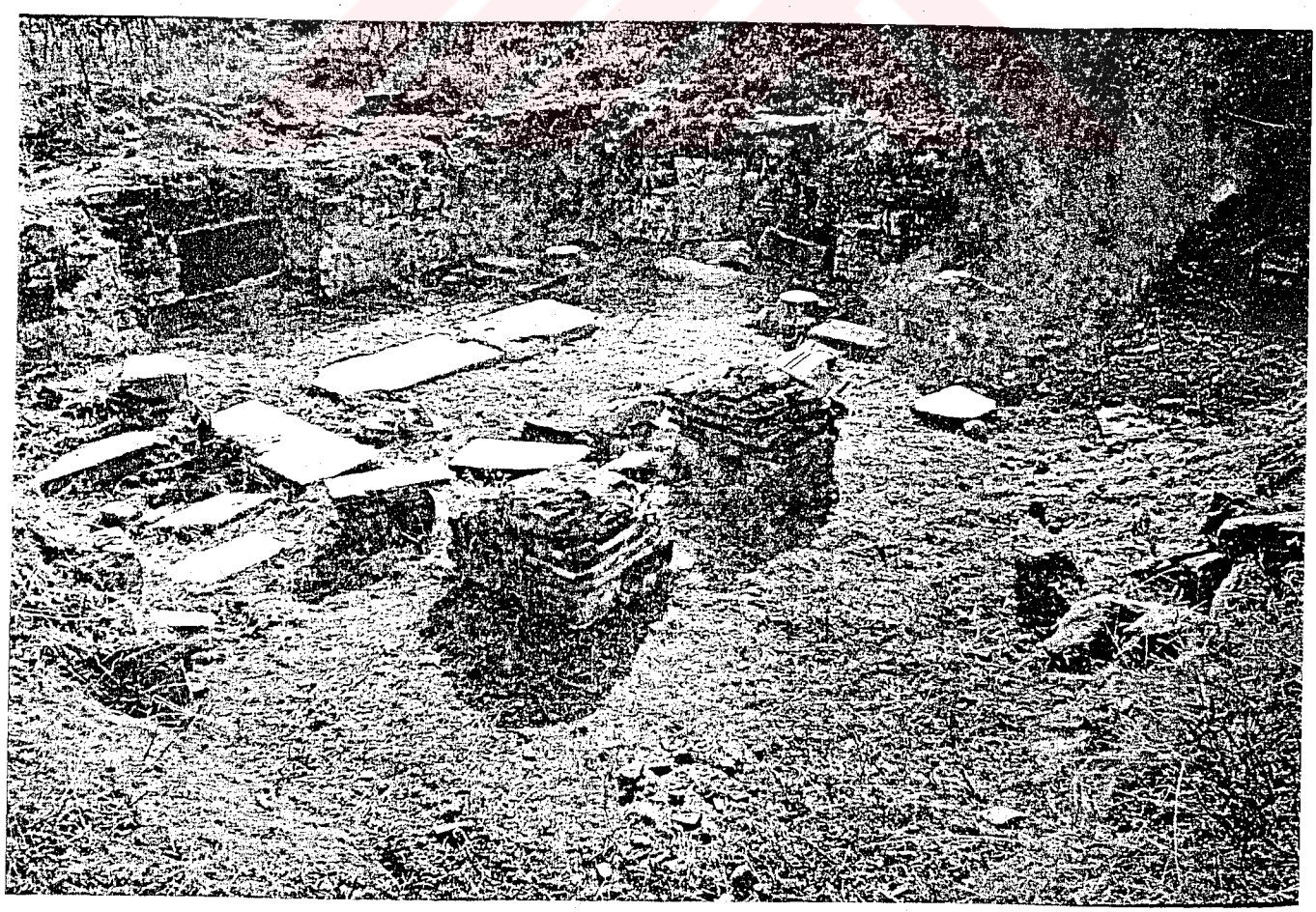

Resim 87: Batıya Eklenen Bölüm

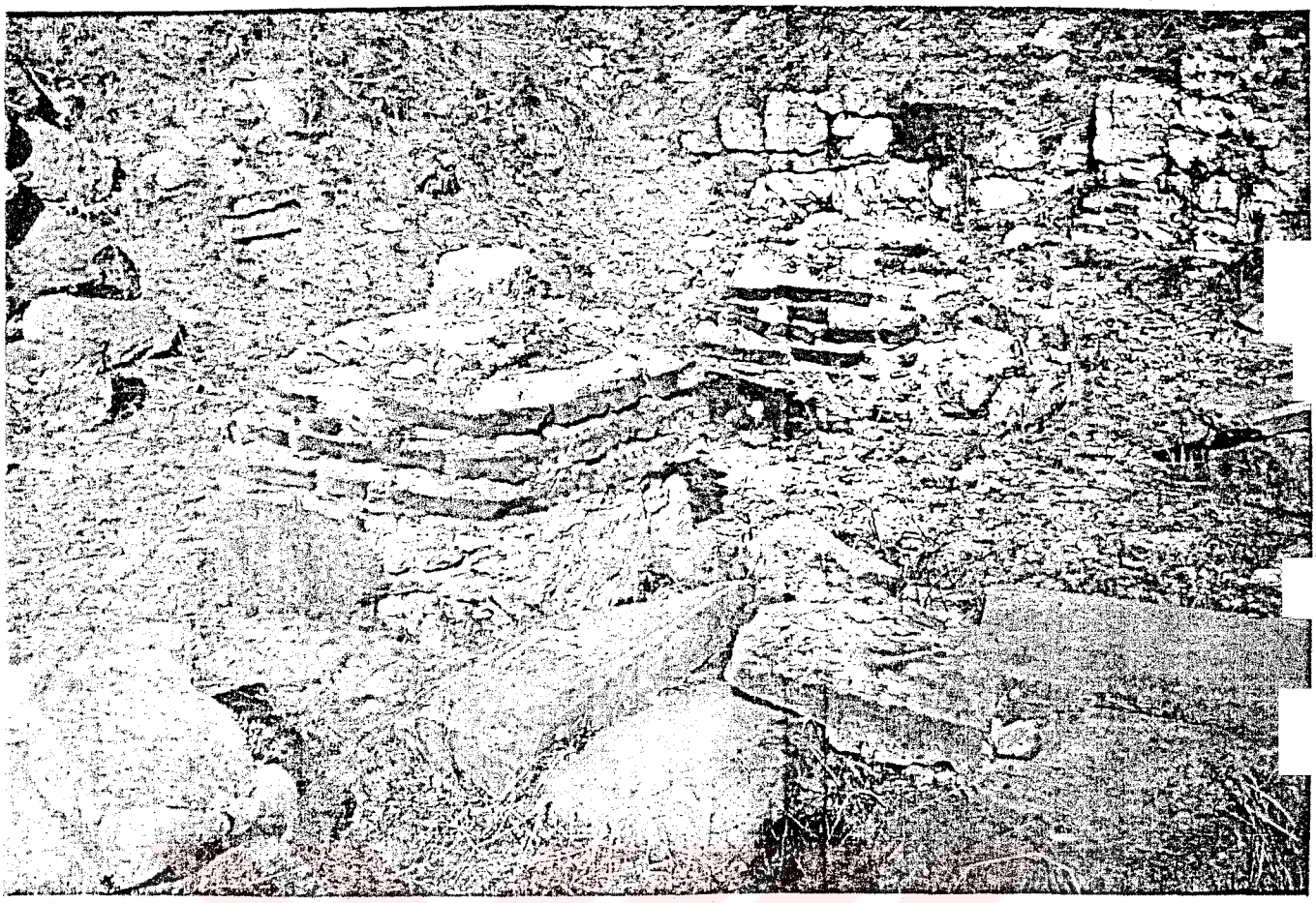

Resim 88: Çatıyı Taşıyan Filayaklarından Ayrıntı

Resim 89: Kuzey duvarındaki Mezar

Resim 90: Naosta Bulunan Mezar Kapağı

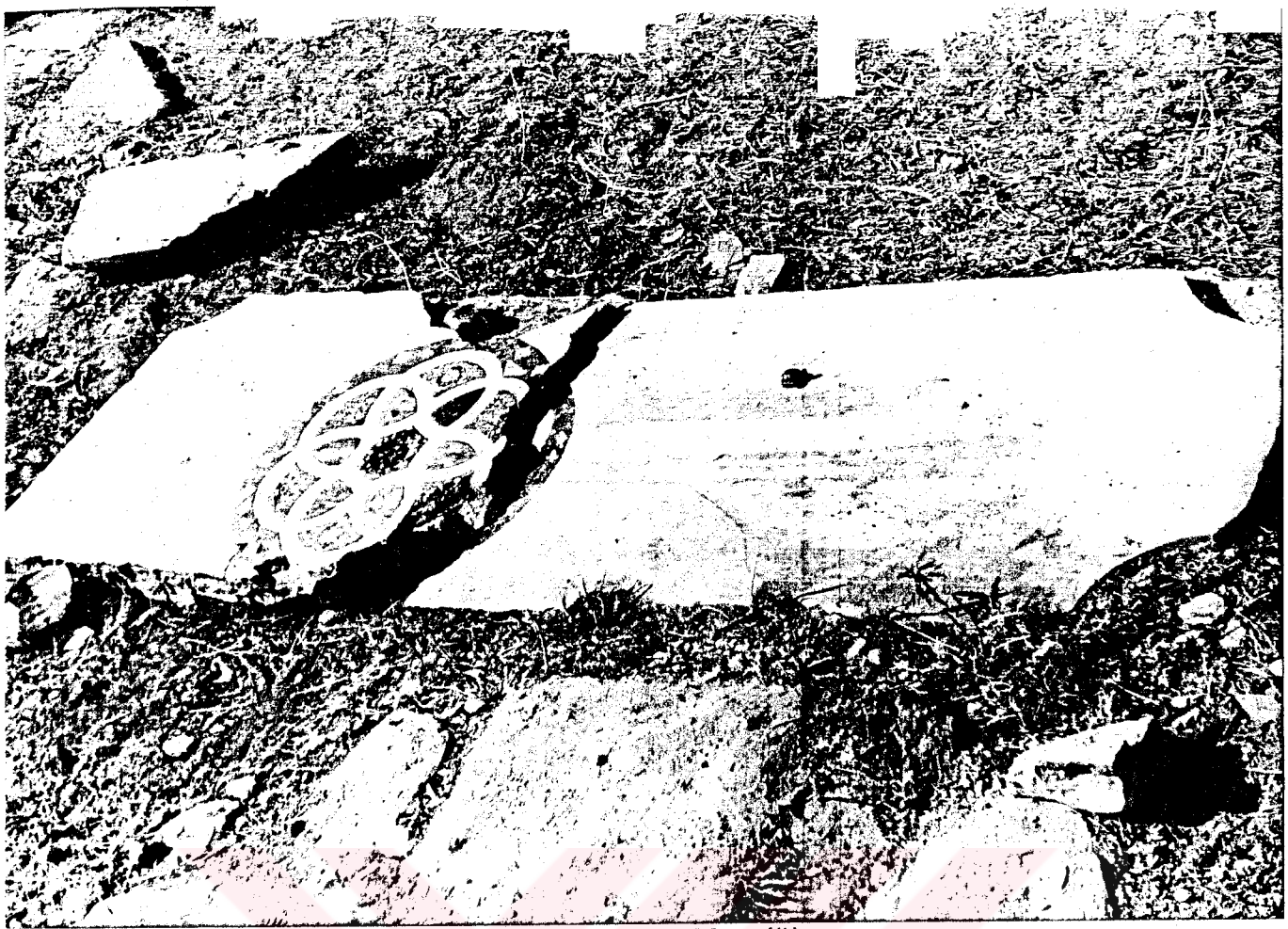

Resim 91: Döşeme Mozaiği

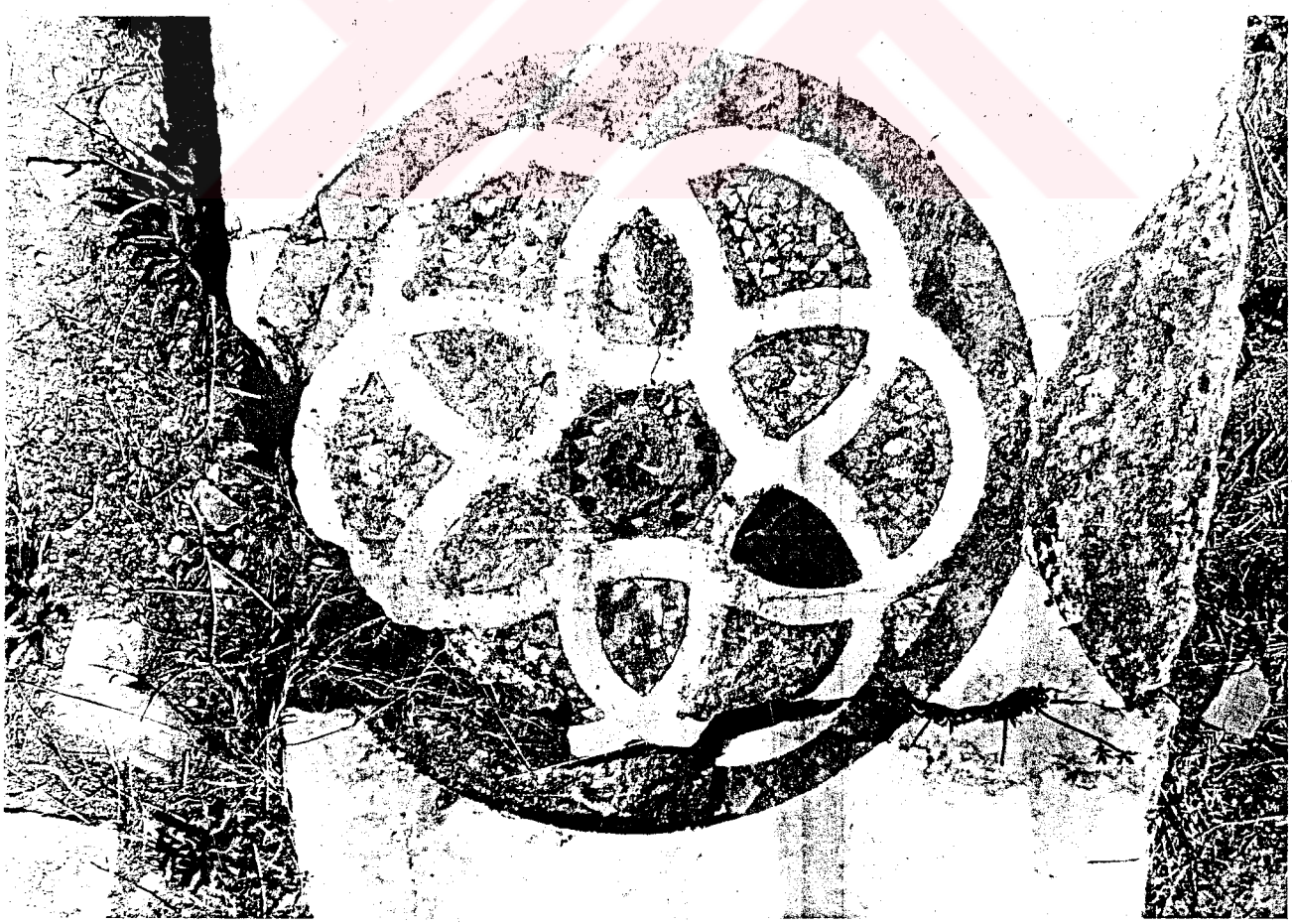

Resim 92: Döşeme Mozaiği Ayrıntısı

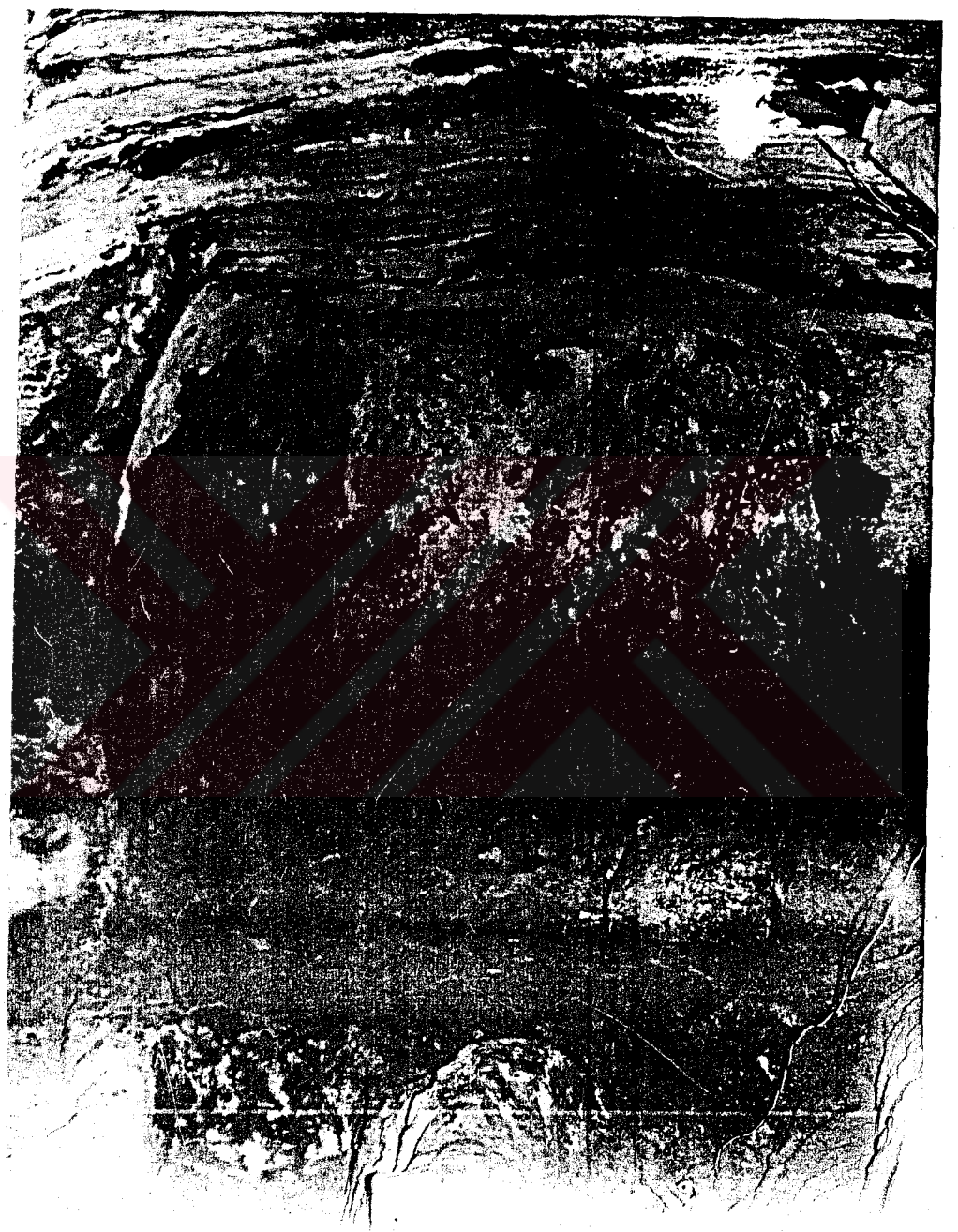

Resim 93: Pan Mağarası Genel Görünümü

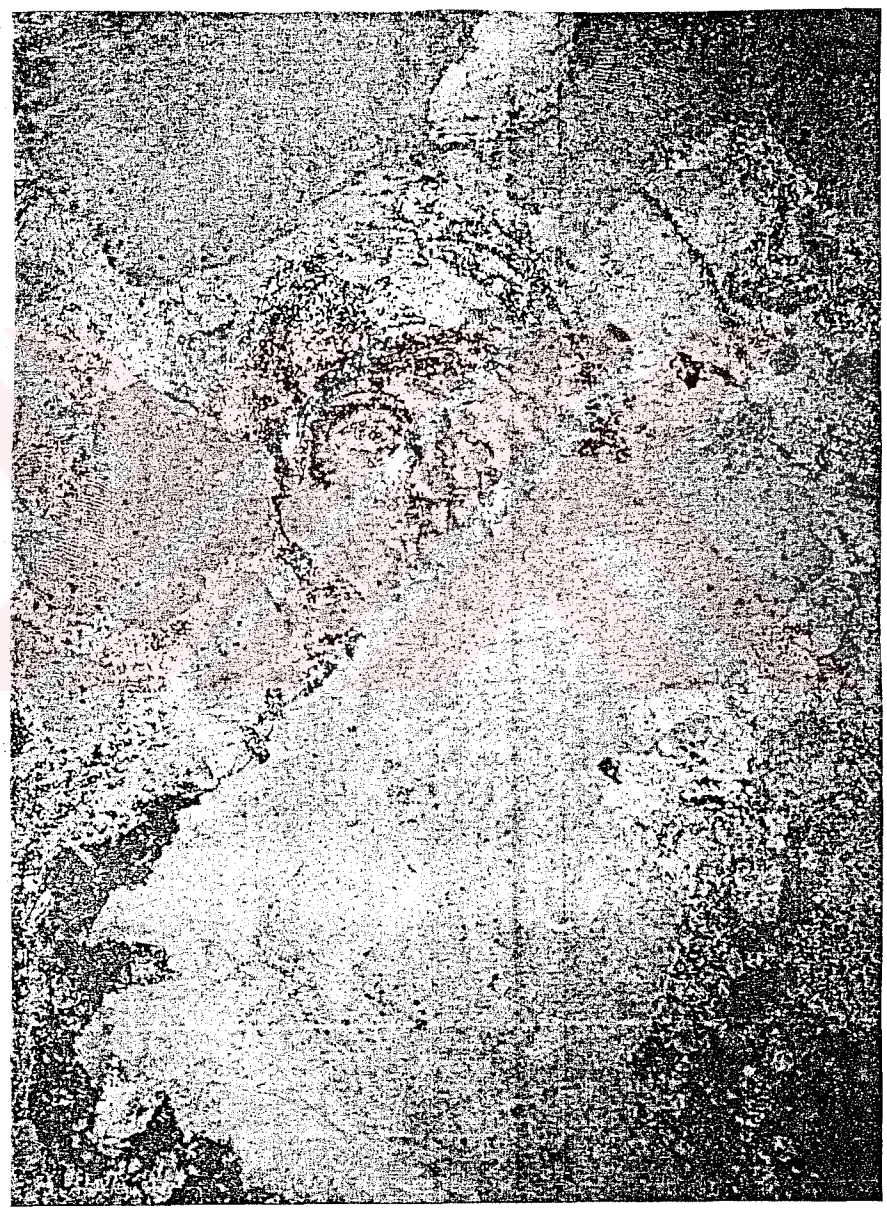

Resim 94: Pan Mağarasında Bulunan Meryem freskosu

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

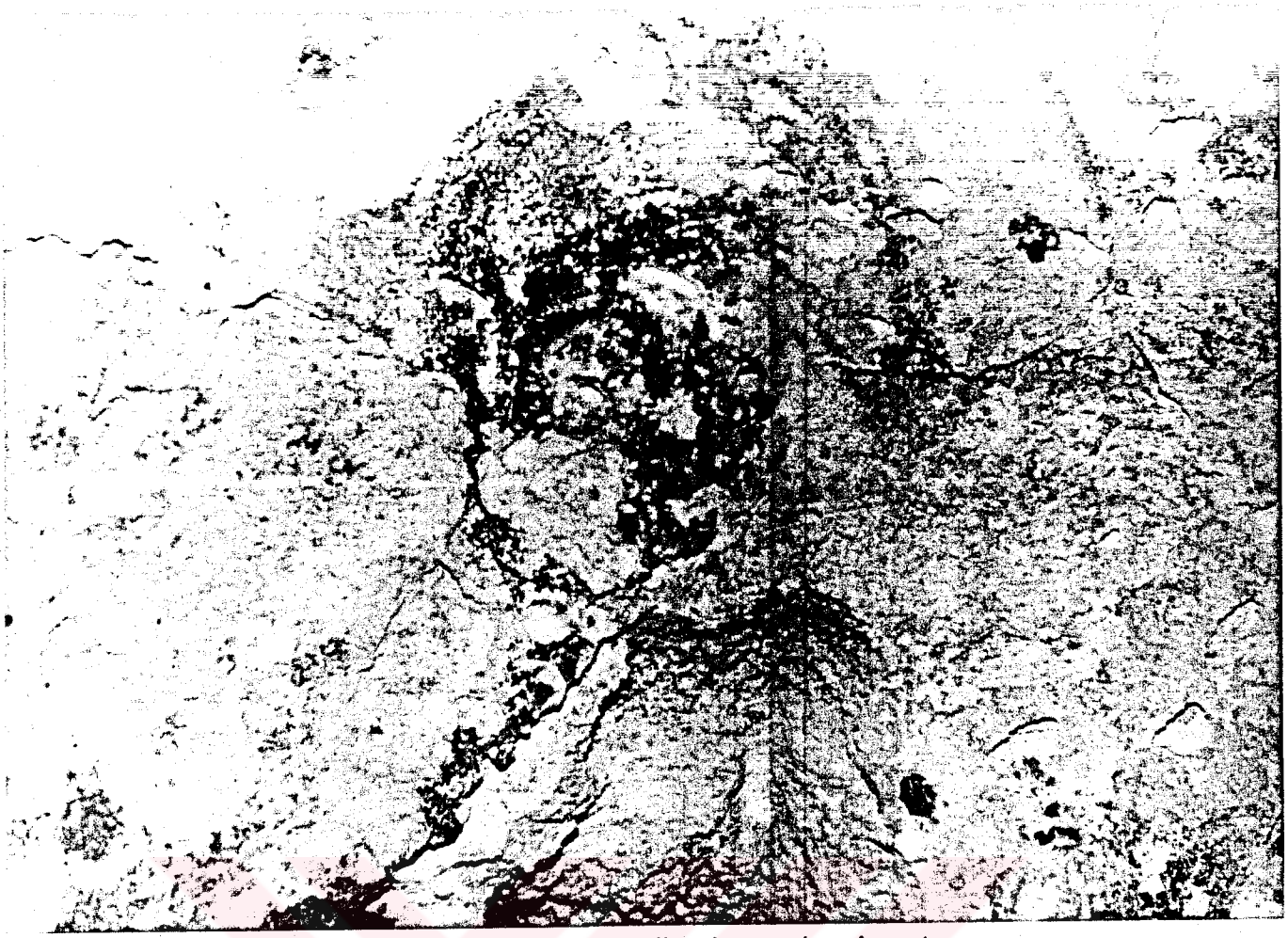

Resim 95: Meryem Freskosundan Ayrıntı

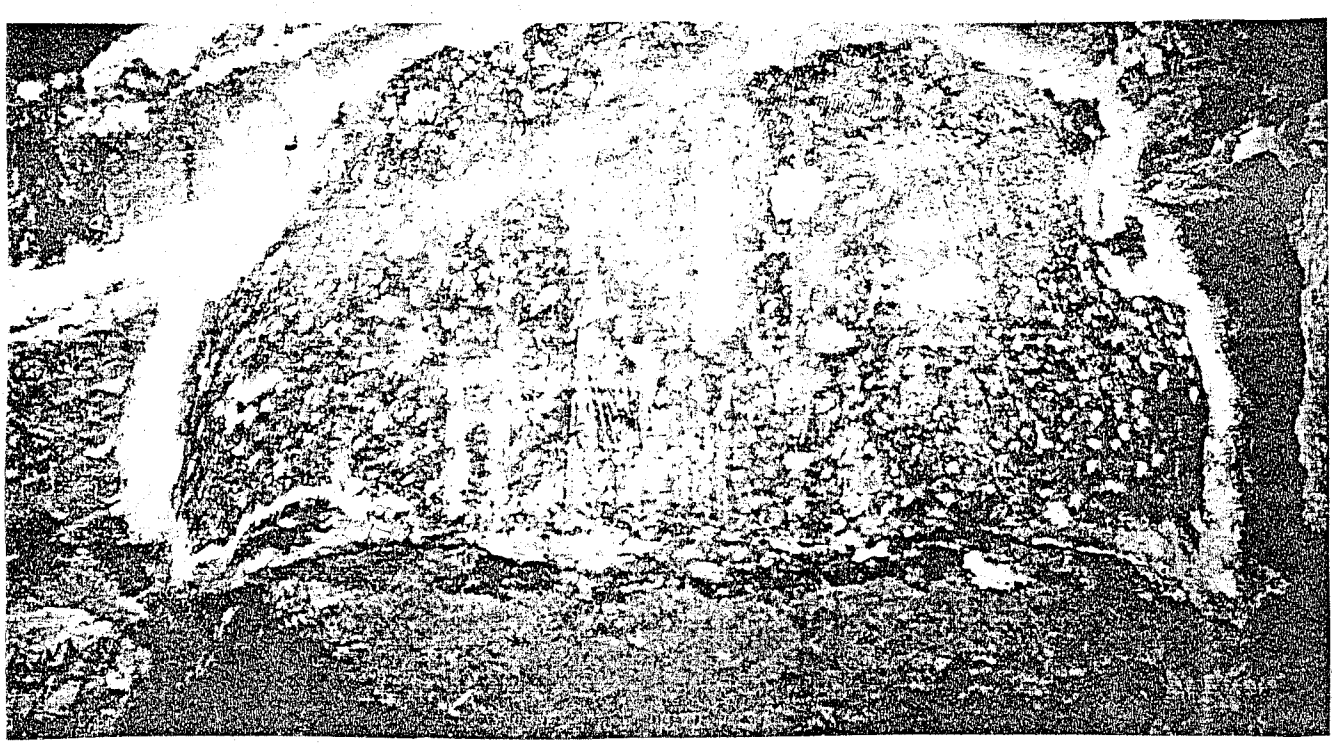

Resim 96: Azizler Freskosu

Resim 97: Azizler Freskosundan Ayrıntı

Resim 98: Kayaya Oyulmuş Şapel Girişi

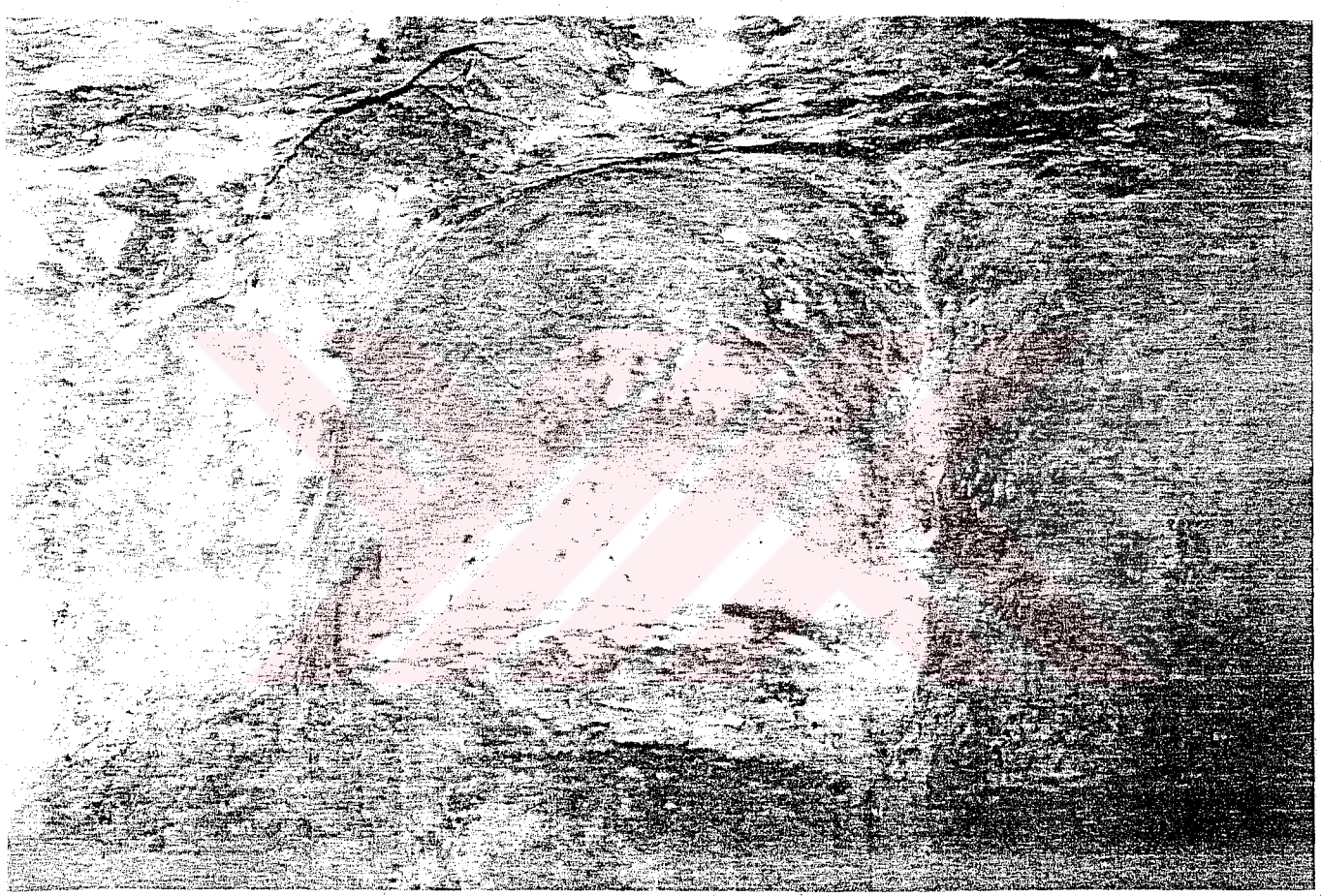

Resim 99: Kayaya Oyulmuş Şapel Apsisi

Resim 100: Kayaya Oyulmuş Şapel Girişi

Resim 101: Pazar İçi Kilise Kalıntısı Genel Görünüm

Resim 102: Apsisten Ayrıntı ve Pencere Boşluğu

Resim 103: Apsis İçinde Bulunan Niş

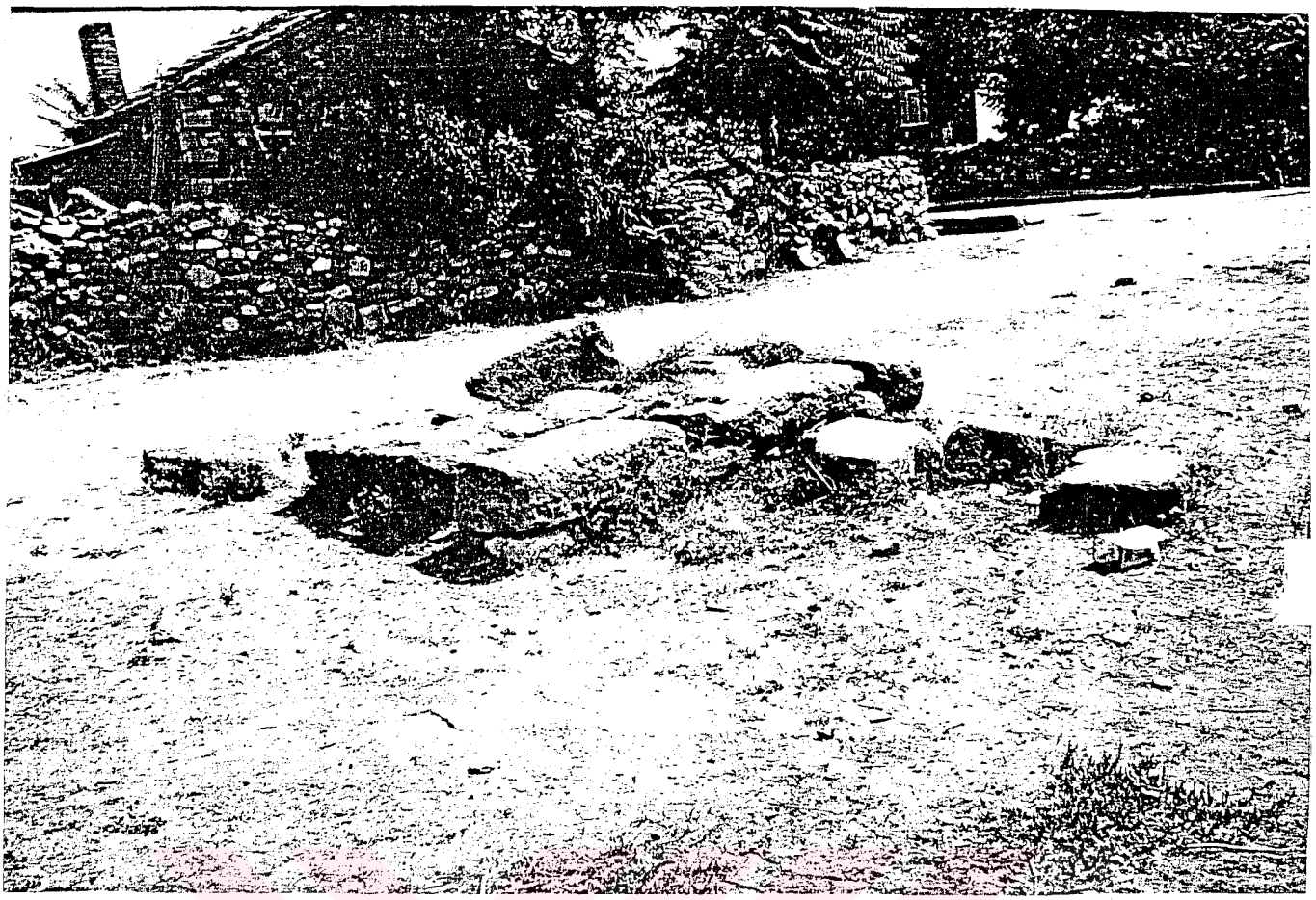

Resim 104: Yeni Mahalle Kilise Kalıntısı

Resim 105: Yeni Mahalle Kilise Kalıntısı

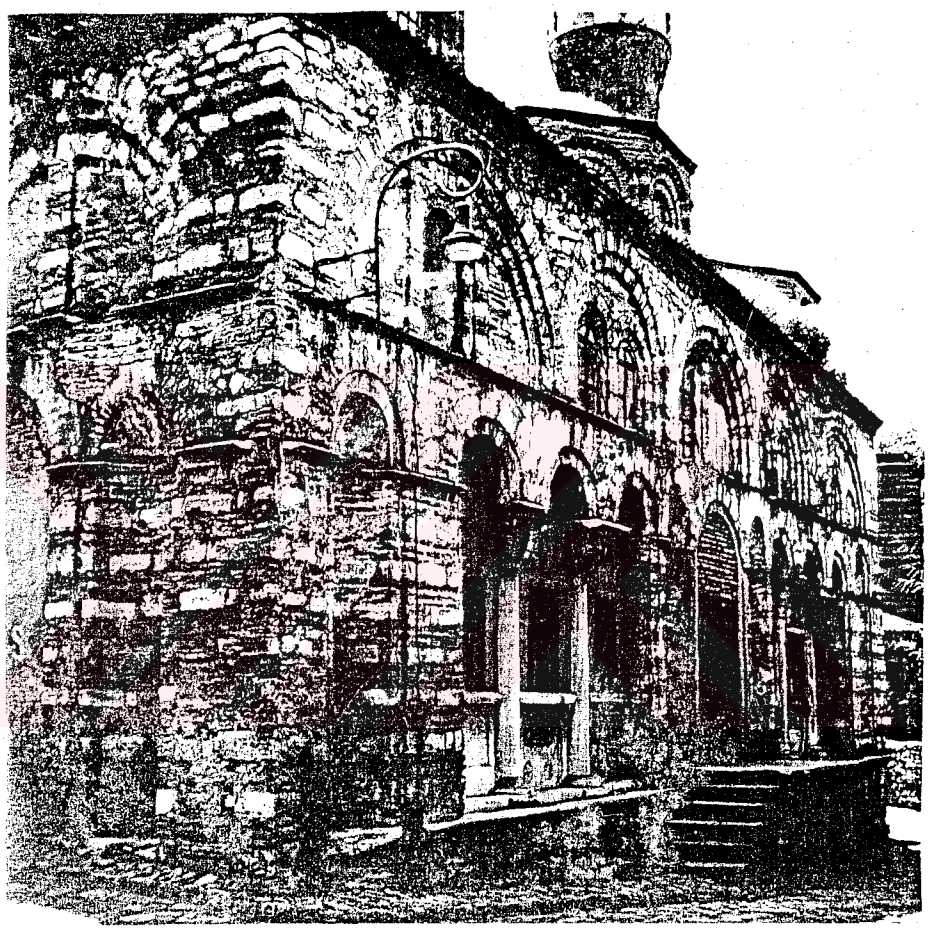

Resim 106: Vefa Kilise Camii Dış Narteksi

Resim 107: Selanik, H. Apostoli Narteks Cephesi
(Krautheimer, s.431)

Resim 108: Selanik, H. Apostoli Doğu Cephesi
(Krautheimer, s.431

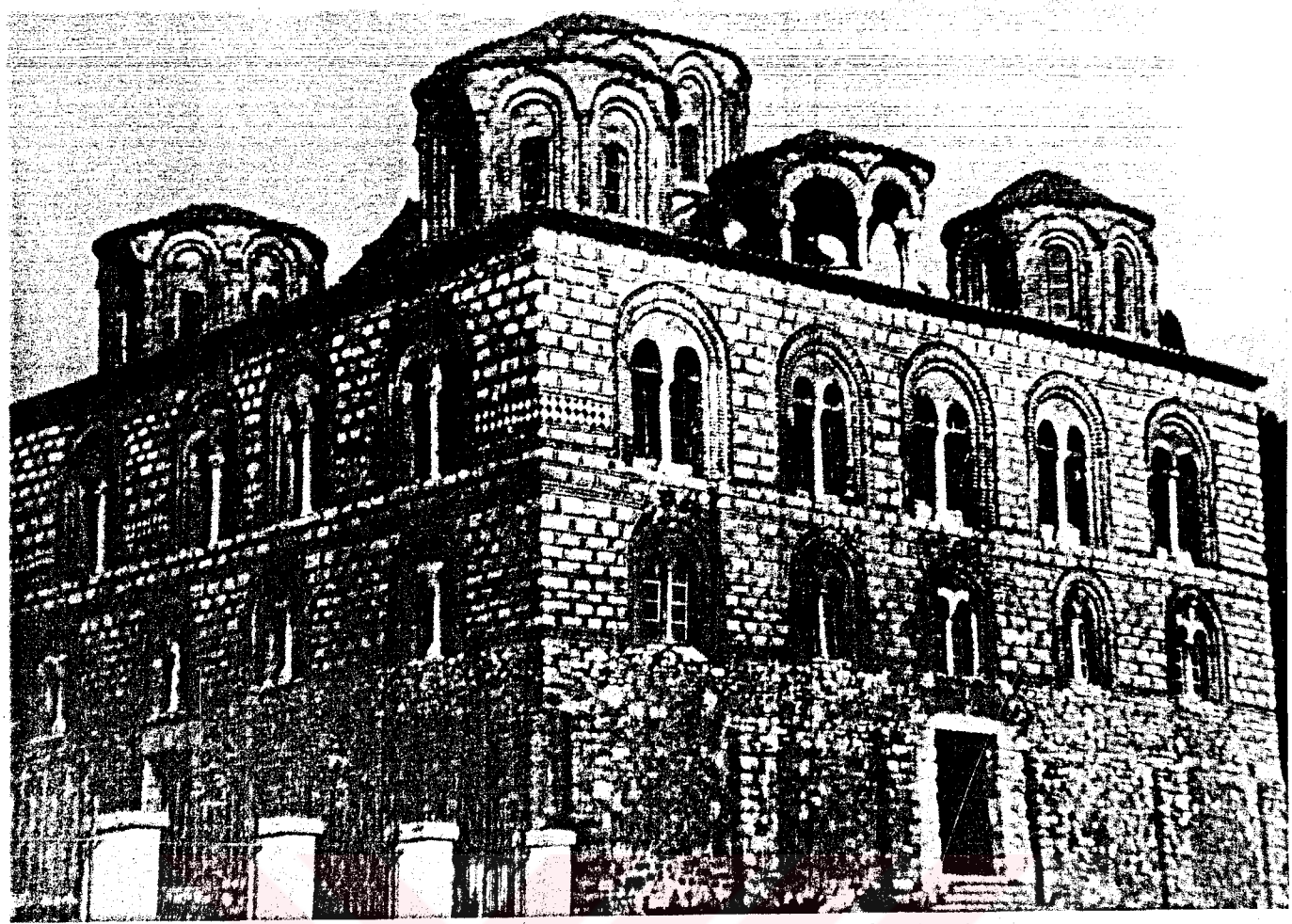

Resim 109: Arta Paregoritissa Batı Cephesi
(Krautheimer, fig.432)

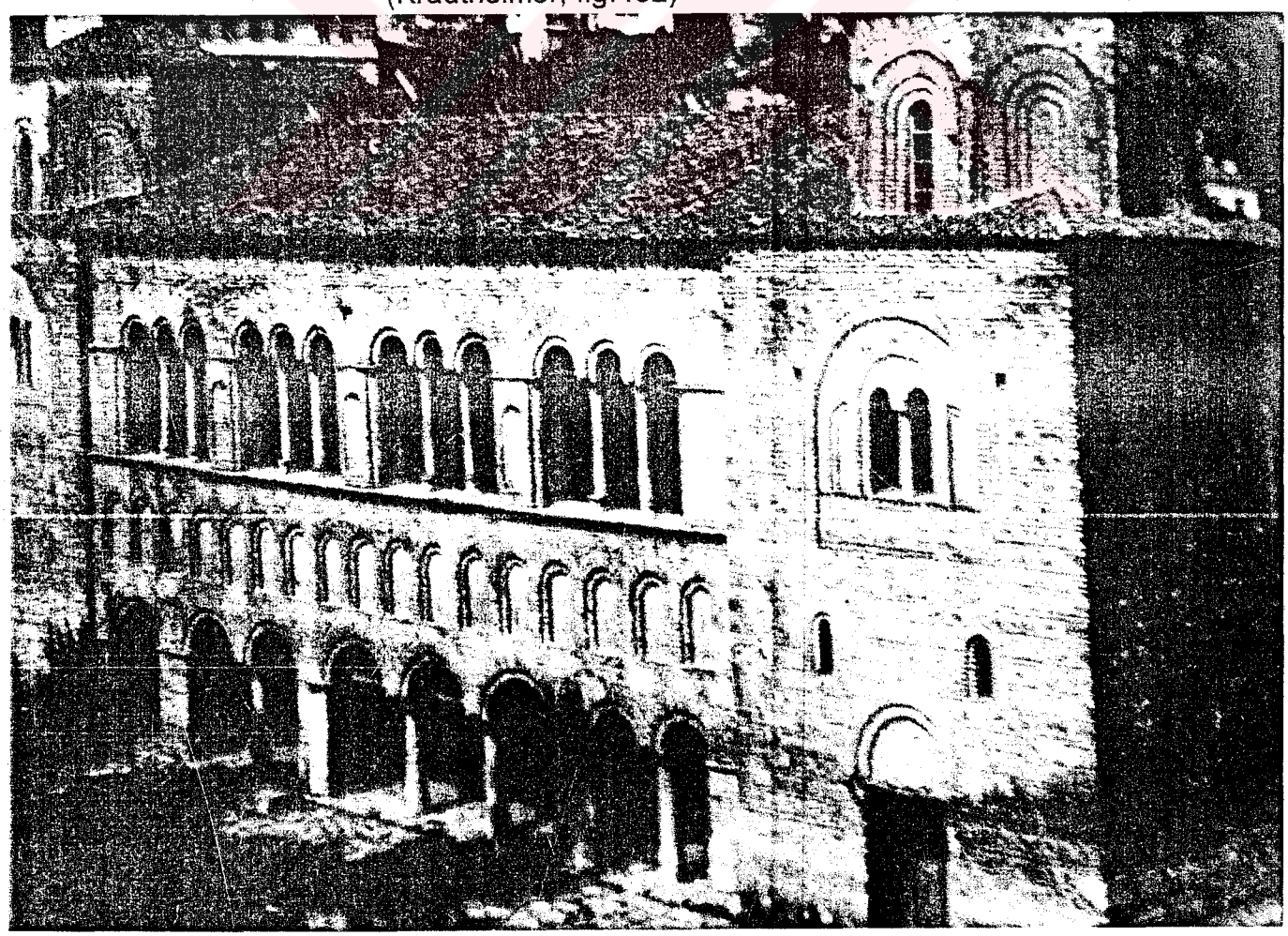

Resim 110: Ohri Ayasofyası Batı Cephesi
(Krautheimer, s.431

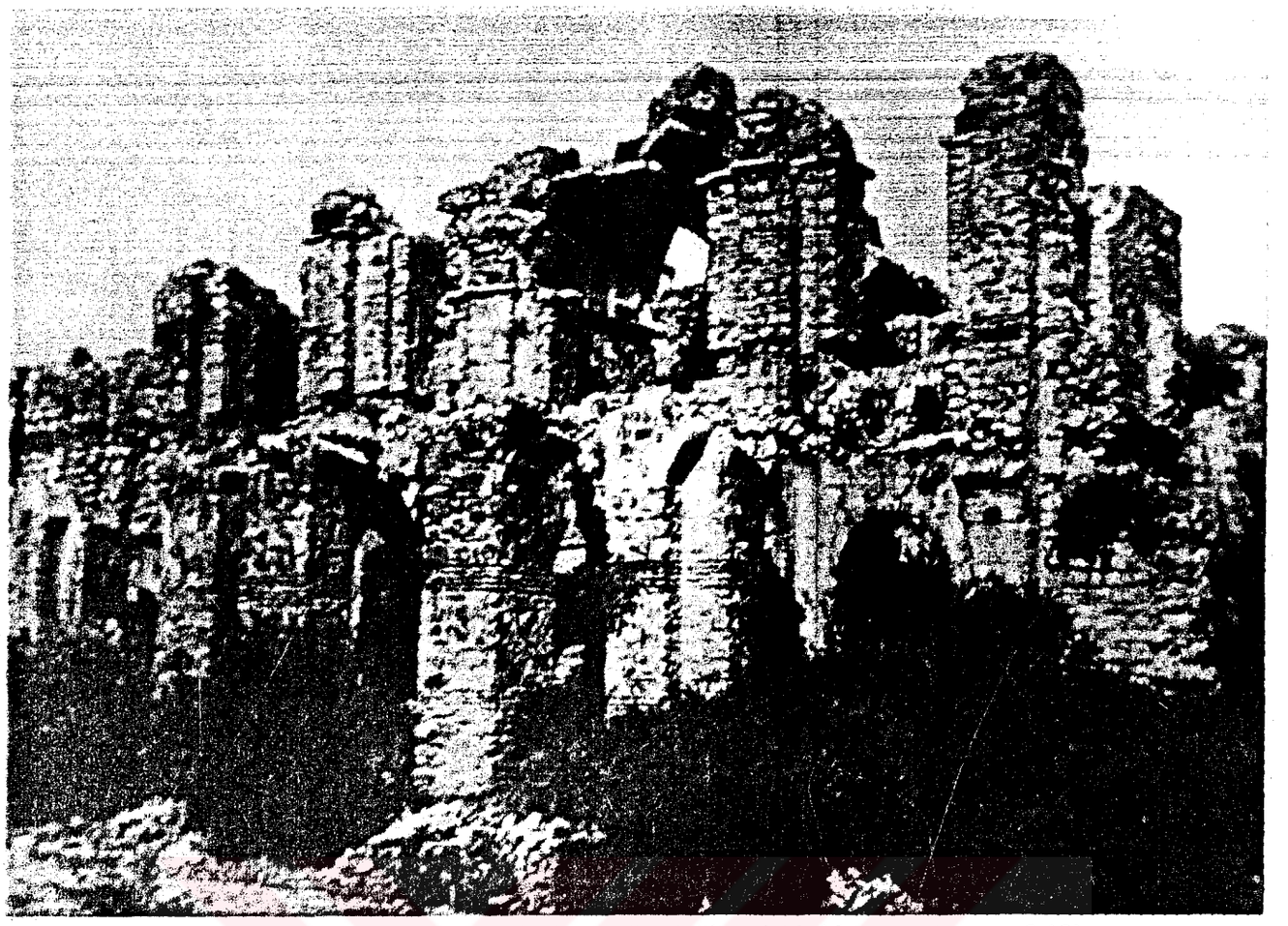

Resim 111: Dereağzı Kilisesi (J. Morganstern, s.240)

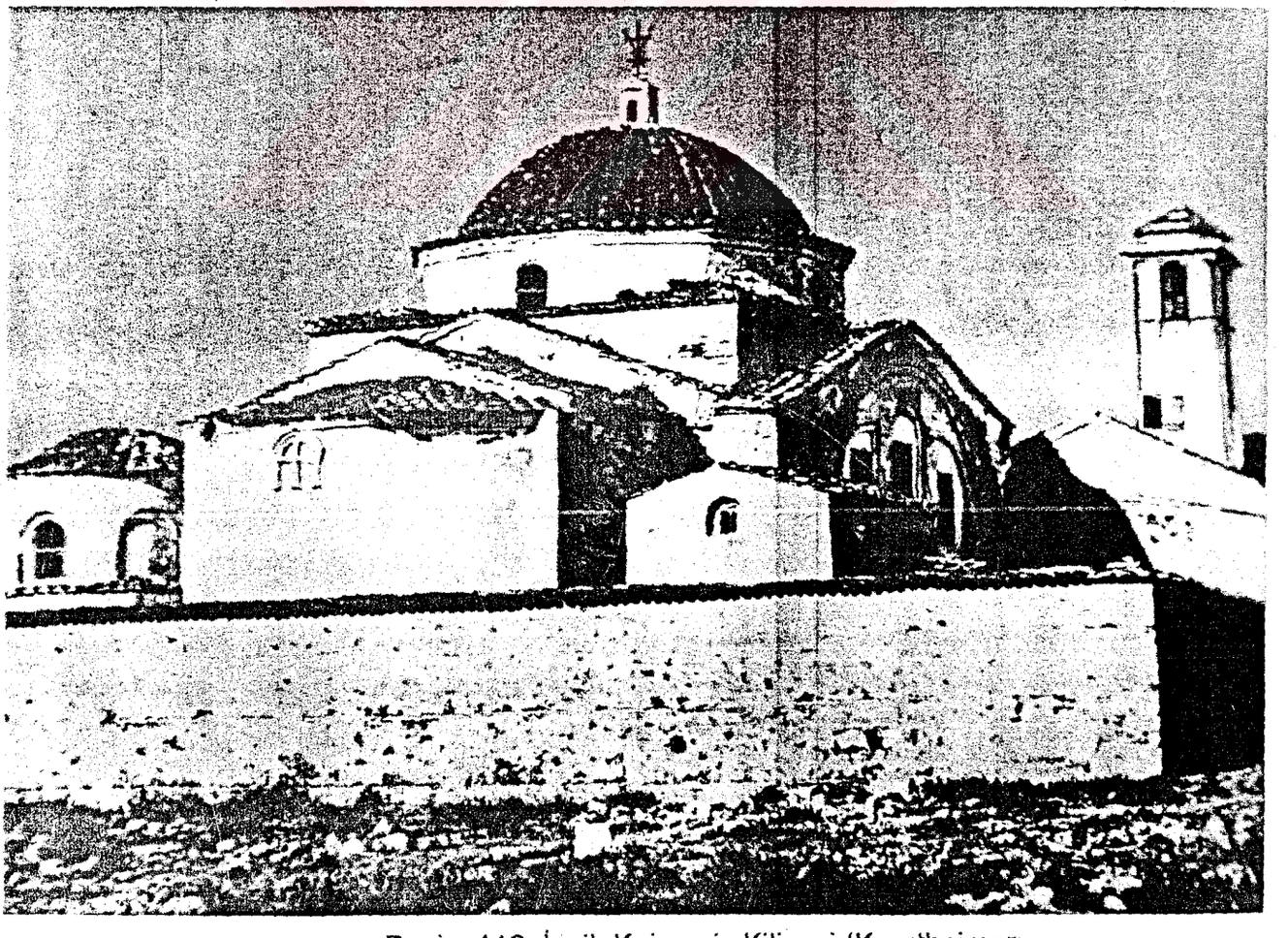

Resim 112: İznik Koimesis Kilisesi (Krautheimer, fig.254)

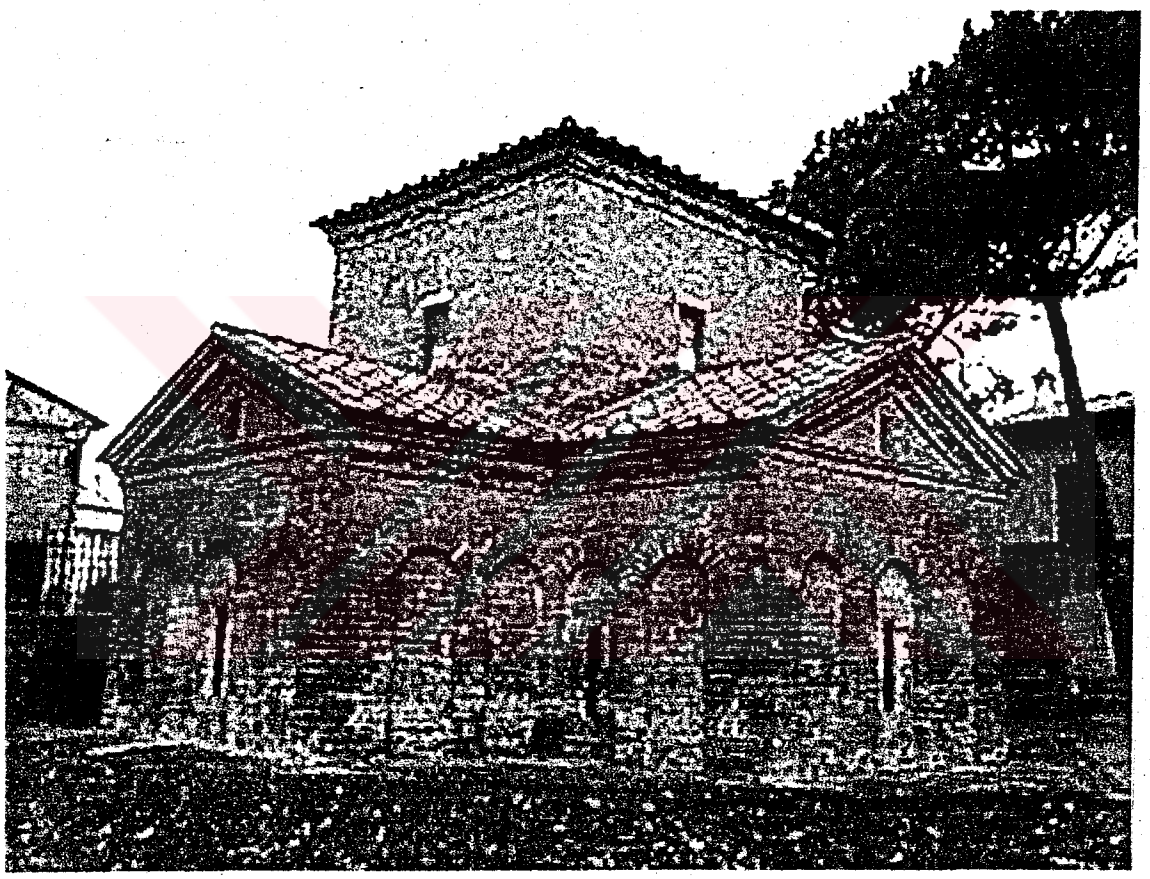

Resim 113: Galla Placidia Türbesi

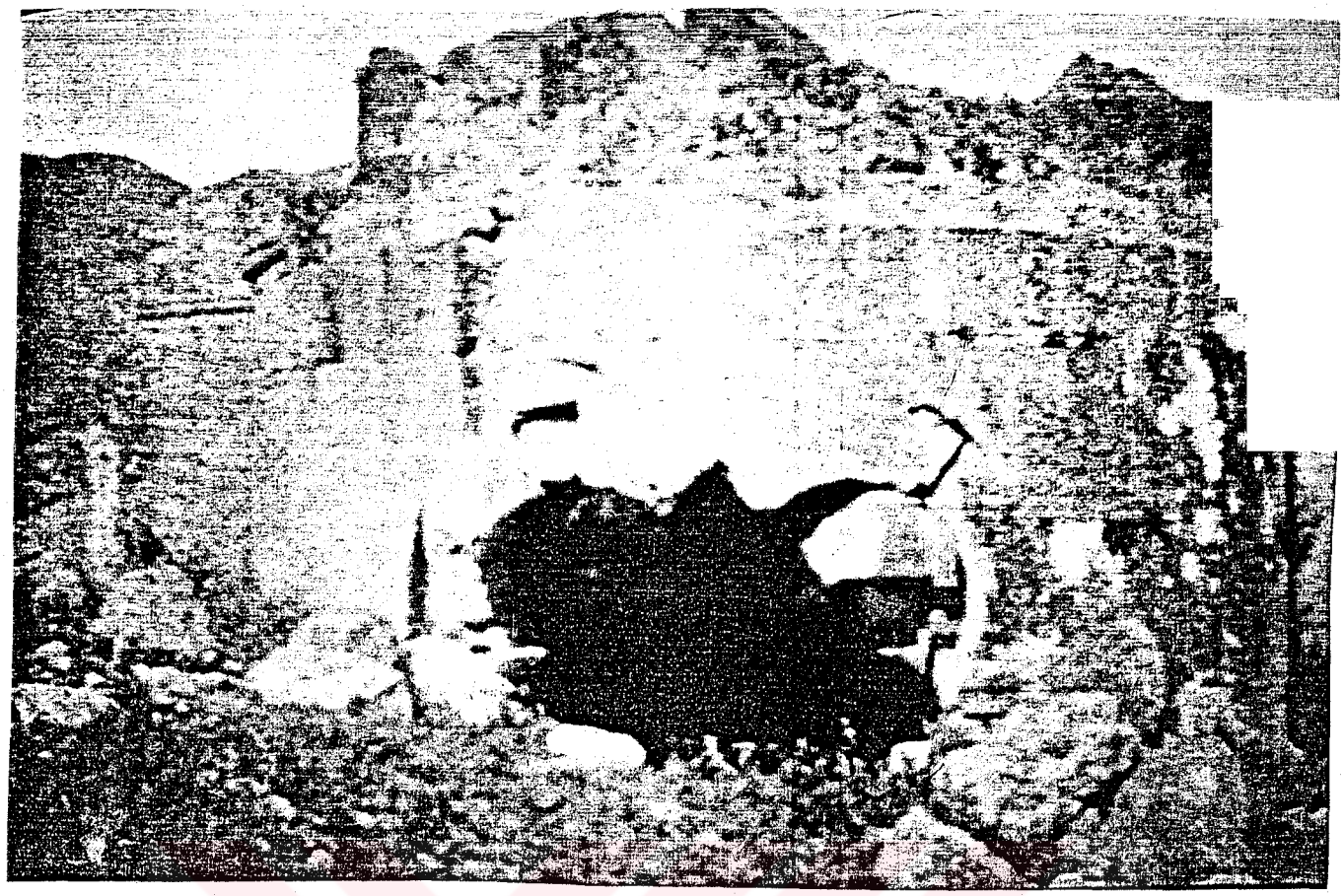

Resim 114: Karadağ, Madenşehir, 12. no.lu Şapel (Ramsay, s.122)

Resim 115: Karadağ, Madenşehir, 12. no.lu Şapel (Ramsay, s.122)

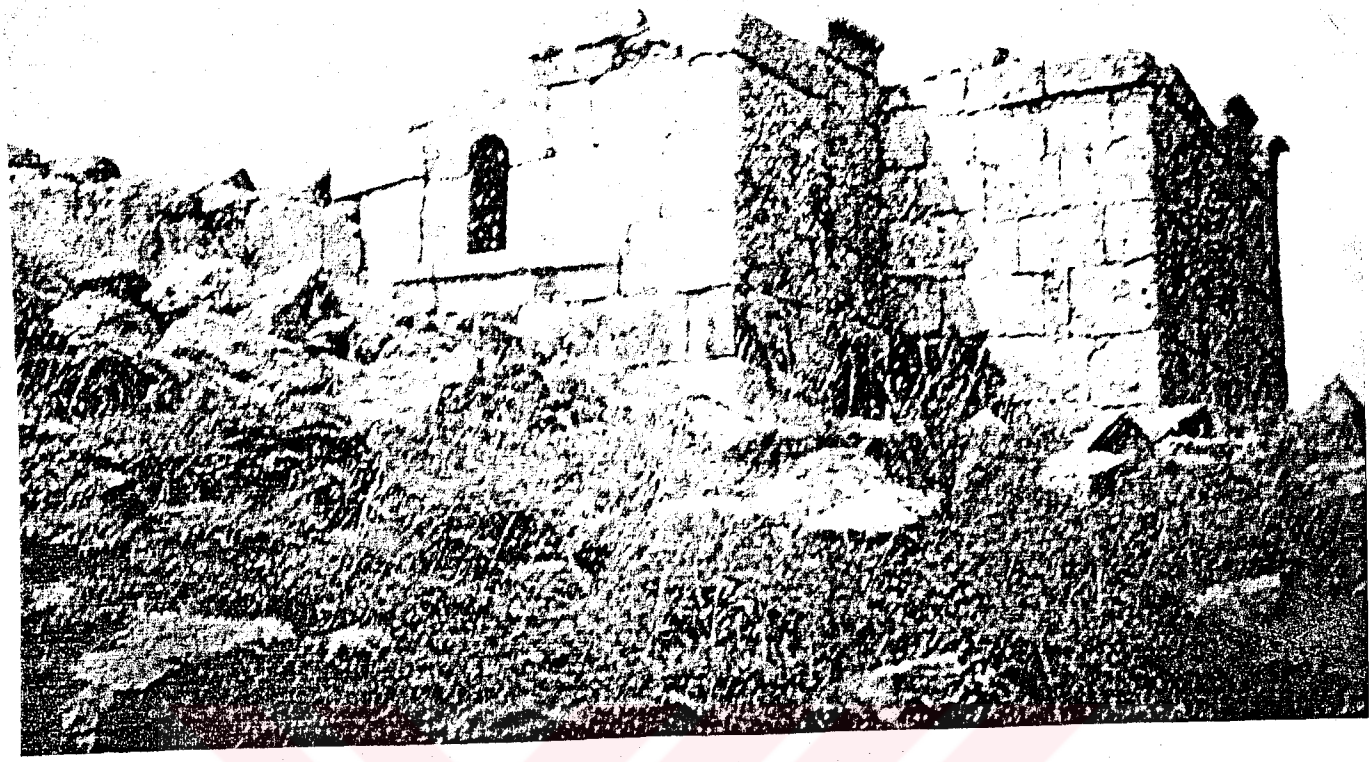

Resim 116: Mahalaç Kilisesi Yanındaki Mezar Şapeli
(K. Wessel,s.703)

Resim 117: Mahalaç Kilisesi Yanındaki Mezar Şapeli
(K. Wessel,s.703)

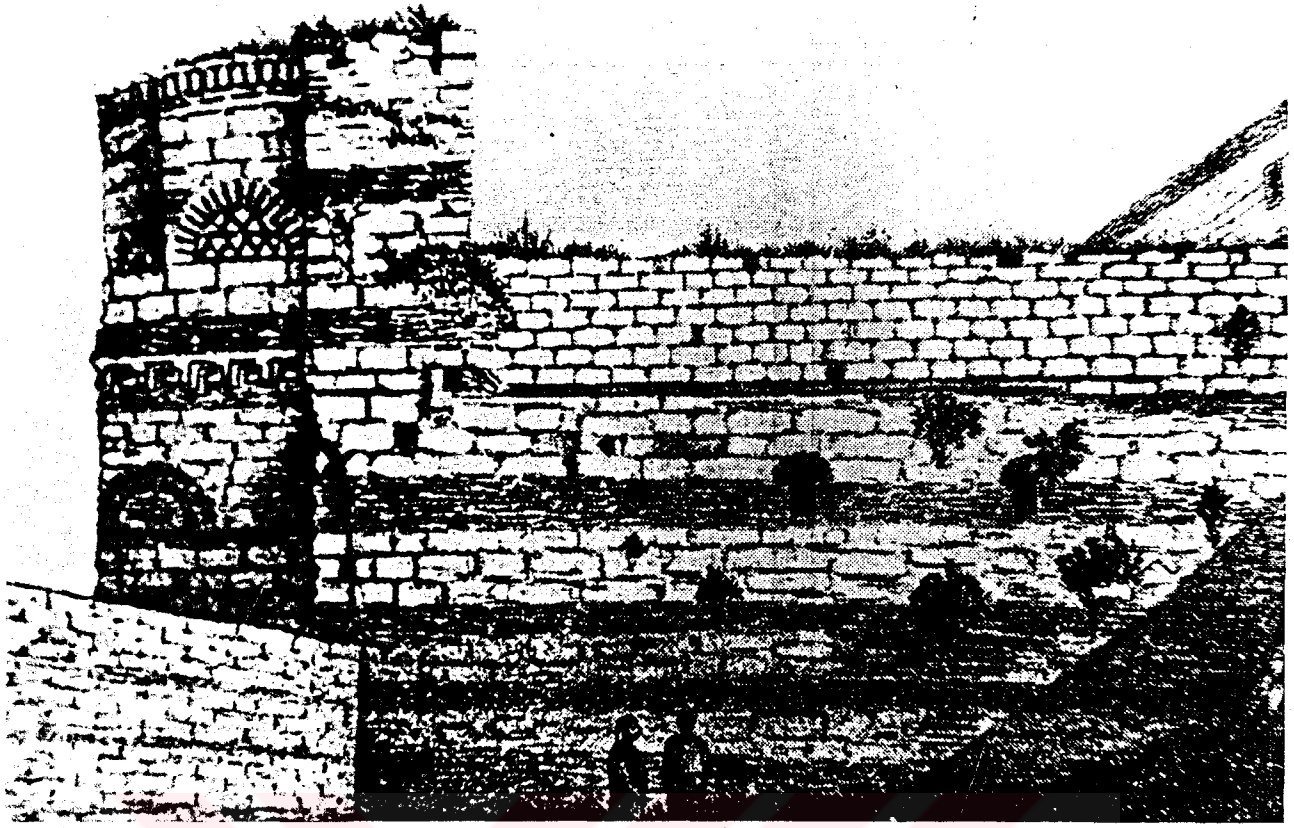

Resim 118: Sinan Paşa Mescidi (Paspates Çizimi)

Resim 119: Ese Kapısı Mescidi (Paspates Çizimi)

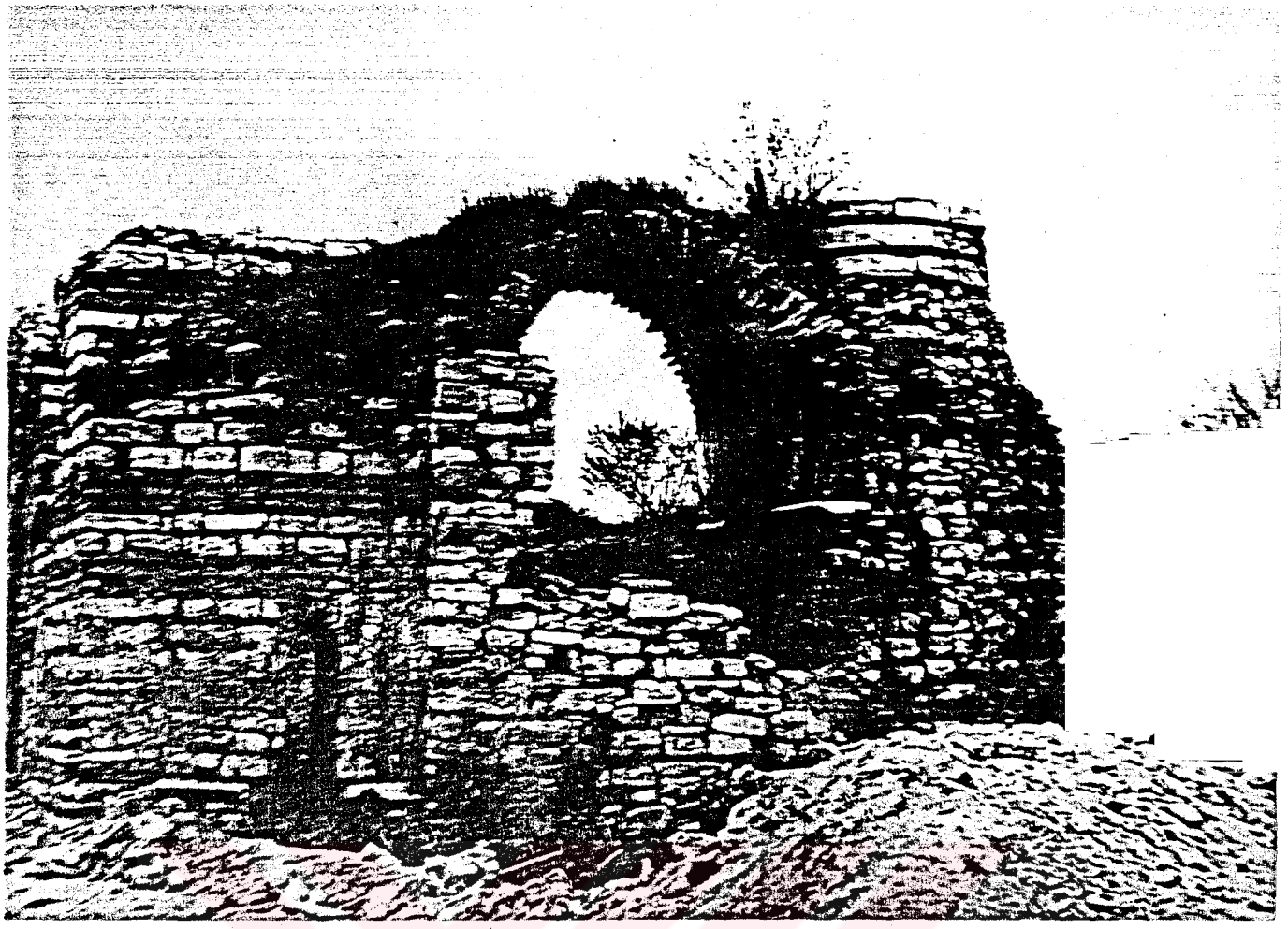

Resim 120: Ese Kapısı Mescidi Dıştan Apsis Cephesi

Resim 121: Ese Kapısı Mescidi İçten Apsis Cephesi

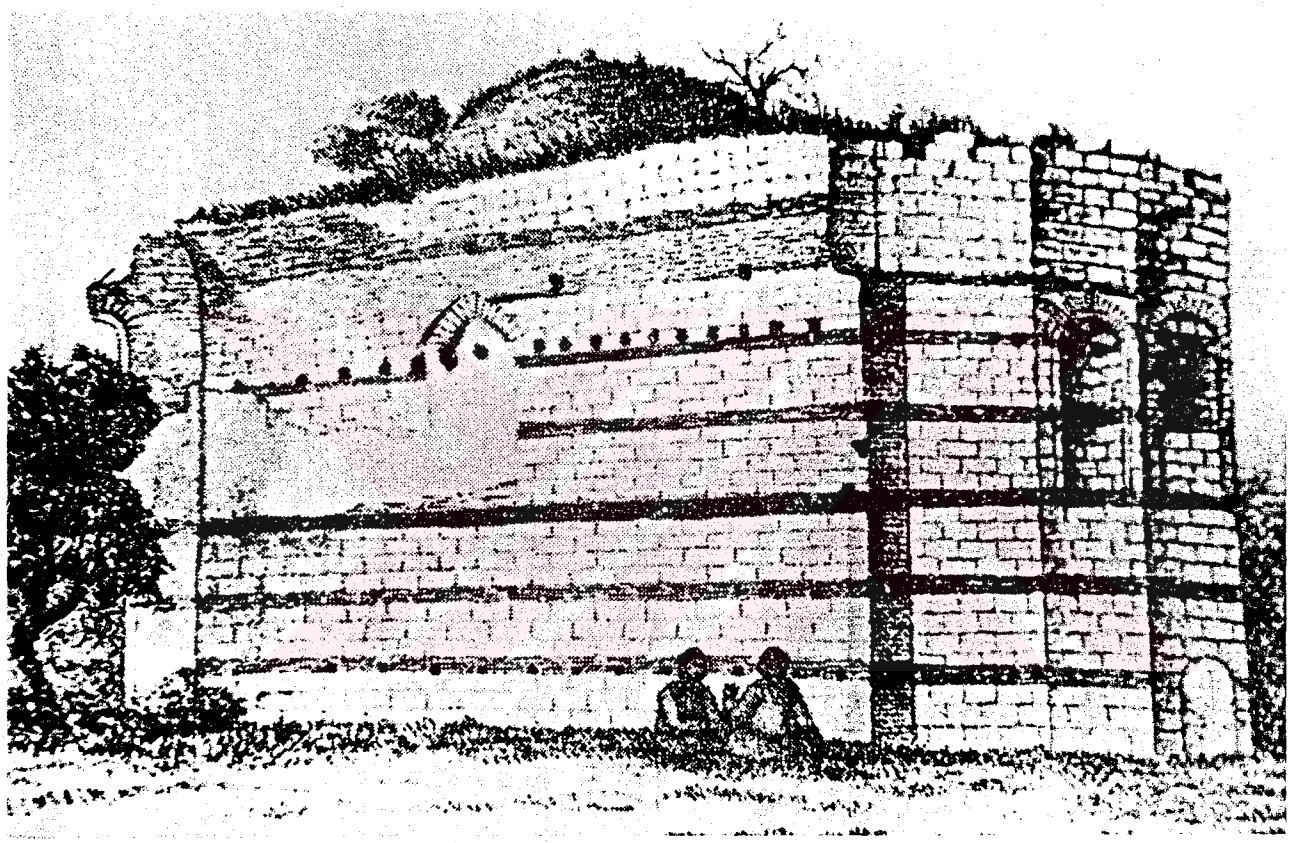

Resim 122: Boğdan Sarayı Şapeli (Paspates Çizimi)

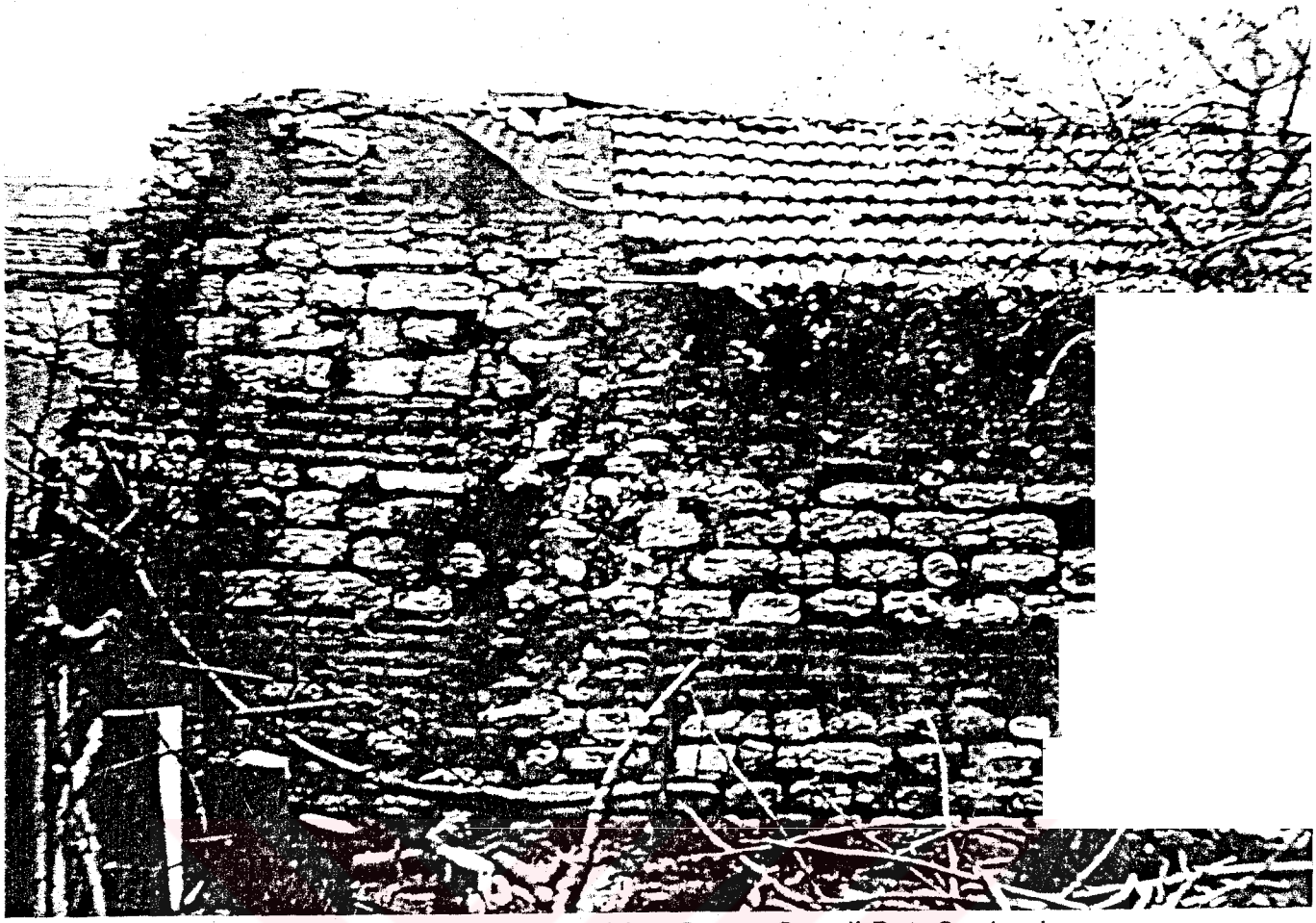

Resim 123: Boğdan Sarayı Şapeli Batı Cephesi

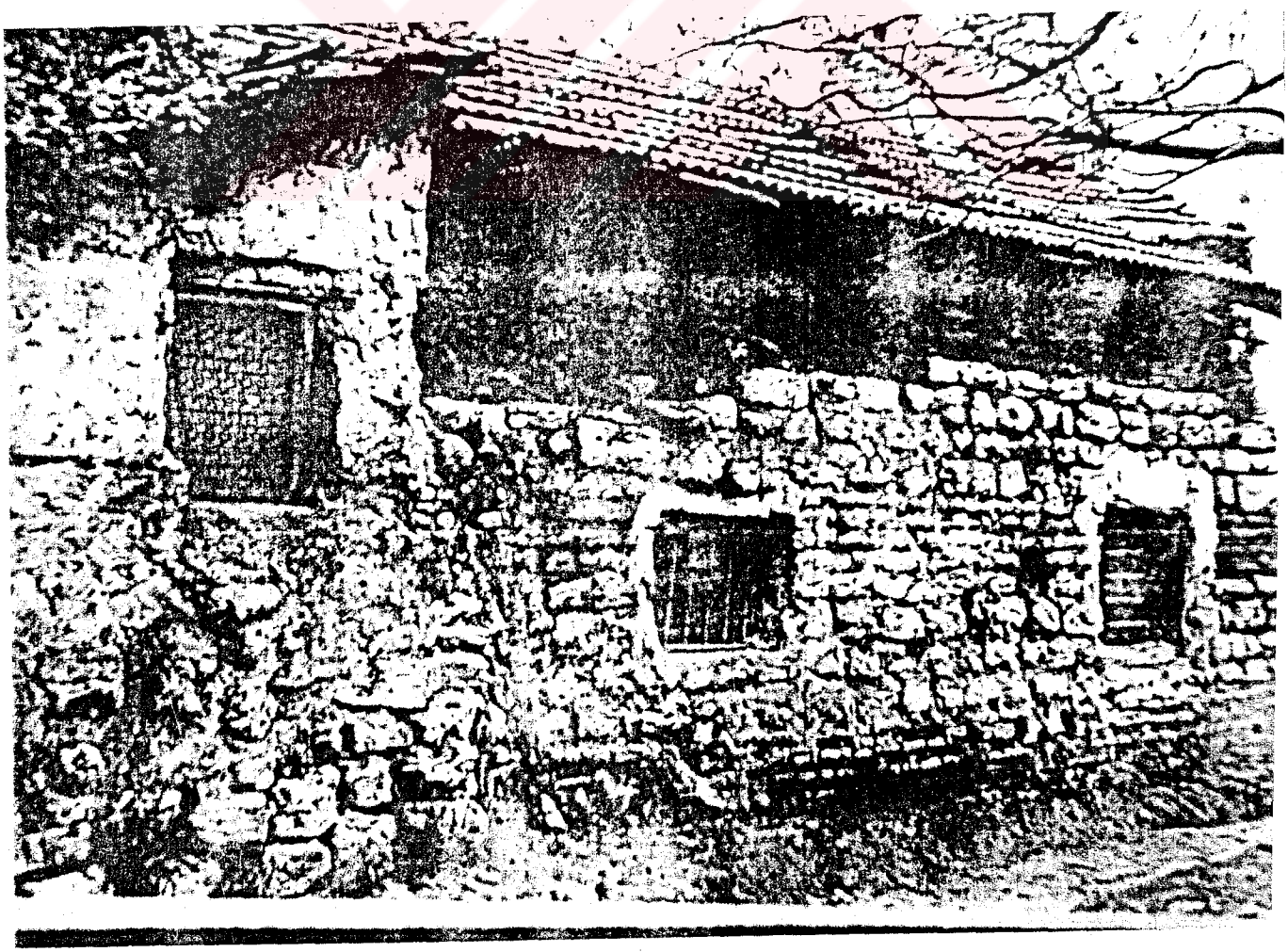

Resim 124: Boğdan Sarayı Şapeli Yan Cephesi

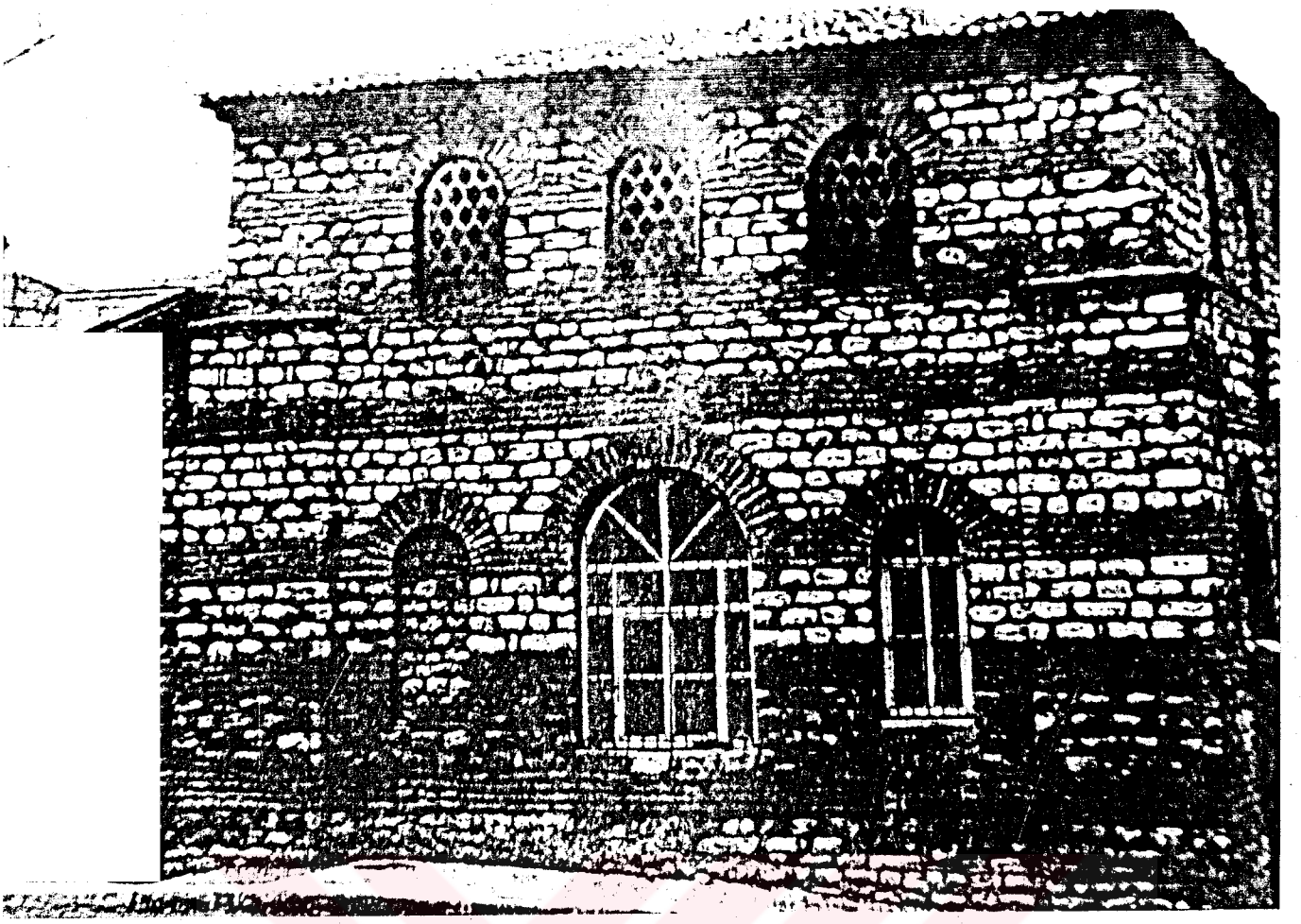

Resim 125: Kefeli Mescidi

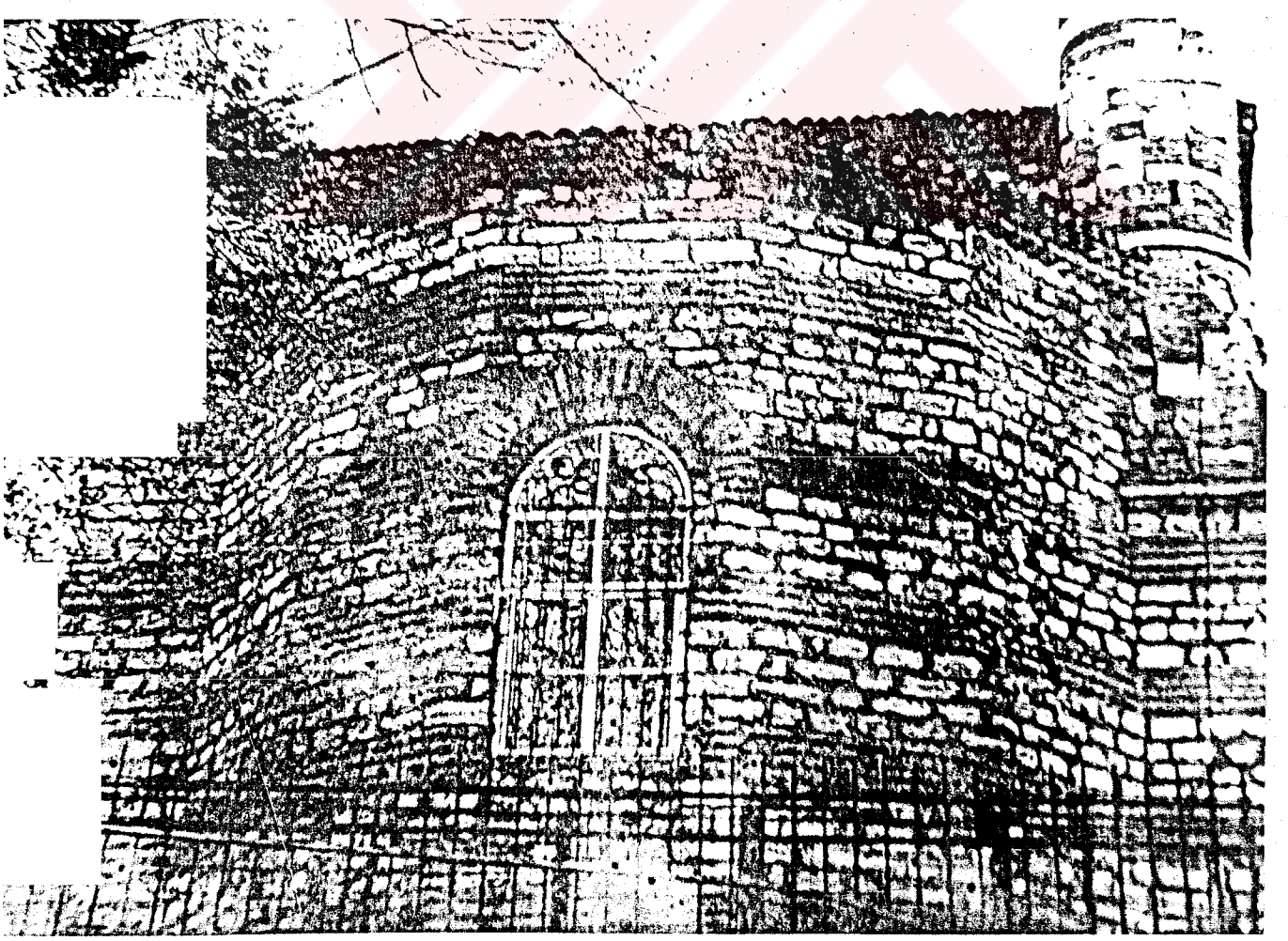

Resim 126: Kefeli Mescidi Apsis Cephesi

Resim 127: Khora Manastırı Güney Ek Şapeli
(Underwood)

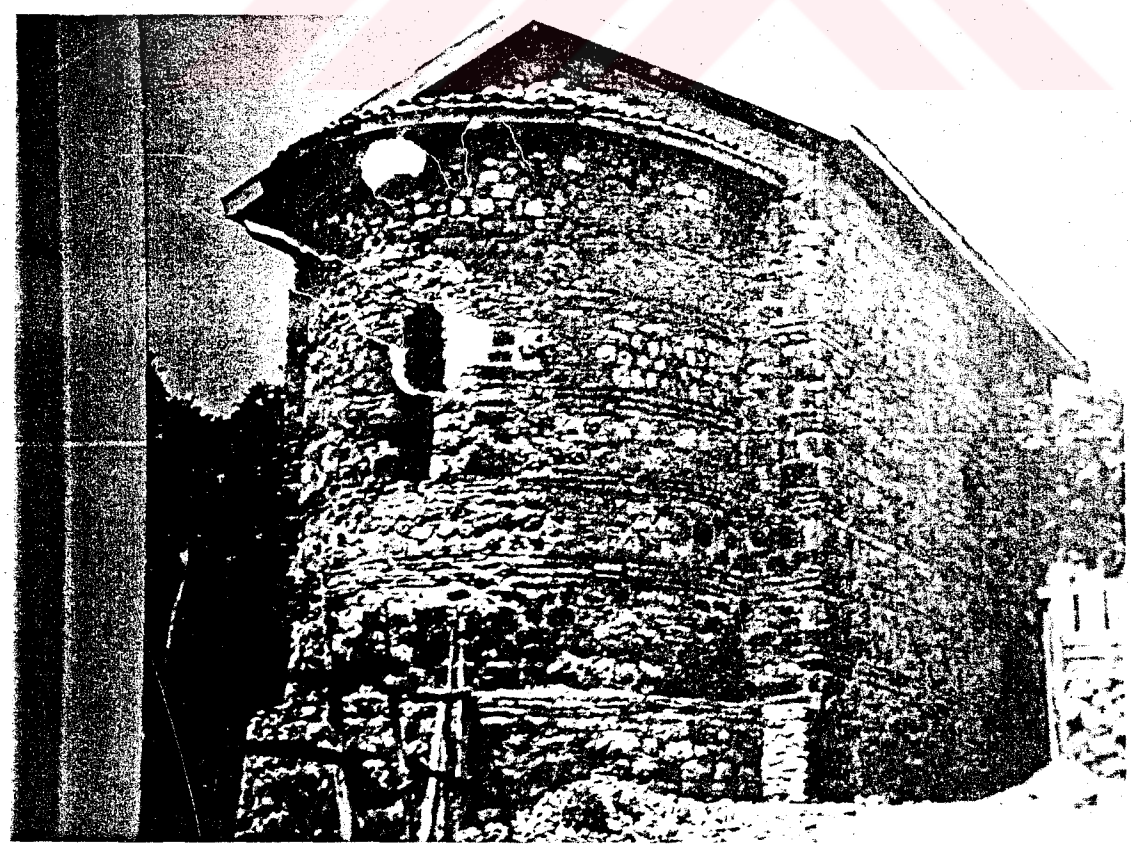

Resim 128: Amasra Kilise Mescidi Apsis Cephesi

Resim 129: Trabzon, Orta Mahalle Şapeli
(S.Ballance, s.160)

Resim 130: Trabzon H. Mikhael Kilisesi
(S.Ballance, s.166)

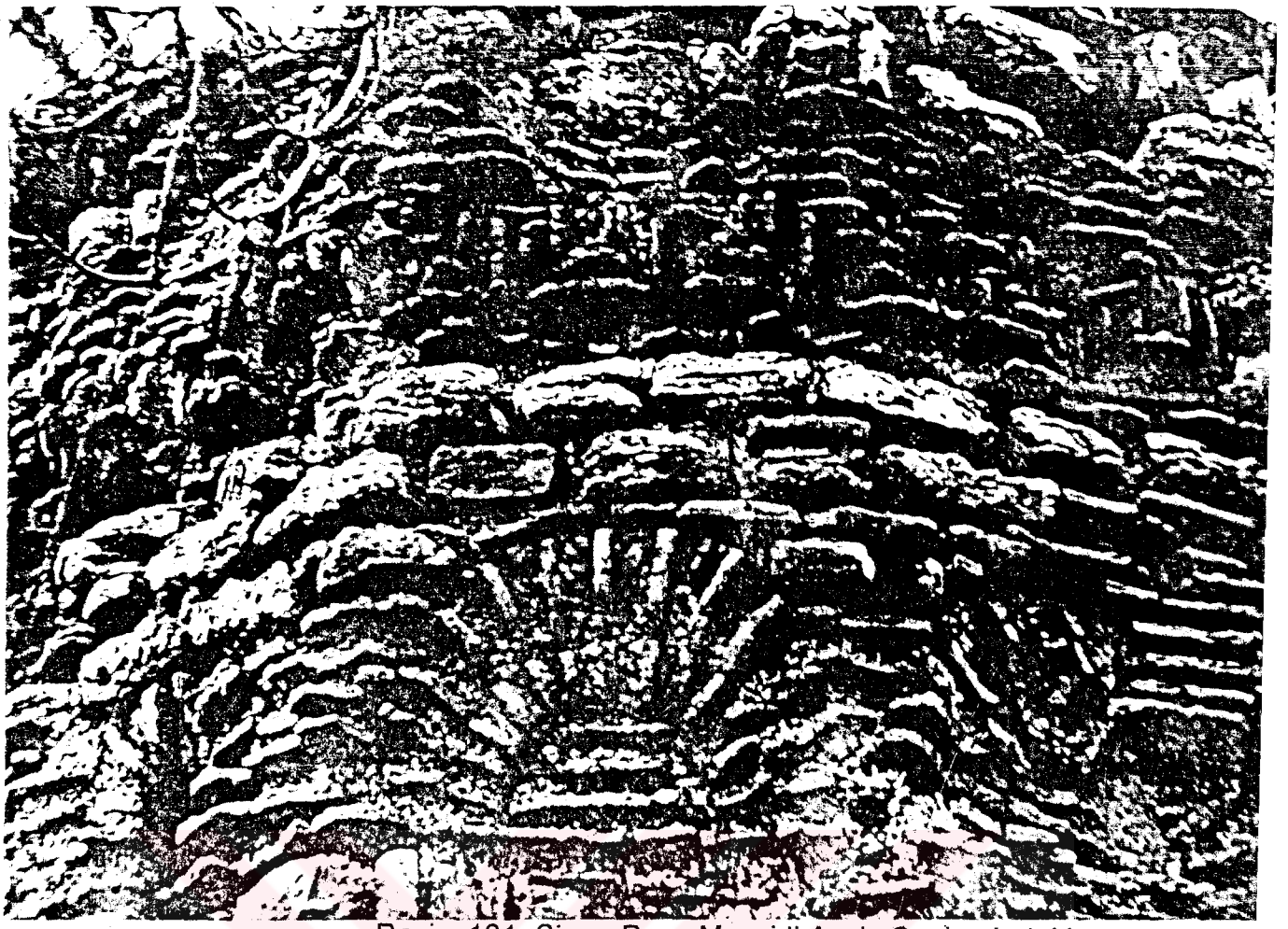

Resim 131: Sinan Paşa Mescidi Apsis Cephesindeki Meander Motifi

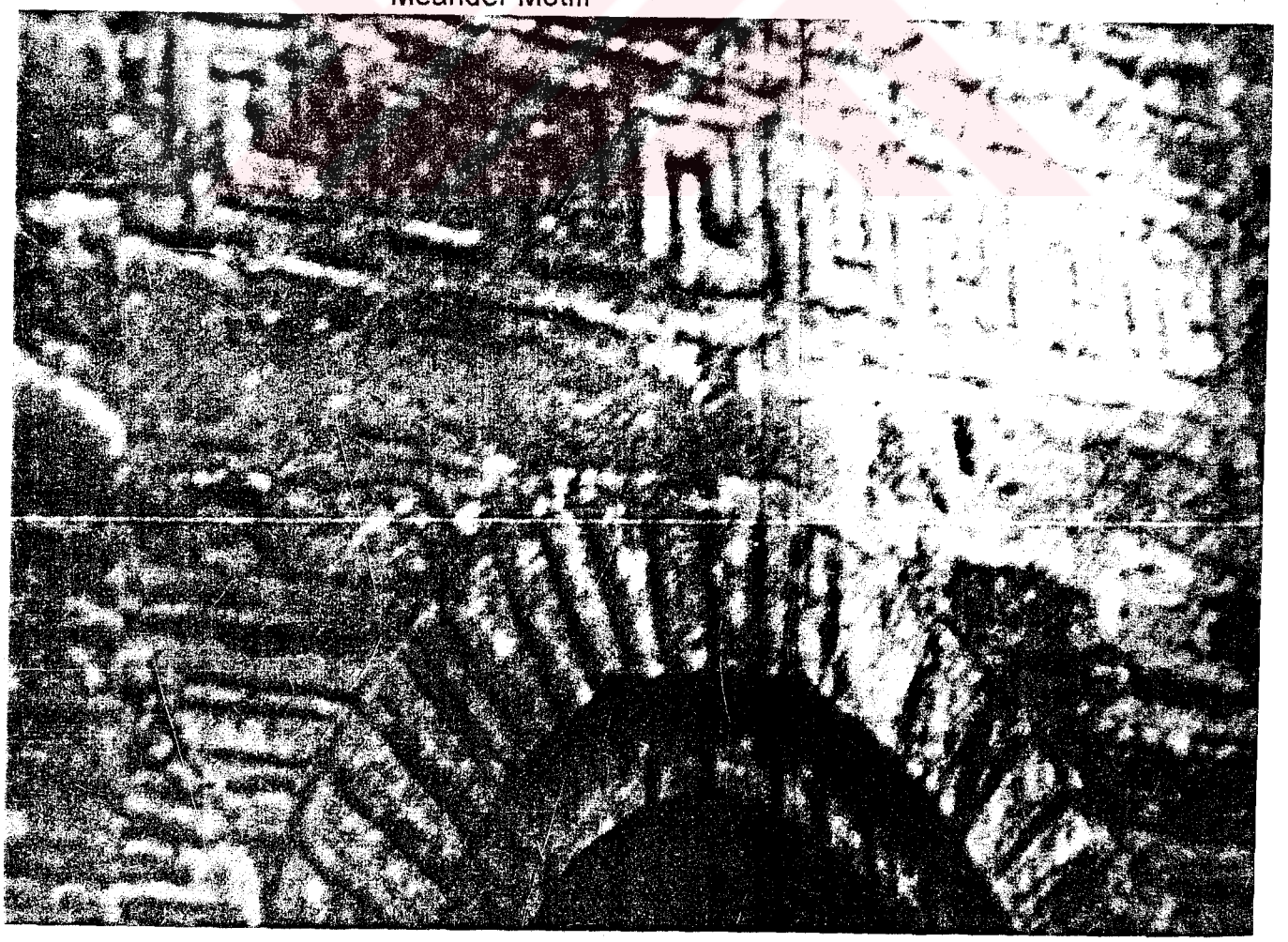

Resim 132: Eski İmaret Camii Güney Cephesindeki Meander Motifi

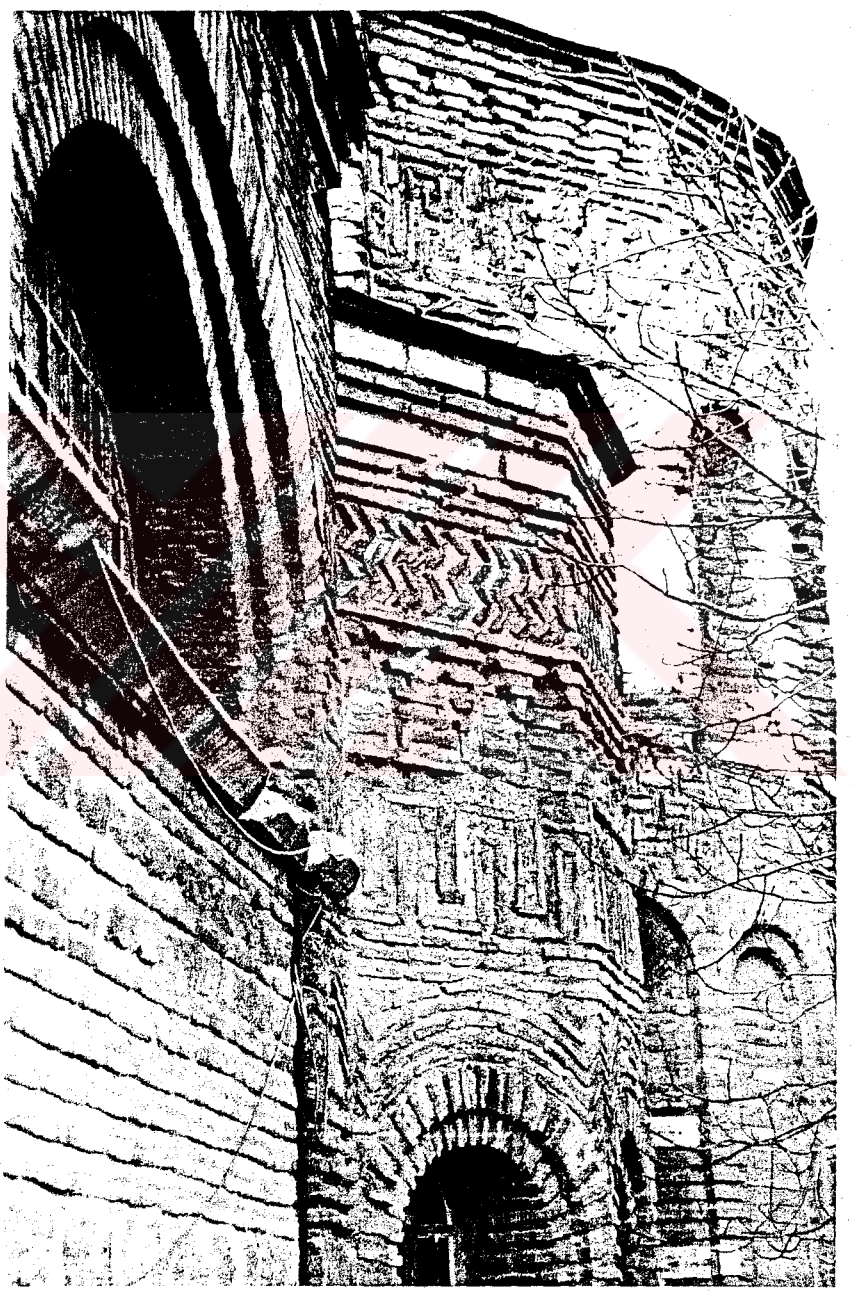

Resim 133: Molla Fenari İsa Camii Cephesi Meander Motifi

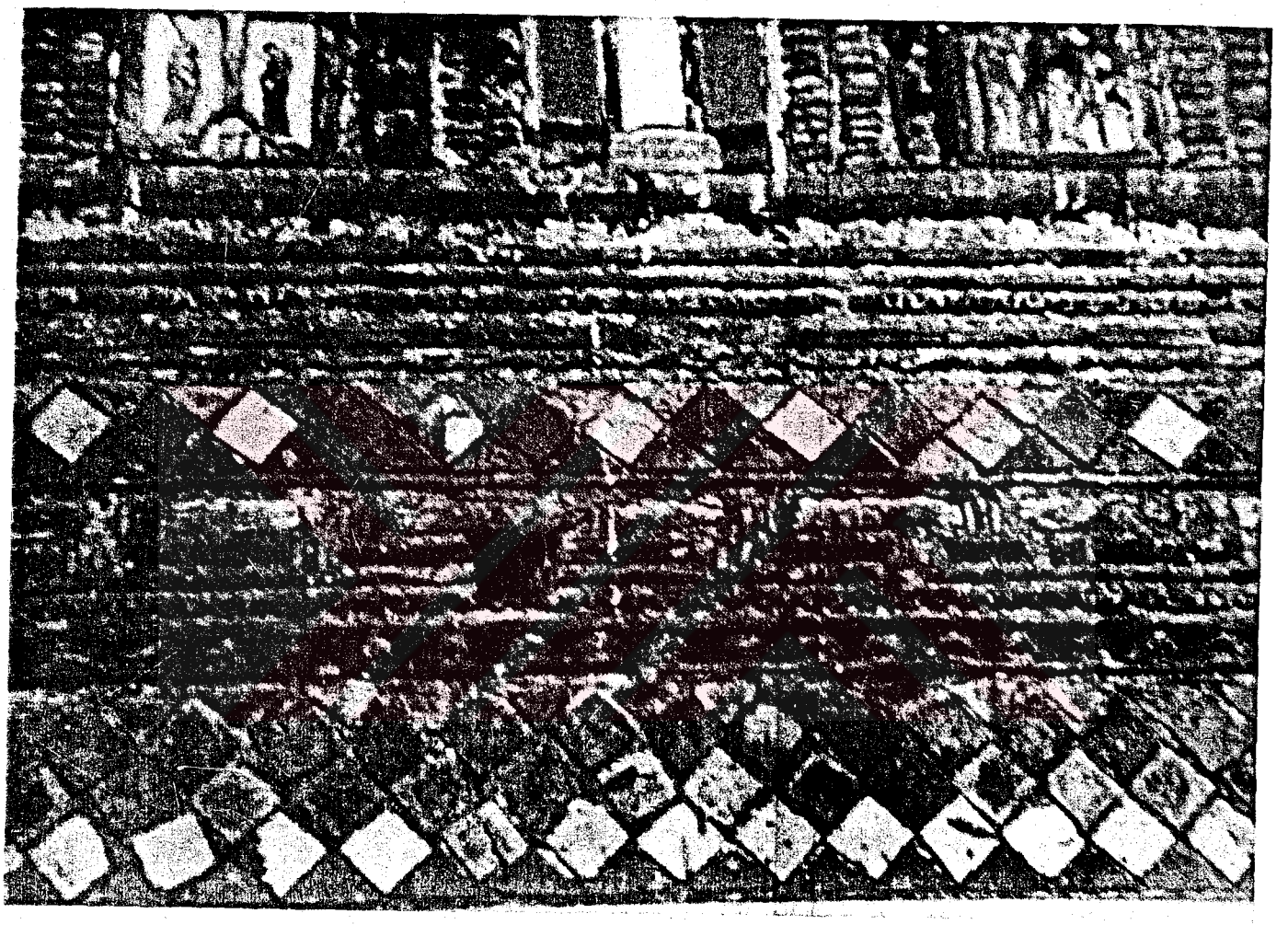

Resim 134: Arta, H. Basileios Cephesindeki Meander Motifi

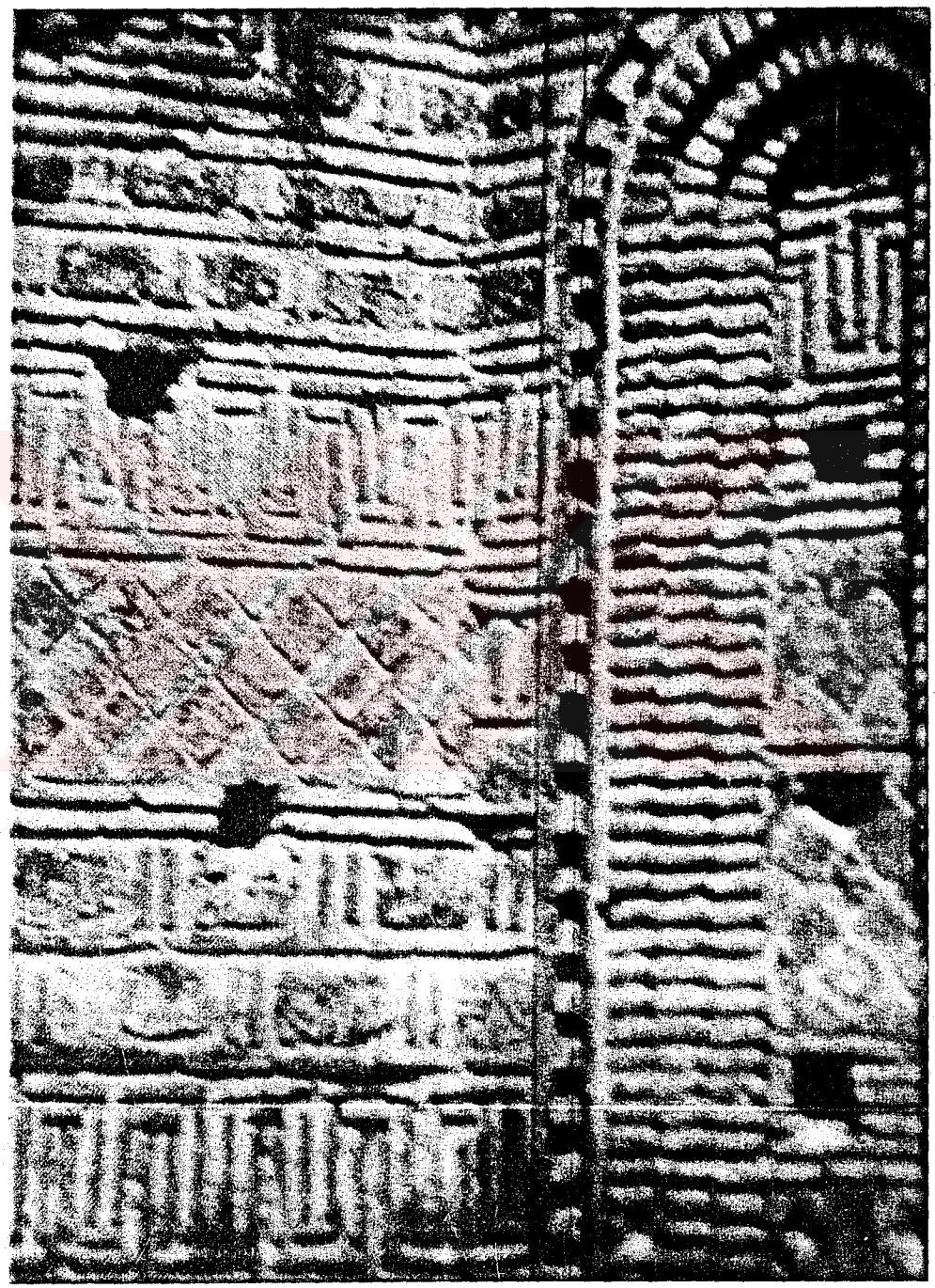

Resim 135: Ohri, Sveti Klementi Kilisesi Cephesindeki Meander Motifi

Resim 136: Selanik, H. Katherini Manastırı Güneydoğu Cephesi (Krautheimer, s.429)

Resim 137: Molla Fenari İsa Camii Cephesindeki Balıksırtı motifi

Resim 138: Gracanica Kilisesi Doğu Cephesi

Resim 139: Gracanica Kilisesi Doğu Cephesinden Ayrıntı

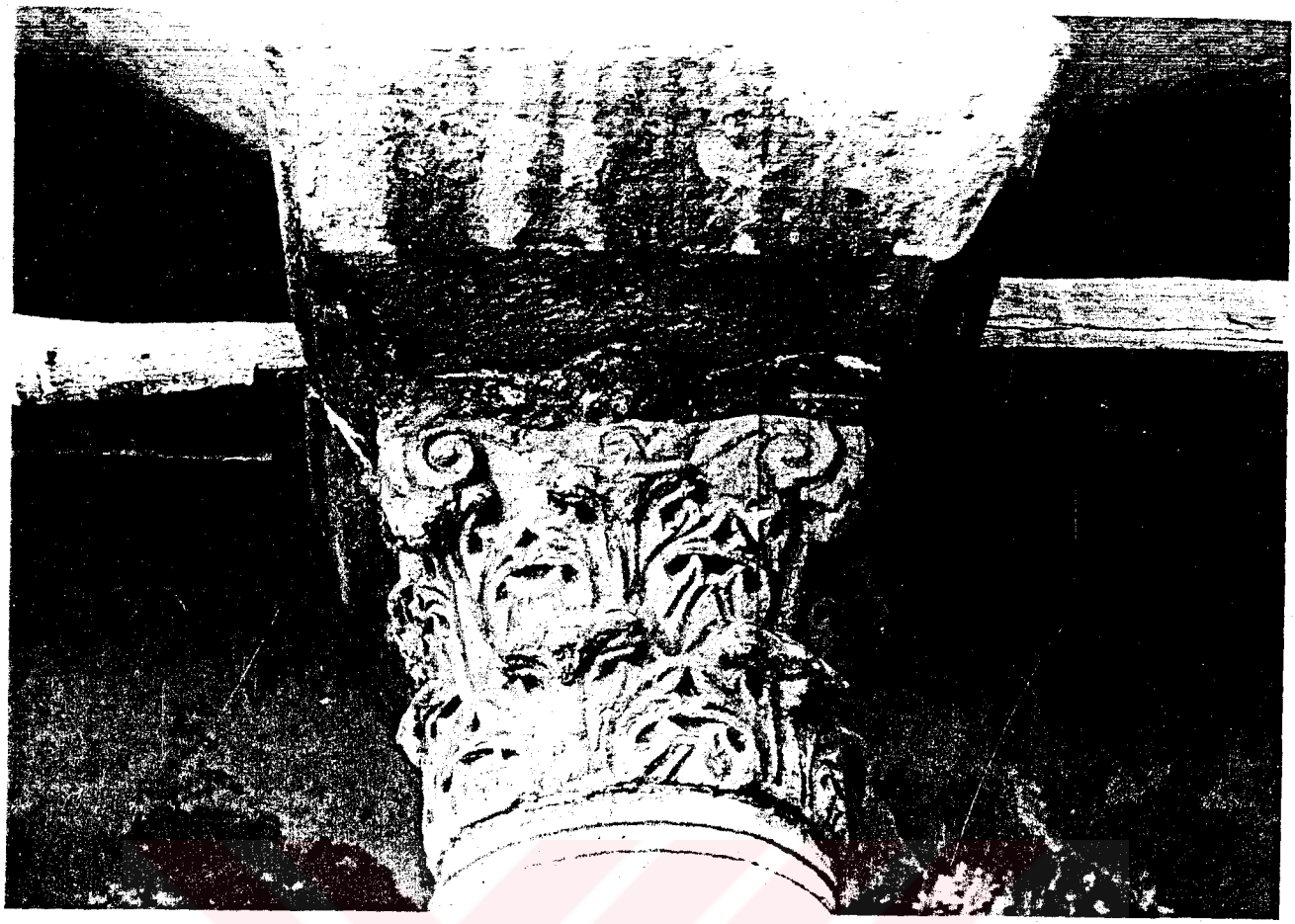

Resim 140: Enez Ayasofyası'nda Blunan Kompozit Sütun Başlığından Ayrıntı

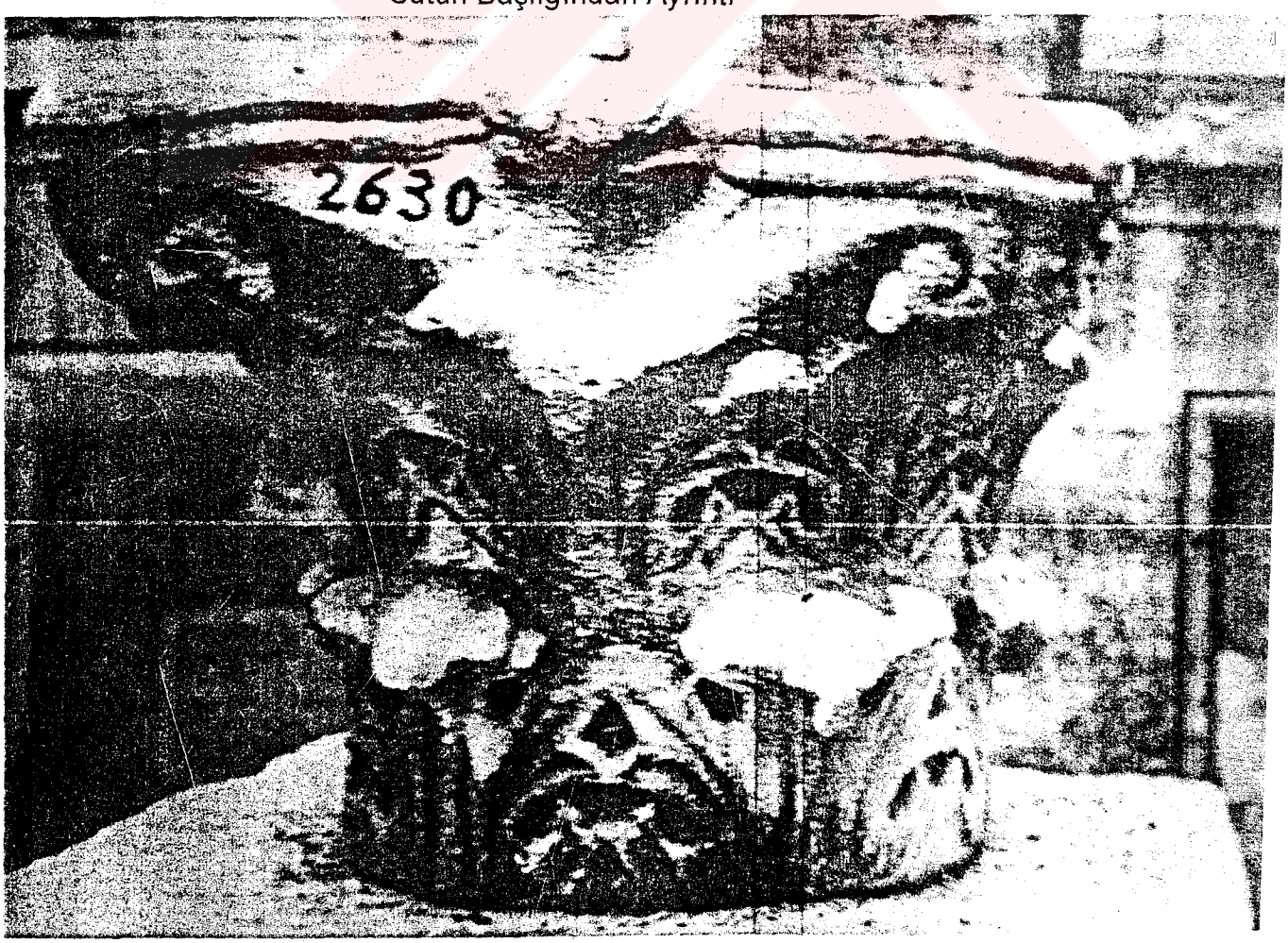

Resim 141: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2630 Envanter No.lu Başlık

Resim 142: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 7223 Envanter No.lu Başlık

Resim 143: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2383 Envanter No.lu Başlık

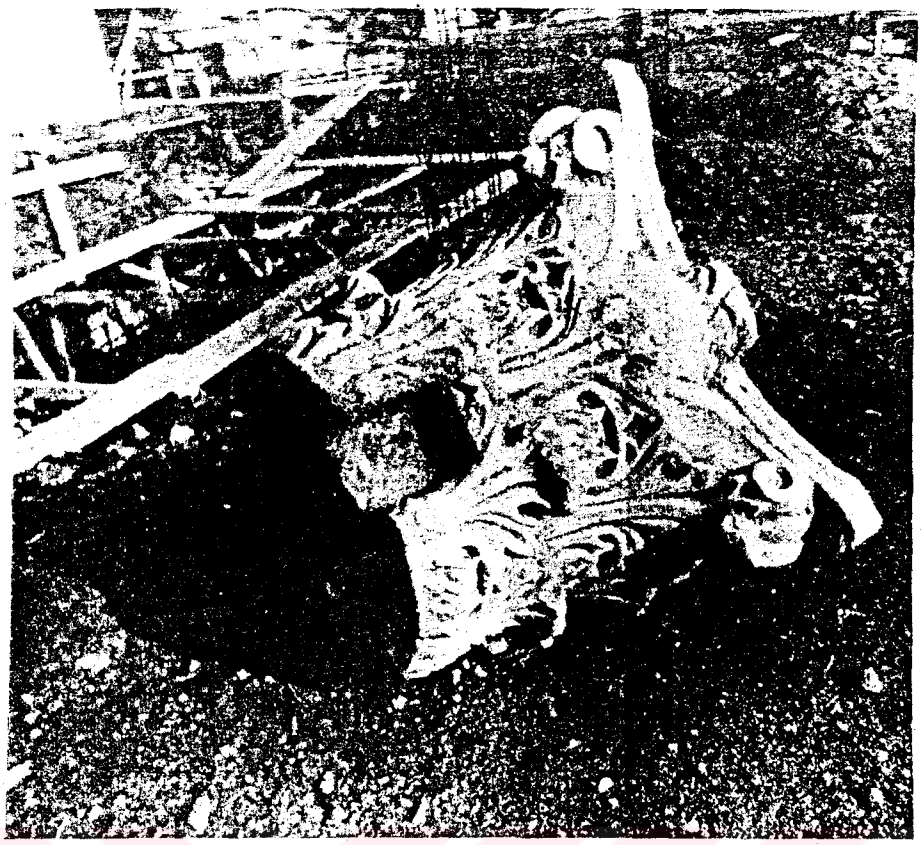

Resim 144: Gülhane Askeri İnzibat Trafik Taburu 'nda Bulunan Başlık (H.Tezcan)

Resim 145: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2379 Envanter No.lu Başlık

Resim 146: Topkapı Sarayı Arşiv Binası Önündeki Başlık (H.Tezcan)

Resim 147: Topkapı Sarayı III.Avlu III.Ahmet Kütüphanesi Girişinde Bulunan Başlık (H.Tezcan)

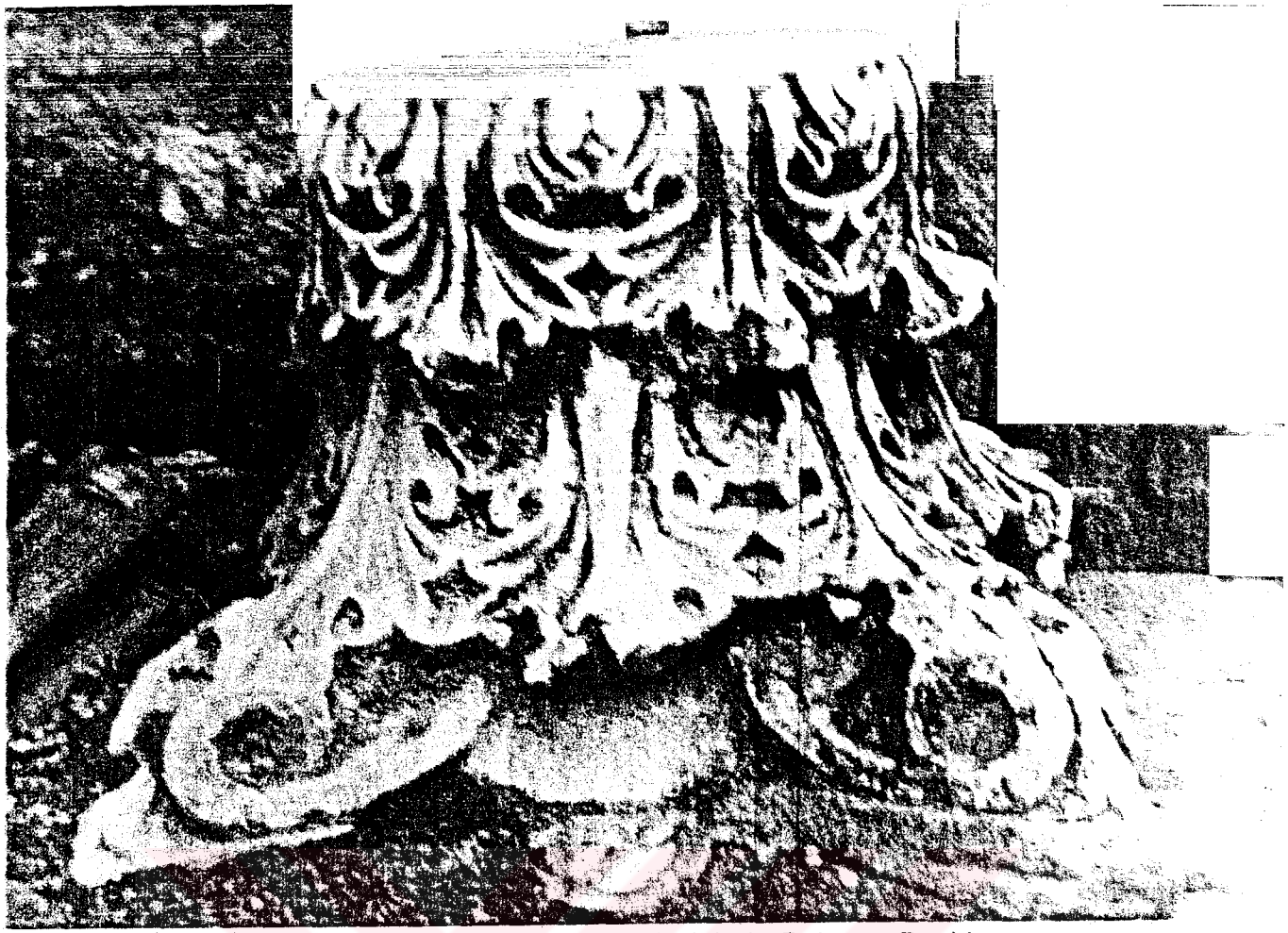

Resim 148: H.Irene Girişinde Bulunan Başlık (H.Tezcan)

Resim 149: Myrelaion Manastırı Ayazmasında Bulunan Başlık (Kautsch)

Resim 150: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 3216 Envanter No.lu Başlık (Kautsch)

Resim 151: Yerebatan Sarnıcı'nda Bulunan Başlık (Kautsch)

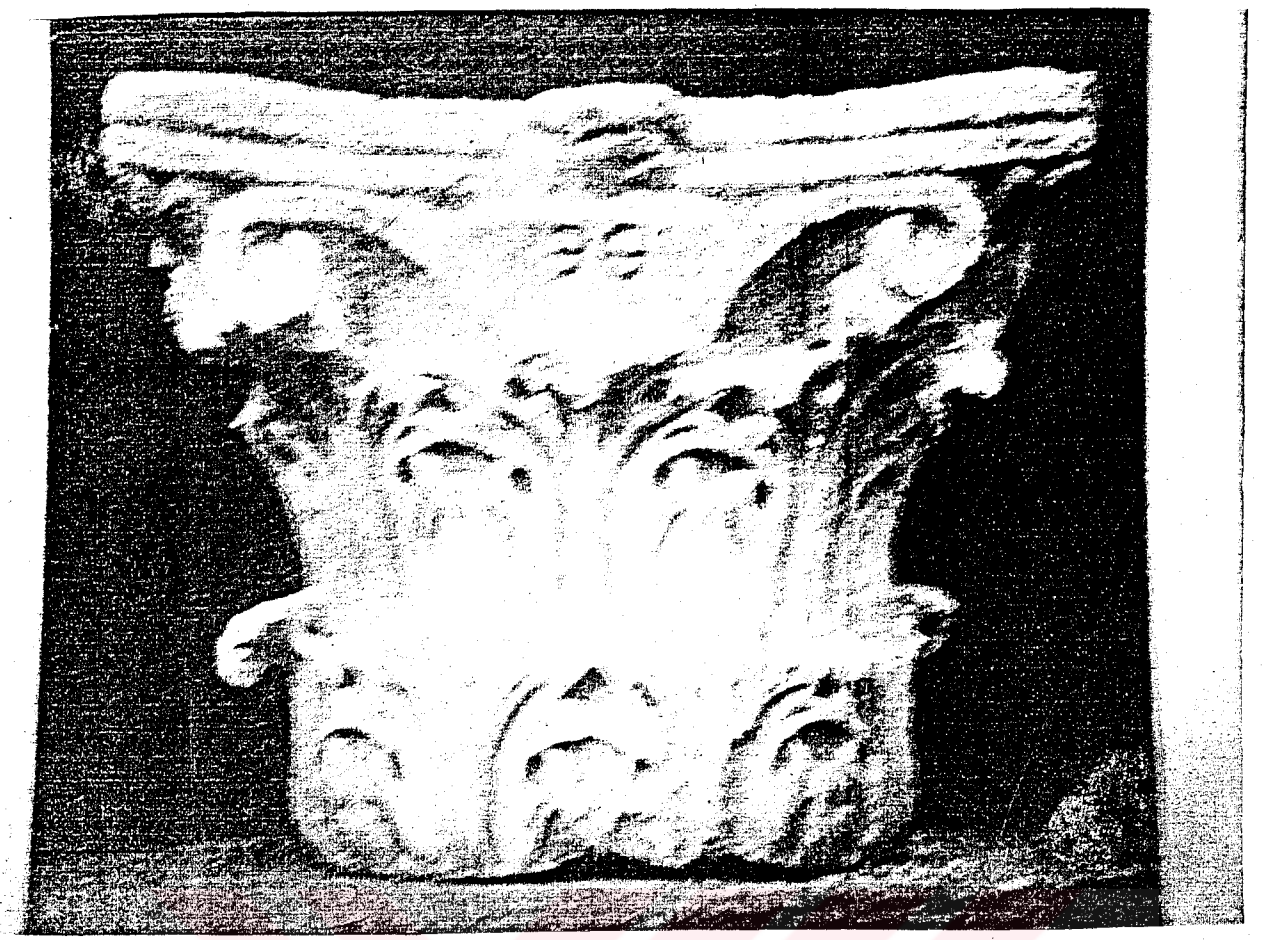

Resim 152: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 1214 Envanter No.lu Başlık (Kautsch)

Resim 153 İstanbul Arkeoloji Parkı'nda Bulunan Sütun Başlığı

Resim 154İstanbul Arkeoloji Parkı'nda Bulunan Sütun Başlığı

Resim 155 Salona Manastır Dışındaki Müzede Bulunan Başlık

Resim 156: Kudüs Tapınak Meydanı'nda Bulunan Başlık

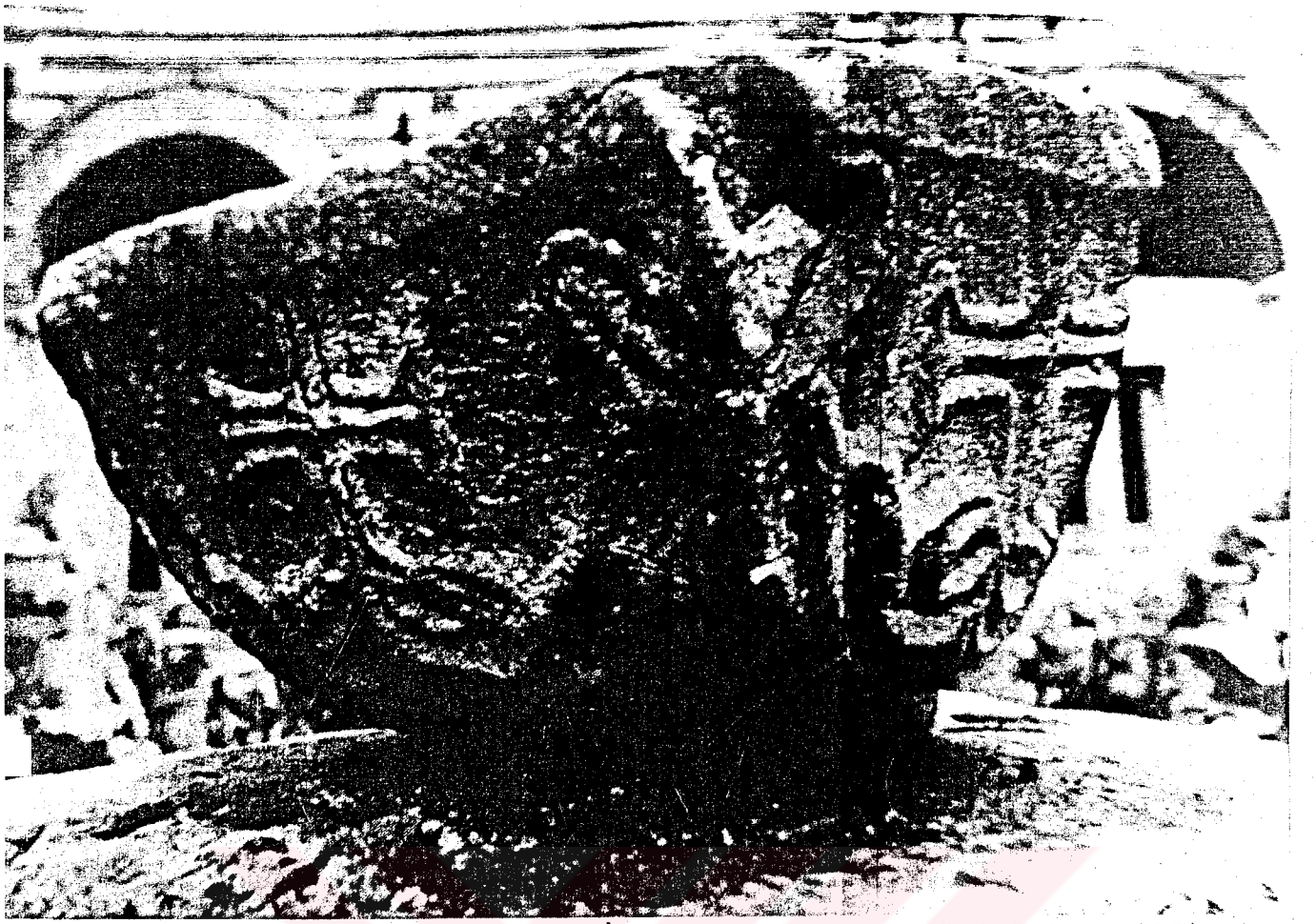

Resim 157:İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan 2953 No.lu Başlık

Resim 158: Paros'ta 6.yy.a Ait Sütun Başlıklarından Biri

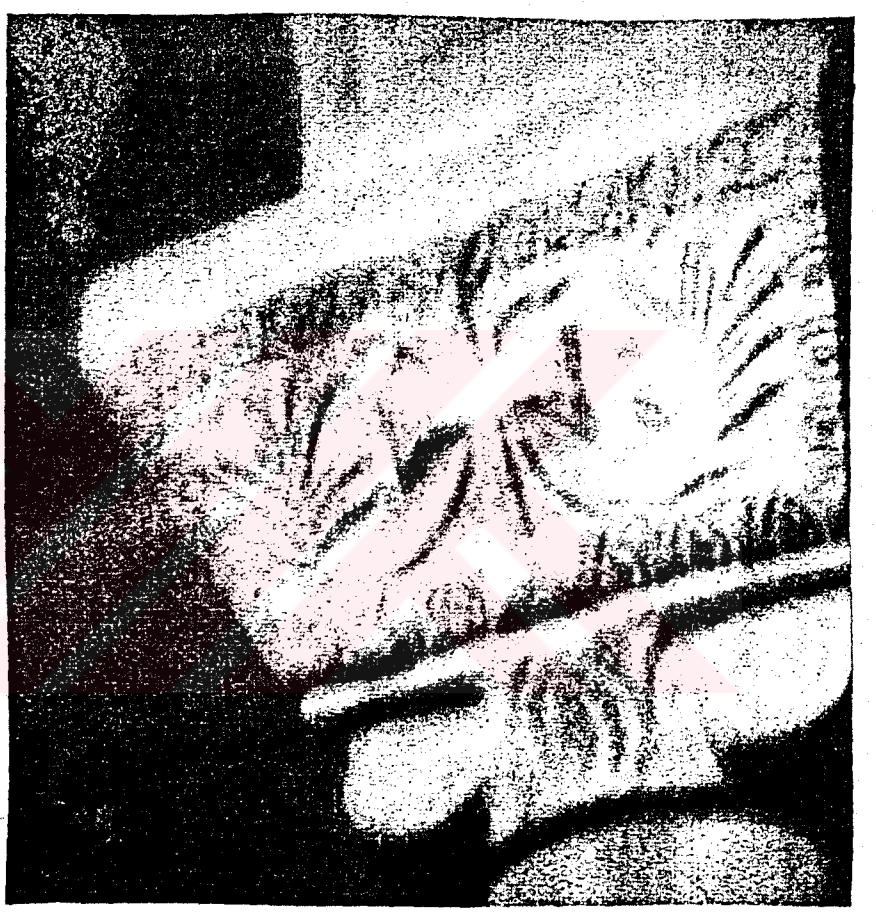

Resim 159: Paros'taki 6.yy.a Ait Sütun Başlıklarından Biri (Kautsch)

Resim 160: Kale İçindeki Şapelde Bulunan Başlık

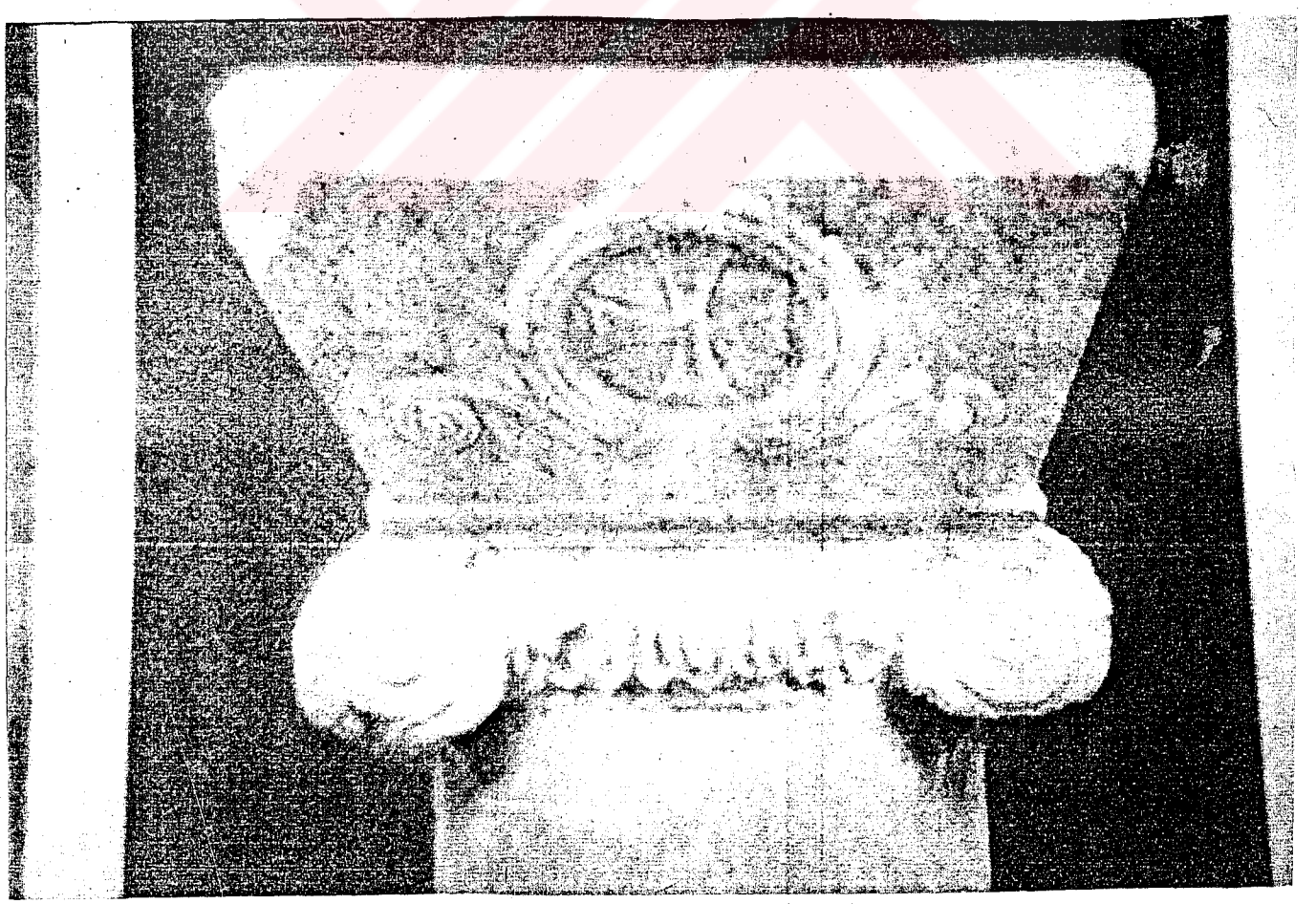

Resim 161: Alexandria Müzesinde Bulunan Başlık
(Kautsch)

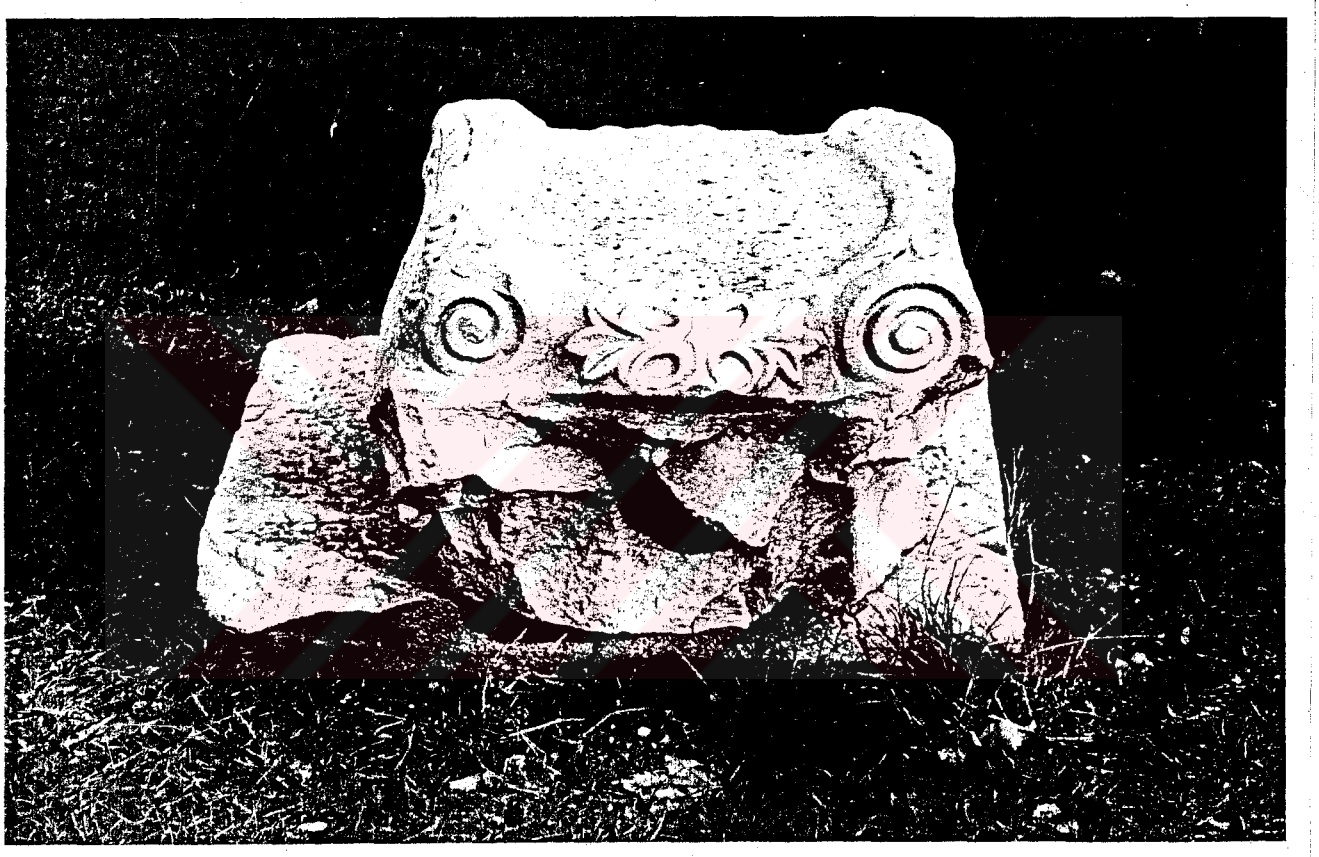

Resim 162: İstanbul Arkeoloji Parkında Bulunan Başlıklardan Biri

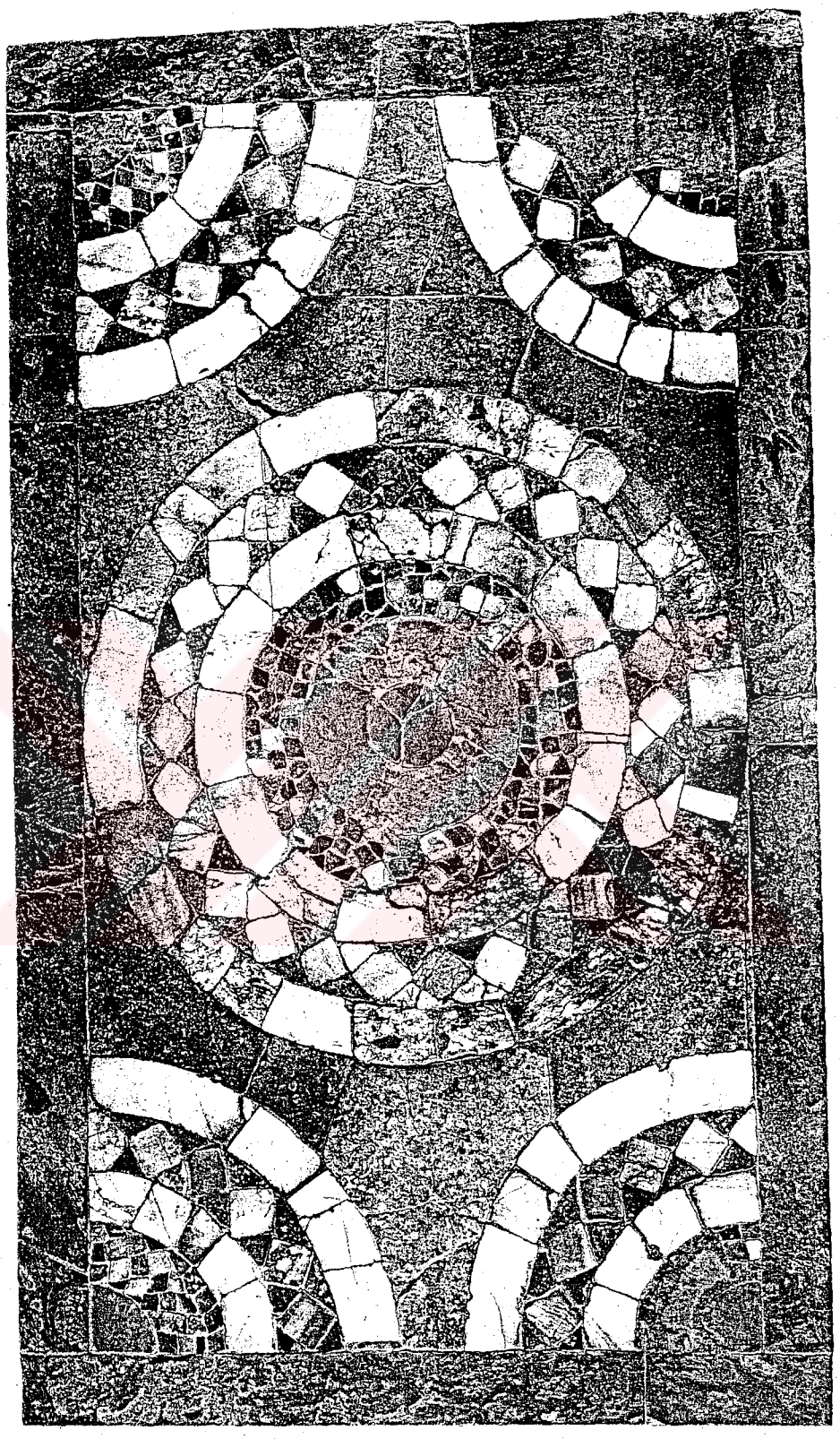

Resim 163: Kiev'dedesiatynna Kilisesi'ndeki Mozaik Yer Döşemesi (Helen C. Evans)

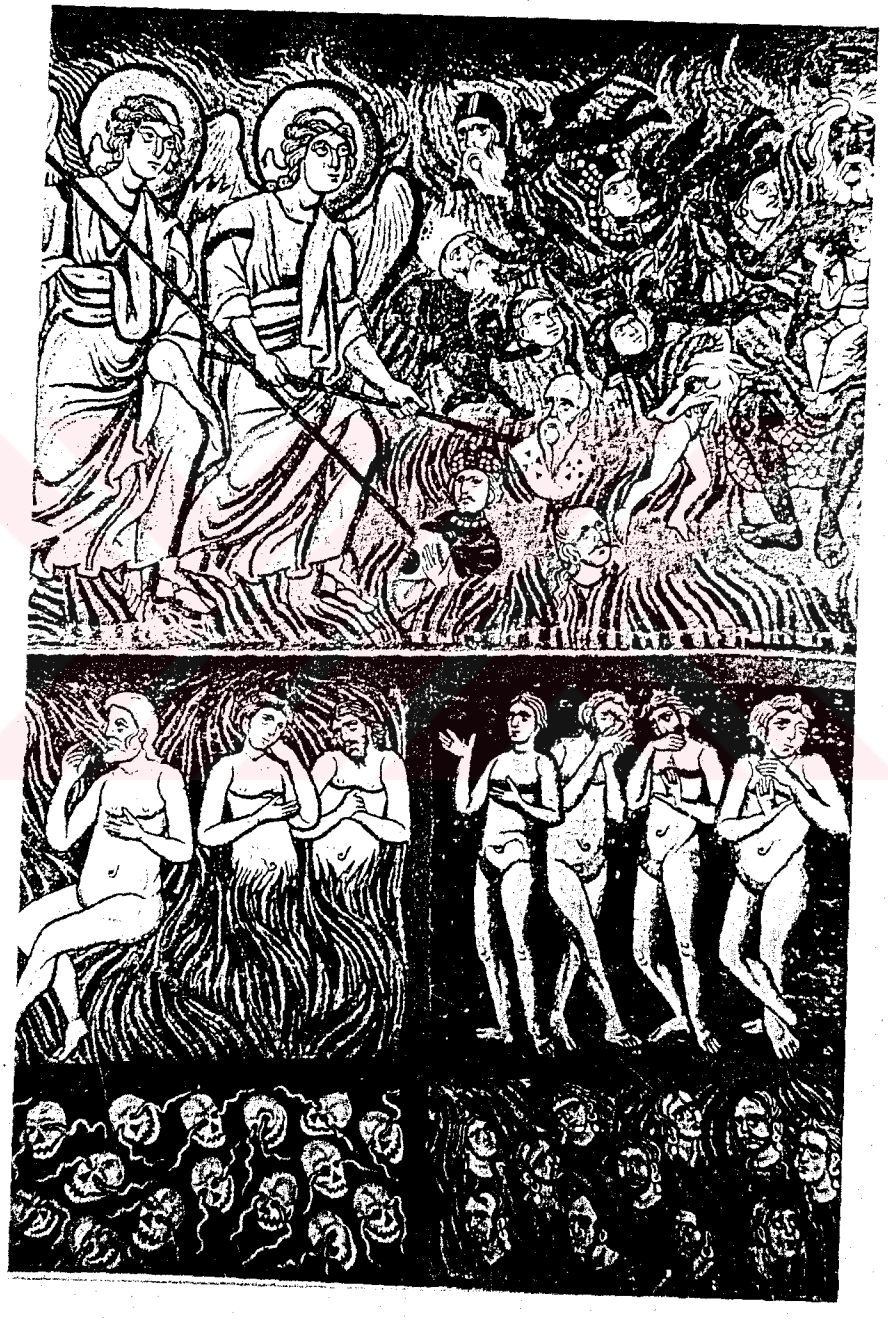

Resim 164: Serbia Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (Toso Dabac)

Resim 165: Serbia Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesinden Ayrıntı (Toso Dabac)

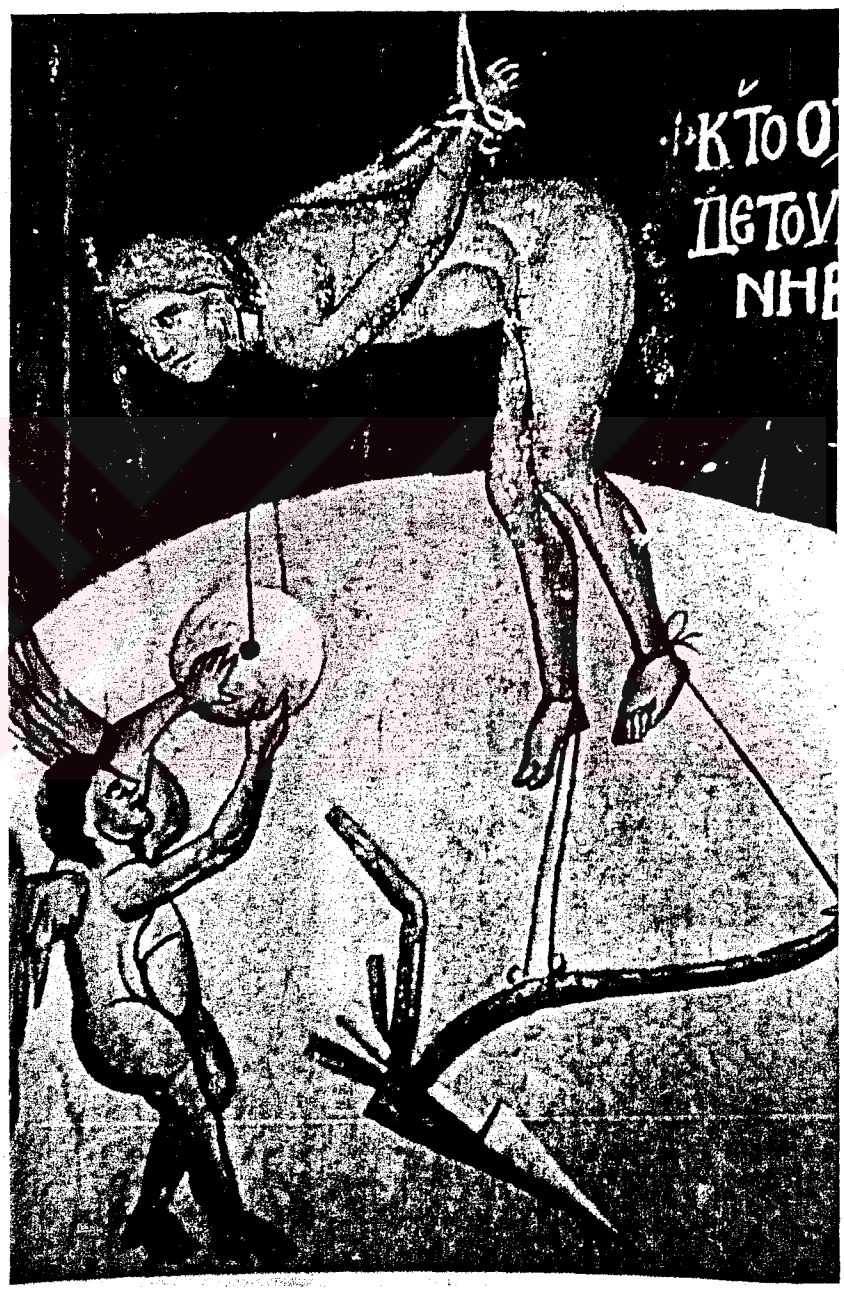

Resim 166: Serbia Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesinden Ayrıntı (Toso Dabac)

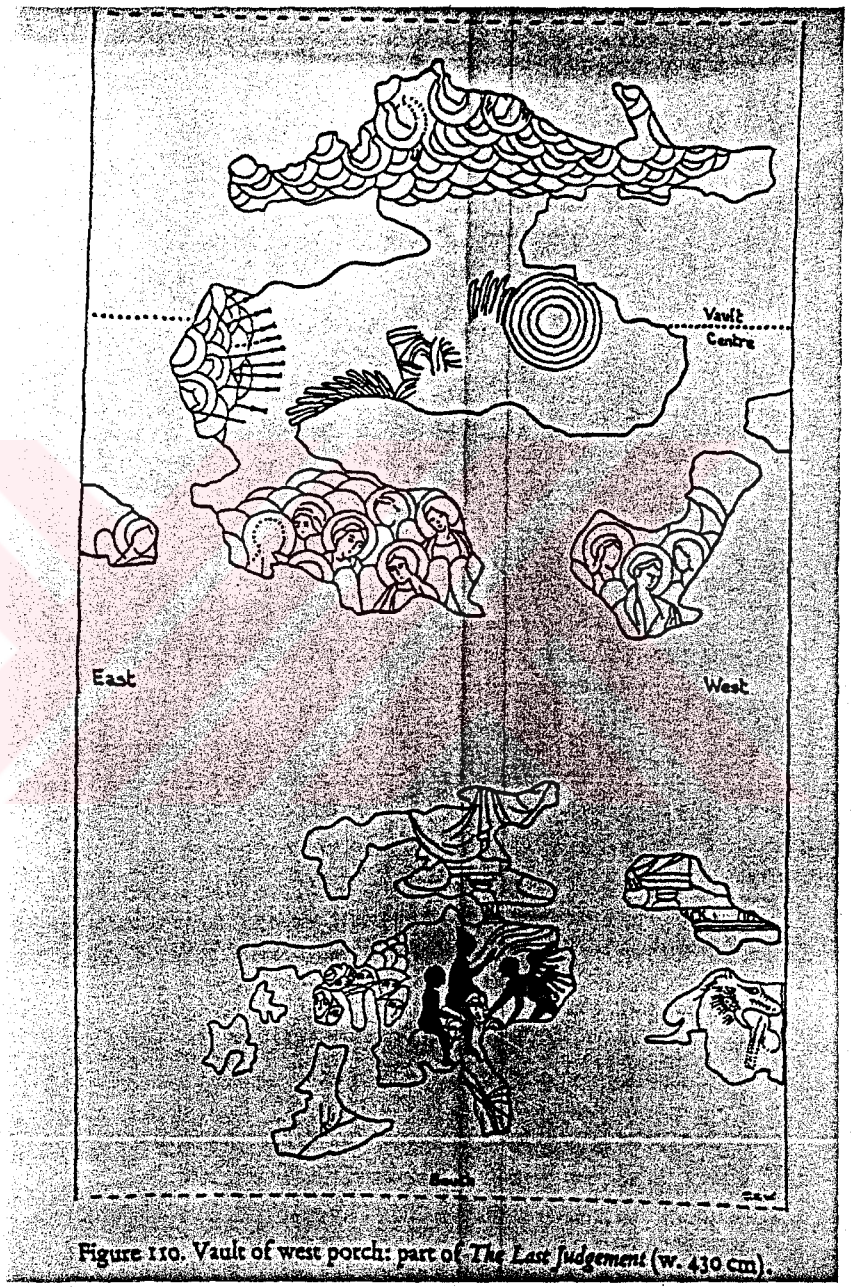

Figure 110. Vault of west porch: part of *The Last Judgement* (w. 430 cm).

Resim 167: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (D.T.Rice)

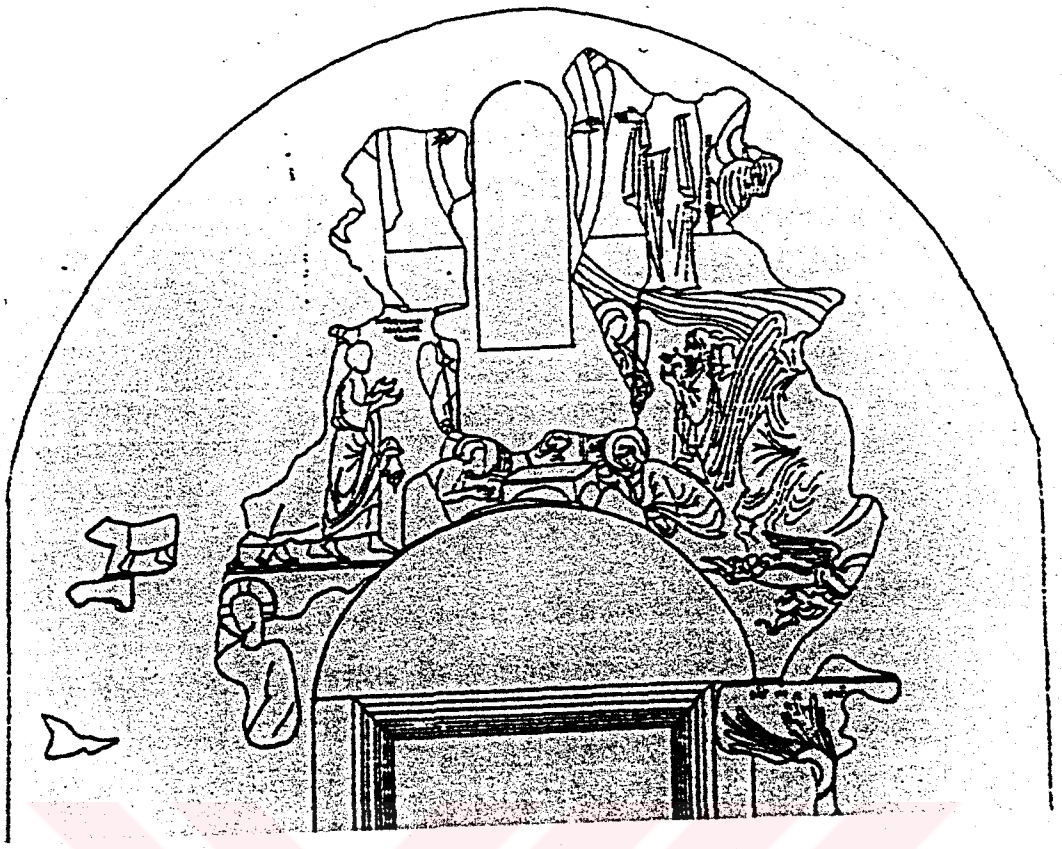

Resim 168: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (D.T.Rice)

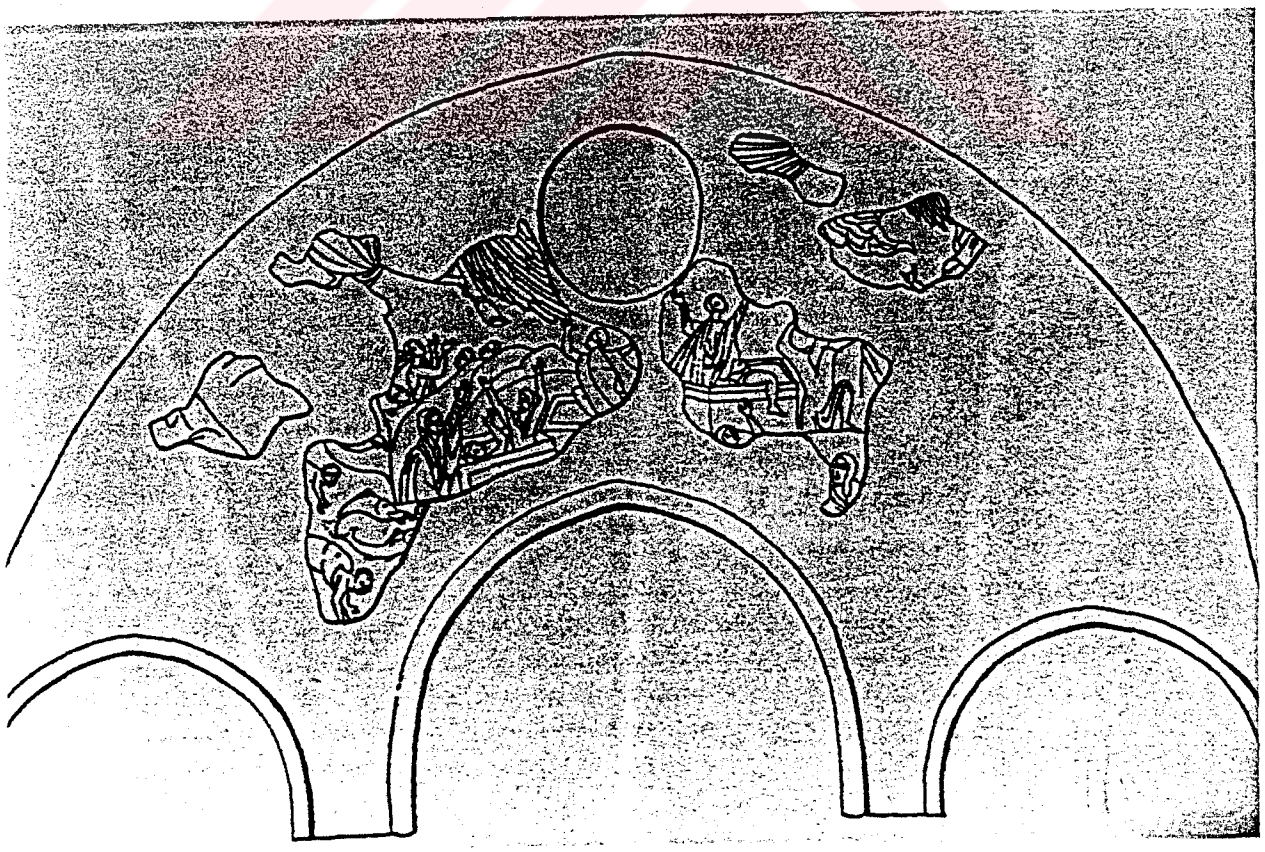

Resim 169: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (D.T.Rice)

Resim 170: Trabzon Ayasofyası'nda Bulunan Mahşer Sahnesi Detayı (D.T.Rice)

Resim 171: Kariye Güney Ek Şapeldeki Mahşer Sahnesi

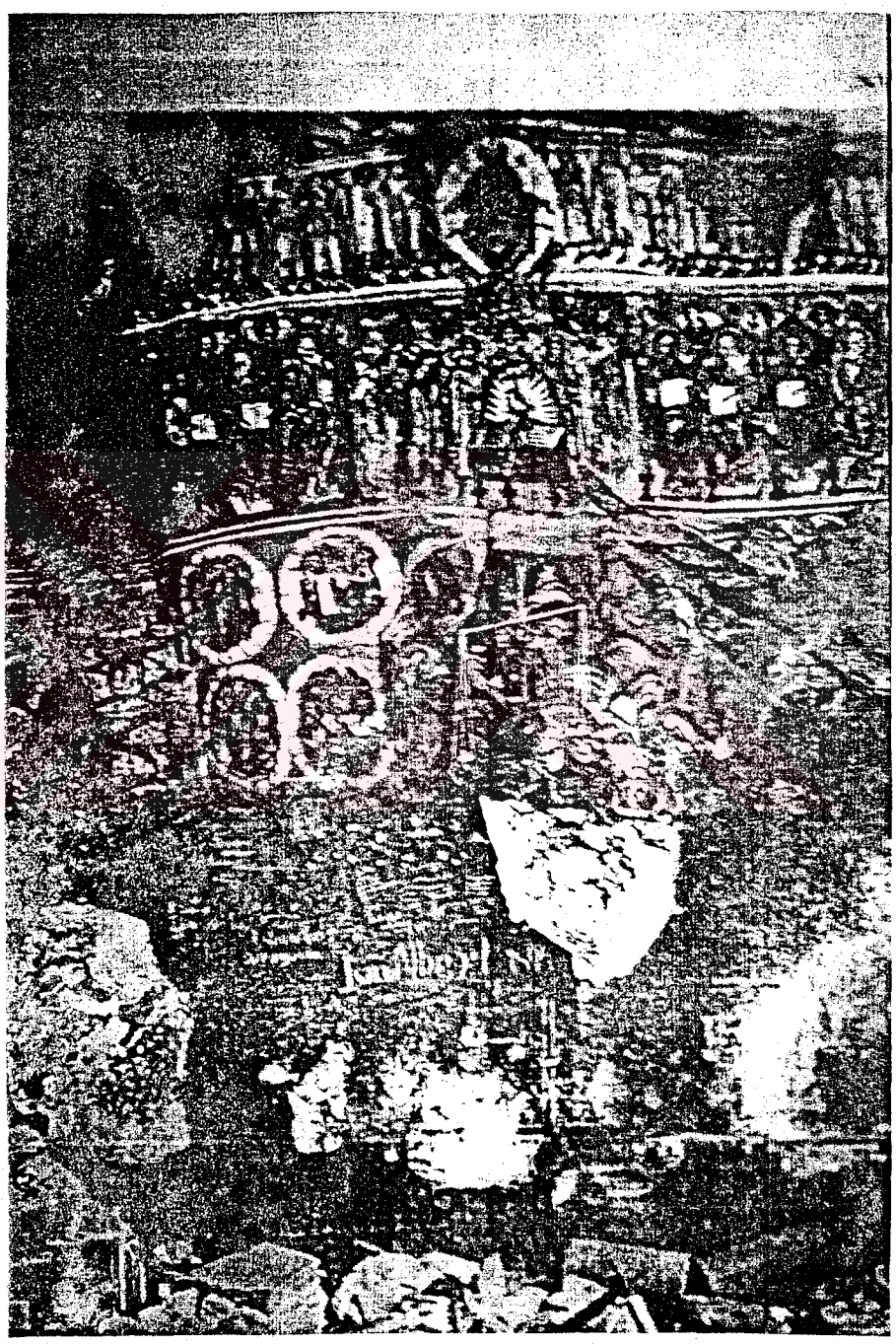

Resim 172: Sümela Manastırı'nda Bulunan Mahşer Sahnesi (G.Millet,D.T.Rice)

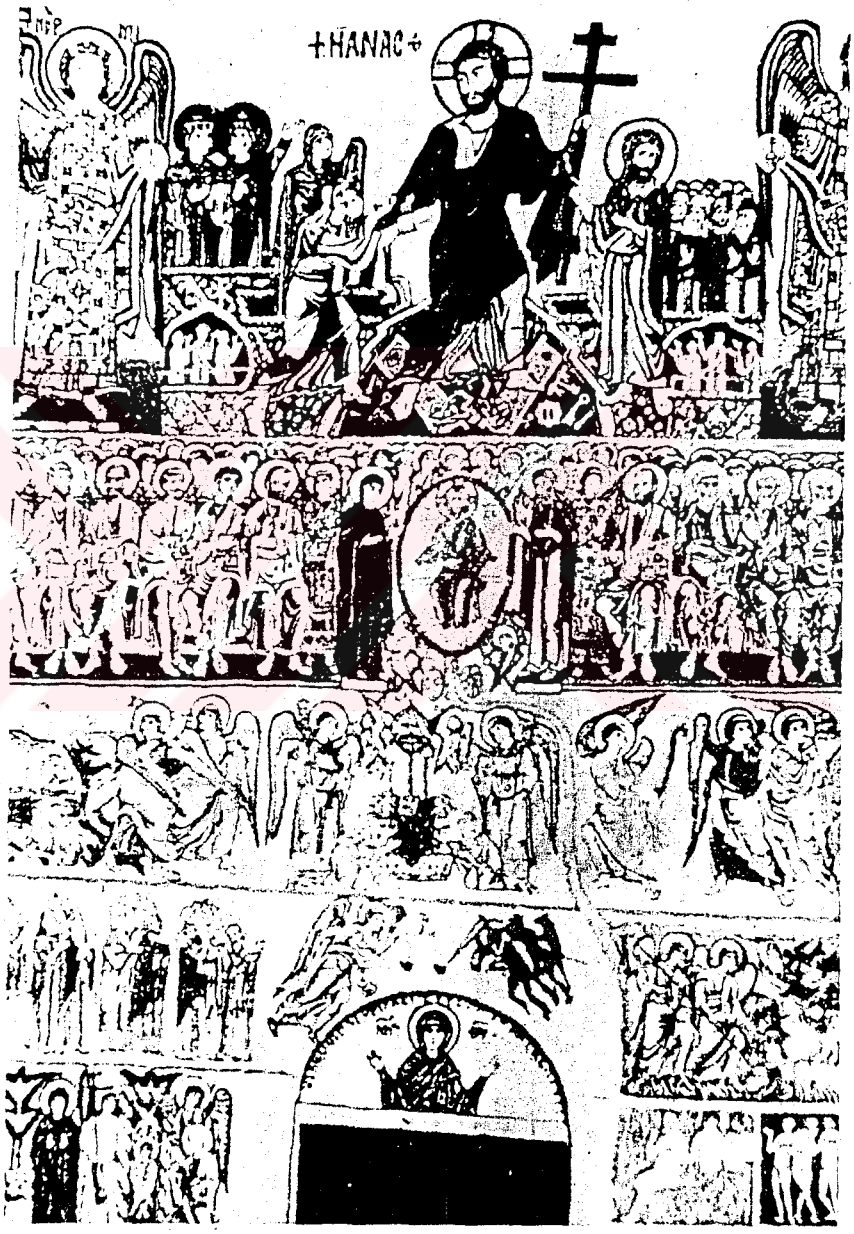

Resim 173: Tocello Kilisesi'nde Bulunan Mahşer Sahnesi (O.M. Dalton)

Resim 174: Fethiye Camii'nde Bulunan Aziz Petrus Freskosu

Resim 175: Roma, Pricilla Katakombu, Orans Betimi (J.Beckwith)

Resim 176: Kiev Ayasofyası Büyük Panaghia İkonası

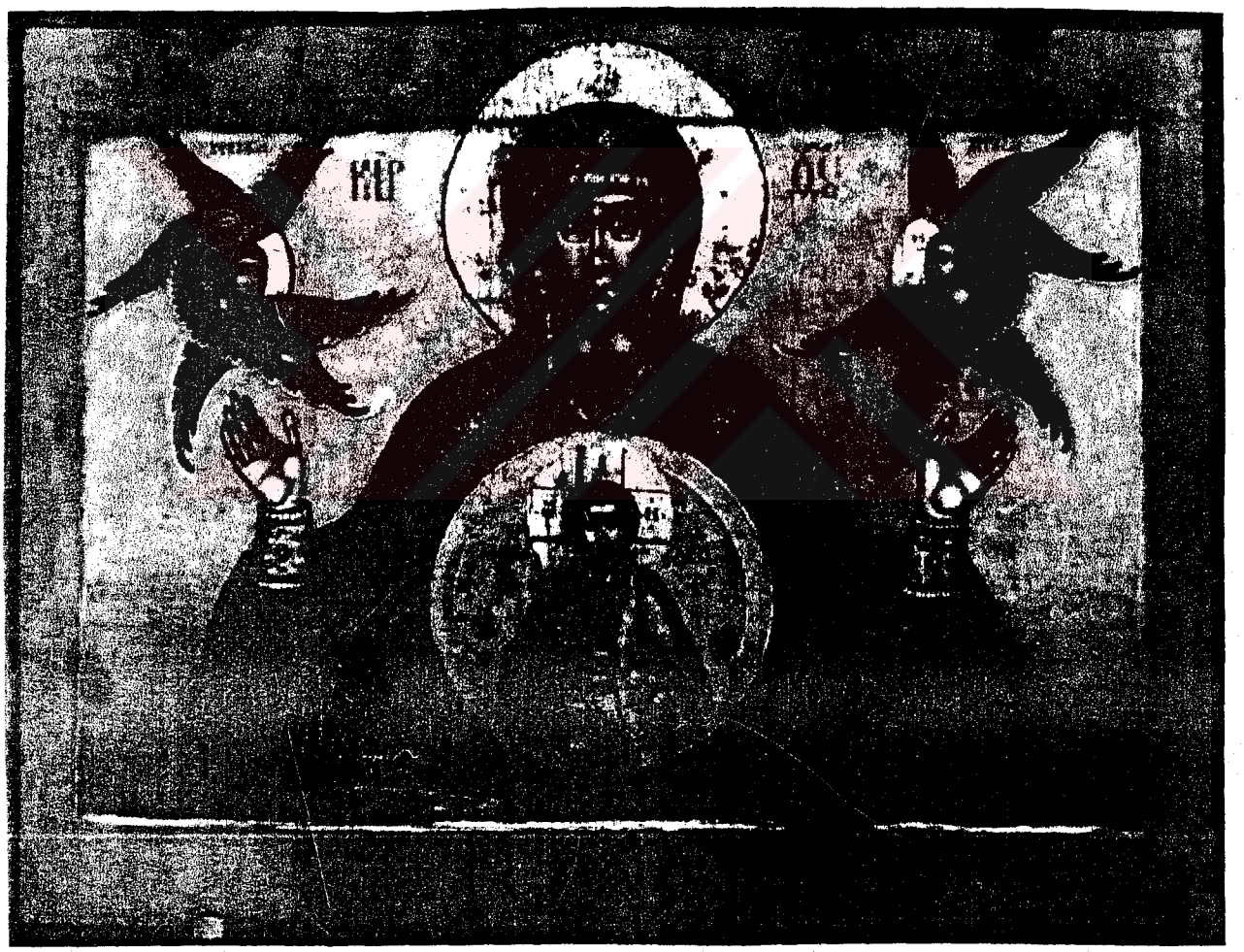

Resim 177: Yaroslavl Müzesindeki Meryem İkonası

Resim 178: Princeton Üniversitesinde Bulunan Meryem İkonası

Resim 179: Göreme 33 No.lu Şapelde Bulunan
Meryem Freskosu

Resim 180: Avanos Meryem Ana kilisesindeki Fresko

Resim 181: Backovo Cemetery Kilisesi'ndeki Meryem Freskosu

Resim 182: St. Anagyroi Kilisesinde Bulunan Meryem Freskosu

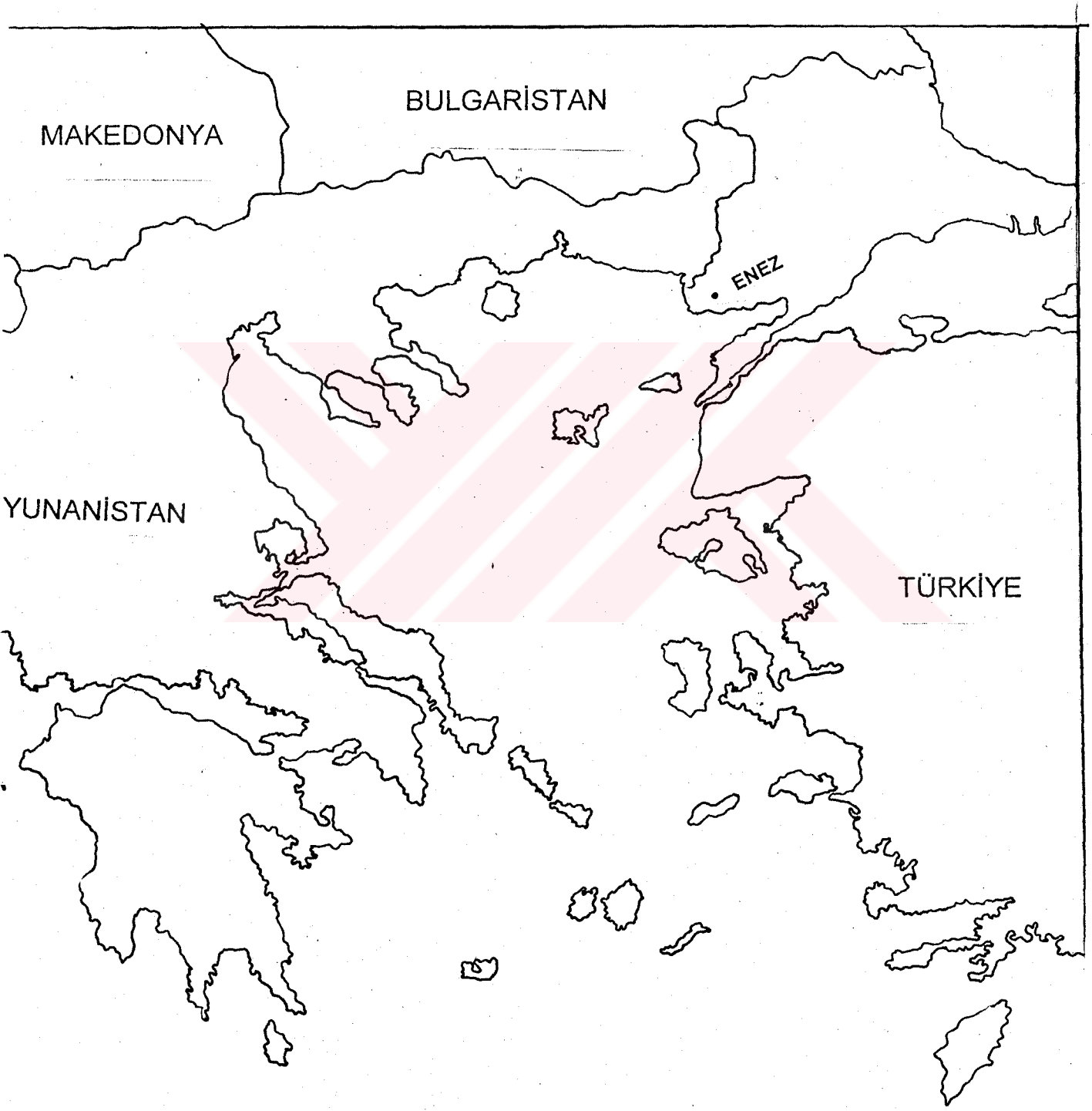

Çizim1: ENEZ'İN COĞRAFİ KONUM

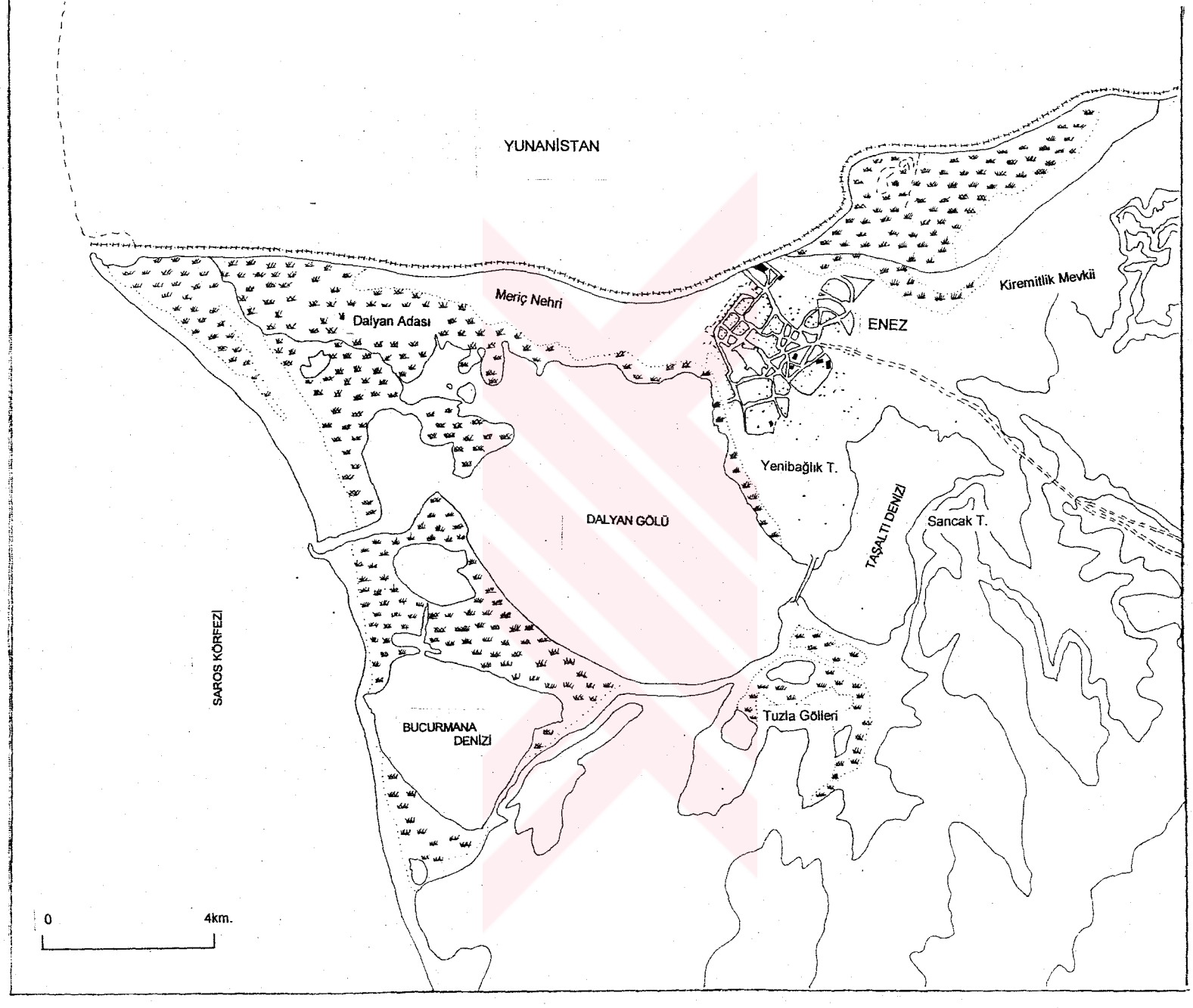

Çizim 2: ENEZ'İN TOPOGRAFYA HARİTASI

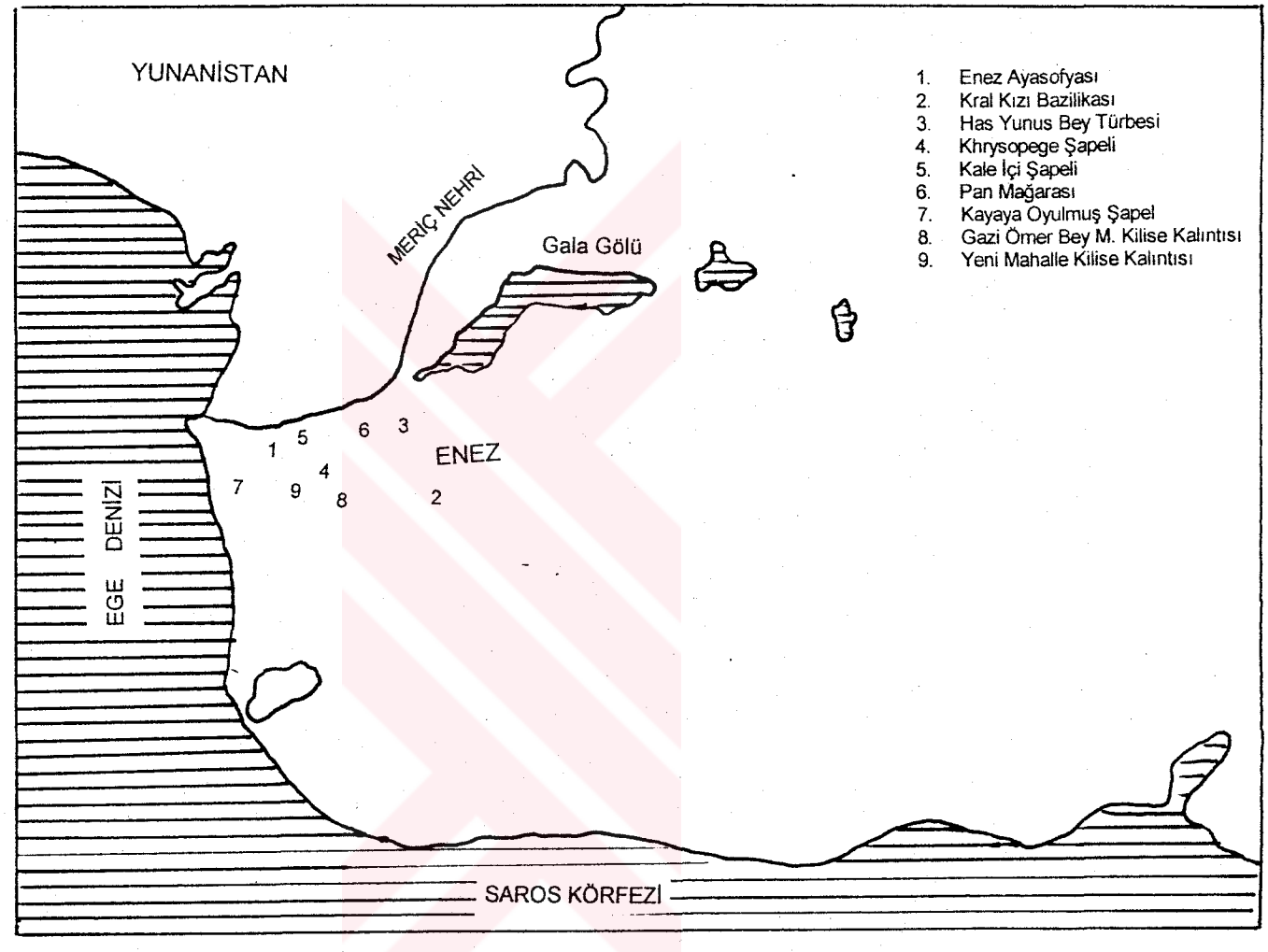

Ölçek: 1: 200.000

Çizim 3: ENEZ'DE BULUNAN MİMARİ YAPILAR

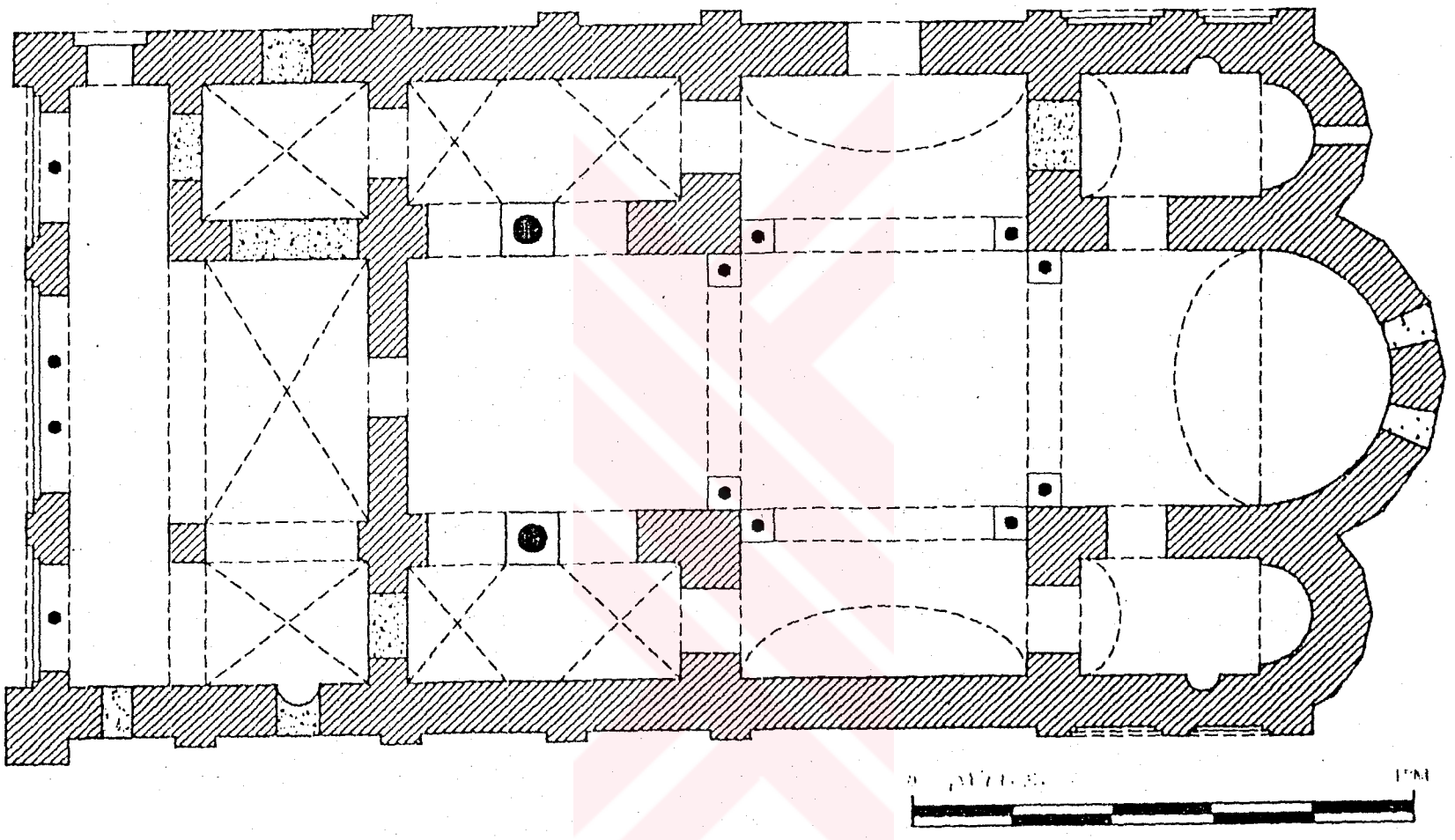

Çizim 4: ENEZ AYASOFYASI

YILDIZ DEMİRİZ'DEN İŞLENEREK
ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

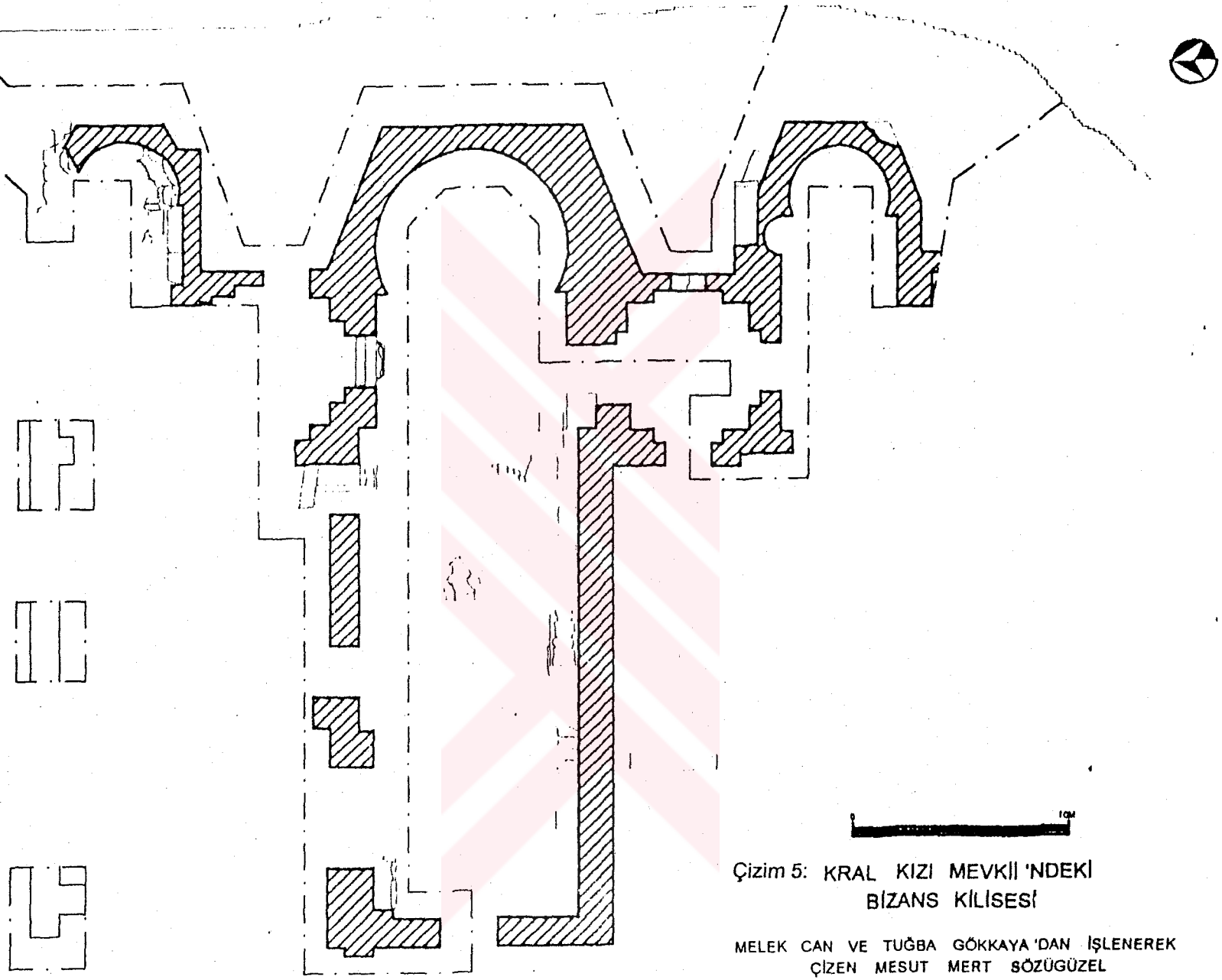

Çizim 5: KRAL KIZI MEVKİİ 'NDEKİ BİZANS KİLİSESİ

MELEK CAN VE TUĞBA GÖKKAYA 'DAN İŞLENEREK ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

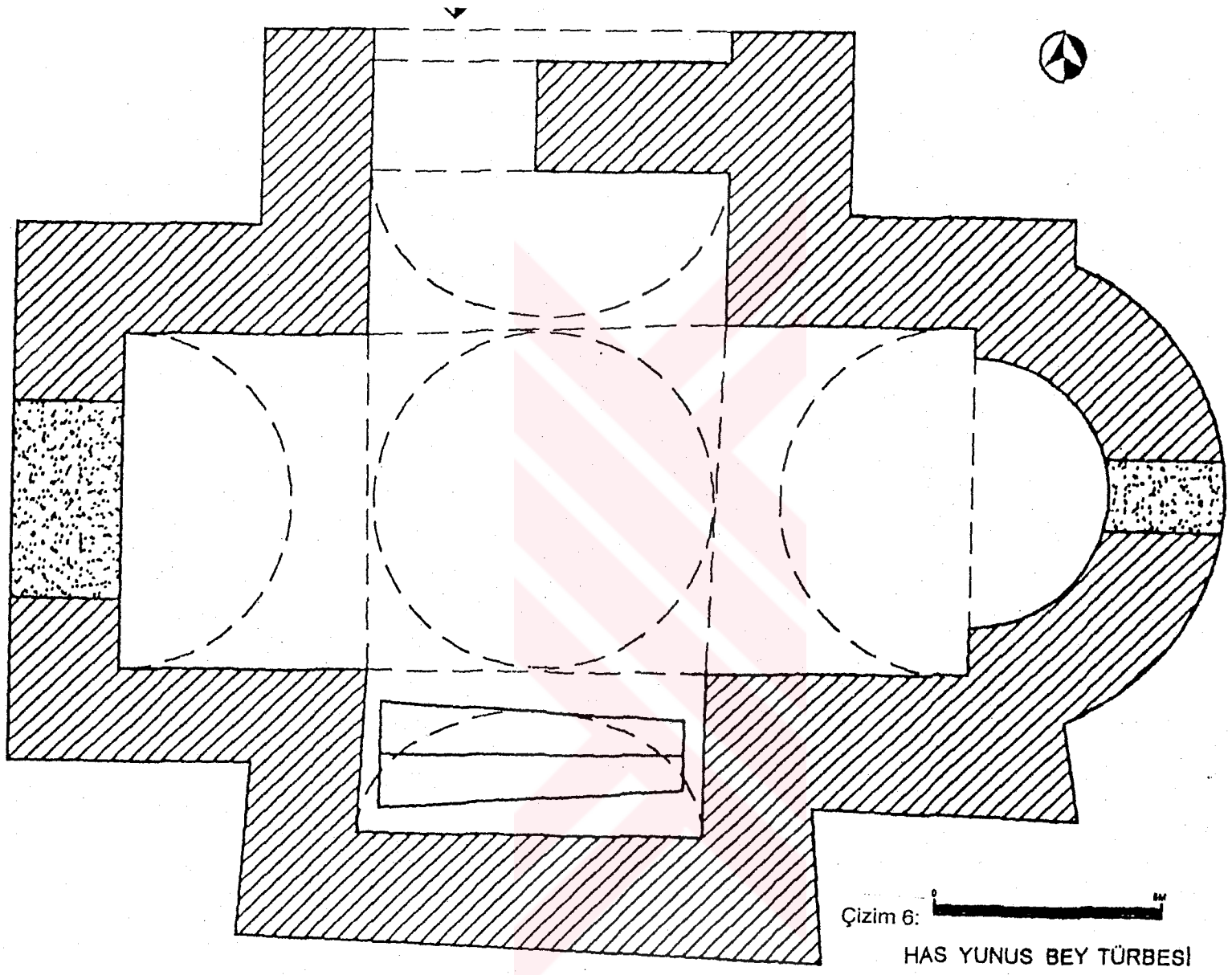

Çizim 6:

HAS YUNUS BEY TÜRBESİ

YILDIZ DEMİRİZ'DEN İŞLENEREK
ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

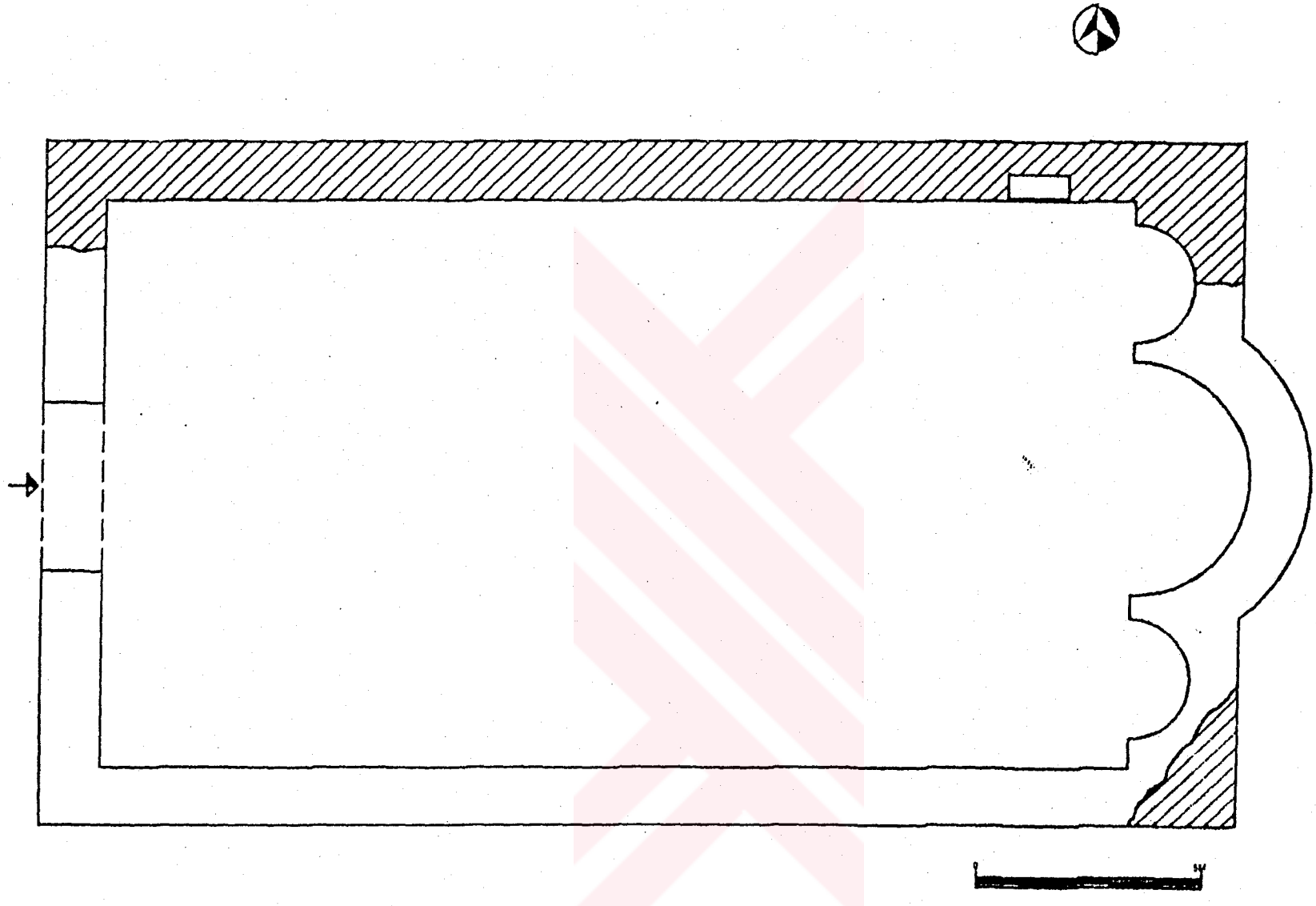

Çizim 7: KHRYSOPEGE ŞAPELİ

YILDIZ DEMİRİZ'DEN İŞLENEREK
ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

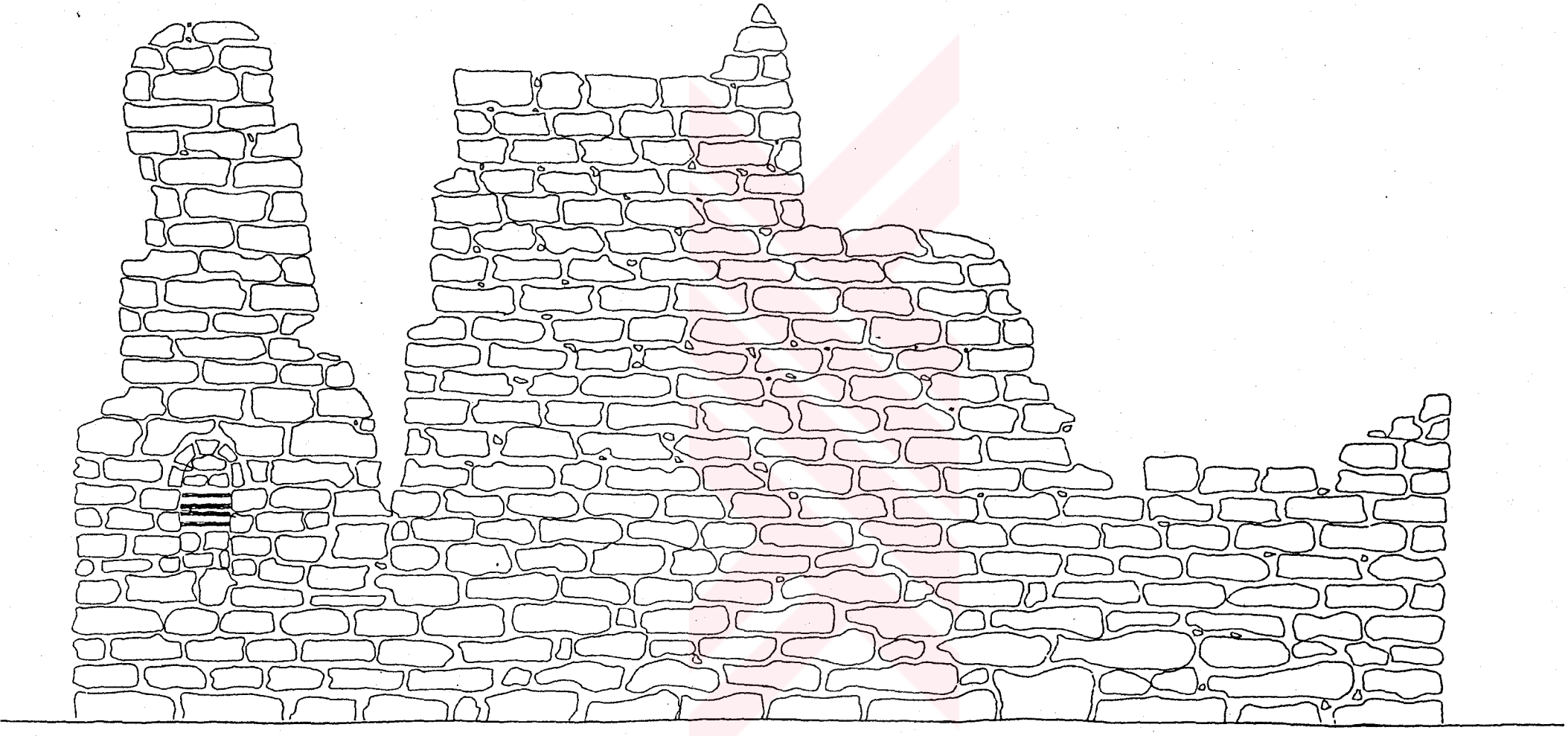

Çizim 8: KHRYSOPEGE ŞAPELİ KUZEY DUVARI
(Çizen: DENİZ AYTOKMAK)

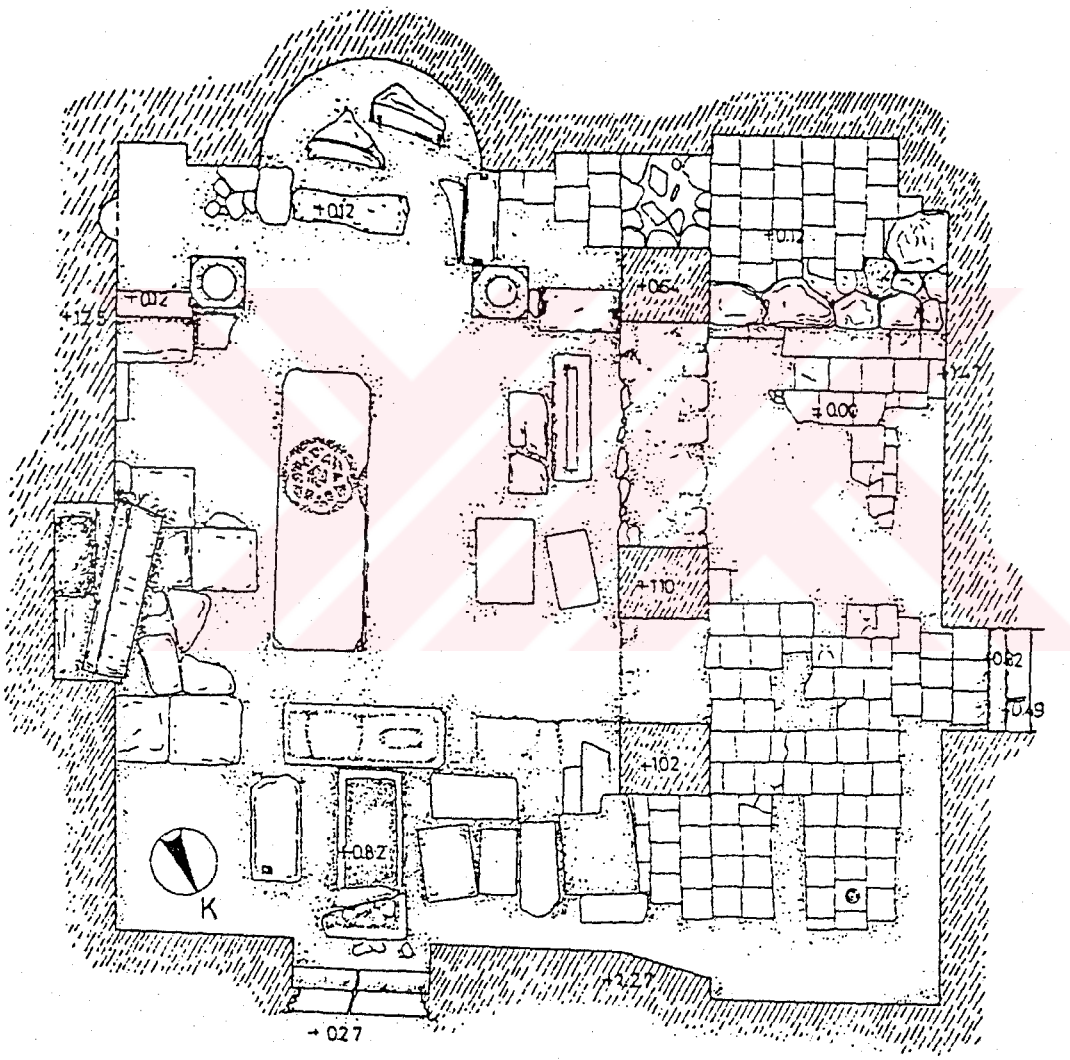

izim 9:

Z (AINOS) 1986 KAZISI

LU ŞAPEL PLANI

0

Ö. KORKMAZ

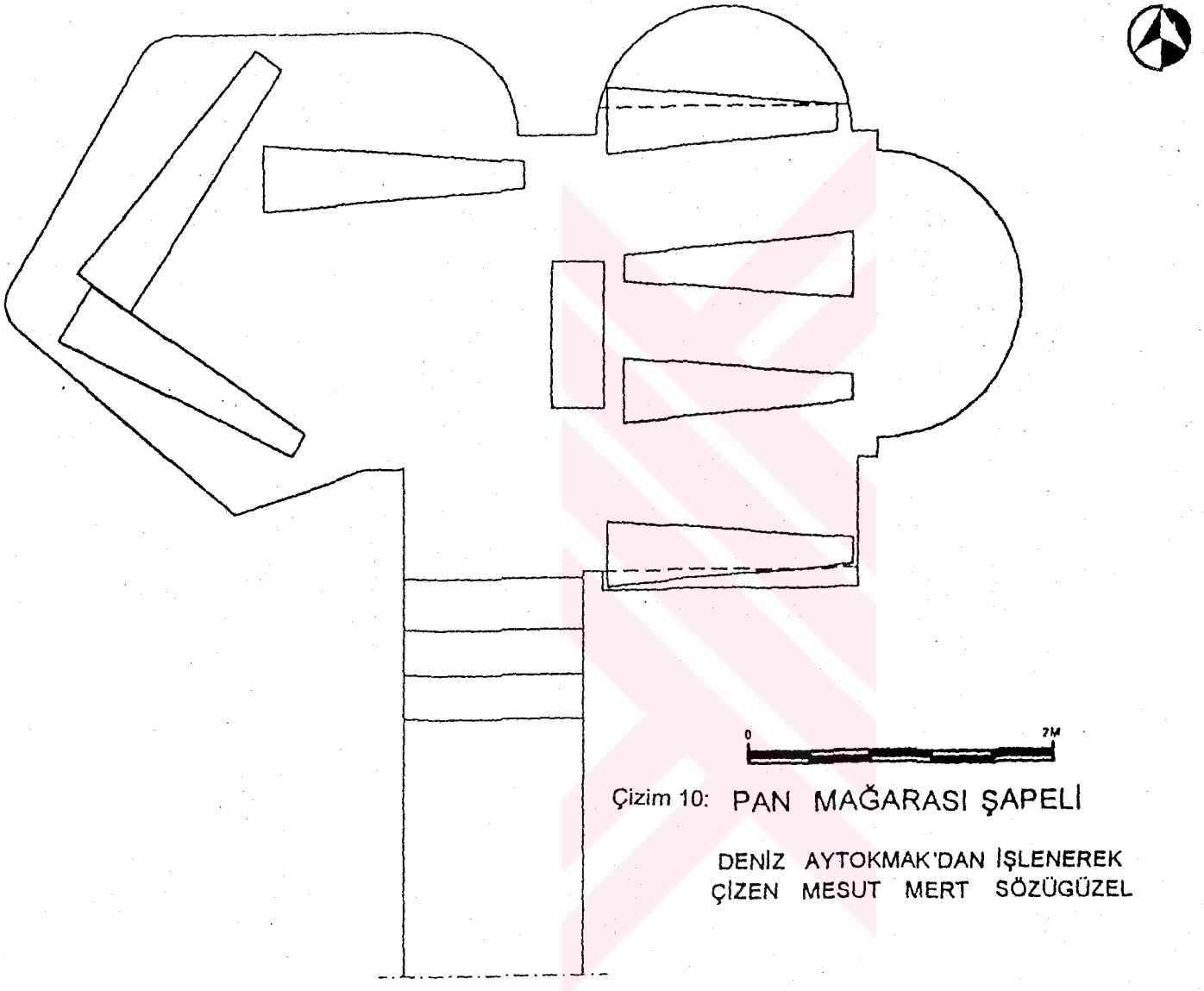

Çizim 10: PAN MAĞARASI ŞAPELİ

DENİZ AYTOKMAK'DAN İŞLENEREK
ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

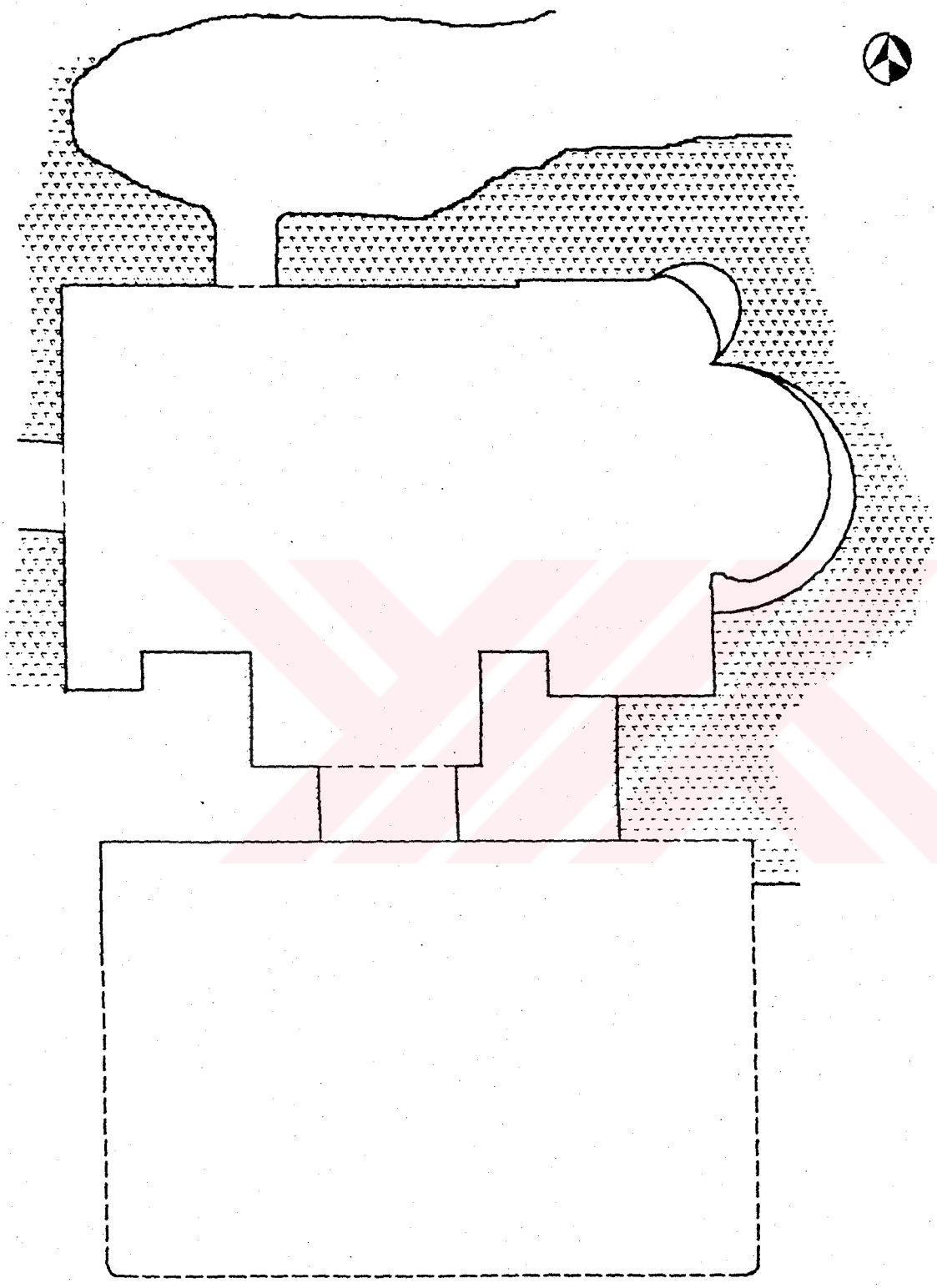

Çizim 11: KAYAYA OYULMUŞ ŞAPEL

YILDIZ DEMİRİZ 'DEN İŞLENEREK
ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

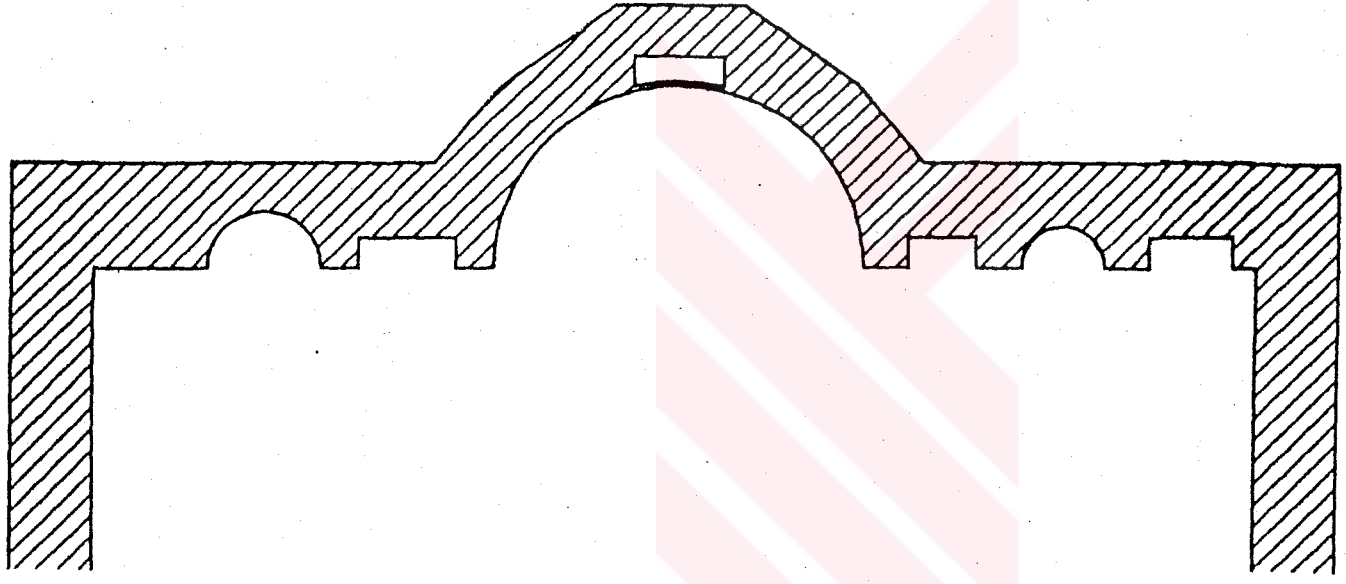

Çizim 12: GAZİ ÖMER BEY MAHALLESİ 'NDEKİ KİLİSE KALINTISI

YILDIZ DEMİRİZ 'DEN İŞLENEREK
ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

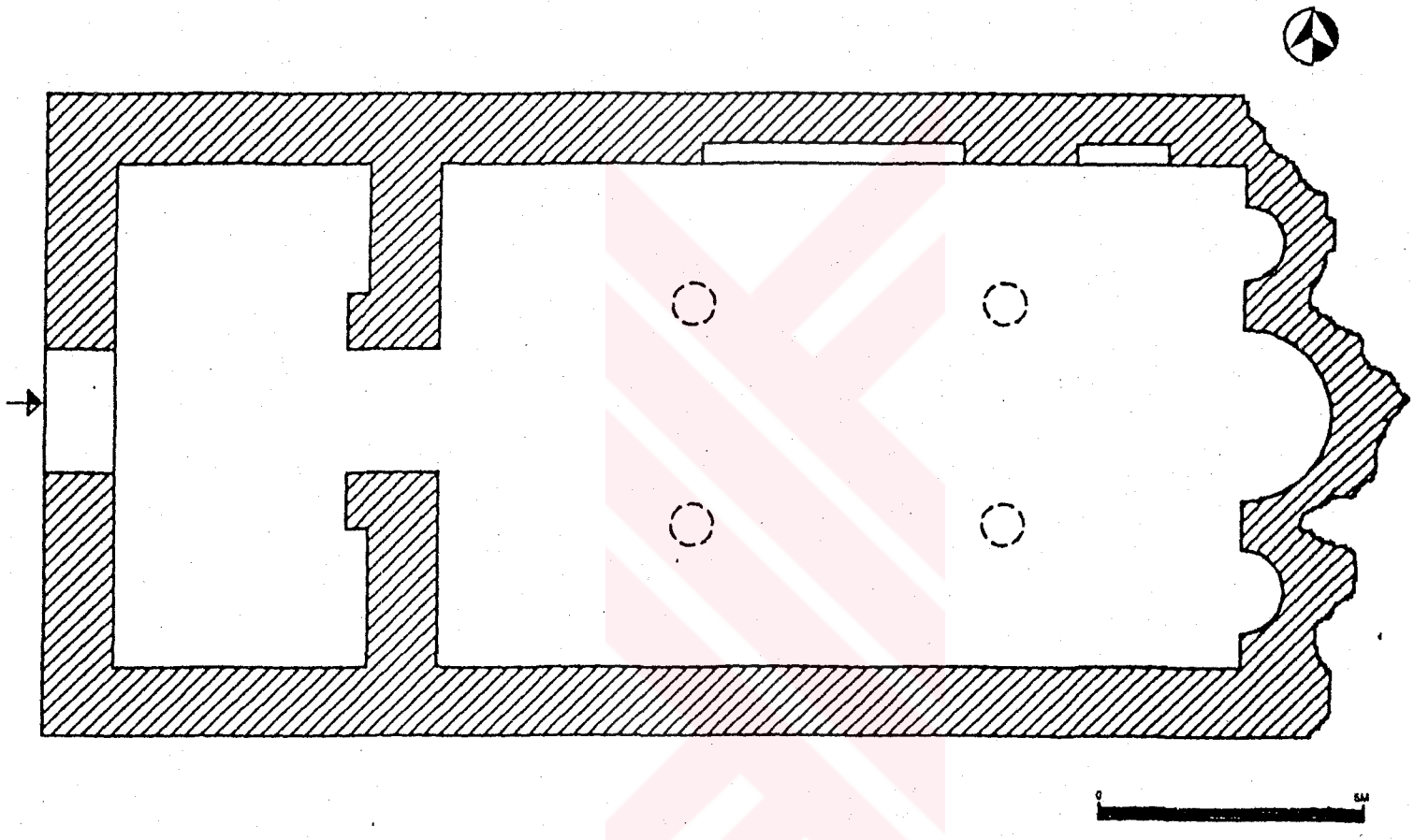

Çizim 13: YENİMAHALLE KİLİSESİ

YILDIZ DEMİRİZ 'DEN İŞLENEREK
ÇİZEN MESUT MERT SÖZÜGÜZEL

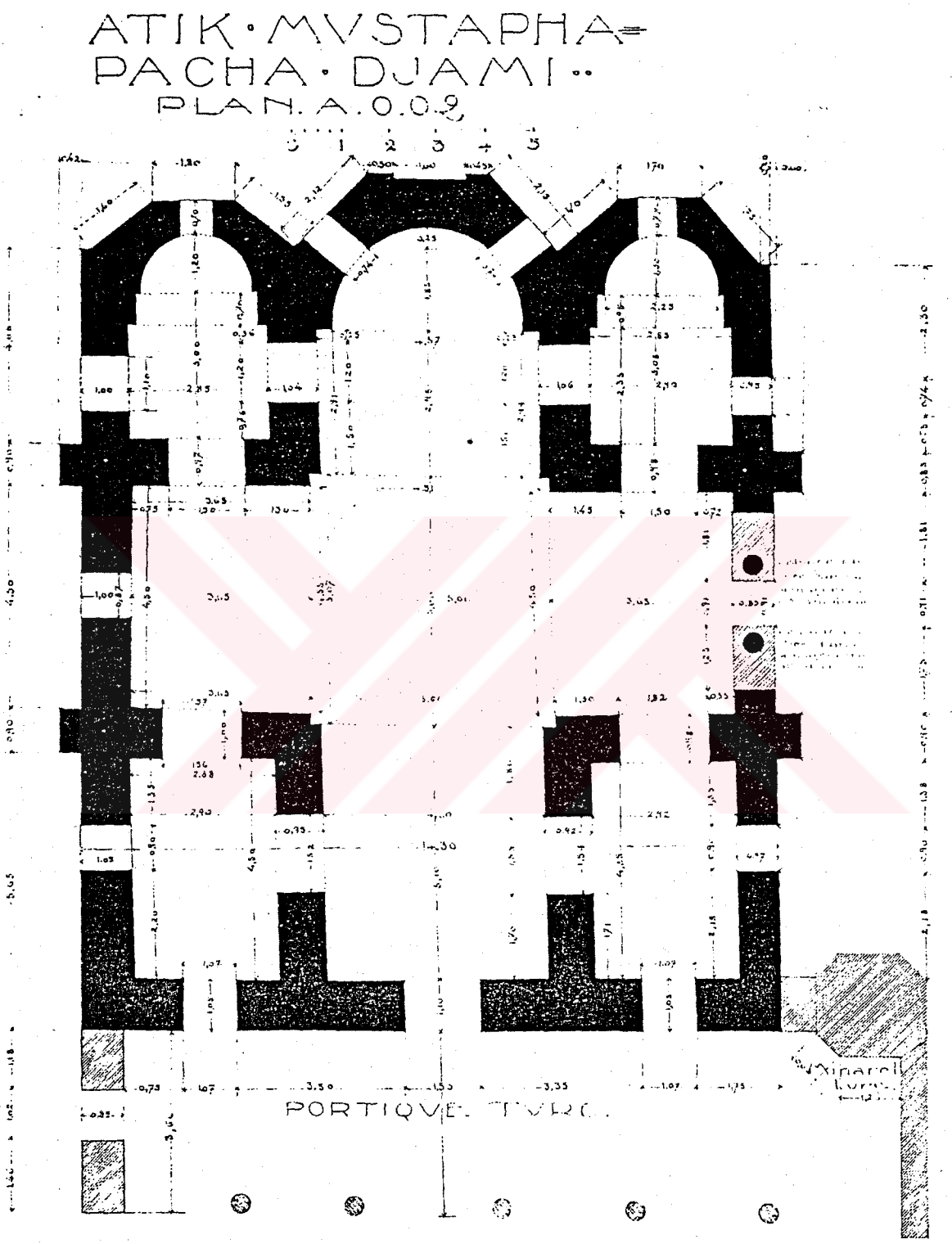

Çizim 14: ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ
(EBERSOLT, LEVHA XXX)

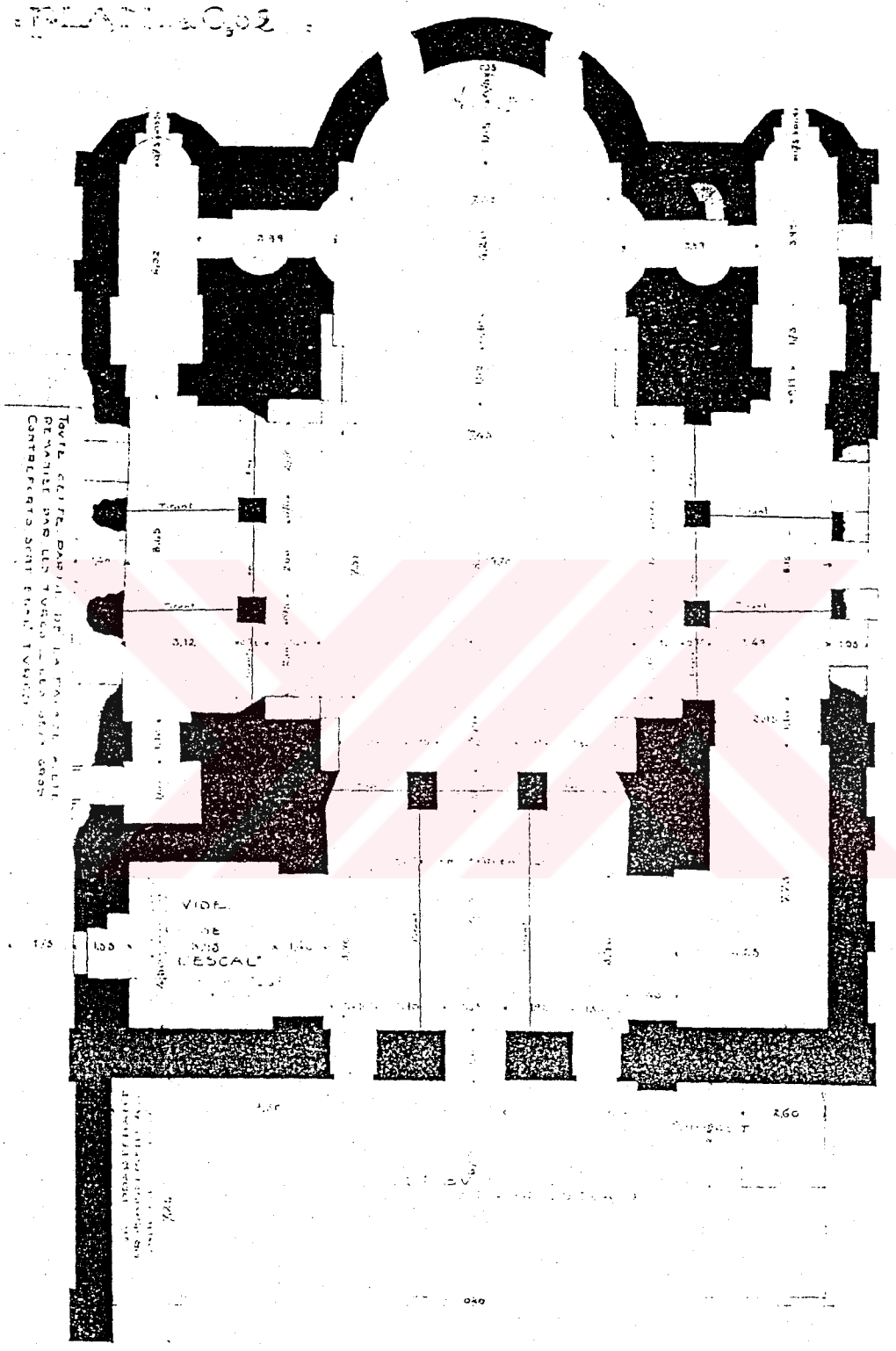

Çizim 15: GÜL CAMİİ
(EBERSOLT, LEVHA XXVII)

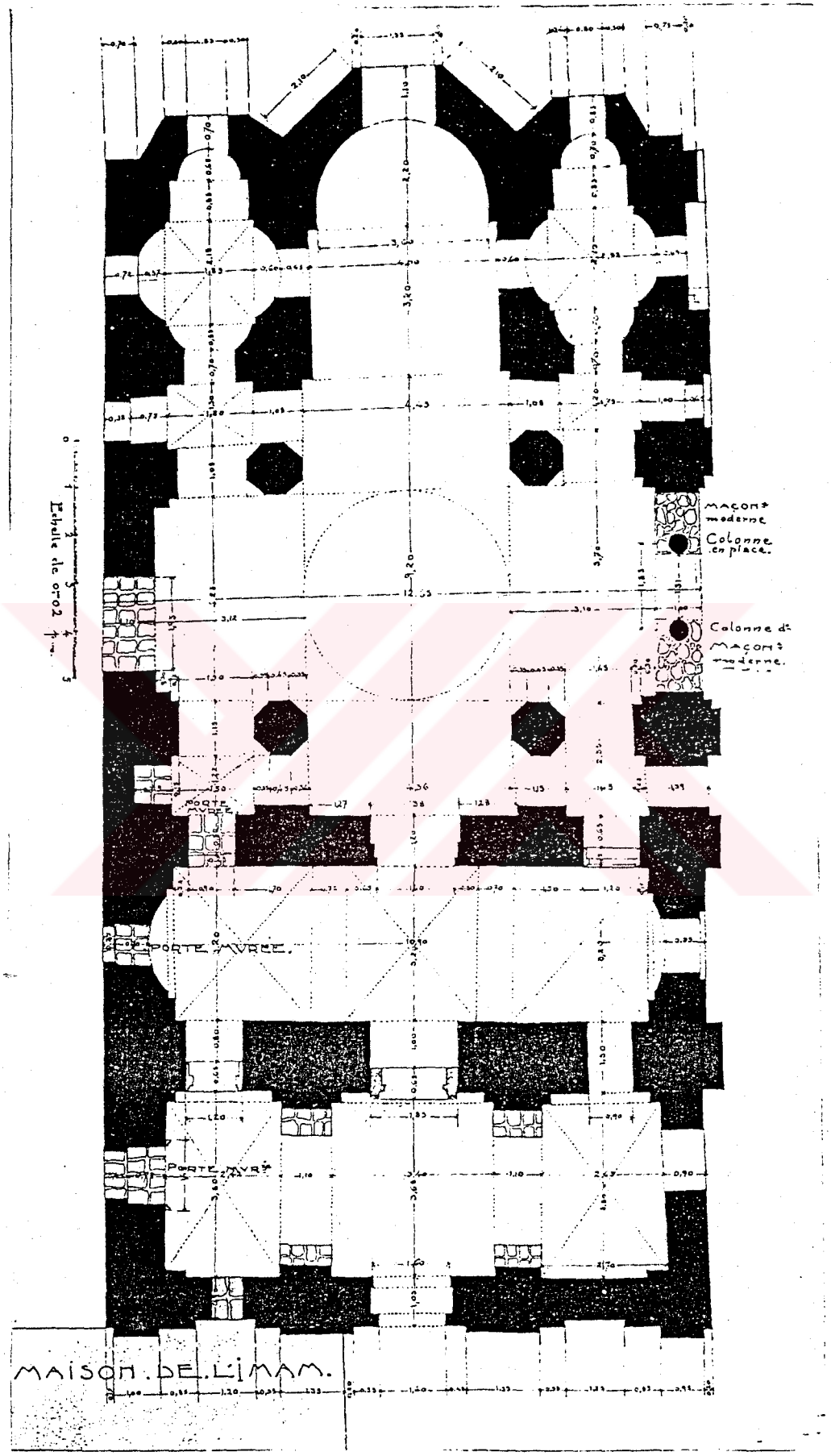

Çizim 16: ESKİ İMARET CAMİİ

(EBERSOLT, LEVHA XXV)

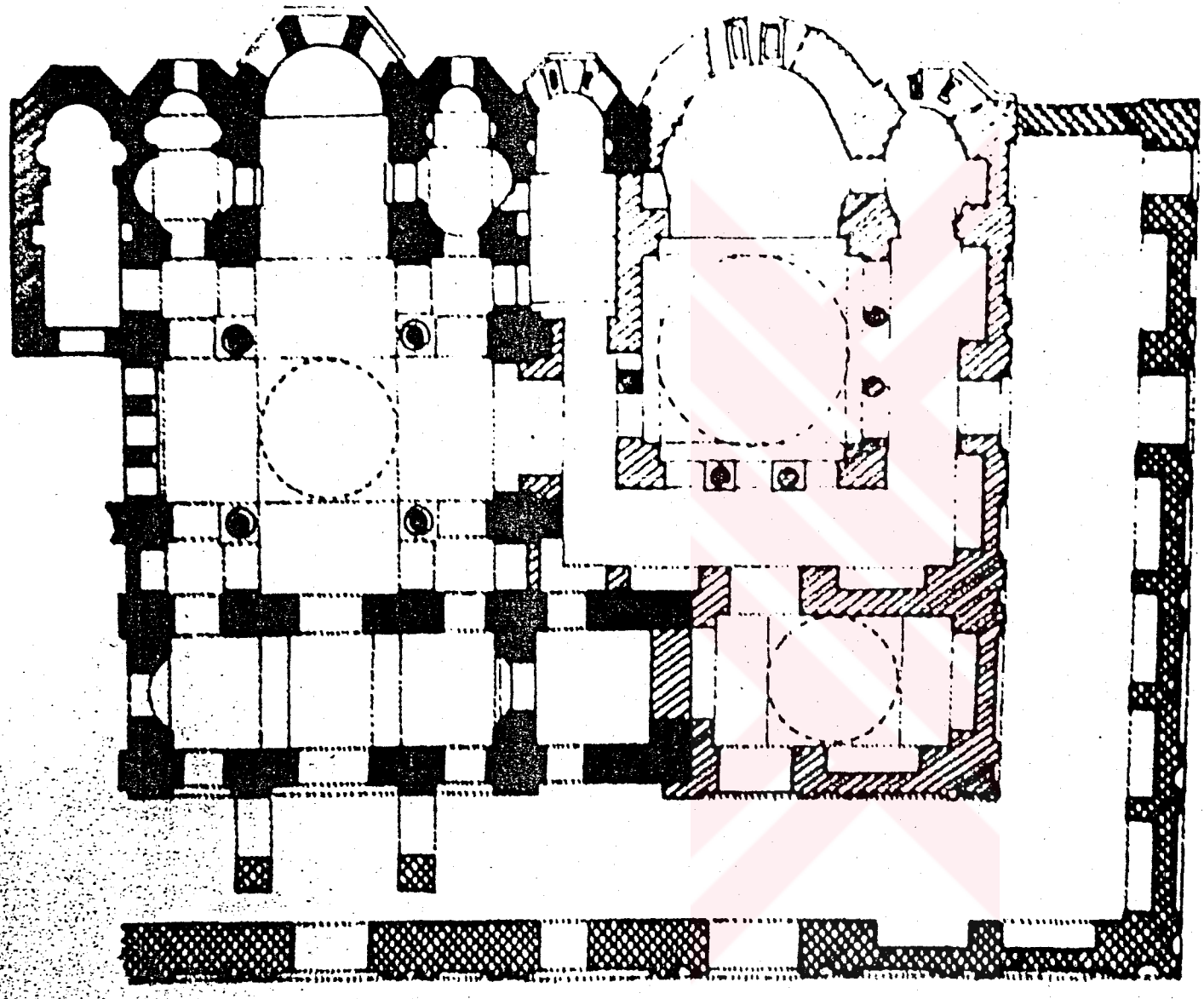

Çizim 17: MOLLA FENARİ İSA CAMİİ
(KRAUTHEİMER)

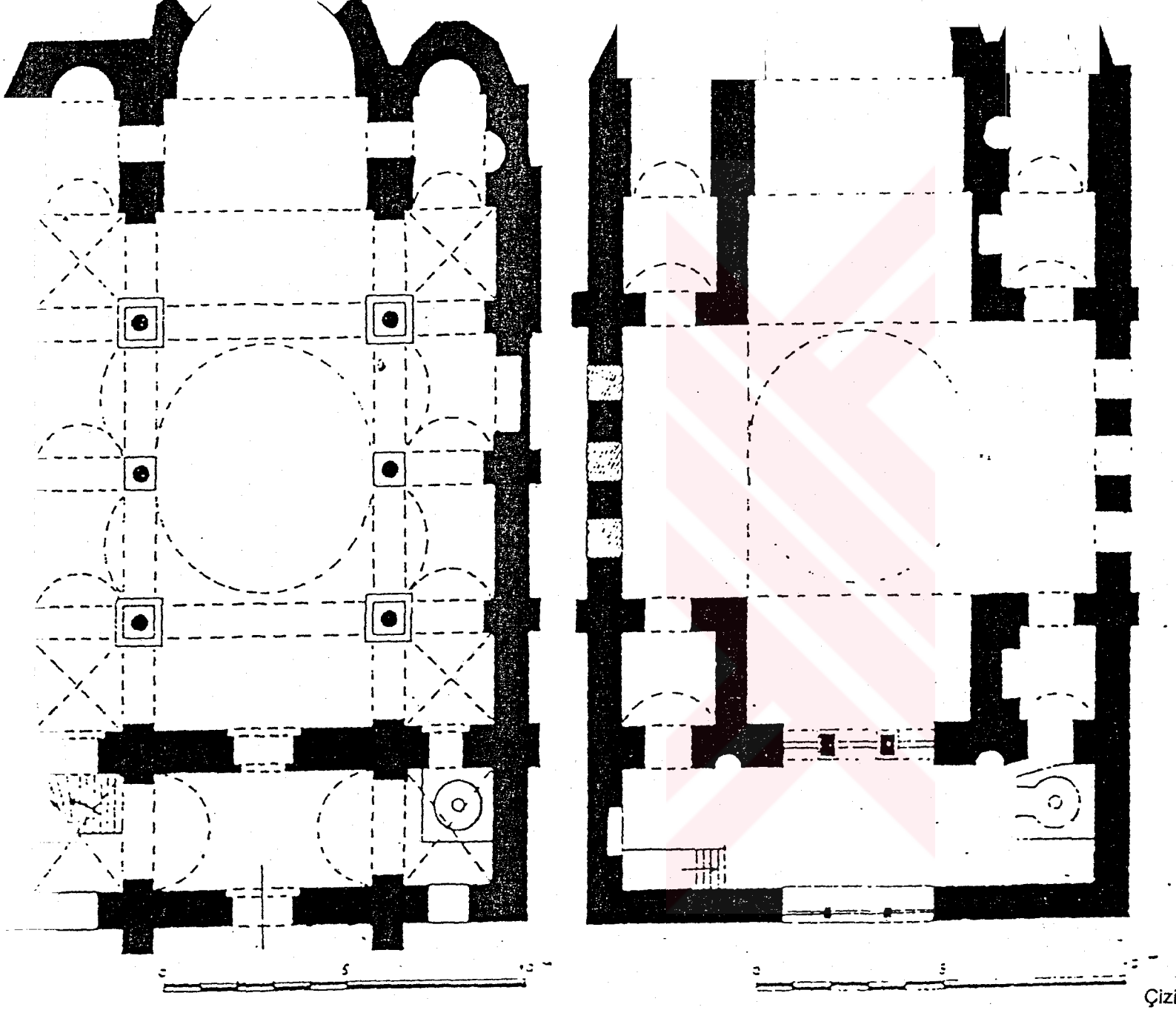

Çizim 18: VİZE AYASOFYASI
(YILDIZ DEMİRİZ)

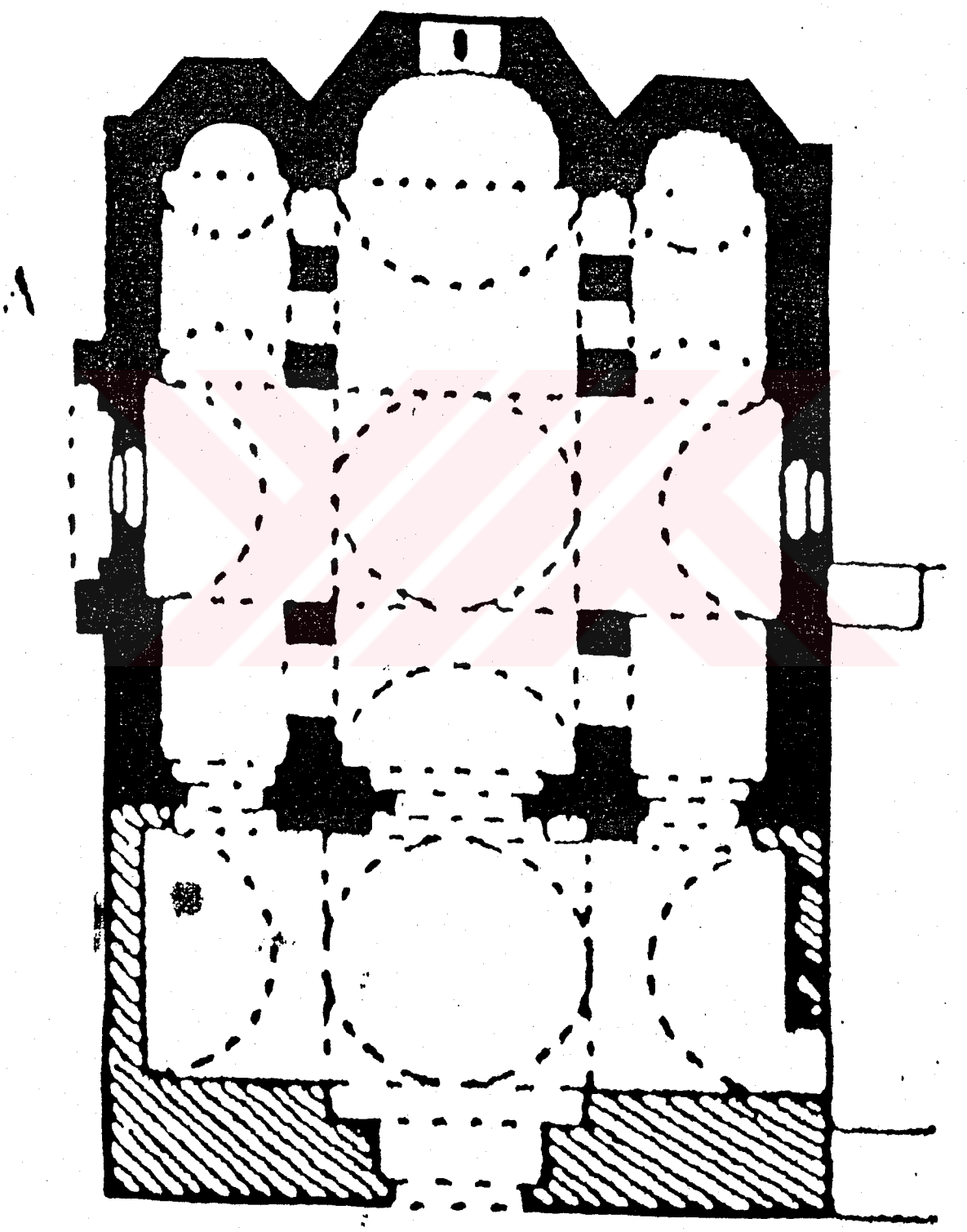

Çizim 19: ATİNA, HYMETTOS KİLİSES
(KRAUTHEİMER)

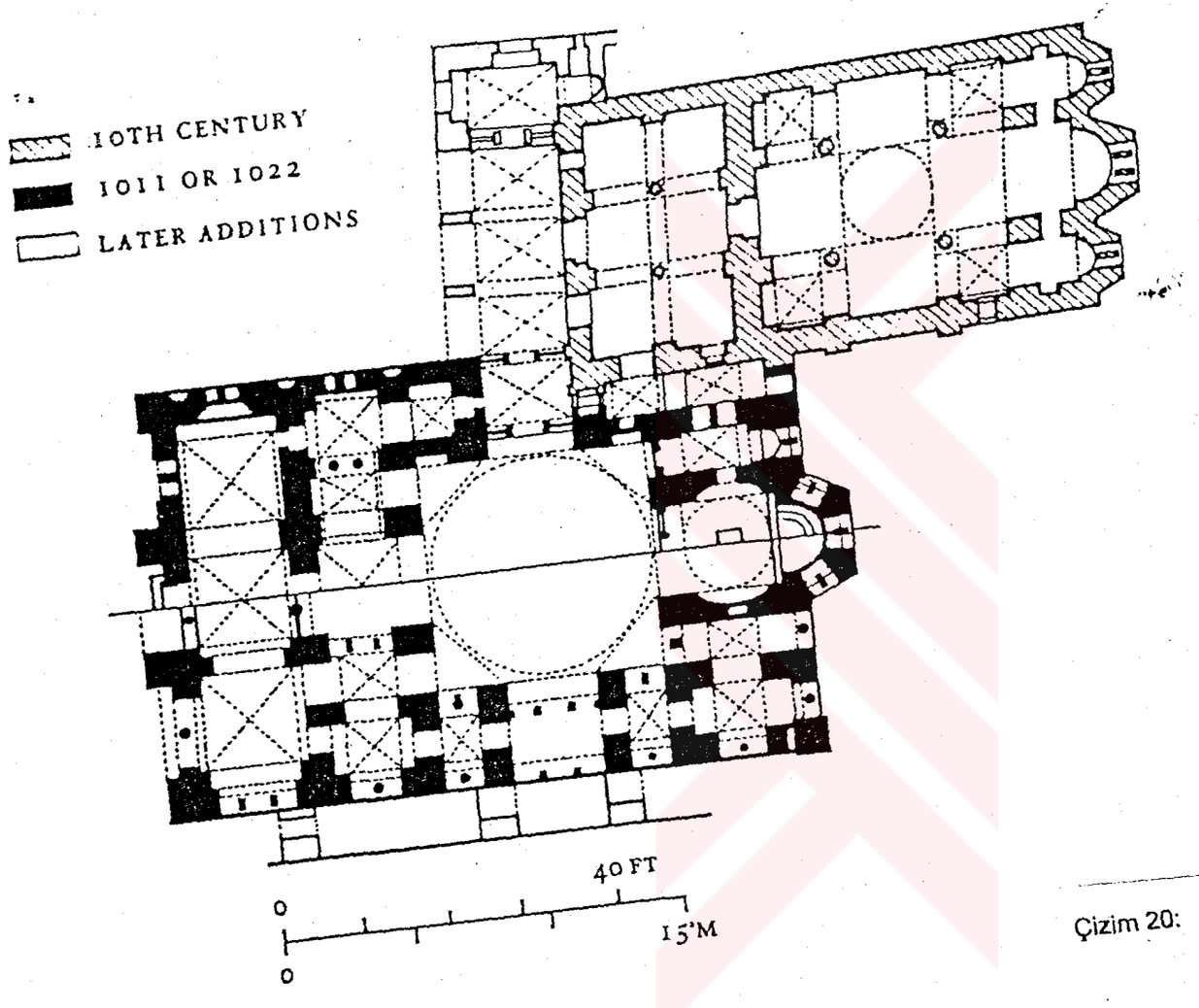

Çizim 20: HOSİOS LUKAS (KRAUTHEIMER)

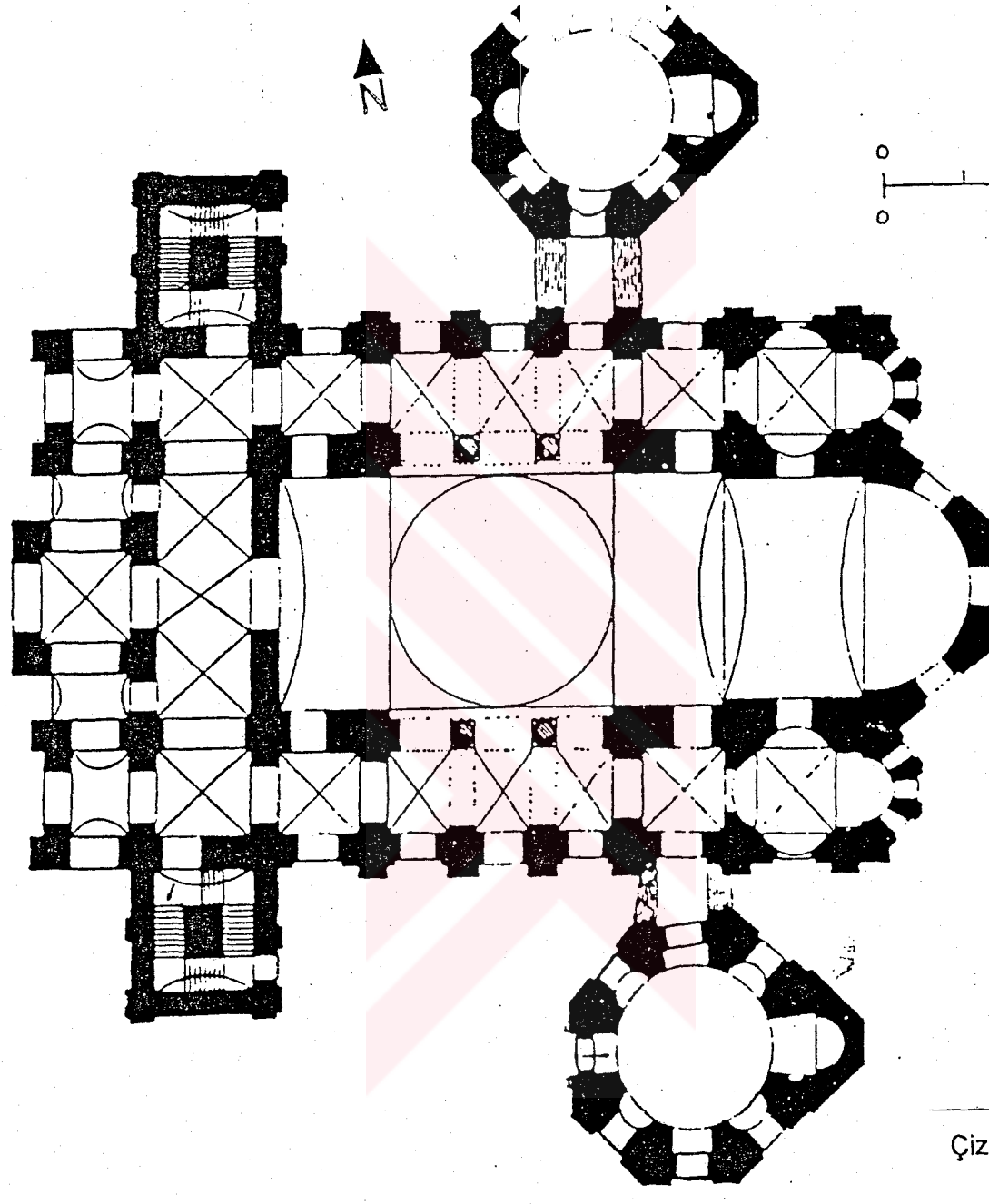

Çizim 21 DEREAĞZI KİLİSESİ PLANI
(R. KRAUTHEIMER , EARLY CHRISTIAN AND BYZANTINE ART, S.286)

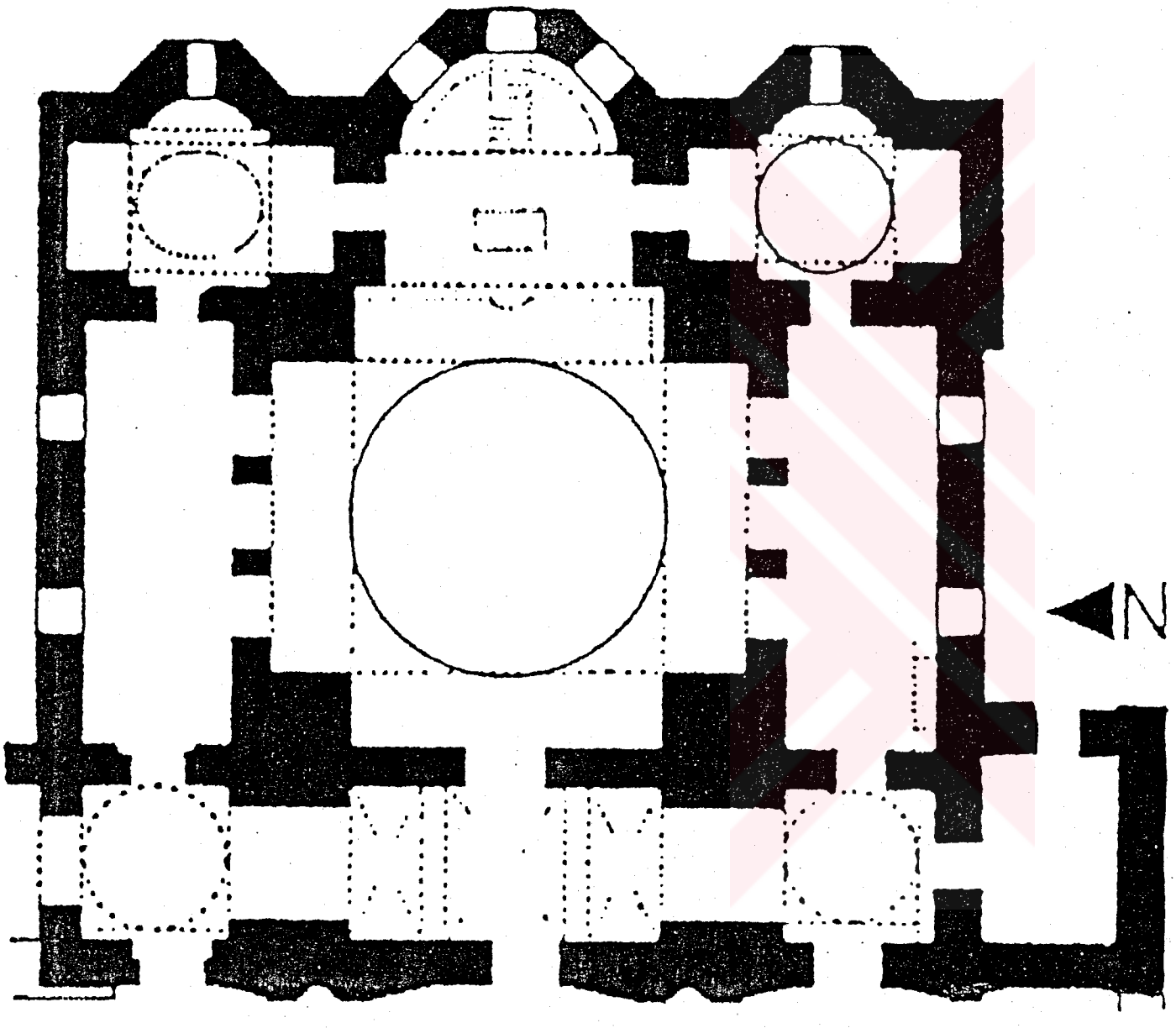

Çizim 22: İZNİK KOİMESİS
(MANGO)

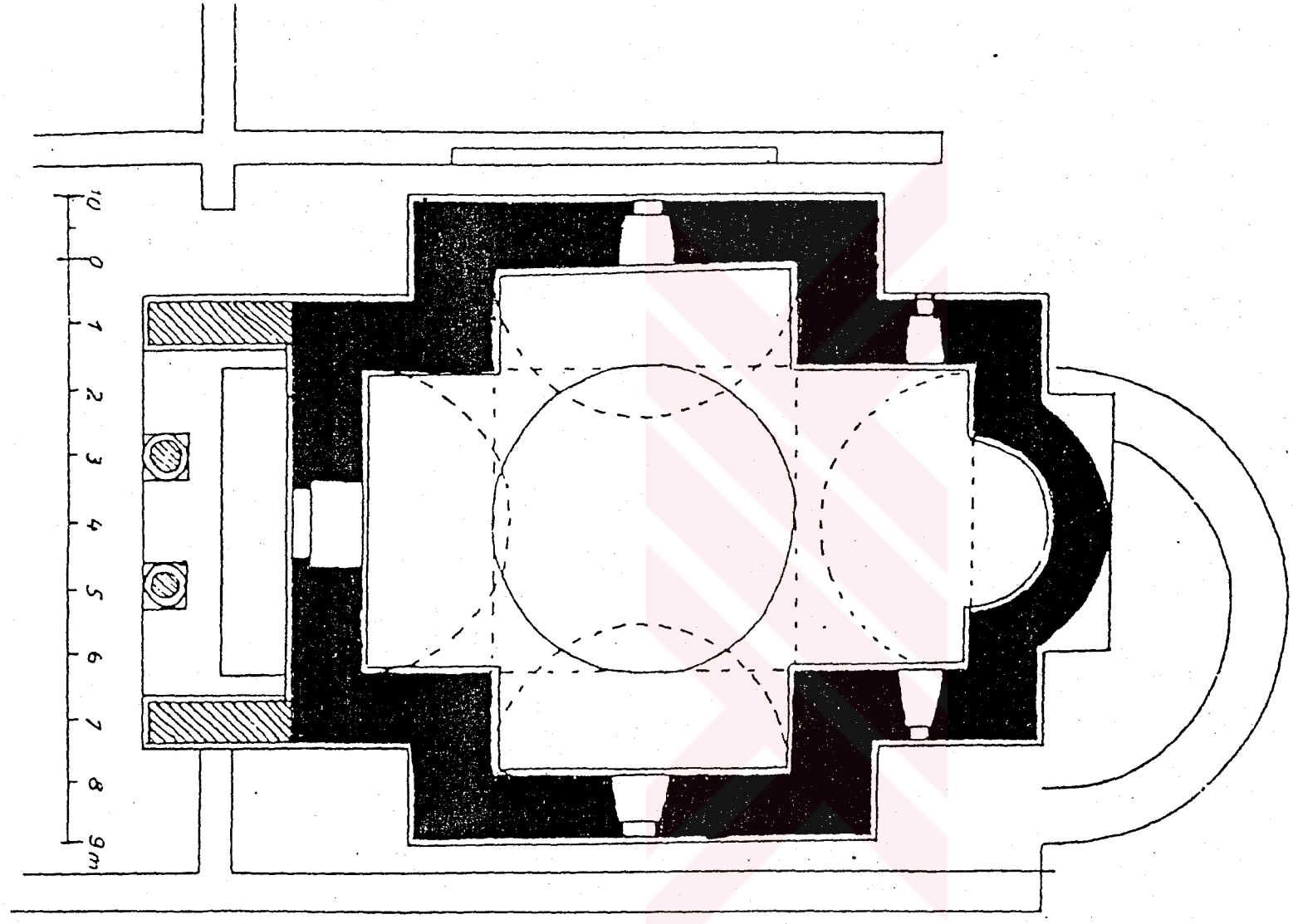

Çizim 23: SIRBİSTAN KARADAĞ
DOCLEA KİLİSESİ PLANI
(S. BOZDAĞ, ENEZ'İN ESKİ ESERLERİ, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ,YAYIMLANMAMIŞ LİSANS TEZİ)

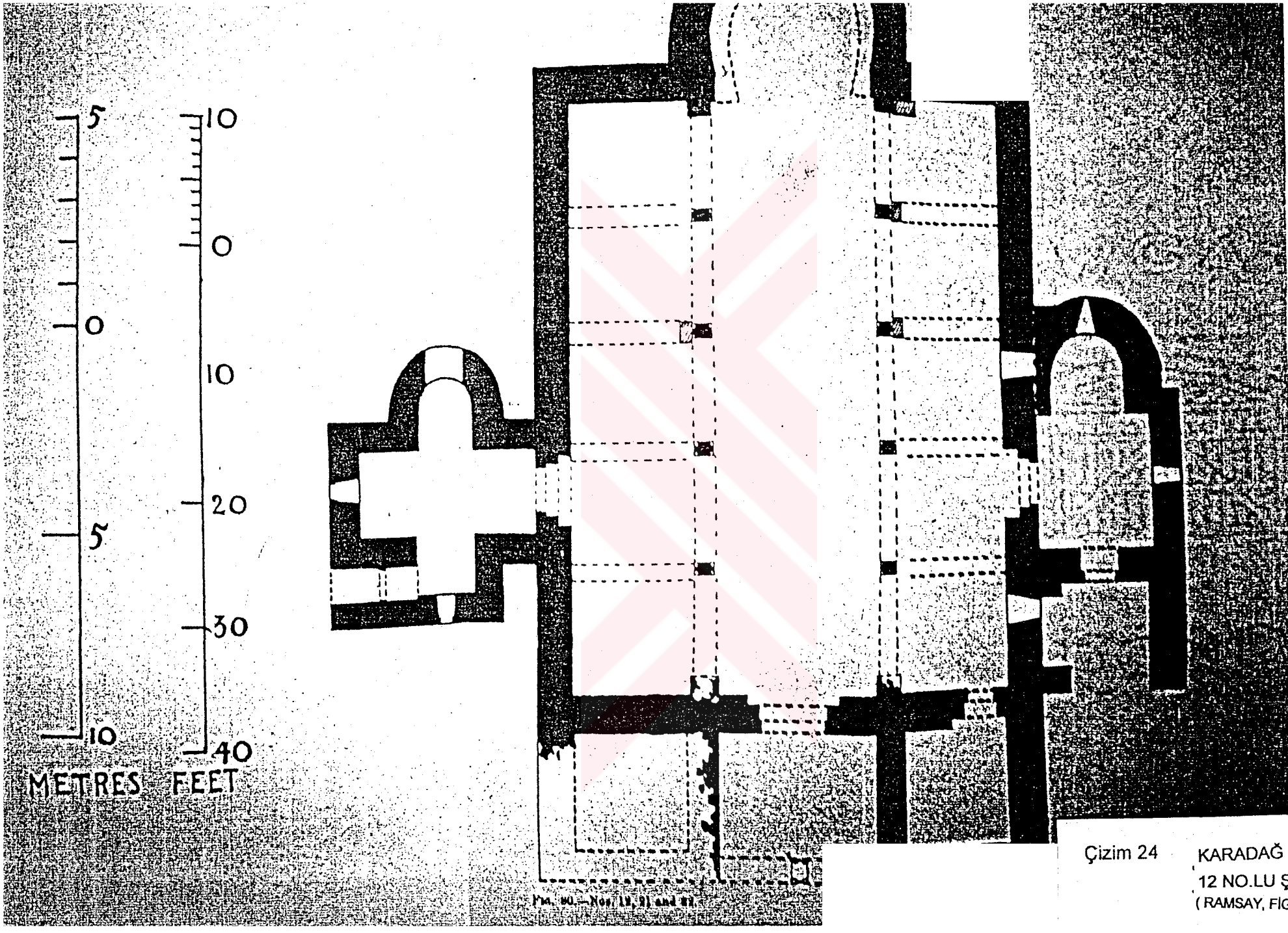

Çizim 24 KARADAĞ MADENŞEHİR
12 NO.LU ŞAPEL
(RAMSAY, FIG. 80)

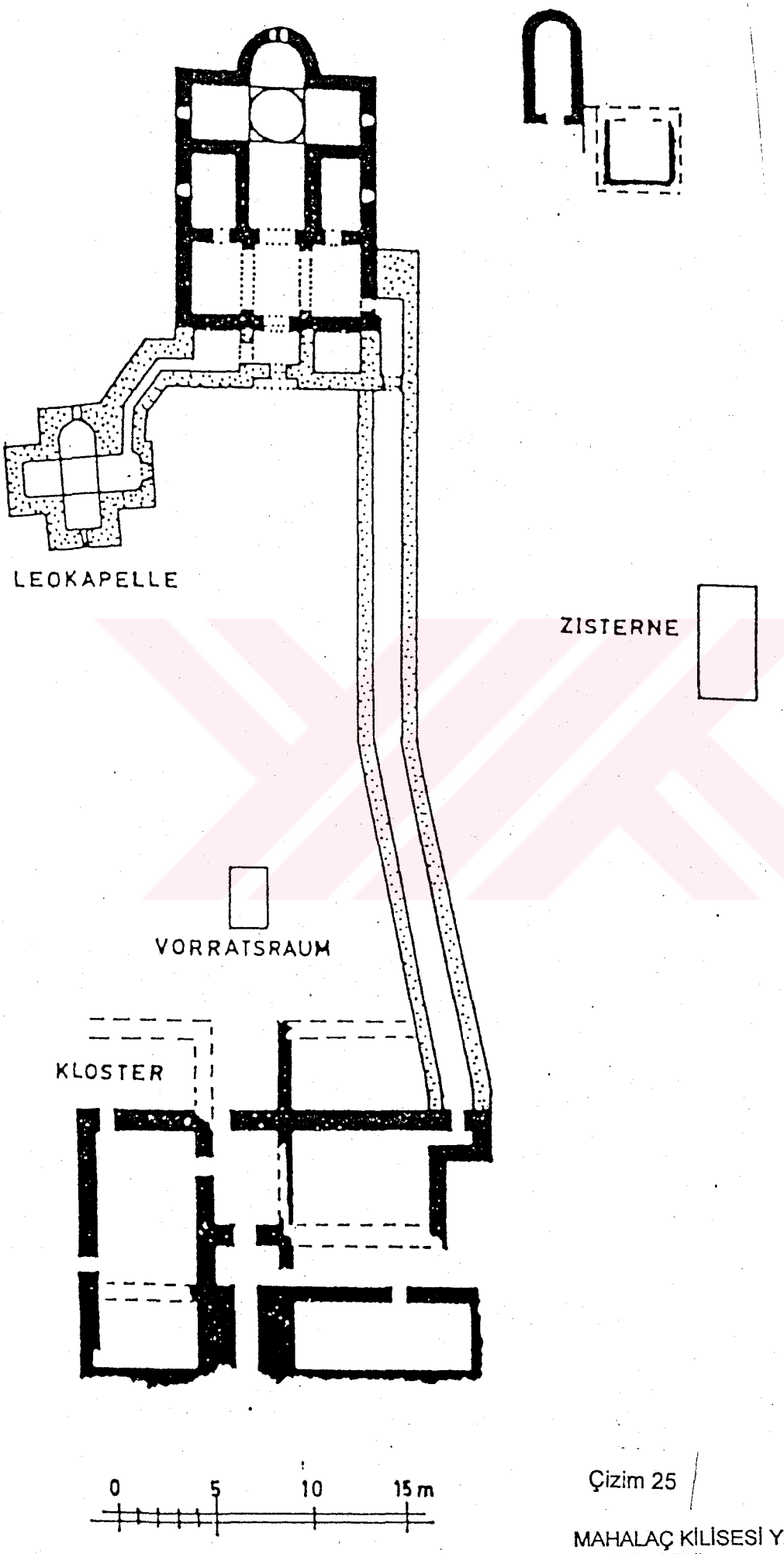

Çizim 25

MAHALAÇ KİLİSESİ YANINDAKİ MEZAR ŞAPEL
(WESSEL, S.703)

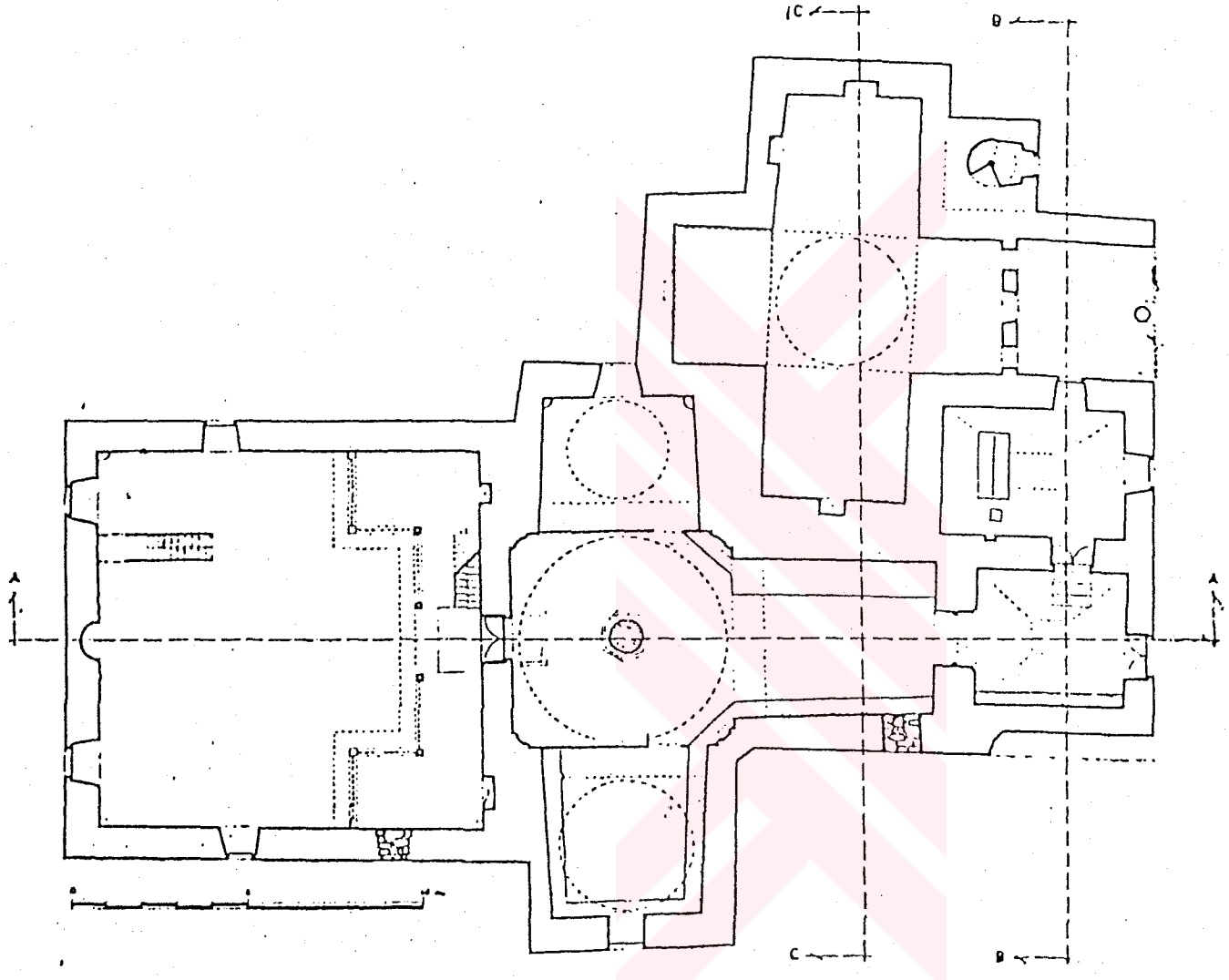

Çizim 26 ELVAN ÇELEBİ ZAVİYESİ YANINDAKİ TÜRBE
(EYİCE)

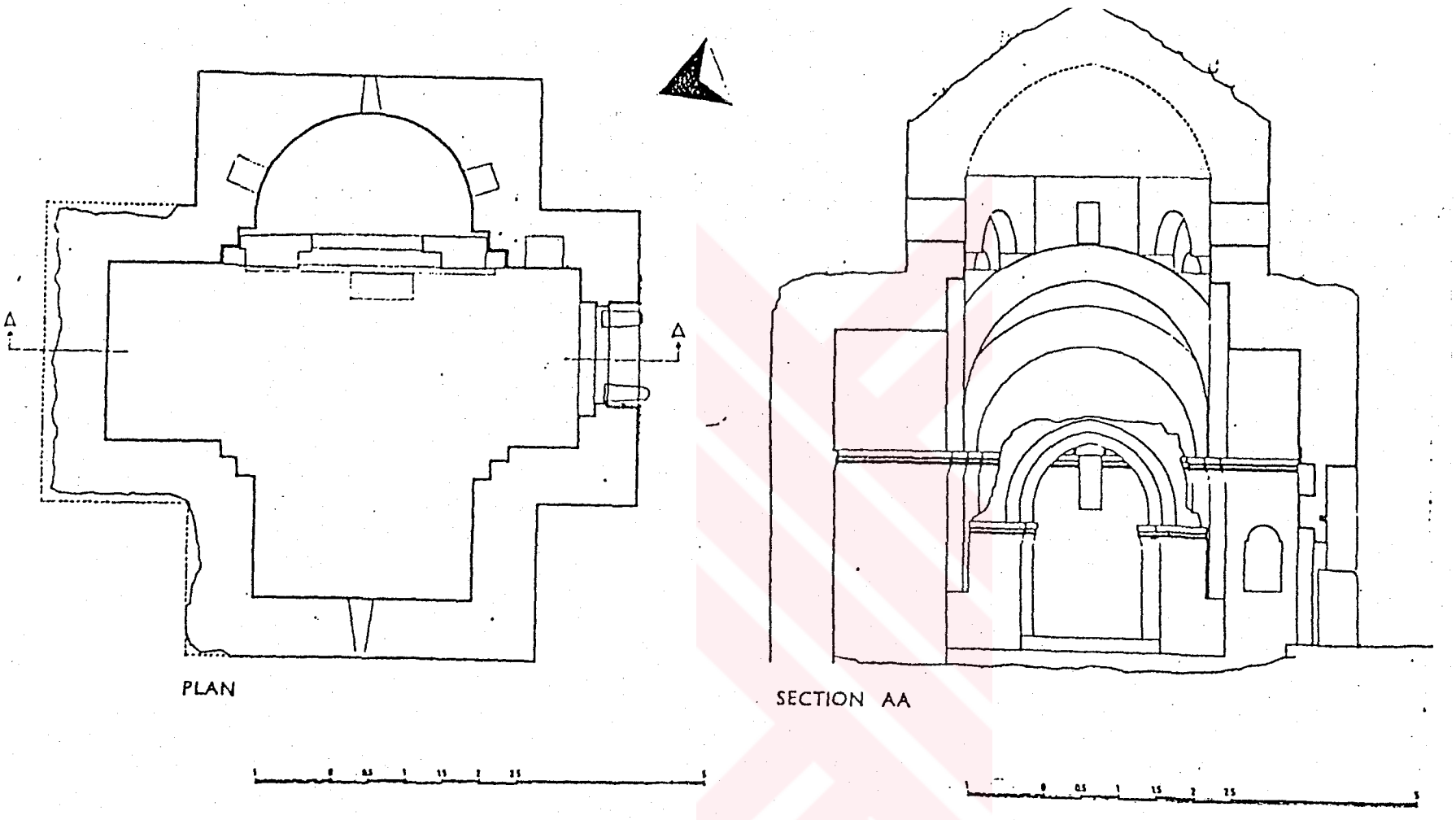

Çizim 27 TUNCELİ PERTEK SÜRYANİ KİLİSESİ
(EYİCE)

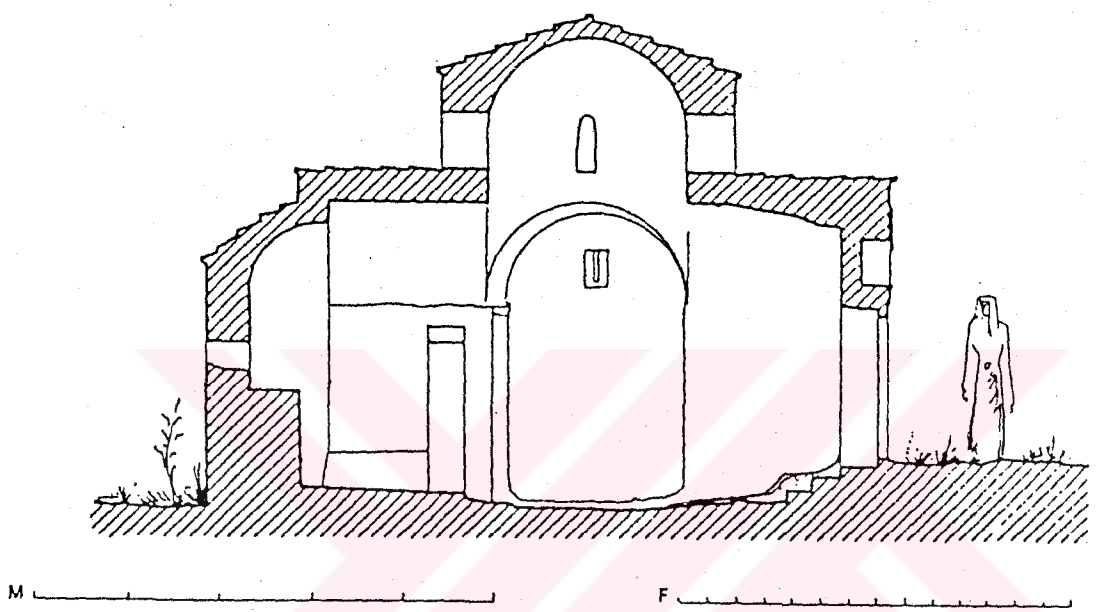

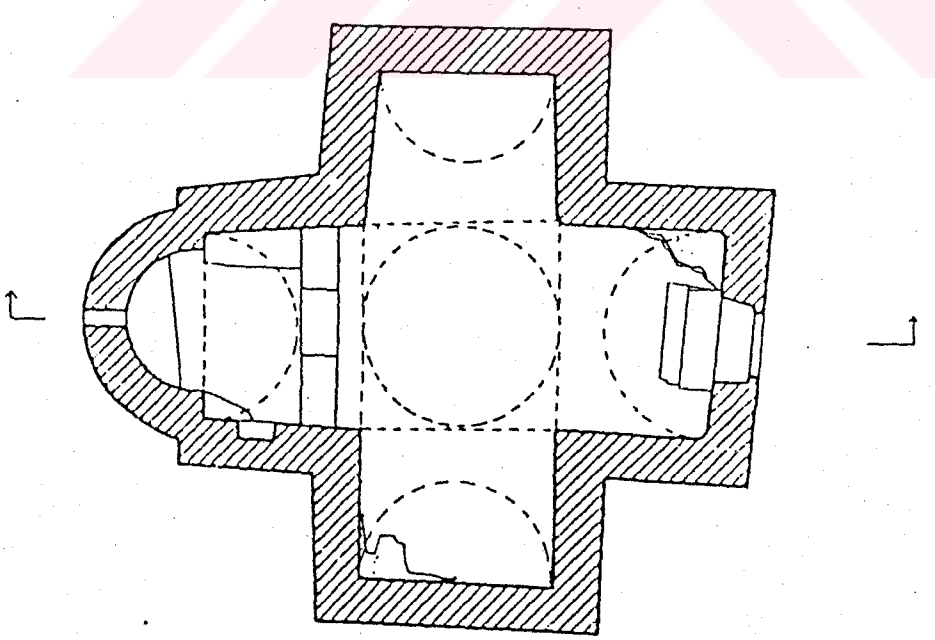

Çizim 28. KOROPİ, PROPHET ELIAS KİLİSESİ PLANI
(C. BOURAS,A. KALOYEROPOULOU, R. ANDREA [illegible] AT

St. Mary the Virgin, Varabá. XV
Section and plan.

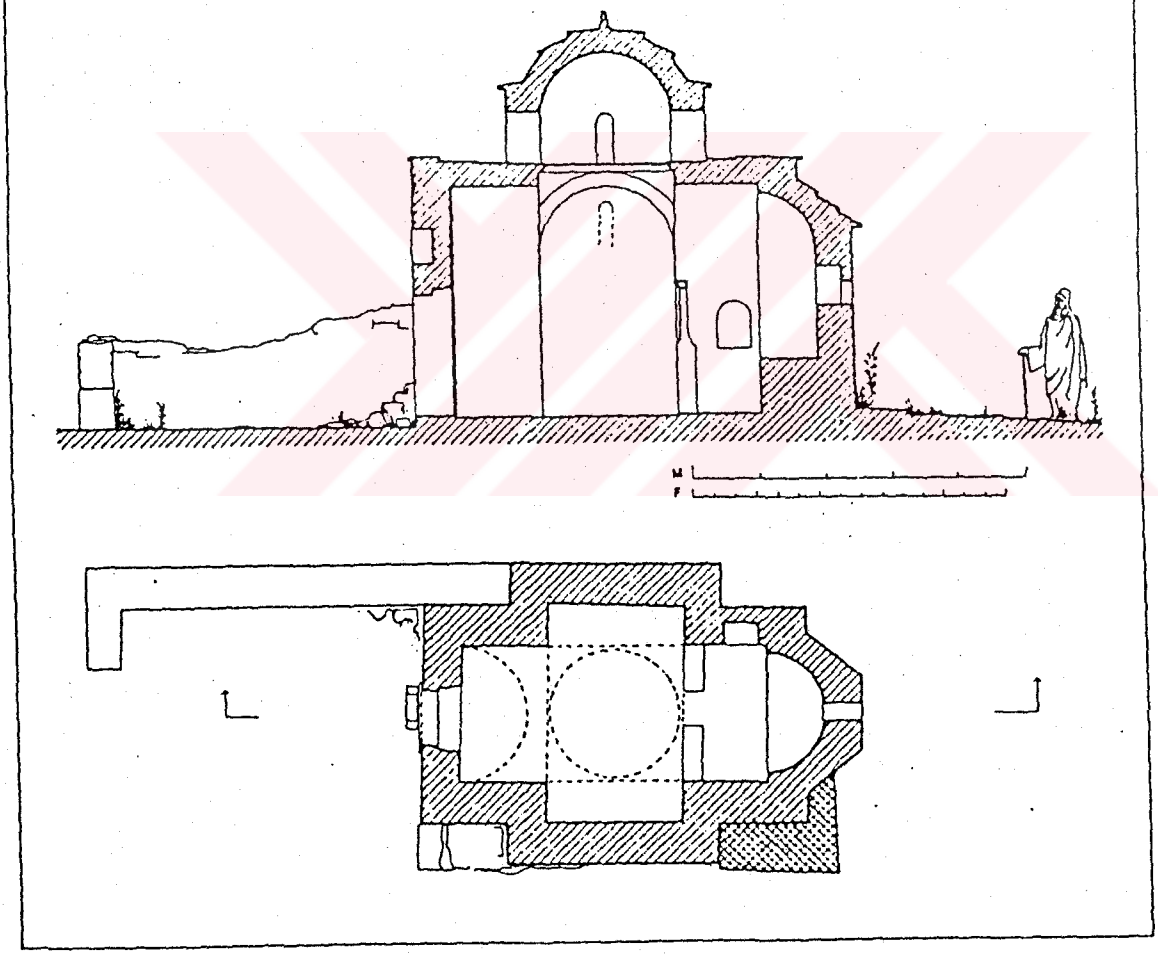

Çizim 29 VARABA, MERYEM KİLİSESİ PLANI
(C. BOURAS,A. KALOYEROPOULOU,
R. ANDREALI,CHURCHES OF ATTICA, S.153

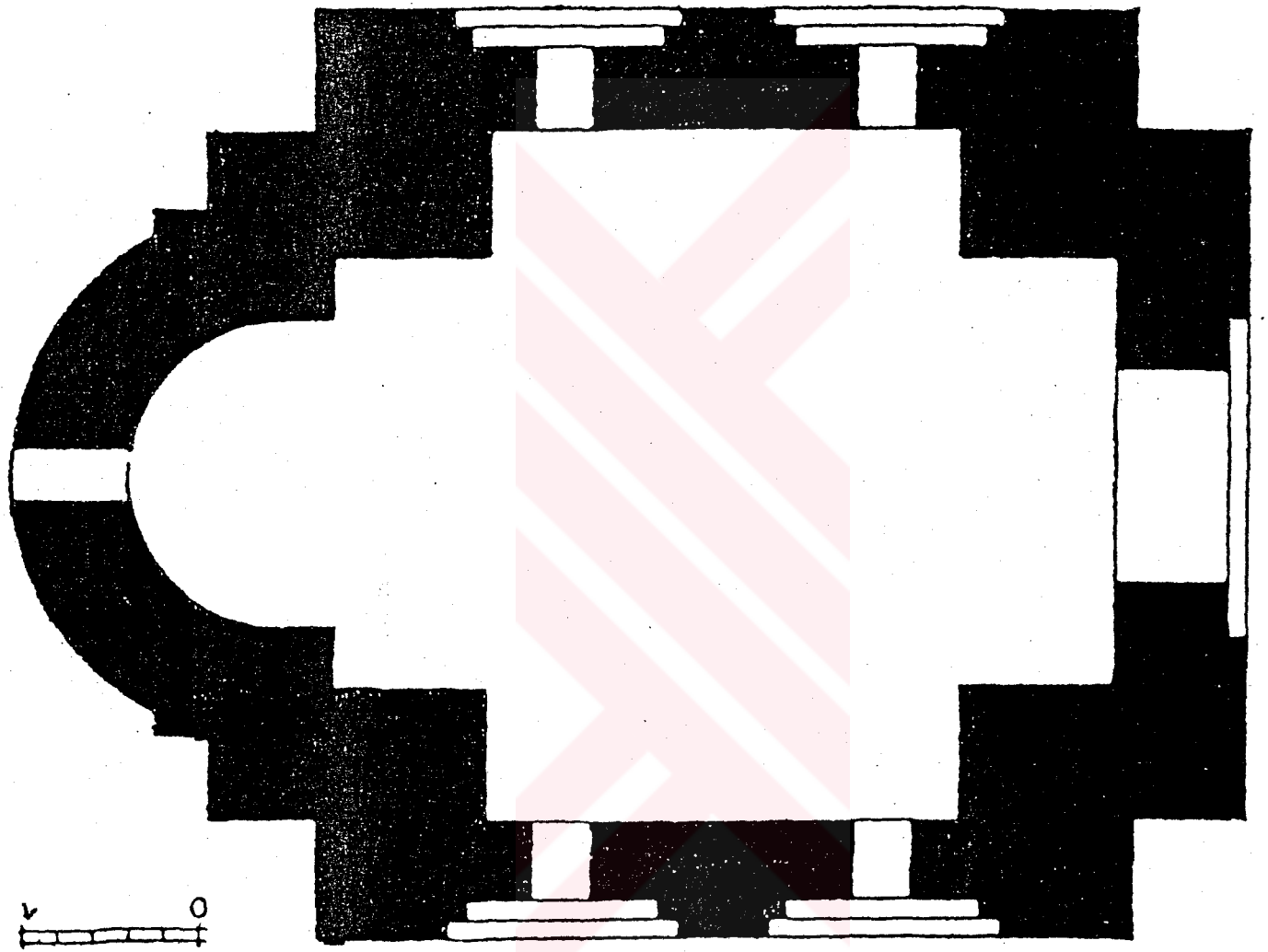

Çizim 30: BULGARİSTAN SAPAREVA BANYA
SV. NİCOLA KİLİSESİ PLANI

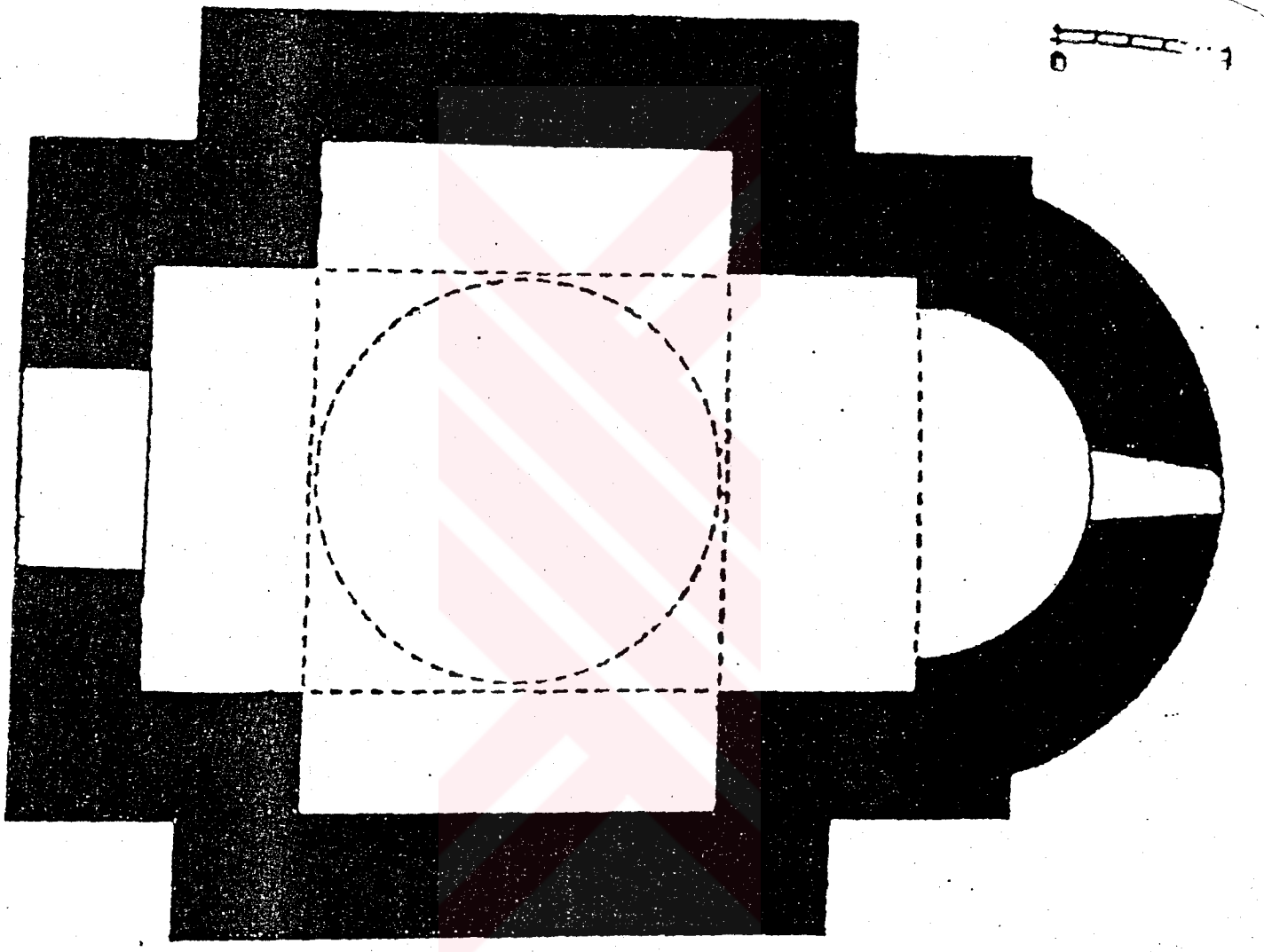

Çizim 31: BULGARİSTAN BOBOSEVA
SV TODOR KİLİSESİ PLANI
(S. BOZDAĞ, ENEZ'İN ESKİ ESERLERİ, İSTANBUL ÜNİVERSİTES
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ,YAYIMLANMAMIŞ LİSANS TEZİ)

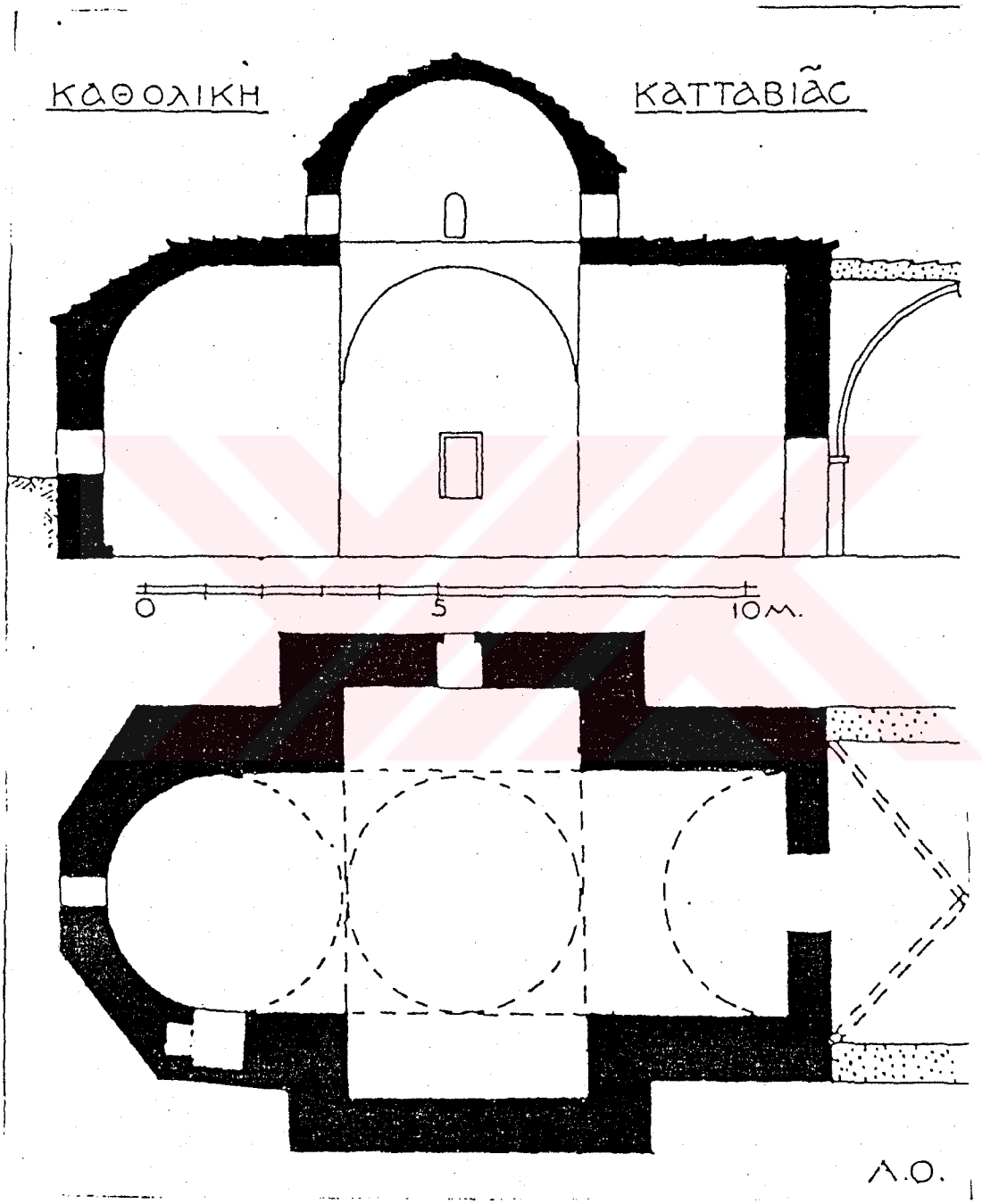

Çizim 32: RODOS
KATTABIAS KATALİKONU PLANI
(A. ORLANDOS, ARKHEİON TON BYZANTINON MNEMEION TES HELLADOS VI, 1)

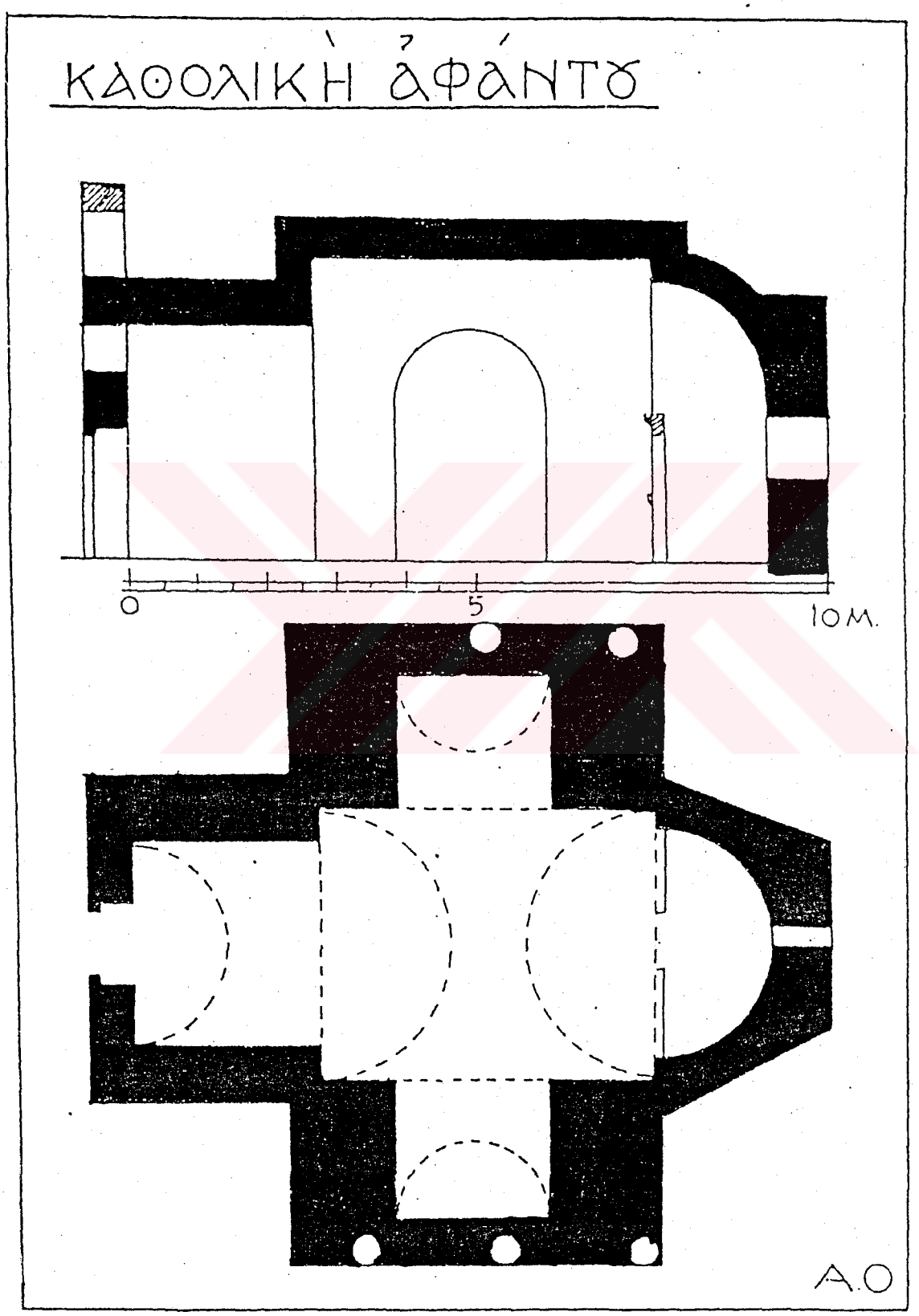

Çizim 33: RODOS
APANTO KATALİKONU PLANI
(A. ORLANDOS, ARKHEION TON BYZANTINON
MNEMEION TES HELLADOS VI, 1)

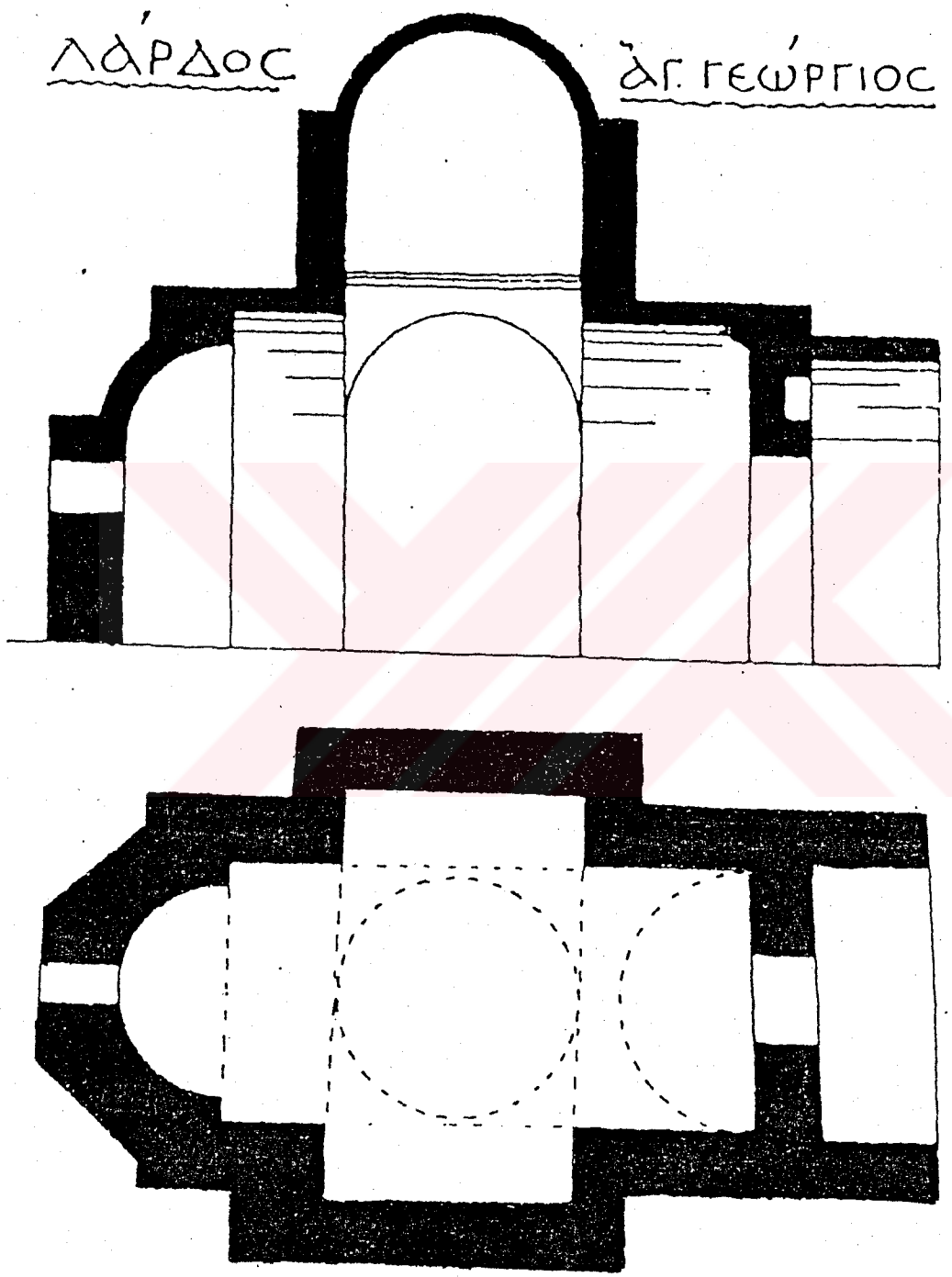

Çizim 34: RODOS
H. GEORGIOS KİLİSESİ PLANI
(A. ORLANDOS, ARKHEİON TON
BYZANTINON MNEMEION TES HELLADOS VI, 1)

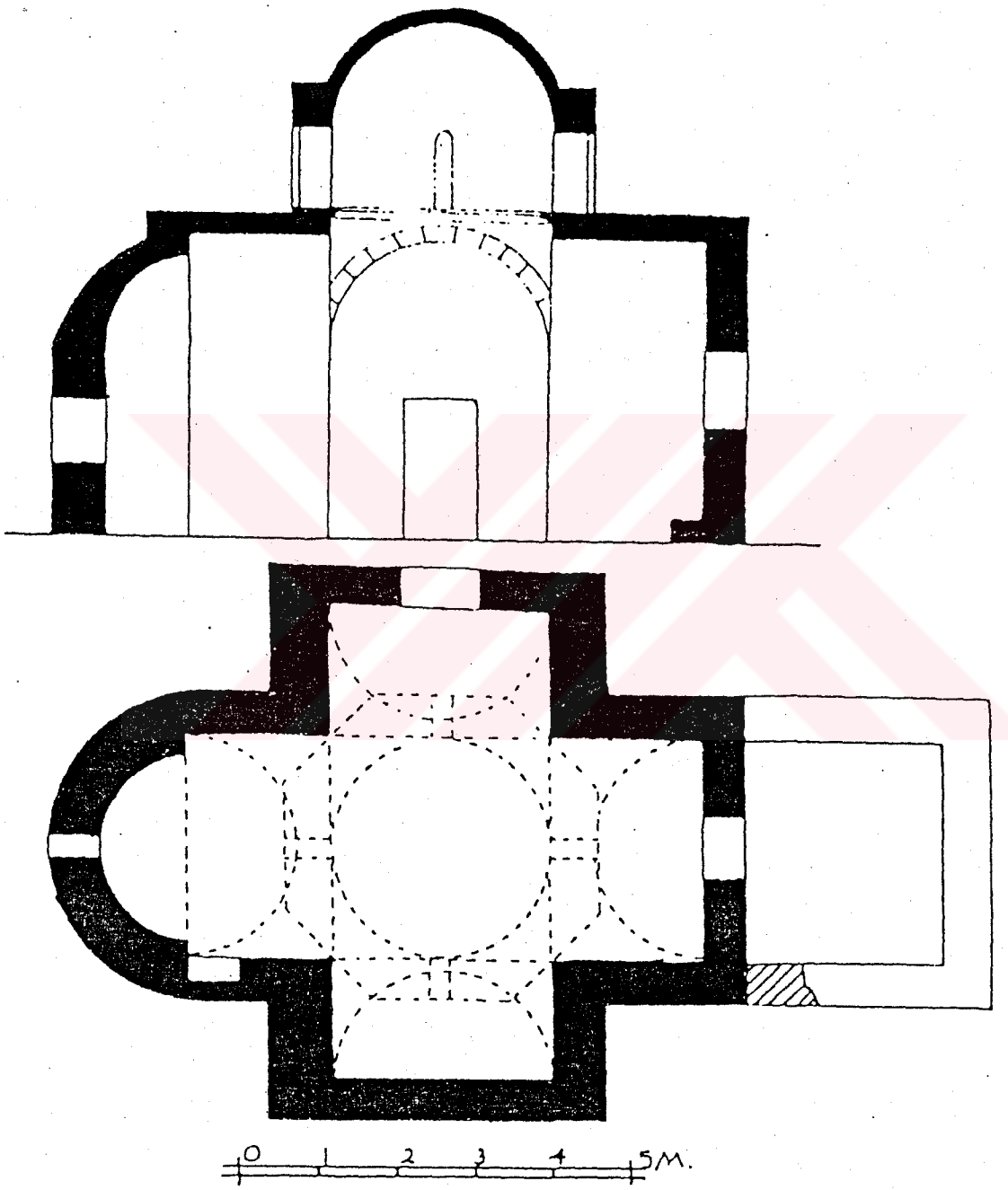

Çizim 35: RODOS
H. IRENE KİLİSESİ PLANI
(A. ORLANDOS, ARKHEİON TON BYZANTINON MNEMEION TES HELLADOS VI, 1)

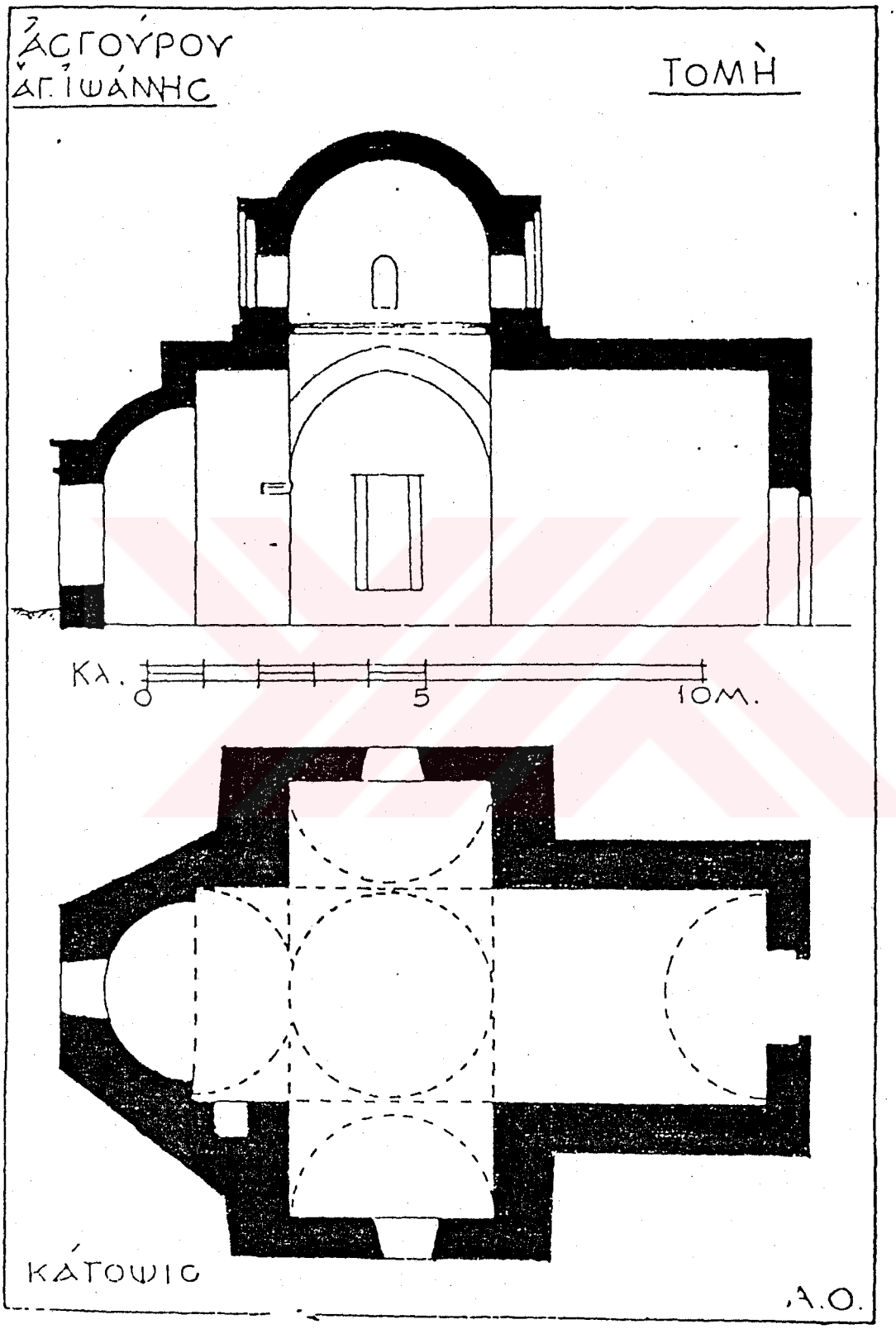

Çizim 36: RODOS
H. IOANNES KİLİSESİ PLANI
(A. ORLANDOS, ARKHEION TON BYZANTINON MNEMEION TES HELLADOS VI, 1)

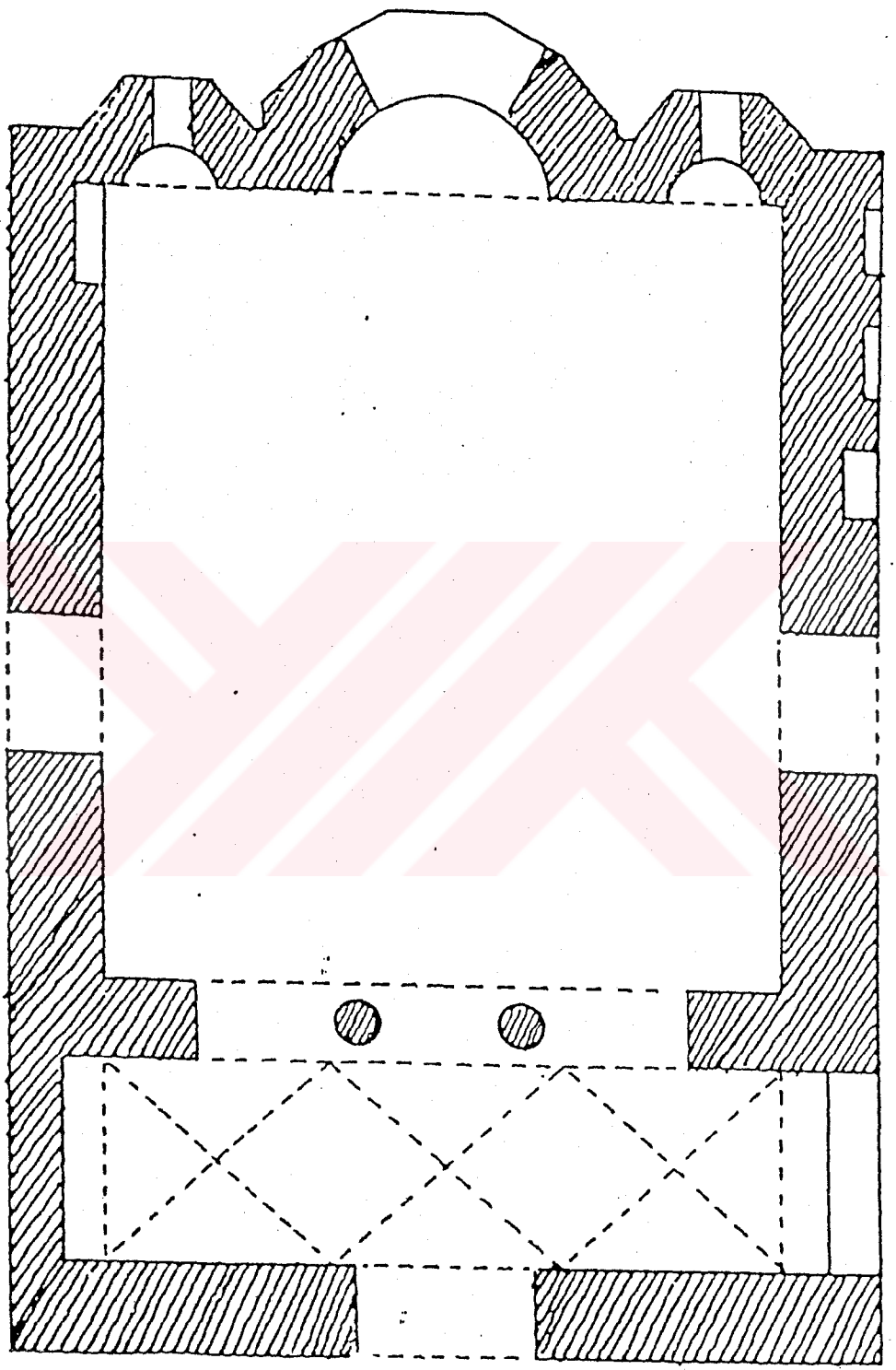

Çizim 37: MANASTIR MESCİDİ PLANI
(S. EYİCE, SON DEVİR BİZANS MİMARİSİ, RES. 73)

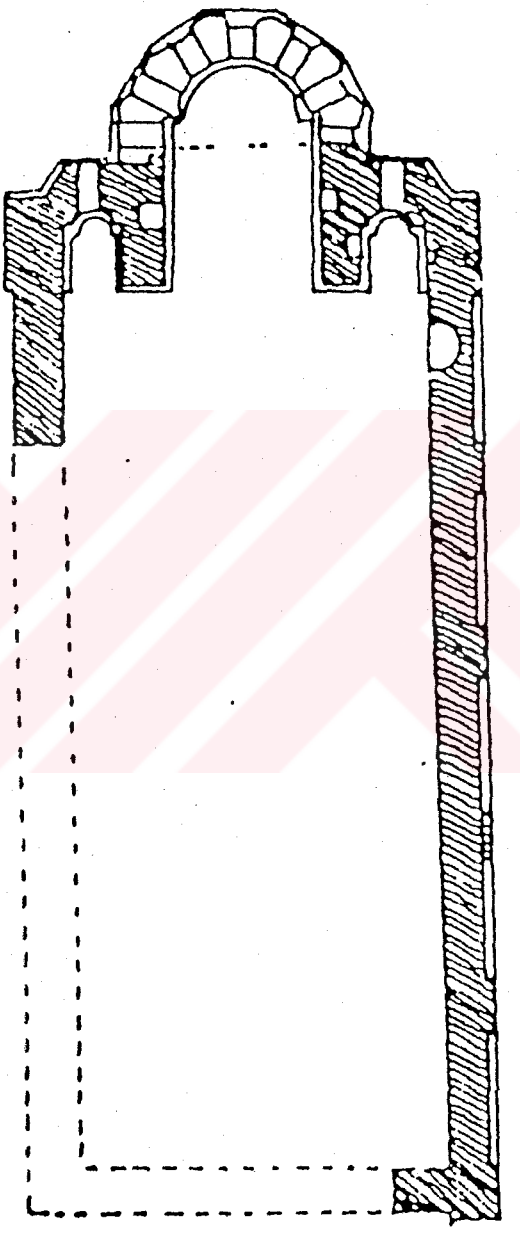

Çizim 38: ESE KAPISI MESCİDİ PLANI
(S. EYİCE, SON DEVİR BİZANS MİMARİSİ, RES. 81)

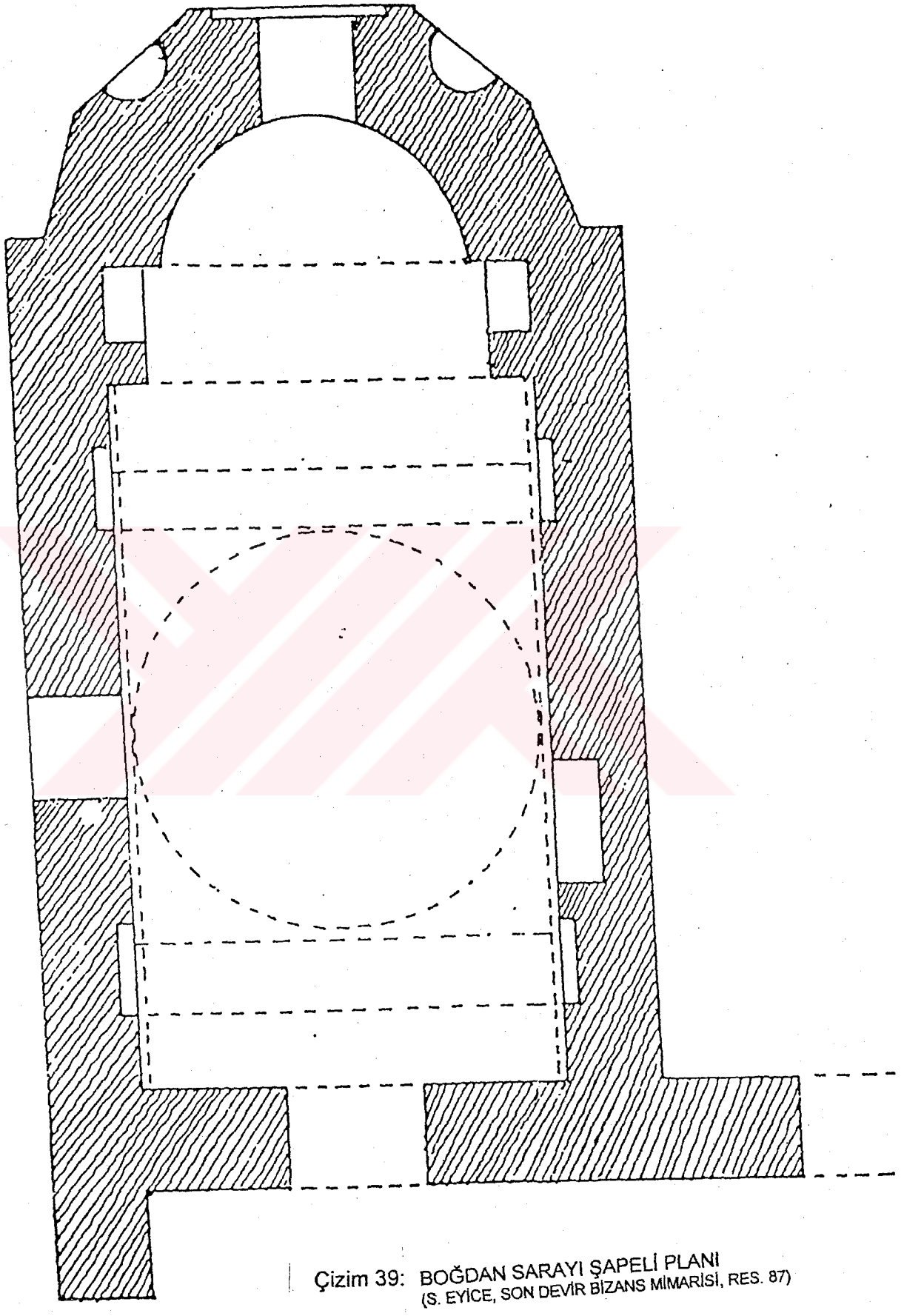

Çizim 39: BOĞDAN SARAYI ŞAPELİ PLANI
(S. EYİCE, SON DEVİR BİZANS MİMARİSİ, RES. 87)

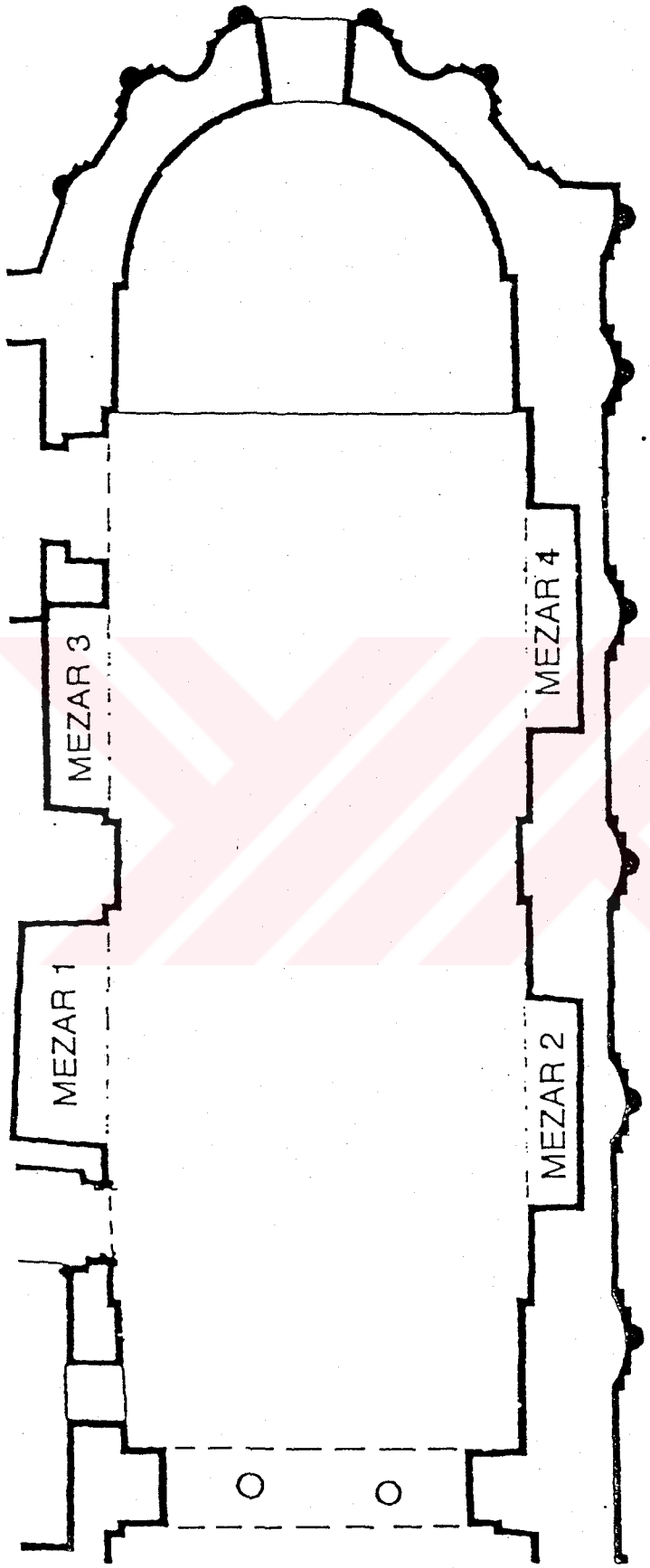

Çizim 40: KHORA MANASTIRI GÜNEY EK ŞAPELİ

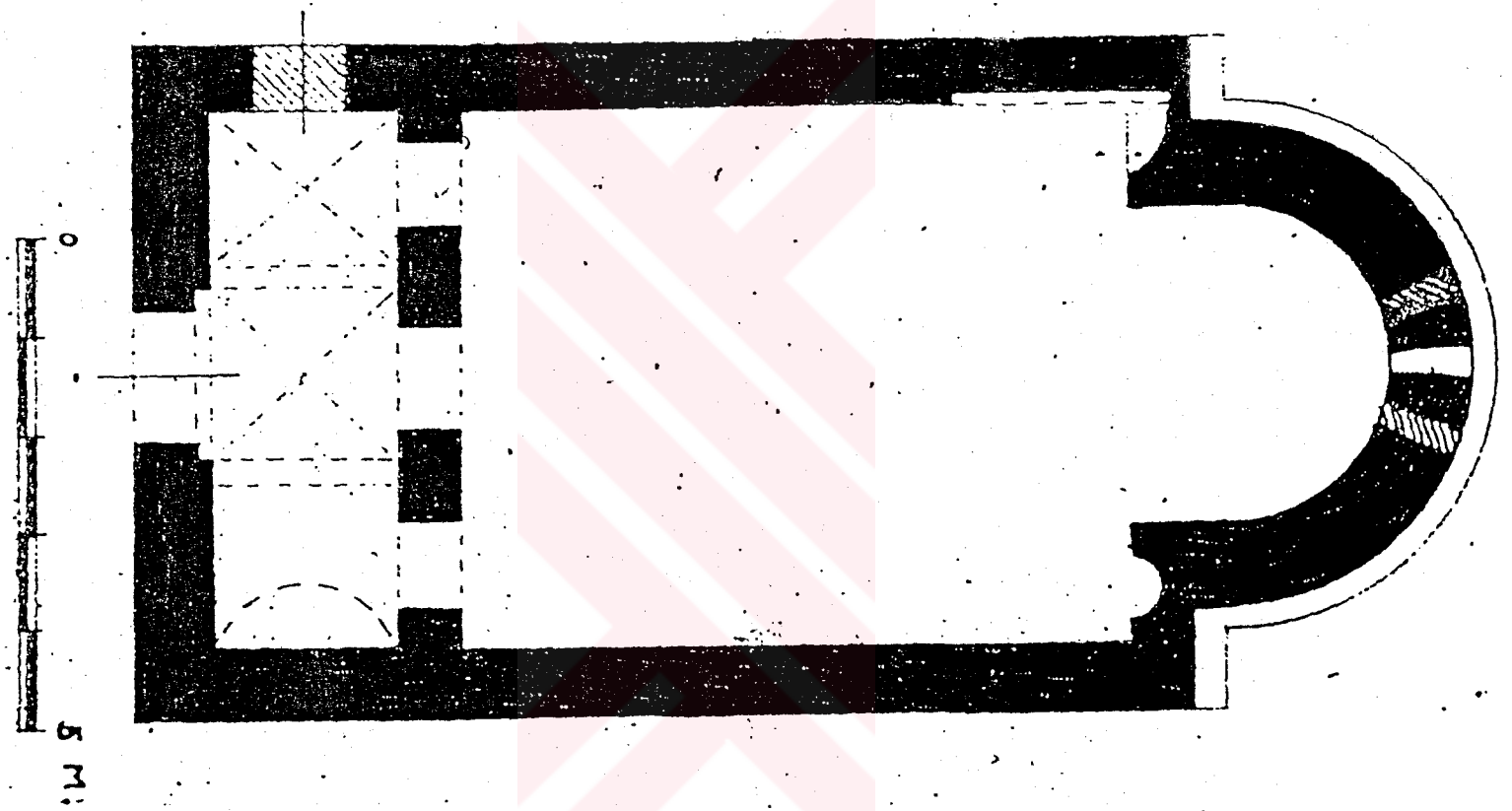

Çizim 41: AMASRA KİLİSE MESCİDİ PLANI
(S. EYİCE , KÜÇÜK AMASRA TARİHİ VE ESKİ ESERLERİ KLAVUZU, RES.15)

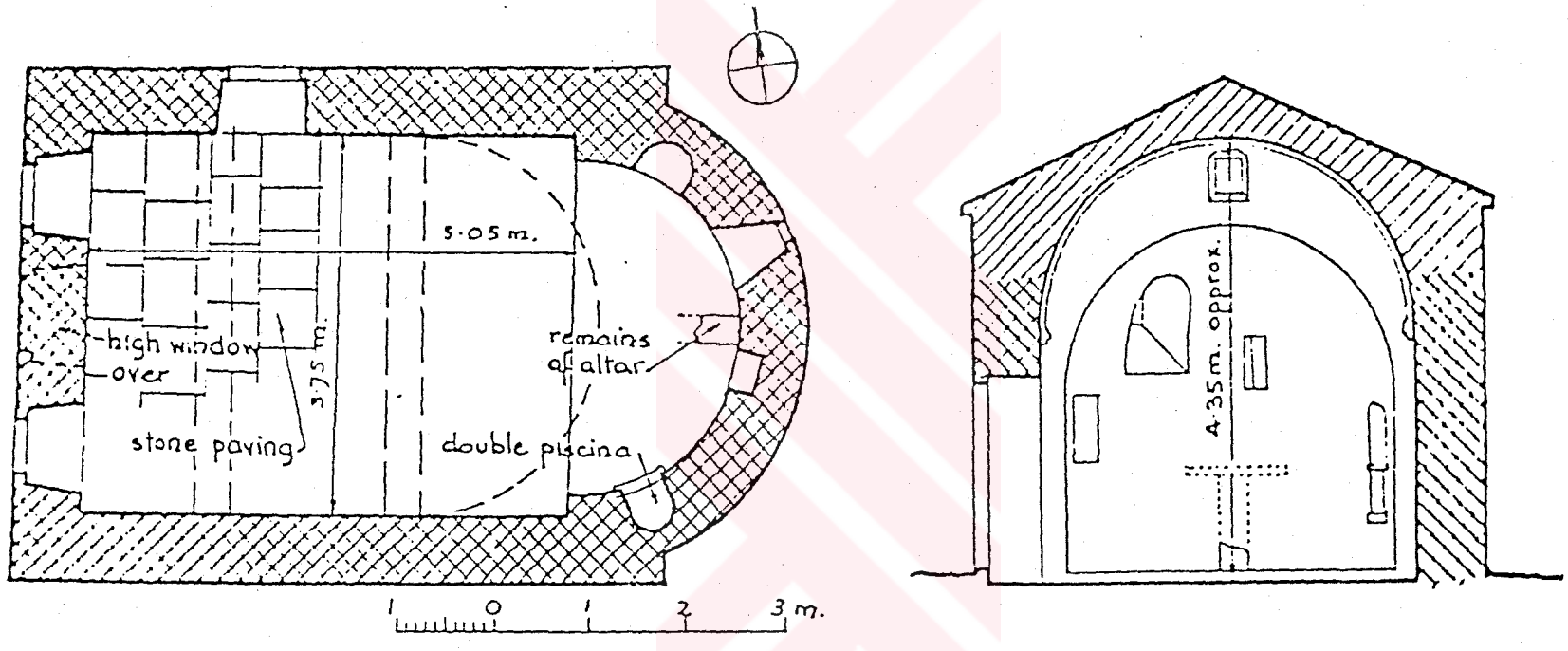

Çizim 42: TRABZON ORTA MAHALLE ŞAPELİ PLANI
(S. BALLANCE, THE BYZANTINE CHURCHES OF TREBIZOND, S. 166)

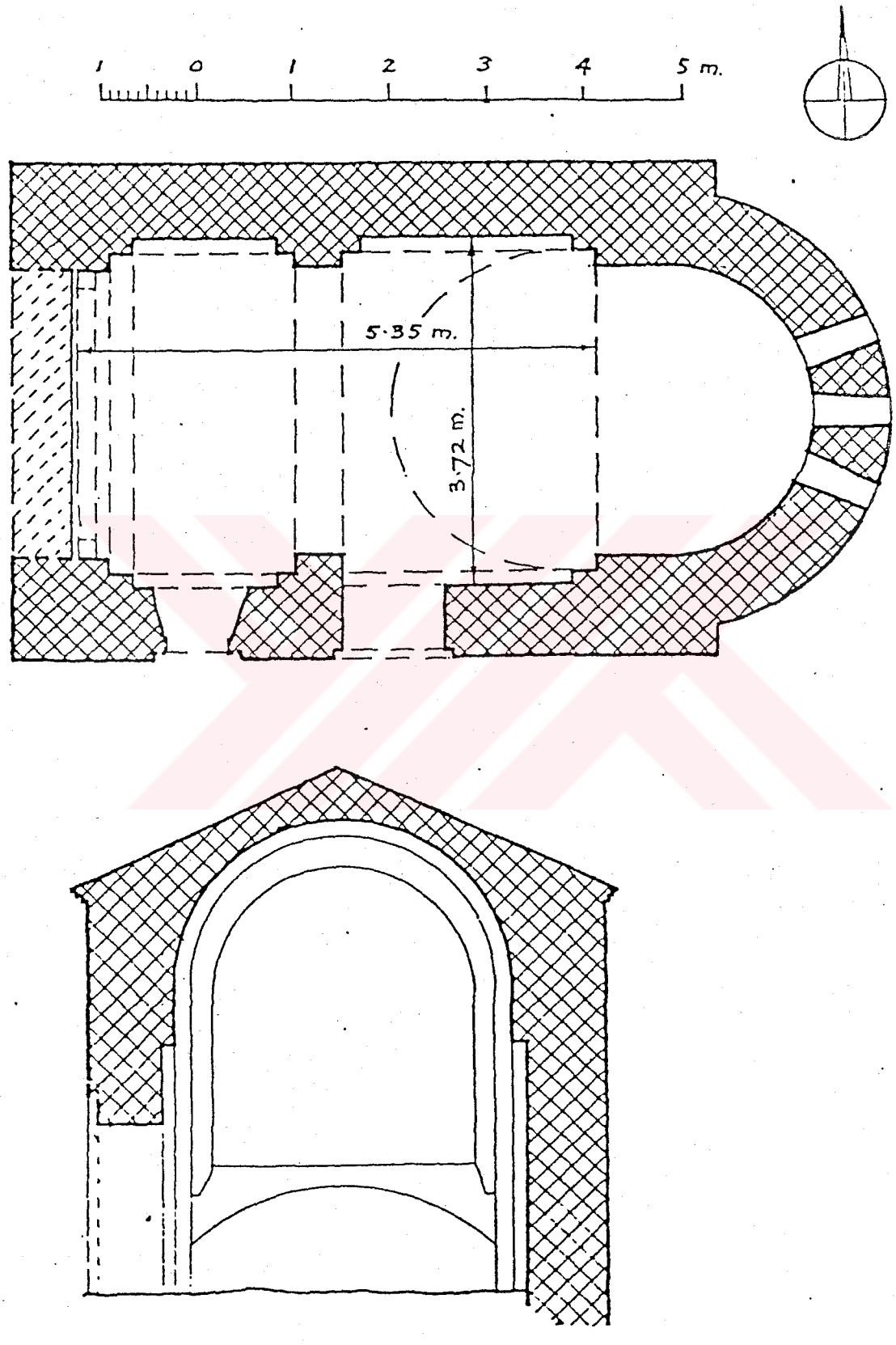

Çizim 43: TRABZON D ŞAPELİ PLANI
(S. BALLANCE, THE BYZANTINE CHURCHES OF TREBIZOND, S. 151)

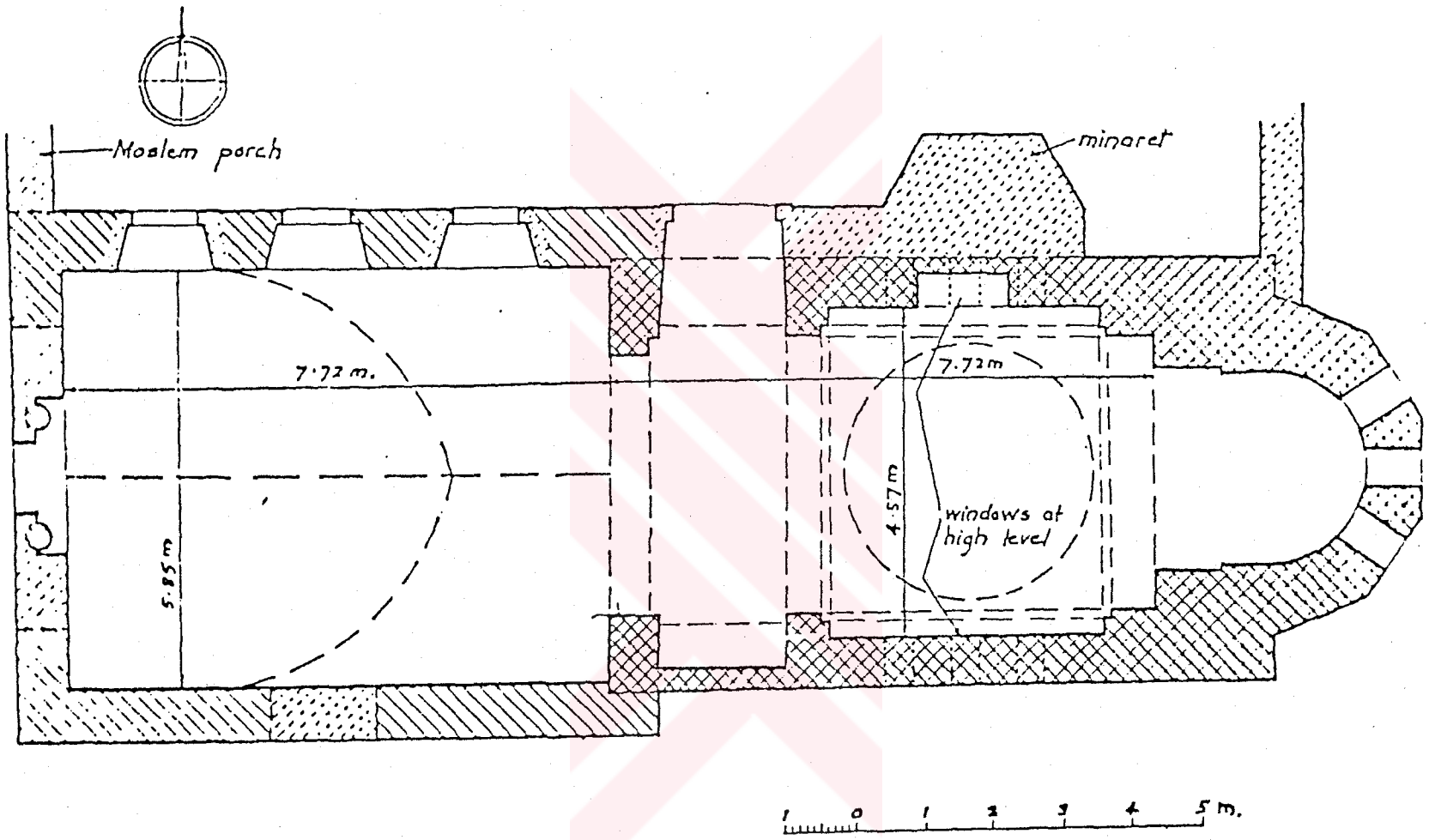

Çizim 44: TRABZON H. PHILIPPOS KİLİSESİ PLANI
(S. BALLANCE, THE BYZANTINE CHURCHES OF TREBIZOND, S. 160)

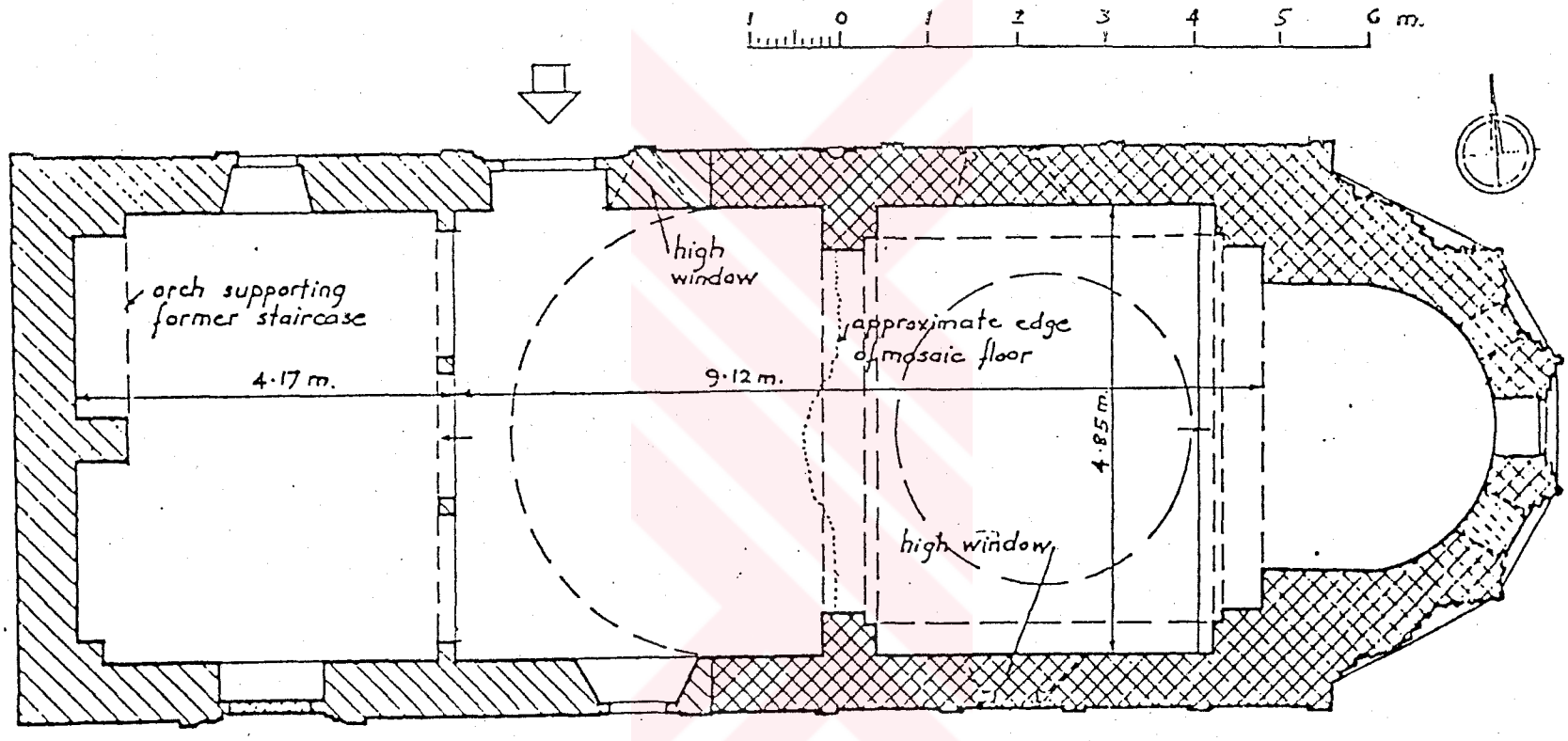

Çizim 45: TRABZON H. MIKHAEL KİLİSESİ PLANI
(S. BALLANCE, THE BYZANTINE CHURCHES OF TREBIZOND, S. 165

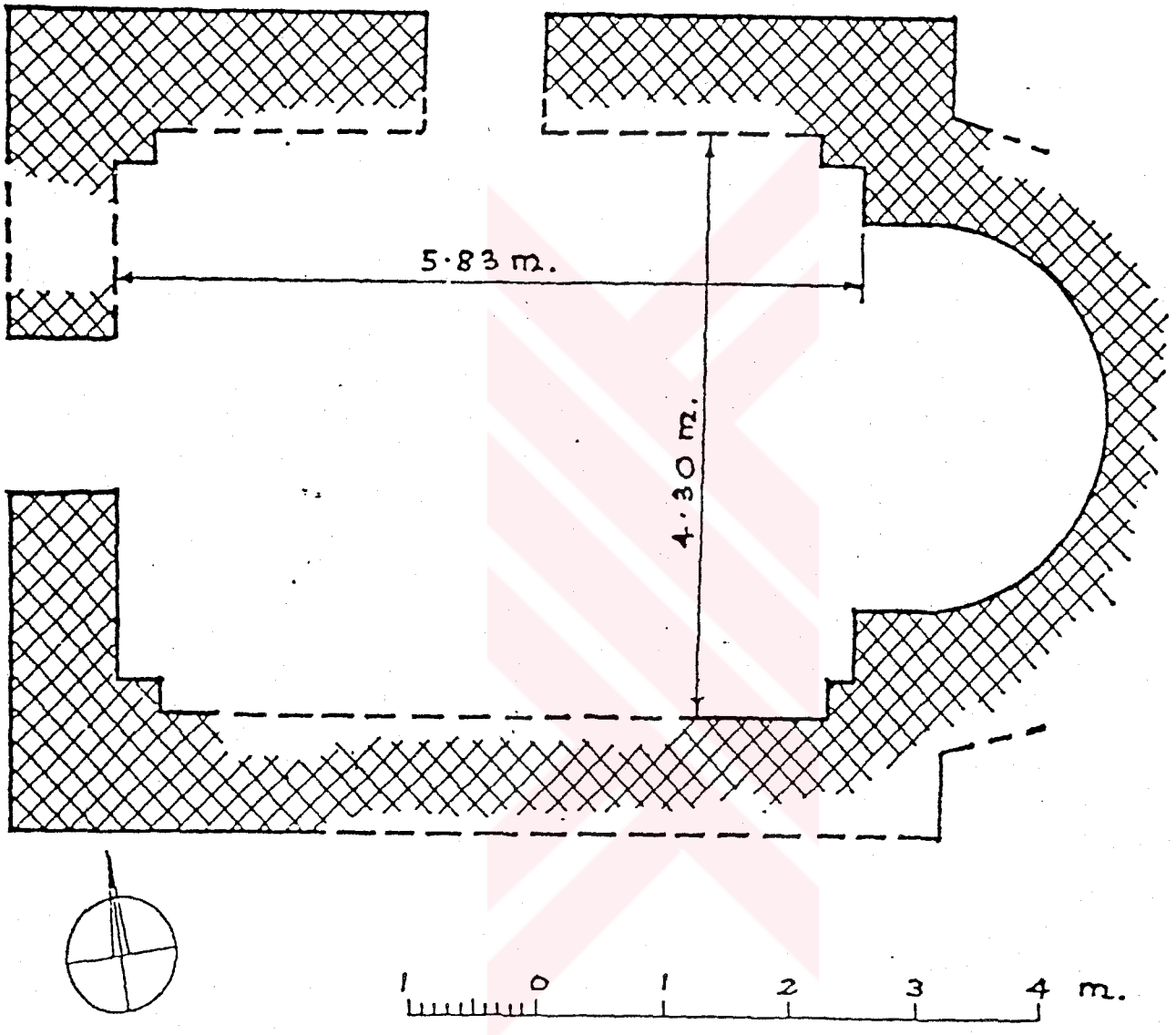

Çizim 46: FETOKA ŞAPELİ
(S. Ballance)

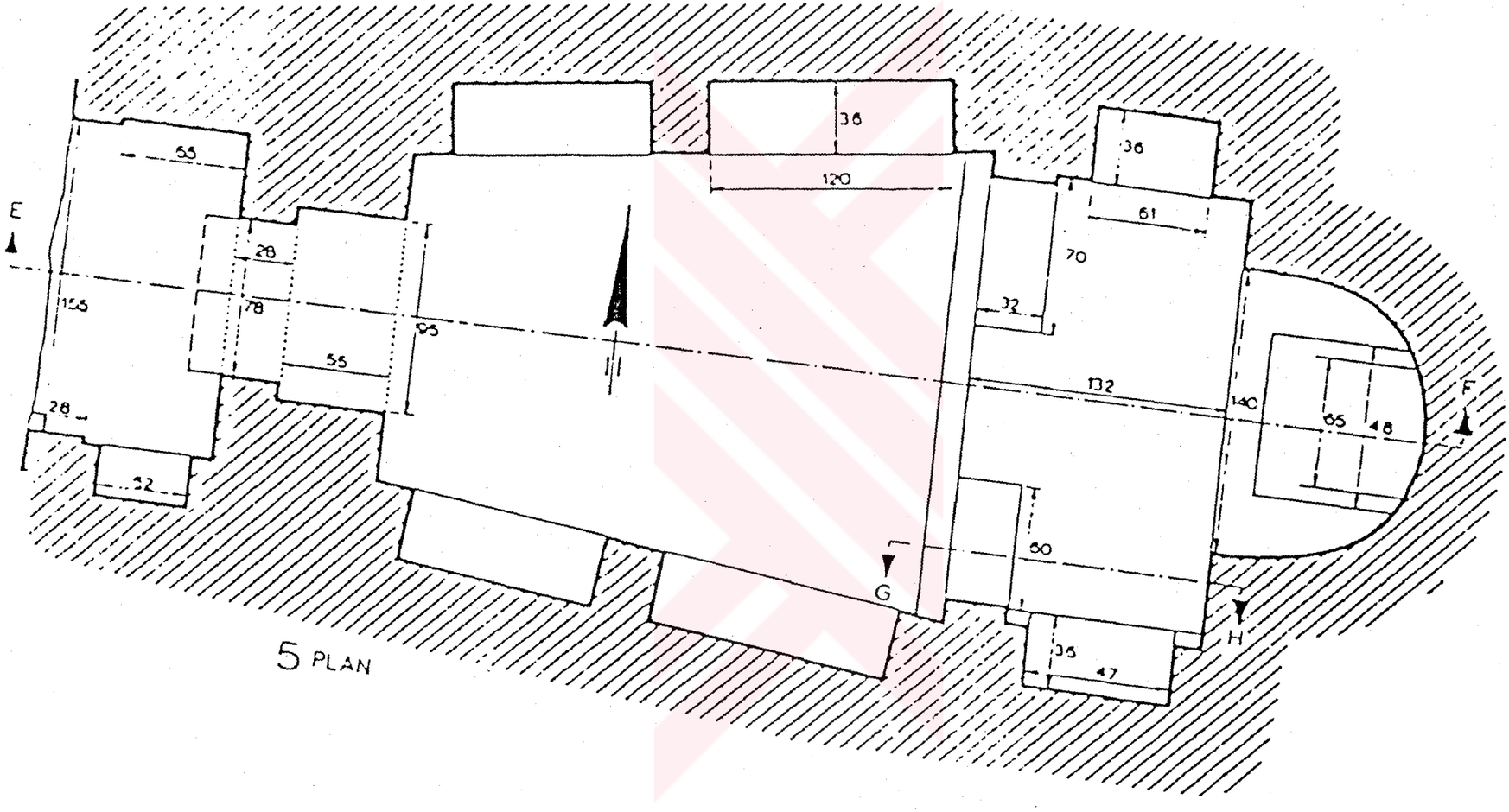

Çizim 47: ÇUKURCA İNLER MAĞARASI
(E.HASPELS)

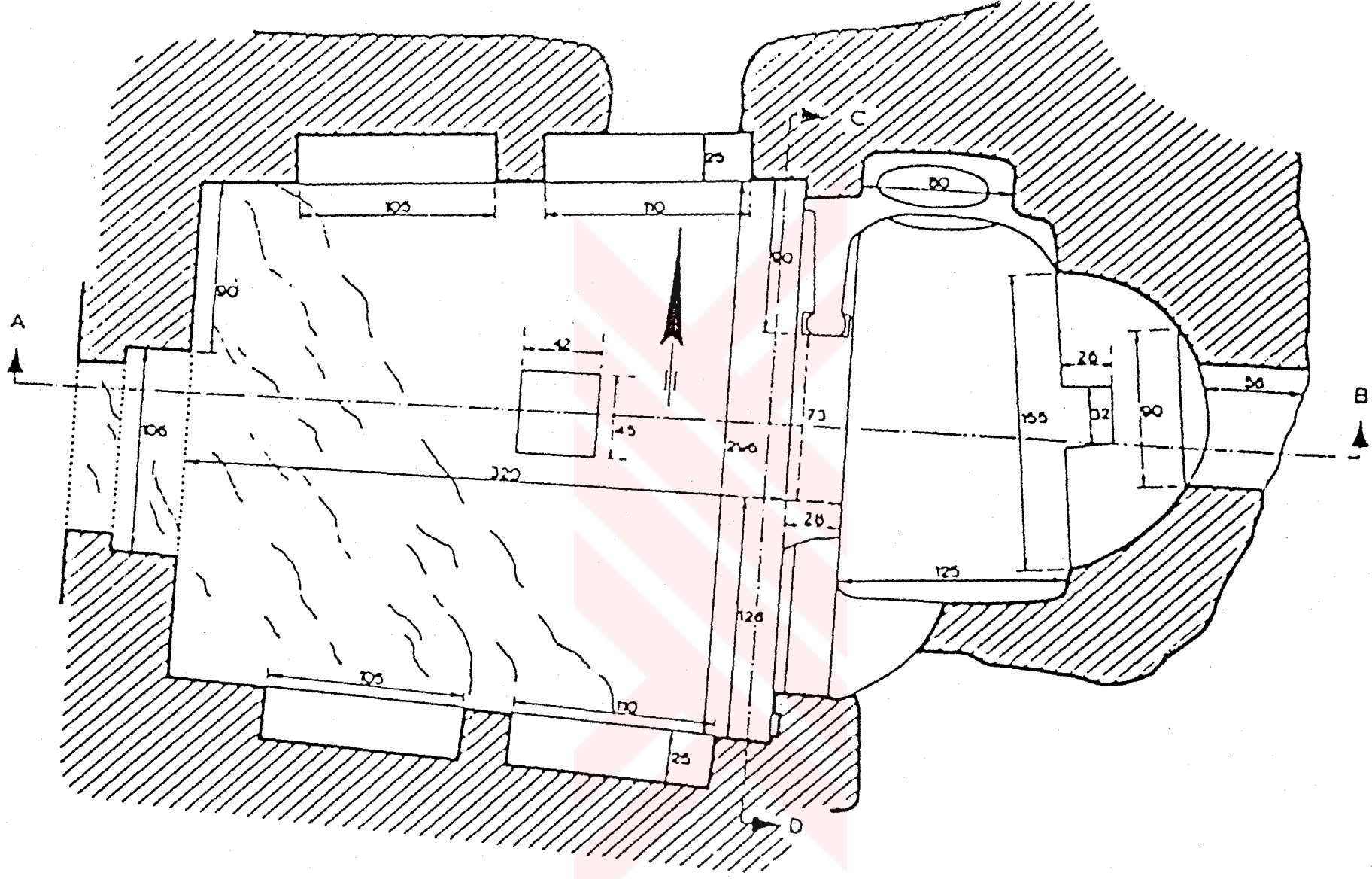

3 PLAN

Çizim 48: AHLATÇI İNLER AMAĞARASI
(E.HASPELS)

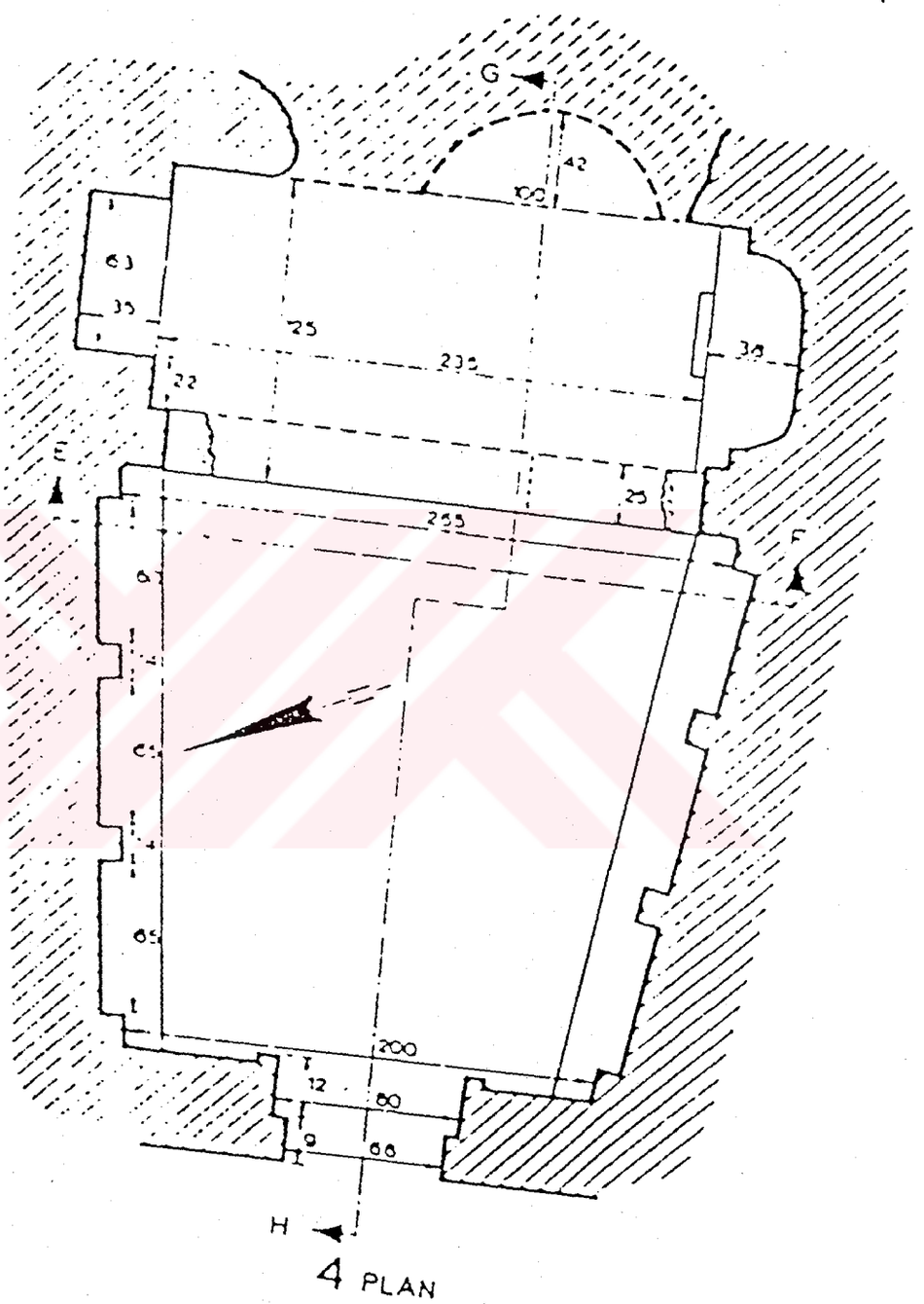

Çizim 49: AYAZİN B KİLİSESİ
(HASPELS)

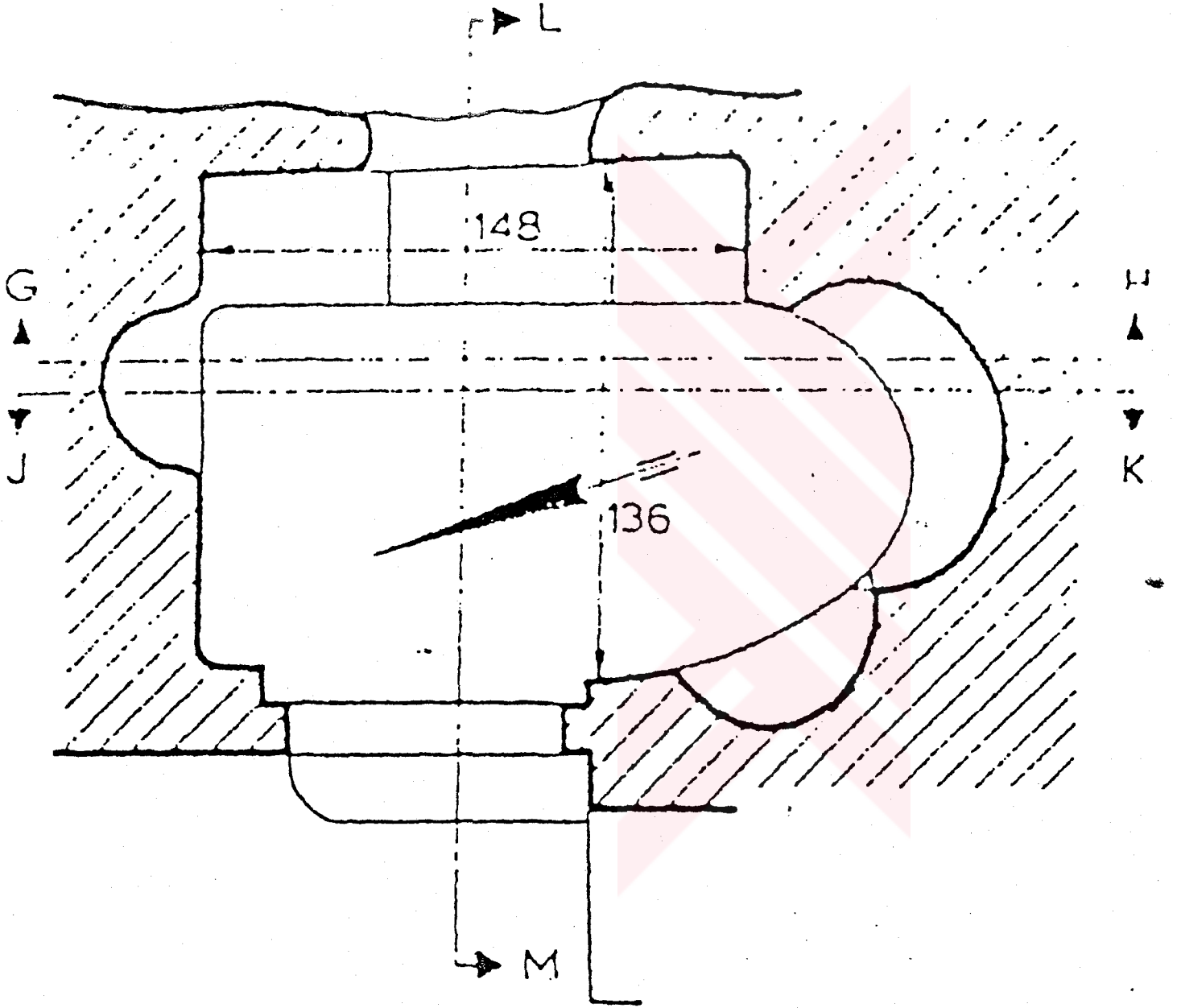

Çizim 50: DEMİRLİ KALE
(E.HASPELS)

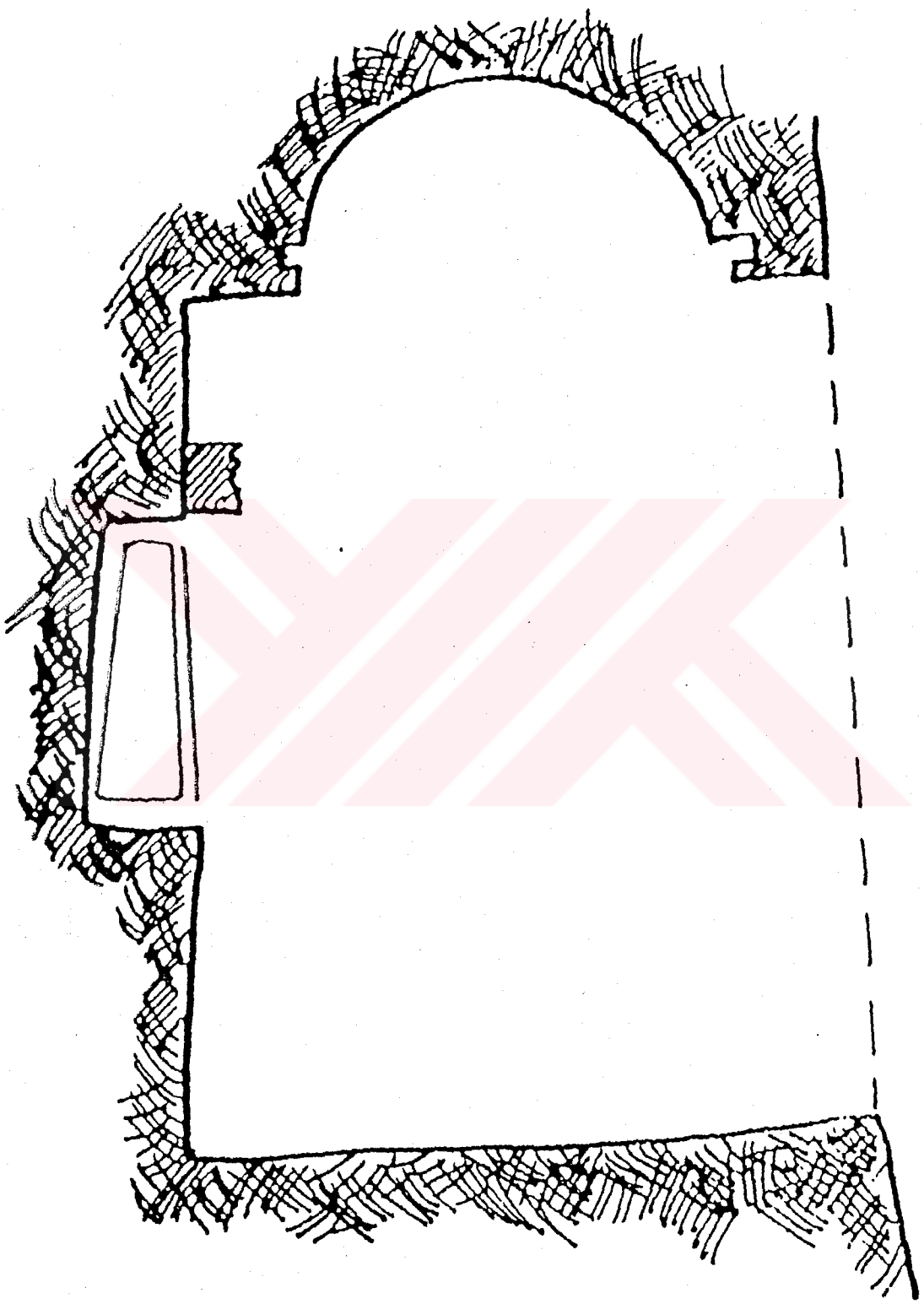

Çizim 51: MİDYE KAYAYA OYULMUŞ ŞAPEL
(YILDIZ DEMİRİZ)